الدرر الفقهية في شرح اللمعة الدمشقية

المجلد الثالث

كتاب الصلاة

القسم الأول

آية الله الشيخ ماجد الكاظمي

٣

بسم الله الرحمن الرحيم

الدرر الفقهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه

نویسنده:

ماجد کاظمی

ناشر چاپی:

دار الهدی

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
الدرر الفقهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه المجلد ۳ ----- ۸
اشاره ----- ۸
اشاره ----- ۸
(کتاب الصلاه) ----- ۱۱
اشاره ----- ۱۱
الفصل الاول فی اعداد الصلاه ----- ۱۱
الفصل الثانی فی شرائط الصلاه ----- ۲۱
اشاره ----- ۲۱
الشرط الاول فی الوقت ----- ۲۱
اشاره ----- ۲۱
حکم مزاحمه فریضه الصبح بنافله اللیل ----- ۴۲
أحکام خاصه بالوقت ----- ۵۷
الشرط الثانی فی القبله ----- ۶۲
الشرط الثالث فی ستر العوره ----- ۷۳
اشاره ----- ۷۳
حکم الخنثی ----- ۹۳
قاعده القرعه ----- ۹۴
لبس الذهب ----- ۹۸
الشرط الرابع فی المکان ----- ۱۱۵
اشاره ----- ۱۱۵
شرائط محل السجود ----- ۱۴۶
الشرط الخامس ----- ۱۵۲
الشرط السادس فی تروک الصلاه ----- ۱۵۲

الفصل الثالث فی کیفیه الصلاه ----- ۱۶۷
اشاره ----- ۱۶۷
کیفیه الاذان والاقامه ----- ۱۷۵
الشهاده الثالثه رکن الایمان ----- ۱۷۸
استحباب الاذان و الاقامه ثابت فی الخمس ----- ۱۹۴
موارد سقوط الاذان والاقامه ----- ۱۹۹
فصل فی مستحبات الاذان والاقامه ----- ۲۰۲
وجوب القیام فی الصلاه ----- ۲۱۲
نیه الصلاه ----- ۲۱۸
تکبیره الاحرام ----- ۲۱۹
البسمله ایه من الحمد ومن کل سوره عدا براءه ----- ۲۲۷
المعوّذتان من القرآن الکریم ----- ۲۲۸
وجوب الاتیان بحروف الفاتحه اجمع ----- ۲۳۰
هل یجب التمییز بین الظاء والضاد ؟ ----- ۲۳۰
آداب القراءه ----- ۲۴۵
سجود التلاوه ----- ۲۵۸
وجوب الرکوع ----- ۲۶۴
وجوب السجود ----- ۲۷۸
واجبات السجود ----- ۲۸۷
وجوب التشهد ----- ۲۸۸
حکم التسلیم ----- ۲۹۴
الفصل الرابع فی باقی مستحباتها ----- ۳۰۴
اشاره ----- ۳۰۴
فی تعیین تکبیره الاحرام ----- ۳۰۸
هل تختص تکبیرات الافتتاح بالیومیه؟ ----- ۳۱۰
هل یجهر بتکبیرات الافتتاح؟ ----- ۳۱۲

هل يجوز جعلها ولاءً؟ ---- ۳۱۲

کیفیه الرکوع جالسا ---- ۳۱۳

و وضع الیدین قائماً علی فخذیه ---- ۳۱۴

و یستحبّ القنوت عقیب القراءه الثانیه ---- ۳۱۶

و یتابع المأموم إمامه فیه ---- ۳۲۲

استحباب التعقیب بعد الصلاه ---- ۳۲۳

استحباب سجدتی الشکر بعد الصلاه ---- ۳۲۹

الفصل الخامس فی التروک ---- ۳۳۱

اشاره ---- ۳۳۱

رکنیه السجود ---- ۳۳۹

مکروهات الصلاه ---- ۳۵۱

آداب المرأه فی الصلاه ---- ۳۵۵

الفصل السادس فی بقیه الصلوات ---- ۳۵۷

صلاه الجمعه ---- ۳۵۷

(فی شروط الجمعه) ---- ۳۶۶

حکم من لم یدرک الخطبتین ---- ۴۳۷

الفهرس ---- ۴۴۲

درباره مرکز ---- ۴۴۷

الدرر الفقهيه فی شرح اللمعه الدمشقيه المجلد ۳

اشاره

سرشناسه : کاظمی، ماجد، محقق

عنوان و نام پديدآور : الدرر الفقهيه فی شرح اللمعه الدمشقيه/ تاليف ماجد الکاظمی. الشارح

مشخصات نشر : قم: دارالهدی، ۱۳۹۴. ۱۴۳۷ ه_ ق

مشخصات ظاهری : ۱۲۴ ص.

۸ - ۴۱۶ - ۴۹۷ - ۹۶۴ - ۹۷۸ (دوره)

وضعيت فهرست نويسی : برون سپاری.

يادداشت : عربی.

يادداشت : کتابنامه به صورت زيرنويس.

۵۸۲ ص, عربی.

الفهرسه طبق نظام فيبا

الموضوع: الشهيد الاول, محمد بن مکی، ۷۳۴ - ۷۸۶ ق. اللمعه الدمشقيه - النقد و التفسير.

الموضوع: الفقه الجعفری القرن ۸ ق.

التعريف الاضافی: الشهيد الاول, محمد بن مکی، ۷۳۴ - ۷۸۶ ق. اللمعه الدمشقيه - الشرح.

الايداع فی المکتبه الوطنيه:

BP ۱۸۲ / ۳ / ۹ ش ل ۸۰۴۲۲۳ ,۱۳۹۴

۳۸۶۷۷۲۱ - ۲۹۷ / ۳۴۲

ص: ۱

اشاره

الدرر الفقهيه

فى شرح

اللمعه الدمشقيه

الجزء الثالث

كتاب الصلاه

القسم الاول

ايه الله الشيخ ماجد الكاظمى

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الواحد الاحد الفرد الصمد و اشهد ان لا اله الا الله و ان محمداً عبده و رسوله و ان الائمه من بعده ائمةً و سادةً و قادةً و منار الهـدی من تمسک بهم لحق و من تخلف عنهم غرق اللهم صل علی محمد و علی ال محمد الطیبین الابرار و العن اعداءهم اجمعین .

(کتاب الصلاه)

اشاره

(و فصوله احد عشر(

الفصل الاول فی اعداد الصلاه

(الاول: اعـدادها و الواجب سـبع , الیومیه والجمعه والعیـدان والآیات والطواف والاموات و الملتزم بنـذر و شـبهه) من العهـد و الیمین.

اما الیومیه: فقد ذکر تعالی {اقم الصـلاه لدلوک الشـمس الی غسق اللیل و قران الفجر ان قرآن الفجر کان مشهودا(۱)} و قوله تعالی {اقم الصلاه طرفی النهار و زلفاً من اللیل(۲)} و قوله تعالی {حافظوا علی الصلوات و الصلاه الوسطی}(۳) و قد

۱- الاسراء آیه ۷۸

۲- هود ایه ۱۱۴

۳- البقره ایه ۲۳۸

استدل الباقر (علیه السلام) بهذه الایات الثلاث کما فی صحیح زراره الدال علی وجوب الصلوات الخمس(۱), و لا یخفی ان وجوبها و اعدادها من ضروریات الدین و نکتفی بذکر صحیح زراره «فرض الله الصلاه و سن النبی (صلی الله علیه و آله) عشره اوجه: صلاه الحضر و السفر و صلاه الخوف علی ثلاثه أوجه وصلاه کسوف الشمس والقمر و صلاه العیدین و صلاه الاستسقاء و الصلاه علی المیت»(۲) و اطلاق الصلاه علی المیّت یمکن ان یکون بالمعنی اللغوی لما تقدم سابقاً فی باب الجنائز من کونها دعاءاً کما فی قوله تعالی {وصلِ علیهم ان صلاتک سکن لهم}(۳).

ثم ان تسمیه الیومیه بالیومیه لیس من باب التغلیب کما توهم بل باعتبار ان الیوم شامل للیل و النهار کما جاء اطلاقه کذلک فی عده ایات ففی سوره البقره {واذکروا الله فی ایام معدودات}(۴) و غیرها من الایات.

(والمندوب لا حصر له)

اقول: المندوبات التی لها اسم و عنوان کالواجبات محصوره و معینه و انما المندوب الذی لا اسم له لا حصر فیه و استدل له بخبر (الصلاه خیر موضوع فمن شاء استقلّ ومن شاء استکثر)(۵).

۱- الکافی ج/۳ ص/۲۷۱ ح/۳

۲- الکافی ج/۳ ص/۲۷۲ ح/۳

۳- التوبه ایه۱۰۳

۴- البقره ایه۲۰۳

۵- مکارم الأخلاق ص ۴۷۲ الفصل الخامس فی وصیه رسول الله ص لأبی ذر الغفاری رضی الله عنه.

(و افضله الرواتب)

و الرواتب ایضاً متفاوته ففی رساله علی بن بابویه «افضل النوافل رکعتا الفجر و بعدهما رکعه الوتر و بعدها رکعتا الزوال و بعدهما نوافل المغرب و بعدهما تمام صلاه اللیل و بعدها تمام نوافل النهار»(۱).

(فللظهر ثمان رکعات قبلها وللعصر ثمان قبلها وللمغرب اربع بعدها و للعشاء رکعتان جالساً)

کما فی معتبره الفضل بن شاذان «والسنه اربع و ثلاثون رکعه ثمان رکعات قبل فریضه الظهر و ثمان رکعات قبل العصر و اربع رکعات بعد المغرب و رکعتان من جلوس بعد العتمه تعدّان برکعه و ثمان رکعات فی السحر و الشفع و الوتر ثلاث رکعات یسلّم بعد الرکعتین و رکعتا الفجر»(۲).

و الروایات فی کون الفرائض و النوافل احدی و خمسین رکعه متظافره ففی صحیحه الفضیل بن یسار «الفریضه و النافله احداً و خمسون رکعه منها رکعتان

۱- الفقیه ج/۱ ص/۳۱۴ باب۷۵ من ابواب الصلاه

۲- العیون ج/۲ ص/۱۲۳ وهی فی غایه الاعتبار و قد رویت باسانید متعدده ففی العیون بسندین و فی التحف رواها عن الفضل بن سهل مضافا الی وثاقه ابن عبدوس وابن قتیبه.

بعد العتمه جالساً تعدان برکعه وهو قائم الفریضه منها سبعه عشر رکعه و النافله اربع و ثلاثون رکعه»(۱) و غیرهما من الروایات(۲) .

و اما مرسل الصدوق المشتمل علی ان النبی (صلی الله علیه و آله) یصلّی المغرب بغیبوبه الشّمس و أنّه لا یصلّی من نوافل العصر إلّا أربعا فشاذّ(۳).

و اما مرسله علی بن الحکم(۴) و خبر القاسم بن الولید عن الصلاه فی النهار من النوافل (قال هی ست عشره رکعه ای ساعات النهار شئت ان تصلیها صلیتها الّا انک ان صلیتها فی مواقیتها افضل)(۵) فمضافا لضعفهما سندا لم یظهر العامل بهما.

و اما ما رواه التهذیب صحیحاً عن زراره بحذف اربع من العصر و اثنین من المغرب و الوتیره(۶) و روی عن ابی بصیر بحذف اربع من العصر و الوتیره(۷) و ما

۱- الکافی ج/۳ ص/۴۴۳ ح/۲ باب۸۵ من ابواب الصلاه

۲- الکافی ج/۳ ص/۴۴۳ ح/۳ و ح/۵ و ح/۴

۳- الفقیه ج/۱ص۱۴۶ باب۳۶ و اما اشتماله علی کونه (ص) یصلی نافله الفجر عنده و بعیده کما افتی به فی المقنع ص/۱۱ و کذلک فی الهدایه ص/۵۳ من الجوامع الفقهیه فلا یعارضه شیء و لا ضیر فیه الّا ما یتوهم من الاطلاقات الداله علی کونها مع صلاه اللیل و هی لا تدل علی نفی کونها عند الفجر او بعده .

۴- التهذیب ج/۲ ص/۸ ح/۱۵

۵- التهذیب ج/۲ ص/۹ ح/۱۷

۶- التهذیب ج/۲ ص/۷ ح/۱۳ و مثله ح/۱۲ و حملهما الشیخ علی معذوریه زراره من حیث انه ذو تجاره و سفر و لا یخفی تعارضهما مع ما دل علی عدم سقوط نافله المغرب سفراً و حضراً فالرد الی اهله اولی من الحمل علی التأکید .

۷- المصدر السابق ح/۱۱

رواه الكشی (و علیک بصلاه السته و الاربعین)(۱) و ما رواه التهذیب عن عبد الله بن سنان (لا ـ تصل اقل من اربع و اربعین رکعه)(۲) فکلها محموله علی التأکید والّا فلا تقاوم ما هو معلوم و ثابت.

ثم من آداب نافله المغرب عدم التکلم قبل ادائها کما فی ما رواه الکافی عن ابی الفوارس(۳) و خبر رجاء بن ابی الضحاک(۴) و تضمن الثانی منهما کون تعقیب صلاه المغرب بعد نافلتها.

(و یجوز قائماً بعدها)

ای بعد العشاء یجوز ان یصلی الرکعتین من جلوس قائماً و یدل علیه خبر الکافی عن الحارث بن المغیره النصری(۵) وخبر التهذیب عن سلیمان بن خالد(۶).

اقول: و باتیانهما قائماً یصیر الفرض و النفل اثنین و خمسین رکعه و بذلک تعرف مخالفتهما لما هو ثابت و معلوم من کون النوافل مع الفرائض احدی وخمسین و

۱- رجال الکشی ؛ عنوان زراره بن اعین ح/۱۴ و مثله خبره عن یونس بن یعقوب .

۲- المصدر السابق ح/۹

۳- الکافی ج/۳ ص/۴۴۳ ح/۷؛ و فیه: (نهانی ابو عبد الله (علیه السلام) ان اتکلّم بین الاربع رکعات التی بعد المغرب).

۴- العیون ص/۱۸۱ ج/۲ ح/۵ باب۴۲

۵- التهذیب ج/۲ ص/۹ ح/۱۶ و الکافی ج/۳ ص/۴۴۶ ح/۱۵ الصحیح عدم صحه الرکون الی خبر النصری و لا وثوق به کما ستعرف.

۶- التهذیب ج/۲ ص/۵ ح/۸ ؛ اقول: وهی لا دلاله فیها حیث قال: و لا تعدّان من الخمسین.

من كونهما من جلوس تعدّان بركعه من قيام اضف الى ذلك معارضتهما لخبر الكشى عن هشام المشرفى عن الرضا (عليه السلام) فى خبر «و قالوا ان يونس يقول ان من السنه ان يصلّى الانسان ركعتين و هو جالس بعد العتَمه فقال صدق يونس»(۱) و خبر العلل عن ابى بصير (من كان يؤمن بالله و اليوم الاخر فلا يبيتنّ الّا بوتر قلت تعنى الركعتين بعد العشاء الاخره قال نعم انهما بركعه فمن صلاهما ثم حدث به حدث مات على وتر)(۲).

(وثمان صلاه الليل و ركعتا الشفع بعدها و ركعه الوتر و ركعتا الصّبح قبلها)

اى قبل صلاه الصبح للصحاح الاتيه كما فى موثق زراره كان رسول الله (صلى الله عليه و آله) يصلى من الليل ثلاث عشره ركعه منها الوتر وركعتا الفجر فى السفر والحضر(۳)، و غيرها من الروايات(۴), و قد خالف الصدوق فى كون نافله الفجر قبل الفجر مستندا الى ما ارسله عن الباقر (عليه السلام) (۵) و قد تقدم شذوذ الخبر مضافا الى ضعفه سندا .

(و فى السفر و الخوف تنتصف الرباعيه)

۱- رجال الكشى ص/ ح/۲۴ من اخبار يونس بن عبد الرحمن .
۲- العلل ص/۳۳۰ ج/۲ باب۲۷ ؛ و مثل خبر العلل صحيح زراره و بتوسط ابن ابى عمير التهذيب ج/۲ ص/۳۴۱ ح/۲۶۸ .
۳- الكافى ج/۳ ص/۴۴۶ ح/۱۴
۴- الكافى ج/۳ ص/۴۴۴ ح/۸
۵- الفقيه ج/۱ص۱۴۶ باب۳۶ و المقنع ص/۱۱ و الهدايه ص/۵۳ من الجوامع الفقهيه .

المراد من الخوف هو الحرب و انما تنصف فی الحرب اذا لم تکن الی حد المطارده و المسایفه و الّا فیبدّل کل رکعه بتکبیره ففی صحیح الفضلاء: (قال فی صلاه الخوف عند المطارده و المناوشه یصلّی کل انسان منهم بالایماء حیث کان وجهه و ان کانت المسایفه و المعانقه و تلاحم القتال فان امیر المؤمنین صلوات الله علیه صلی لیله صفین و هی لیله الهریر لم تکن صلاتهم الظهر و العصر و المغرب و العشاء عند وقت کل صلاه الّا التکبیر و التهلیل و التسبیح و التحمید و الدعاء فکانت تلک صلاتهم لم یأمرهم باعاده الصلاه)(۱) و غیرها من الروایات(۲) التی تدل علی کفایه تکبیره واحده عن کل رکعه.

و اما التقصیر فی صلاه الخوف فقد جاء فی صحیح حریز عن الصادق (علیه السلام) فی قول الله عز و جل {فلیس علیکم جناح ان تقصروا من الصلاه ان خفتم ان یفتنکم الذین کفروا(۳)} قال فی الرکعتین تنقص منهما واحده(۴).

و اما التقصیر فی السفر فسیأتی فی محله.

۱- الکافی ج/۳ ص/۴۵۷ باب۸۸ ح/۱؛ و قد دلت هذه الصحیحه بعد الغاء الخصوصیه علی ان من کانت وظیفته کیفیه معینه فهی مجزیه له عن القضاء و الاداء و بعباره اخری ان المأمور به بالامر الاضطراری یقوم مقام المأمور به بالامر الاختیاری و یجزئ عنه و هذه الروایه کفتنا مؤونه ذاک البحث الاصولی .

۲- المصدر السابق ح/۵ و ح/۳

۳- النساء ایه۱۰۱

۴- الکافی ج/۳ ص/۴۵۸ ح/۴

(و تسقط راتبه المقصوره)

كما فى صحيحه ابى بصير «الصلاه فى السفر ركعتان ليس قبلهما ولا بعدهما شىء الّا المغرب»(۱) ومثله موثق سماعه(۲) و غيره(۳) وقد دلت بالاطلاق على سقوط راتبه العشاء ايضاً لكن يعارض اطلاقها معتبره الفضل بن شاذان «فان قال فما بال العتمه مقصوره و ليس تترك ركعتاه قيل ان تلك الركعتين ليستا من الخمسين و انما هى زياده فى الخمسين تطوعاً ليتم بها بدل كل ركعه من الفريضه ركعتين من التطوع»(۴) و عمل بها الصدوق(۵) و العمانى فقال: «و أوكد النوافل الصلوات التى تكون فى الليل لا رخصه فيها فى تركها فى سفر و لا حضر»(۶) فلا بد من القول بحكومه معتبره الفضل على ما دل على السقوط لان معتبره الفضل تقول انها ليست من النوافل فهى خارجه تخصصاً فلا تسقط نافله العشاء.

(و لكل ركعتين من النافله تشهد وتسليم)

۱- الكافى ج/۳ ص/۴۳۹ ح/۳

۲- الكافى ج/۳ ص/۴۳۹ ح/۱

۳- التهذيب ج/۲ باب۲ من ابواب الصلاه ح/۵ و ح/۶ ص/۱۳ و ص/۱۴

۴- العيون ج/۲ ص/۱۱۳

۵- الفقيه ج/۱ ص/۲۹۰ باب۶۱ من الصلاه

۶- النجعه كتاب الصلاه ج/۱ ص/۲۴

كما فى كتاب حريز عن ابى بصير (و افصل بين كل ركعتين من نوافلك)[(١)] وكما فى خبر على بن جعفر «عن الرجل يصلى النافله ايصلح له ان يصلّى اربع ركعات لا يسلم بينهن قال لا الّا ان يسلم بين كل ركعتين»[(٢)].

(و للوتر بانفراده)

كما فى معتبره الفضل بن شاذان (و الوتر ثلاث ركعات يسلم بعد الركعتين)[(٣)] و غيره[(۴)] .

و اما ما رواه التهذيب عن يعقوب بن شعيب[(۵)] و غيره[(۶)] من انها موصوله فحملها الشيخ على ثلاثه محامل احدها التقيه[(٧)] و يكفى لسقوطها ورد علمها الى اهلها معارضتها لما هو اصح منها.

(و لصلاه الاعرابى ترتيب الظهرين بعد الثنائيه)

١- مستطرفات السرائر عن كتاب حريز ص/٧١ ح/١ ؛ اقول: و بعد كون وصول كتاب حريز الى الشيخ صحيحا لا يضر نا كون ابن ادريس لم يذكر لنا سنده الى الكتاب فهو من اقرباء الشيخ و لا شك ان مكتبه الشيخ تحت اختياره.

٢- قرب الاسناد ص/١٩۴ ح/٧٣۶

٣- العيون ج/٢ ص/١٢٣ باب٣۵

۴- العيون ج/٢ ص/١٨١ باب۴٣

۵- التهذيب ج/٢ ص/١٢٩ ح/٢۶٢ باب٨

۶- التهذيب ج/٢ ص/١٢٩ ح/٢۶٣

٧- التهذيب ج/٢ ص/١٢٩

و الاصل فیها ما نقله مصباح الشیخ عن زید بن ثابت «فصل رکعتین تقرأ- الی- ثم قم فصل ثمانی رکعات بتسلیمتین»(۱) و حیث لم تذکر فی اخبارنا فلا عبره بها و هی معارضه للاخبار المتظافره من کون النوافل غیر مفرده الوتر رکعتین رکعتین کما فی مر من صحیح حریز المتقدم مما رواه المستطرفات عن کتابه و معتبره ابن شاذان.

ثم ان المصباح ارسل عن النبی (صلی الله علیه و آله) روایتین احداهما بالصلاه اربع رکعات لا یفرق بینهن(۲) والاخری بالصلاه احدی عشر رکعه بتسلیمه واحده(۳) و حیث لم یروهما غیره و لم یفتِ بهما احد و معارضتهما لما سبق مع ما فیهما من الارسال فلا یمکن العمل بهما.

ثم ان صلاه الاعرابی و ان ذکرها الشیخ فی مصباحه لکنه لم یذکرها فی کتبه الاخری و لم یروها فی کتابه التهذیب الذی جمع فیه کل الروایات و لعل اول من ذکرها بعده الحلبی فی غنیته(۴).

ص:۱۲

۱- مصباح المتهجد ص/۲۸۱ ؛ و هی روایه عامیه راویها زید بن ثابت و قد عده الجزری عثمانیاً کما و انه لم یشهد مع امیر المؤمنین (علیه السلام) شیئاً فی حروبه و نقل الشیخ فی التهذیب ج/۶ ص/۲۱۸ عن الباقر (علیه السلام) (و اشهد علی زید بن ثابت لقد حکم فی الفرائض بحکم الجاهلیه).راجع القاموس ج/۴ ص/۵۳۵
۲- مصباح المتهجد ص/۲۲۸ و فیه: (لا یفرق بینهن ...).
۳- مصباح المتهجد ص/۲۲۹ و فیه: (احدی عشره رکعه بتسلیمه واحده).
۴- الغنیه من الجوامع الفقهیه ص/۴۹۵

حصیله البحث:

الواجب من الصلوات سبعٌ: الیومیّه و الجمعه و العیدان و الآیات و الطّواف و الأموات و الملتزم بنذرٍ و شبهه.

و المندوب الذی له اسم وعنوان کالواجبات محصوره ومعینه وانما المندوب الذی لا اسم له لا حصر له و أفضله الرّواتب، فللظّهر ثمانٍ قبلها و للعصر ثمانٍ قبلها و للمغرب أربعٌ بعدها من آداب نافله المغرب عدم التکلم قبل ادائها و للعشاء رکعتان جالساً بعدها و ثمانی اللّیل و رکعتا الشّفع و رکعه الوتر و رکعتا الصّبح قبلها و فی السّفر تنتصف الرّباعیّه و تسقط راتبه المقصوره الا الوتیره فلا تسقط فی السفر، و لکلّ رکعتین من النّافله تشهّدٌ و تسلیمٌ، و للوتر بانفراده.

الفصل الثانی فی شرائط الصلاه

اشاره

(الثانی: فی شروطها و هی سبعه)

الشرط الاول فی الوقت

اشاره

(الاول: الوقت، فللظهر زوال الشمس المعلوم بزید) ای زیاده (الظل بعد نقصه)

و یدل علی کون الزوال اول وقت وجوب الصلاه مضافاً الی الایه المبارکه {اقم الصلاه لدلوک الشمس الی غسق اللیل...}(۱)حیث ان الدلوک هو زوال الشمس

۱- الاسراء ایه۷۸

عن الاستواء کما فی المصباح(۱) و مضافا الی الضروره من الدین خبر زراره (اذا زالت الشمس دخل الوقتان الظهر و العصر)(۲)و غیره من النصوص المتظافره(۳) و فی خبر عبید بن زراره (الّا ان هذه قبل هذه ثم انت فی وقت منهما جمیعاً حتی تغیب الشمس)(۴).

واما علامته بزیاده الظل بعد نقصانه مضافا الی کونه معلوما فقد دل علیه مرفوع احمد بن محمد بن عیسی الاشعری عن سماعه (ثم لا یزال ینقص حتی تزول فاذا زالت زاد)(۵).

ثم انه روی المشایخ الثلاثه فی الصحیح عن ابن ابی عمیر عن ابی عبدالله الفرّاء عن الصادق (علیه السلام) (انه ربما اشتبه الوقت علینا فی یوم الغیم فقال تعرف هذه الطیور التی عندکم بالعراق یقال لها الدیکه قلت نعم قال اذا ارتفعت اصواتها و تجاوبت فقد زالت الشمس)(۶) و مثله غیره(۷) و هذه علامه ثانیه لدخول الوقت و لا یضر اهمال ابی عبد الله الفراء بعد کون الراوی عنه ابن ابی عمیر و عمل الثلاثه بها .

۱- المصباح المنیر ص/۱۹۹

۲- التهذیب ج/۲ ص/۱۹ ح/۵

۳- التهذیب ج/۲ ص/۱۹مثل موثق زراره ح/۴ و غیره ح/۳ و ح/۱

۴- الکافی ج/۳ ص/۲۷۶ ح/۵ باب۵ و قریب منه ما فی الباب من روایات.

۵- التهذیب ج/۲ ص/۲۷ ح/۲۶ باب۴

۶- الکافی ج/۳ ص/۲۸۴ ح/۲ باب۸ و الفقیه ج/۱ ص/۱۴۳ و التهذیب ج/۲ ص/۲۵۵ ح/۴۷ باب۱۳

۷- الفقیه ج/۱ ص/۱۴۴ ح/۲۴ و التهذیب ح/۴۸ ص/۲۵۵ ج/۲ ؛ و الکافی ج/۳ ص/۲۸۵ ح/۵ و فیه: (اذا صاح الدیک ثلاثه اصوات ولاءً فقد زالت الشمس و قد دخل وقت الصلاه).

ثم انه ورد جعل الشمس على الحاجب الایمن لمعرفه الزوال ففی مجالس ابن الشیخ عن امیر المؤمنین (علیه السلام) وفیه (قال النبی (صلی الله علیه و آله) اتانی جبرئیل فأرانی وقت الظهر حین زالت الشمس فکانت علی حاجبه الایمن)(۱).

اقول: فان طابقت العلامه الاعتبار(۲) فهو و الّا فلا و بها افتی المفید بعد التوجه الی القبله اولاً(۳).

(و للعصر الفراغ منها و لو تقدیراً)

کما فی مرسله داود بن فرقد (اذا زالت الشمس فقد دخل وقت الظهر حتی یمضی مقدار ما صلی المصلی اربع رکعات فاذا مضی ذلک فقد دخل وقت الظهر و العصر حتی یبقی من الشمس مقدار ما یصلی اربع رکعات فاذا بقی مقدار ذلک فقد خرج وقت الظهر و بقی وقت العصر حتی تغیب الشمس)(۴) و لصحیح الحلبی

۱- مجالس ابن الشیخ المجلس الاول ح/۳۱

۲- یعنی حیث ان الروایه لا حجیه فیها ان لم تبلغ حد الوثوق فلابد من مقارنتها مع العلامات الاخر فان طابقتها فی کل وقت و مکان فهو و ان طابقتها فی بعض ایام السنه و بعض المناطق فهو و الّا فلا .

۳- المقنعه ص/۱۳

۴- التهذیب ج/۲ ص/۲۵ ح/۲۱ باب۴

و فيه: (و لكن يصلى فيما بقى من وقتها ثم ليصل الاولى بعد ذلك على اثرها)(۱)و بهذين و غيرهما يقيّد اطلاق ما فى خبر زراره المتقدم و غيره.

ثم انه نسب الخلاف الى الصدوقين بالقول بدخول وقتهما معاً و نوقش فى النسبه المذكوره حيث لم يصرحا بذلك واما ما فى صحيح الفضلاء (وقت الظهر بعد الزوال قدمان و وقت العصر بعد ذلك قدمان)(۲) و صحيح زراره (سألته عن وقت الظهر قال ذراع من زوال الشمس و وقت العصر ذرعان من وقت الظهر فذلك اربعه اقدام من زوال الشمس)(۳) و غيرهما(۴) فتحمل على ان ما فيها لمن صلى النوافل و استشهد الشيخ فى التهذيب لهذا الحمل بصحيح ابن حازم (الا انبئكم بأبين من هذا اذا زالت الشمس فقد دخل وقت الظهر الّا ان بين يديها سبحه و ذلك اليك ان شئت طولت و ان شئت قصرت)(۵) و بسند اخر عنه بروايه الكافى (فان كنت خففت سبحتك(۶) فحين تفرغ من سبحتك ان طولت فحين تفرغ من

۱- التهذيب ج/۲ ص/۲۶۹ ح/۱۱۱ باب۱۳

۲- الفقيه ج/۱ ص/۱۴۰ ح/۴ ؛ و التهذيب ج/۲ ص/۲۵۵ ح/۴۹

۳- الفقيه ج/۱ ص/۱۴۰ ح/۸ و التهذيب ج/ ۲ ص/۱۹ ح/۶

۴- الكافى ج/۳ ص/۲۷۵ ح/۱ باب۵ ؛ صحيح يزيد بن خليفه وغيره .

۵- التهذيب ج/۲ ص/۲۲ ح/۱۴ و فى سنده عن الحارث بن المغيره و عمر بن حنظله عن منصور بن حازم قالوا: و سند الكافى ج/۳ ص/۲۷۶ ح/۴ بدل عن منصور بن حازم و منصور بن حازم قالوا: و هو الصحيح بقرينه «قالوا» و على كل من الحالين فالسند صحيح.

۶- فى مجمع البحرين ۲: ۳۶۹: «السّبحه بالضم خرزات يسبّح بها. و السبحه أيضا: التطوع من الذكر و الصلاه و منه قضيت سبحتى».

سبحتک)(۱)و فیها دلاله واضحه ان التفریق بینهما انما هو لاجل النوافل و الّا فلا و قد دلت علی هذا المعنی روایات اخر مثل صحیحه زراره المتقدمه قال (اتدری لم جعل الذراع و الذرعان, قلت: لم جعل ذلک قال لمکان النافله لک ان تتنفل من زوال الشمس الی ان یمضی ذراع فاذا بلغ فیئک ذراعاً بدأت بالفریضه وترکت النافله واذا بلغ فیئک ذراعین بدأت بالفریضه و ترکت النافله)(۲) و علی ای حال فالفصل فی الظهرین انما هو لاجل نوافلهما و اما العشاءان فلهما و لنوافلهما کما و انه لا اشکال فی الجمع بین الصلاتین کما فی موثق زراره (صلی رسول الله (صلی الله علیه و آله) بالناس الظهر و العصر حین زالت الشمس فی جماعه من غیر عله وصلی بهم المغرب و العشاء الاخره قبل سقوط الشفق من غیر عله فی جماعه وانما فعل رسول الله (صلی الله علیه و آله) لیتسع الوقت علی امته)(۳).

(و تأخیرها) یعنی العصر (الی مصیر الظل مثله افضل)

کما فی موثق زراره عن عمرو بن سعید (اذا کان ظلک مثلک فصل الظهر و ان کان ظلک مثلیک فصل العصر)(۴) الّا ان اکثر الروایات وردت بالقامه للظهر و القامتین للعصر او بالذراع للظهر و الذراعین للعصر و فسرت القامه بالذراع لا قامه

۱- الکافی ج/۳ ص/۲۷۶ ح/۴ السند الثانی.

۲- الفقیه ج/۱ ص/۱۴۰ ح/۸ و التهذیب ج/۲ ص/۱۹ ح/۶

۳- الکافی ج/۳ ص/ ۲۸۶ ح/۱ باب۹ والتهذیب ج/۲ ص/۱۹ ح/۴ باب۴

۴- التهذیب ج/۲ ص/۲۲ ح/۱۳

الانسان کما فی اخبار متعدده(۱) وکذلک ورد القدمان للظهر و الاربعه للعصر کما تقدم فی صحیح الفضلاء و فی صحیح زراره جعل الذراع للظهر و الذراعین للعصر و فسر الذراعین باربعه اقدام(۲)، و الحاصل انه لا تنافی بین روایات الذراع و القامه و القدمین و لعل المراد من موثق زراره بصیروره الظل مثله هو الذراع و القامه فلا تنافی فی الکل.

و اما خبر التهذیب عن صفوان الجمال « بان صلاه العصر تکون علی قدر ثلثی قدم بعد الظهر»(۳) فشاذ لمخالفته للروایات المشهوره .

(و للمغرب ذهاب الحمره المشرقیه)

و یدل علی ذلک مرسل ابن ابی عمیر و هو من اصحاب الاجماع «وقت سقوط القرص و وجوب الافطار- الی- فاذا جازت قمه الرأس الی ناحیه المغرب فقد وجب الافطار و سقط القرص»(۴) و مثله فی الظهور مرسل ابن اشیم(۵).

و تدل علیه روایات اخر الّا ان العلماء ابدوا تشکیکاً فی دلالتها(۶) کما فی خبر برید العجلی(۷) و لا اشکال فی دلالته.

۱- کما فی التهذیب ج/۲ ص/۲۳ ح/۱۵ و ح/۱۶ و ح/۱۷

۲- و قد تقدما .

۳- التهذیب ج/۲ ص/۲۵۷ ح/۵۷ باب۱۳

۴- الکافی ج/۳ ص/۲۷۹ ح/۴

۵- الکافی ج/۳ ص/۲۷۸ ح/۱

۶- التهذیب ج/۲ ص/۲۵۹ ح/۷۰ و ح/۶۸ و ص/۲۹ ح/۳۷

۷- الکافی ج/۳ ص/۲۷۸ ح/۲

و یـدل علی القـول الثـانی- یعنی کون الغروب بسـقوط القرص- صـحیحه ابن سـنان (وقت المغرب اذا غربت الشـمس فغـاب قرصها)(۱) و صحیحه زراره(۲) و غیرهما(۳).

وفیه: انهـا لاـ تنـافی الطـائفه الاـولی من کون الغروب بغیـاب الحمره حیث ان الاولی مفسـره للثانیه و الثانیه دلالتها قابله للتقیید بالاولی وحیث ان الاولی قد اعتمدها العلماء ولا قصور فی حجیتها بعد عملهم بها کما عن المعتبر «بان علیه عمل الاصـحاب»(۴) فتکون حاکمه علی جمیع ما ورد من الطائفه الثانیه و لعل مراد من قال بسقوط القرص سقوطه الذی لا یحصل الّا بغیاب الحمره.

اقول: و قد روی العامه عن النبی (صـلی الله علیه و آله) ما یدل علی کون المغرب بغیاب الحمره کما فیما رواه سـنن ابی داود عن ابن ابی اوفی, و استیعاب ابی عمر(۵).

(و للعشاء الفراغ منها)

ای الفراغ من المغرب و یـدل علیه بالخصوص خبر داود بن فرقـد عن بعض اصـحابنا (فقد دخل وقت المغرب و العشاء الاخره حتی یبقی من انتصاف اللیل مقدار ما یصلی المصلی اربع رکعات فاذا بقی مقدار ذلک فقد خرج وقت

۱- التهذیب ج/۱ ص/۲۸ ح/۳۲

۲- الکافی ج/۳ ص/۲۷۹ ح/۵

۳- التهذیب ج/۲ ص/۲۷ ح/۲۹ و ح/۳۰ و ص/۲۸ ح/۳۱

۴- المعتبر ج۲ ص۵۲

۵- النجعه ج۲ ص ۴۰

المغرب و بقی وقت العشاء الاخره الی انتصاف اللیل)(۱)و یدل علیه فحوی ما تقدم فی الظهرین حیث ان العشائین کالظهرین فمن اتی بالثانیه قبل دخول وقتها و لو نسیاناً فهی باطله.

(و تأخیرها الی ذهاب الحمره المغربیه افضل)

لکن قال الشیخان والعمانی والدیلمی: ان اول وقت العشاء غروب الشفق عند الاختیار(۲).

و قال الاسکافی و المرتضی و الحلبی و القاضی و ابن زهره و ابن ادریس و ابن حمزه بدخول وقت العشاء بعد مضی ثلاث رکعات(۳) و هو الظاهر من الصدوق فی فقیهه و الکلینی فی کافیه(۴) و یدل علیه ما رواه الفقیه صحیحاً عن زراره (فاذا اغابت الشمس دخل الوقتان المغرب و العشاءِ الاخره)(۵) و غیرها من الروایات(۶).

ص:۲۰

۱- التهذیب ج/۲ ص/۲۸ ح/۳۳ باب۴

۲- المختلف ص/۶۹ فقال: «اول وقت العشاء الاخره اذا مضی من الغروب ثلاث رکعات فیشترک الوقت بینها و بین المغرب الی ان یبقی لانتصاف اللیل مقدار اداء العشاء فیختص بها و اختاره السید المرتضی وابن الجنید و ابو الصلاح و ابن البراج و ابن زهره و ابن حمزه و ابن ادریس و قال الشیخان اول وقتها غیبوبه الشفق و هو الحمره المغربیه و هو اختیار ابن ابی عقیل و سلّار ».

۳- المختلف ص/۶۹

۴- الکافی ج/۳ ص/۲۷۶ ح/۵

۵- الفقیه ج/۱ ص/۱۴۰ ح/۳ ذکر البعض ان سند الحدیث ضعیف حیث ان الحمیری رواه عن محمد بن عیسی و الحسن بن ظریف وعلی بن اسماعیل کلهم عن حماد و حیث انه یری عدم و ثاقه هؤلاء الثلاثه حکم بضعف السند و یقال له اولاً ان محمد بن عیسی ثقه و ثانیاً نقل الثلاثه و ان فرض ضعفهم لکنه یوجب الیقین.

۶- مثل روایه الکافی ح/۵ ص/۲۷۶ المتقدمه.

ثم ان المراد من تـأخير العشاء الى ذهاب الحمره المغربيه نفس الحمره لا البياض كما فى موثق ابن فضال (الشـفق الحمره او البياض قال الحمره لو كان البياض كان الى ثلاث الليل)(۱) و مثله غيره(۲).

(و للصبح طلوع الفجر الصادق)

كما فى صـحيح عاصم بن حميد عن ابى بصـير (متى يحرم الطعام و الشـراب على الصائم و تحل صلاه الفجر فقال اذا اعترض الفجر وكان كالقبطيه البيضاء)(۳)و غيره(۴).

اقول: الفجر الكاذب نور يظهر فى السـماء صاعـدا كالعمود منفصـلا عن الافق و سـرعان ما ينعـدم و تتعقبه ظلمه. و يشـبّه بـذنب السرحان- الذئب- لان باطن ذنبه ابيض و بجانبيه سوادا.

ص:۲۱

۱- الكافى ج/۳ ص/۲۸۰ ح/۱۰ باب۶

۲- الكافى ج/۳ ص/۲۸۰ ح/۱۱

۳- الكافى باب۱۸ من ابواب الصيام الحديث الاخر.

۴- الكافى ج/۳ ص/۲۸۲ ح/۱ و ح/۲ و ح/۳ و ح/۴

و الفجر الصادق نور يظهر بعد ذلک منبسطا فی عرض الافق کنصف دائره. و یشبّه بالقبطیه البیضاء و بنهر سوراء، فان القبطیه - بضم القاف- ثیاب رقاق بیض تنسب إلی القبط و هم أهل مصر. و سوری موضع ببابل من العراق فیه نهر.

(و یمتد وقت الظهرین الی الغروب اختیاراً)

کما فیما رواه الکافی عن عبید بن زراره (ثم انت فی وقت منهما جمیعاً حتی تغیب الشمس)[(۱)] و یدل علیه ایضاً صحیح الحلبی و مرسل بن فرقد المتقدمان .

(و وقت العشائین الی نصف اللیل)

مع اختصاص العشاء بآخر الوقت کالمغرب بأوله کما فیما مر من مرسل بن فرقد (فاذا مضی ذلک- یعنی ثلاث رکعات المغرب- فقد دخل وقت المغرب والعشاء الاخره حتی یبقی من انتصاف اللیل مقدار ما یصلی اربع رکعات فاذا بقی ذلک فقد خرج وقت المغرب و بقی وقت العشاء الآخره الی انتصاف اللیل)[(۲)]و مثله

۱- الکافی ج/۳ ص/۲۷۶ ح/۵

۲- التهذیب ج/۲ ص/۲۸ ح/۳۳ باب۴

صحیح بکر بن محمد (و آخر وقتها الی غسق اللیل نصف اللیل)[(۱)]و غیرهما[(۲)] و لا ینافیها خبر الحلبی (العتمه الی ثلث اللیل او الی نصف اللیل و ذلک التضییع)[(۳)].

و اما خبر عبید بن زراره (لا یفوت صلاه النهار حتی تغیب الشمس و لا صلاه اللیل حتی یطلع الفجر)[(۴)] فحمله فی الفقیه للمضطر و العلیل و الناسی[(۵)] و لا شاهد له نعم یشهد له فی خصوص النائم الناسی صحیح ابن سنان (ان نام رجل و نسی ان یصلی المغرب والعشاء الاخره فان استیقظ قبل الفجر قدر ما یصلیهما کلتیهما فلیصلهما و ان خاف ان تفوته احداهما فلیبدء بالعشاء)[(۶)] الّا انه لم یعمل به احد غیره و مثله فی الضعف صحیح ابی بصیر و انه شاذ فی ذیله (بتأخیر القضاء الی

۱- التهذیب ج/۲ ص/۳۰ ح/۳۹ و رواه الفقیه ج/۱ ص/۱۴۱ ح/۱۸۲ و یختلف ما فی الفقیه عن ما فی التهذیب ففی الفقیه یعنی نصف اللیل و سند الصدوق الیه صحیح و قد یتوهم فی صدره اشکال و لا اشکال فیه.

۲- التهذیب ج/۲ ص/۲۶۲ باب۱۳ ح/۷۹ و ح/۷۸

۳- المصدر السابق ح/۸۰

۴- المصدر السابق ص/۲۵۶ ح/۵۲ و فیه: (و لا صلاه اللیل حتی یطلع الفجر) و حمله الشیخ ایضاً علی المضطر . ص/۲۵۶ ج/۲ و لا شاهد له.

۵- الفقیه ج/۱ ص/۲۳۲ ح/۴۷ باب احکام السهو فی الصلاه .

۶- المصدر السابق ص/۲۷۰ ح/۱۱۳ و فی سنده ابن الولید و احمد بن محمد بن عیسی والصدوقان و سعد بن عبدالله و عبد الله بن سنان و مع هؤلاء لا یمکن الحمل علی التقیه فان لم یکن مورد اعراض الاصحاب قلنا به فی مورده و الّا فلا.

بعد طلوع الشمس) كما سياتی الحديث عنه و حمله فی التهذيب علی التقيه قال لانه مذهب بعض العامه(۱).

حکم من نام عن صلاه العشاء حتی تجاوز نصف الليل

ثم ان من نام عن صلاه العشاء حتی تجاوز نصف الليل أصبح صائما قال به الشيخان(۲) و الديلمی(۳) و القاضی(۴) و ابن حمزه(۵) و المرتضی و الکلينی(۶) و تدل عليه صحيحه عبد اللّه بن المُغيره عمَّن حدَّثه عن أبی عبد اللّه (عليه السلام) «فی رجل نام عن العَتَمَه فلم يقم إلَّا بعد انتصاف اللَّيل قال يُصلّيها و يُصبح صائماً»(۷) و ظاهر الفقيه التردد حيث نسبه الی الروايه فقال: «و روی فی من نام عن العشاء الآخره إلی نصف اللّيل أنّه يقضی و يصبح صائما عقوبه، و إنّما وجب ذلک عليه لنومه عنها إلی نصف اللّيل»(۸)، و ظاهر التهذيب عدم الوجوب حيث روی بسند صحيح عن

ص:۲۴

۱- التهذيب ج/۲ ص/۲۷۰

۲- النهايه ص/۵۷۲ و المقنعه من الجوامع الفقهيه ص/۸۸

۳- المراسم من الجوامع الفقهيه ص/۵۸۸ ؛ اقول: و قول المختلف ص/۶۶۹ انهم لم يصرحوا بالوجوب باطل فقد صرح به الصدوق و هو ظاهر الکل .

۴- النجعه ج۶ ص۲۳۶

۵- الوسيله من الجوامع الفقهيه ص/۷۶۷

۶- الکافی ج/۳ ص/۲۹۵ و الانتصار من الجوامع الفقهيه ص/۱۷۶

۷- فروع الکافی کتاب الصلاه ص/۲۹۵ ح/۱۱

۸- الفقيه ج/۱ ص/۱۴۲ ح/۱۳

ابن مسكان رفعهُ إلى أبى عبد اللّه (عليه السلام) قال: «من نام قبل أن يُصلّى العَتَمه فلم يستيقظ حتى يمضى نصف الليل فليقض صلاته و ليستغفر الله)(١) الداله باطلاقها على العدم و لم يقل شيئاً .

اقول: و الخبران كلاهما عن عبد الله بن المغيره والاول منهما عمن حدثه والثانى منهما عن ابن مسكان و كلاهما من اصحاب الاجماع و الجمع بين الخبرين يقتضى الاستحباب و ذلك لان النسبه بينهما وان كانت بالعموم و الخصوص المطلق لكن حيث ان الامام (عليه السلام) كان فى مقام البيان فلو كان الاصباح صائما واجبا لوجب بيانه والّا لزم تأخيره عن وقت الحاجه وهو قبيح وعليه فهو دال على عدم وجوب شيء اخر فيكون قرينه على ذاك الخبر بكونه للاستحباب .

(و يمتد وقت الصبح حتى تطلع الشمس)

كما هو مدلول حسن(٢) زراره (وقت صلاه الغداه ما بين طلوع الفجر الى طلوع الشمس)(٣) و مثله غيره كروايه عبيد بن زراره و لا يعارض ذلك صحيحه ابن سنان (و وقت صلاه الفجر حين ينشق الفجر الى ان يتجلل الصبح السماء و لا ينبغى تأخير ذلك عمداً و لكنه وقت من شغل او نسى او سها او نام)(۴) لانه صريح ببقاء

١- التهذيب ج/٢ ص/٢٧۶ ح/١٣۴

٢- بناءًعلى ممدوحيه موسى بن بكر كما روى الكشى ص/٣٧١ انه قال لابى الحسن (عليه السلام):انا عبدك فمرنى بما شئت.

٣- التهذيب ج/٢ ص/٣۶ ح/۶۵

۴- التهذيب ج/٢ ص/٣٩ ح/٧۴

الوقت الی طلوع الشمس حیث عبر بانه لاـ ینبغی و اما خبر عمار (و ان طلعت الشمس قبل ان یصلی رکعه فلیقطع الصلاه و لا یصلی حتی تطلع الشمس و یذهب شعاعها)(۱) فهو من اخباره الشاذه و لم یقل به احد.

(و نافله الظهر من الزوال الی ان یصیر الفیء قدمین و للعصر اربعه اقدام) کما فی صحیح الفضلاء (وقت الظهر بعد الزوال قدمان ووقت العصر بعد ذلک قدمان)(۲) ومثله صحیح زراره وفیه: (ثم قال (علیه السلام) اتدری لم جعل الذراع و الذرعان قلت لم قال لمکان النافله لک ان تتنفل من زوال الشمس الی ان یمضی ذراع فاذا بلغ فیئک ذرعاً بدأت بالفریضه و ترکت النافله و اذا بلغ فیئک ذراعین بدأت بالفریضه و ترکت النافله)(۳) و قد ذکر فی صدر الروایه ان الذراع یساوی قدمین وهو یدل علی سقوط نوافل الظهر بعد مضی ذراع ولا یجوز الاشتغال بها(۴) وسقوط نوافل العصر بعد مضی ذراعین و لا یعارضها الّا ما انفرد التهذیب بنقله من روایات رواها عن اسماعیل بن جابر(۵)و عن القاسم بن الولید(۶) ومرسل علی بن الحکم(۷) و عن عبد

۱- التهذیب ج/۲ ص/۲۷۱ ح/۱۱۶ و قال الشیخ بعده هذا الخبر شاذ .

۲- الفقیه ج/۱ ص/۱۴۰ ح/۴ باب مواقیت الصلاه

۳- الفقیه ج/۱ ص/۱۴۰ ح/۸

۴- و لو صلی منها اربع هل یجوز اکمالها ام لا؟ سیأتی الکلام حوله.

۵- التهذیب ج/۲ ص/۲۶۷ ح/۹۹

۶- التهذیب ج/۲ ص/۲۶۷ ح/۱۰۰

۷- التهذیب ج/۲ ص/۲۶۷ ح/۱۰۱

الاعلی(۱) و عن ابن عذافر(۲) و قد تضمنت جواز تقدیم النافله و تأخیرها عن وقتها و حملها الشیخ علی انها رخصه لمن علم من حاله ان لم یقدّمها اشتغل عنها و لم یتمکن منها(۳) و استشهد لحمله بخبر محمد بن مسلم (عن رجل یشتغل عن الزوال أ یتعجل من اول النهار فقال نعم اذا علم انه یشتغل عنها فیعجلها فی صدر النهار کلها)(۴).

اقول: و هذه الاخبار اعرض عنها المشهور ولم یفت بها الّا ابن الجنید(۵) و لم یروِها الفقیه غیر ما رواه عن زراره فی باب النوادر اخر کتاب الصلاه(۶) التی لم یُعلم عمله به, و لم یروها الکافی بل روی الکافی خبر محمد بن عذافر بدون ذیله «فقدم ما شئت منها و أخر ما شئت»(۷) و علیه فلا وثوق لنا بهذه الاخبار.

۱- التهذیب ج/۲ ص/۲۶۷ ح/۱۰۲

۲- التهذیب ج/۲ ص/۲۶۷ ح/۱۰۳

۳- المصدر السابق.

۴- التهذیب ج/۲ ص/۲۶۸ ح/۱۰۴

۵- المختلف ج/۲ ص۳۳۵

۶- الفقیه ج/۱ ص۳۵۸ ح/۳

۷- الکافی ج۳ ص۴۵۴ح۱۴

نعم نقل الکافی خبر محمد بن مسلم المتقدم(۱) - والذی هو اخص من قول ابن الجنید - وهو ضعیف سندا بیزید حسب نسخه التهذیب او برید حسب نسخه الکافی ابن ضمره اللیثی و هو لا وجود له فی علم الرجال نعم الراوی عنه حماد وهو من اصحاب الاجماع و معارضته مع ما تقدم وان کان بالاطلاق و قابل لتخصیصها لکنه مع اعراض المتقدمین عنه و ضعف سنده لا یمکن الرکون الیه ایضا.

کما و ان بعض الاخبار المتقدمه غیر صریحه فی التقدیم علی الزوال و قابله للحمل علی قضاء النوافل و هو الذی یظهر من خبر عبد الاعلی المتقدم (ان علی بن الحسین (علیه السلام) کانت له ساعات من النهار یصلی فیها فاذا شغله ضیعه او سلطان قضاها انما النافله مثل الهدیه متی ما اتی بها قبلت)(۲) فالذی یظهر من التعلیل فی الروایه بعد ملاحظه ما تقدم هو انه تعلیل للقضاء فقط ولا عمومیه و یشهد لما تقدم خبر التهذیب عن زراره (ان امیر المؤمنین (علیه السلام) کان لا یصلی من النهار حتی تزول الشمس و لا من اللیل بعد ما یصلّی العشاء حتی ینتصف اللیل)(۳) وکذلک معتبر الخصال حدیث الاربعمائه (و لا یصلی الرجل نافله فی وقت فریضه الّا من عذر و لکن یقضی بعد ذلک قال تعالی {و الذین هم علی صلاتهم

۱- الکافی (ط - دارالحدیث)، ج ۶، ص: ۵۵۱
۲- التهذیب ج/۲ ص/۲۶۷ ح/۱۰۲
۳- التهذیب ج/۲ ص/۲۶۶ ح/۹۸

دائمون} يعنی يقضون ما فاتهم من الليل بالنهار وما فاتهم من النهار بالليل ...)(۱) و روی القمی عن الصادق (عليه السلام) «ان الله يقول {وهو الذی جعل الليل و النهار خلفةً لمن اراد ان يّذكّر او اراد شكوراً} فهو قضاء صلاه النهار بالليل و قضاء صلاه الليل بالنهار و هو من سر آل محمد المكنون» (۲).

و بقيت روايه التهذيب عن زراره من ان النبی (صلی الله عليه و آله) لا يصلی من نوافل العصر الّا اربعاً(۳) و هی من الاخبار الشاذه مع مخالفتها و معارضتها لغيرها من الاخبار.

(و للمغرب الی ذهاب الحمره المغربيه)

كما هو المشهور قال فی المدارک «انه مذهب الاصحاب لا نعلم فيه مخالفاً»(۴) و نسبه فی المعتبر الی علمائنا(۵) و يدل عليه صحيح منصور فی المفيض(۶) من عرفات (سألته عن صلاه ِالمغرب و العشاء بُجَمع- المزدلفه- فقال باذان و اقامتين لا تصل بينهما شيئاً هكذا صلی النبی (صلی الله عليه و آله) (۷) و يقابل المشهور قول الشيخ بجواز فعلها بعد

۱- الخصال ص/۶۲۸

۲- تفسير القمی سوره الفرقان ايه۶۲ ج/۲ ص/۱۱۶

۳- التهذيب ج/۲ ص/۲۶۲ ح/۸۲

۴- المدارک ج۳ ص۷۴

۵- المعتبر ج۲ ص۵۳

۶- لا يخفی ان الافاضه من عرفات تستلزم تأخير المغرب عن الحمره المغربيه الی ان يصل المفيض الی المزدلفه ؛ و جمع هی المزدلفه.

۷- التهذيب ج/۳ ص/۲۳۴ ح/۱۲۴

ذهاب الحمره بعد صلاه العشاء[(۱)]و به قال الحلی[(۲)] و استدل له بصحیح ابان بن تغلب (قال صلیت مع الصادق (علیه السلام) المغرب بالمزدلفه _ الی _ لم یرکع بینهما ثم صلیت معه بعد ذلک بسنه فصلی المغرب ثم قام فتنفل باربع رکعات)[(۳)] و القاعده تقتضی رد علمه لاهله لانه مخالف للحدیث الاول الحاکی لسنه النبی (صلی الله علیه و آله) و لم یعمل به المشهور کما عرفت من قول المعتبر و المدارک .

(و للعشاء کوقتها)

ای کوقت العشاء و ذلک لما تضمنته الاخبار من ان نافله العشاء بعد صلاه العشاء کما فی معتبره الفضل[(۴)] و بضمیمه ان وقت العشاء الی نصف اللیل تکون النتیجه ما قال .

(وللیل بعد نصفه الی طلوع الفجر)

اقول: صلاه اللیل لها اطلاقان عام و خاص اما الخاص فالثمان الاولی منها واما العام فهی مع ثلاث الشفع والوتر بلا خلاف ومع رکعتی نافله الفجر علی الاصح و تدل علیه روایه الفقیه مرسلاً[(۵)] و مسنداً عن عبید بن زراره[(۶)] و غیرهما[(۷)] مما سیأتی و

۱- النهایه ص/۶۰

۲- السرائر ص/ و لعل الحلی یقول بانها لذوی الاعذار قبل العشاء و یمکن ان یکون للشیخ قول بذلک .

۳- الکافی ج/۳ ص/۲۶۷ باب۲ ح/۲

۴- العیون ج/۲ ص/۱۲۳ وغیرها.

۵- الفقیه ج/۱ ص/۱۴۶ باب۳۶

۶- الفقیه ج/۱ ص/۳۰۲ باب۶۶ ح/۱ وعبید بن زراره کان من الثقاه له کتاب وسند الصدوق الیه وان کان ضعیفاً وکذلک سند الشیخ فی الفهرست والمشیخه و ان کانا ضعیفین لکن سند النجاشی الیه صحیح - رجال النجاشی ص/۲۳۳ رقم ۶۱۸ فکتابه اذاً له اربعه طرق و فیها الصحیح .

۷- الفقیه ج/۱ ص/۳۰۲ ح/۲ و الکافی ج/۳ ص/۴۴۶ ح/۱۴ موثق زراره

من احکـام الخـاص ـــــ ان لم نجوّز العـدول الّـا فی موارد ـــــ انه یجوز العـدول عن الخـاص الی العام کما فی صـحیح ابن ابی عمیر عن ابراهیم بن عبـد الحمیـد عن بعض اصـحابنا و اظنه اسـحاق بن غالب عن ابی عبـد الله (علیه السـلام) «اذا قام الرجل فی اللیل فظن ان الصـبح قد اضاء فأوتر ثم نظر فرأی ان علیه لیلًا قال یضـیف الی الوتر رکعه ثم یسـتقبل صـلاه اللیل ثم یوتر»(۱) و المراد انه یضیف الی الوتر رکعه بنیه العدول الی اللیل .

هـذا و فی جواز تأخیر نافله الصـبح عن وقت الفجر قولان بالجواز وعـدمه و یـدل علی الثانی و ان رکعتی نافله الفجر من اللیل الاخبار المتظافره منها موثقه زراره «کان رسول الله (صـلی الله علیه و آله) یصـلی من اللیل ثلاث عشره رکعه منها الوتر و رکعتا الفجر فی السفر و الحضر»(۲) و فی صحیحه (قلت للباقر (علیه السلام) الرکعتان قبل الغداه

۱- التهذیب ج/۲ ص/۳۳۸ ح/۲۵۲ باب۱۵ وقد یستفاد منها جواز العدول مطلقاً کما سیأتی حیث قد یقال ان الظاهر من الروایه ان الامر فی العدول باختیار المصلی.

۲- الکافی ج/۳ ص/۴۴۶ باب۸۵ ح/۱۴

اين موضعها فقال قبل طلوع الفجر فاذا طلع الفجر فقد دخل وقت الغداه)(۱) و مثلها روايته الاخرى(۲) و غيرهما(۳).

و اما ما رواه التهذيب صحيحاً عن ابن ابى يعفور (عن ركعتى الفجر متى اصليهما فقال قبل الفجر و معه و بعده)(۴) و قريب منها صحيح محمد بن مسلم(۵) و ما عن يعقوب(۶) بن سالم فحملها التهذيب على من لم يدرك ان يحشوهما فى صلاه الليل ثم قال و يحتمل ان يكون المراد بقوله مع الفجر و بعد الفجر الفجر الاول الذى يطلع صعداً دون الذى ينتشر فى الافق و استشهد له بمرسله اسحاق بن عمار (صل الركعتين ما بينك و بين ان يكون الضوء حذاء رأسك فان كان بعد ذلك فابدء بالفجر) و بصحيحه الحسين بن ابى العلاء (الرجل يقوم و قد نوّر بالغداه ...) فقال الشيخ بعد كلام له والثانى تضمن فى قوله نوّر «الاشاره الى ضوء يسير و الفجر الثانى لا يكون كذلك بل يكون منتشراً فى الافق»(۷) وقال ايضا يحتمل ان يكون تلك الاخبار وردت للتقيه لان عند مخالفينا لا تصلّيان الّا بعد الفجر الثانى و

۱- الكافى ج/۳ ص/۴۴۸ باب۸۵ ح/۲۵

۲- التهذيب ج/۲ ص/۱۳۳ باب۸ ح/۲۸۱

۳- التهذيب ج/۲ ص/۱۳۲ باب۸ ح/۲۷۹ و ح/۲۷۸ و ح/۲۸۰

۴- التهذيب ج/۲ ص/۱۳۴ باب۸ ح/۲۸۷ بسندين احدهما بصفوان و الاخر بابن ابى عمير.

۵- المصدر السابق ح/۲۸۶

۶- المصدر السابق ح/۲۸۹ و غيرها مثل ح/۲۸۸ و ح/۲۹۰ و ح/۲۹۱

۷- التهذيب ج/۲ ص/۱۳۴ و ص/۱۳۵ ح/۲۹۲ و ح/۲۹۳

استشهد له بخبر ابی بصیر) قلت: و فیه: ان الشیعه اتوا ابی مسترشدین فأفتاهم بمر الحق وأتونی شکاکاً فافتیتهم بالتقیه(۱).

اقول: ویمکن الجمع بین الطائفتین من حیث الدلاله فالاولی تحمل علی مبدأ وقت نافله الفجر و الثانیه تحمل علی امتداد وقتها و بذلک افتی الصدوق فی الفقیه(۲) و المقنع(۳) و الهدایه(۴) و الشیخ فی النهایه(۵) و ابن حمزه فی الوسیله(۶) و الحلبی(۷) و قد یتوهم الاجماع من کلام المختلف(۸) حیث ذکر اختلاف العلماء فی کونها قبل الفجر الاول او عند الفجر الاول الّا ان الصحیح ان مصب کلامه فی مبدأ وقتهما لا فی اختصاصهما بذاک الوقت دون غیره ثم انه لا ترجیح للطائفه الاولی علی الثانیه فقد اشتملت الطائفه الثانیه علی الصحاح کما و انها جاءت عن طریق من اجتمعت العصابه علی تصحیح ما یصح عنهم مثل صفوان وابن ابی عمیر و محمد ابن مسلم ویشهد لصحه هذا الجمع بعد افتاء من عرفت ما یستفاد من کتب السیر بان ضربه ابن ملجم علیه اللعنه لامیر المؤمنین علیه افضل الصلاه و

۱- المصدر السابق ص/۱۳۵ ح/۲۹۴

۲- الفقیه ج/۱ ص/۱۴۶

۳- و المقنع ص/۱۱

۴- و الهدایه ص/۵۳

۵- النهایه ص/۶۱

۶- الوسیله من الجوامع ص/۷۰۷

۷- الغنیه ص/۴۹۴

۸- المختلف ص/۷۱

السلام بعد اذان الفجر عند اشتغاله بنافله الفجر و بعدها لم يتمكن من الصلاه جماعه اماماً للناس وتقدم الحسن (عليه السلام) بالصلاه بالناس.

هذا ويدل على امتداد وقتها صحيح ابن يقطين «عن الرجل لا يصلى الغداه حتى تسفر و تظهر الحمره و لم يركع ركعتى الفجر أيركعها أو يؤخرهما قال يؤخرهما»(۱) و دلالته بامتداد وقتها الى ظهور الحمره بالمفهوم.

حكم مزاحمه فريضه الصبح بنافله الليل

و هل يجوز ان يزاحم فريضه الصبح بنافله الليل لو ادرك منها اربع ركعات؟ فيه روايتان متعارضتان فروى التهذيب عن ابى جعفر الاحول جوازه(۲) وبه افتى الفقيه(۳) كما وان التهذيب روى عن يعقوب البزاز عدمه(۴) والثانى موافق لاطلاق الاخبار المتقدمه لكنه ضعيف سندا بمحمد بن سنان كما وان الاول ضعيف بالنحوى فانه مهمل ولم يروه الكافى وانه ليس بمشهور.

اقول: الّا انه يكفى عمل الصدوق والشيخين بالوثوق بالاول و بذلك نخصص ما يعارضها من الاطلاقات .

ص:۳۴

۱- التهذيب ج/۲ ص/۳۴۰ ح/۲۶۵

۲- التهذيب ج/۲ باب۸ ص/۱۲۵ ح/۲۴۳ و قد اعتمدها الشيخ وافتى بها فى التهذيب و النهايه ص/۶۰ و المفيد فى المقنعه ص/۲۳

۳- الفقيه ج/۱ ص/۴۸۶

۴- التهذيب ج/۲ ص/۱۲۵ ح/۲۴۴

واما خبر التهـذيب عن عمار من كفايه الركعه الواحـده فى مزاحمه الظهرين ففى غايه الشـذوذ(۱). كما وان التهـذيب قد روى روايتين عن عمر بن يزيد احدهما عن طريق محمد بن عذافر(۲) والاخر عن طريق المرزبان(۳) ولا يبعد اتحادهما لتقاربهما معنى يـدلان على جواز صـلاه الليل بعد الفجر الثانى و لم يصل ِمنها ركعه ففى الثانى منهما (ابدء بصـلاه الليل والوتر ولا تجعل ذلك عاده) و مثلهما صـحيح سـليمان بن خالـد و فيه(ربما قمت و قـد طلع الفجر فأصـلى صـلاه الليل و الوتر و الركعتين قبل الفجر ثم اصـلى الفجر قـال قلت افعل انا ذا قال نعم و لا يكون منك عاده)(۴)و فى طريقه صـفوان وهو من اصحاب الاجماع هذا وان لم يروهما الكافى الّا ان الفقيه عمل بهما فقال (و قد رويت رخصه فى ان يصـلى الرجل صلاه الليل بعد طلوع الفجر المره بعد المره و لا يتخذ ذلك عاده)(۵).

۱- و اما ما عن الشـهيد الثانى فى روضـته ص/۵۶ ج/۱ من القول بكفـايه التلبس بنـافله الظهرين بركعتين فيتمها مطلقاً فلم يرد به خبر و اول من قال به هو الحلى فقال(و نوافل المغرب الاعتبار فيها و فى وقتها حصول شـىء منها قبل خروجه)السرائر ص/ و خبر عمار رواه التهذيب ج/۲ ص/۲۷۳ ح/۱۲۳ باب۱۳

۲- التهذيب ج/۲ ص/۱۲۶ ح/۲۴۶

۳- التهذيب ج/۲ ص/۱۲۶ ح/۲۴۵

۴- التهذيب ج/۲ ص/۳۳۹ ح/۲۵۹

۵- الفقيه ج/۱ ص/۳۰۸

استحباب اعاده نافله الفجر لمن صلاها قبل الفجر الاول

و يستحب اعاده نافله الفجر لمن صلاها قبل الفجر الاول ويدل عليه صحيحه حماد بن عثمان (عن الصادق (علیه السلام) قال ربما صلیتها و علی لیل فان قمت و لم یطلع الفجر اعدتهما)(۱)و مثلها موثق زراره(۲).

(و للصبح حتی تطلع الحمره)

کما تقدم ذلک عن الشیخ فی النهایه(۳) و التهذیب والصدوق فی کتبه الثلاثه لکنه لم یحددها بطلوع الحمره(۴) و السید ابن زهره الحلبی(۵) وابن حمزه(۶) نعم حکی عن العمانی و الاسکافی(۷) کما و قال المفید(۸) والدیلمی(۹) انها قبل الفجر و ظاهرهم عدم

ص:۳۶

۱- التهذیب ج/۲ ص/۱۳۵ ح/۲۹۵ و حماد من اصحاب الاجماع و قد رواه عنه ابن ابی عمیر و هو کذلک.

۲- المصدر السابق ح/۲۹۶ و فی سنده صفوان و هو من اصحاب الاجماع و بذلک تعرف ضعف التشکیک فی هاتین الروایتین.

۳- النهایه ص/۶۱ و التهذیب ج/۲ ص/۳۴۰ ح/۲۶۴ و ح/۲۶۵

۴- الفقیه ج/۱ ص/۱۴۶ و المقنع من الجوامع الفقهیه ص/۱۱ و الهدایه من الجوامع ص/۵۳

۵- الغنیه من الجوامع الفقهیه ص/۴۹۴

۶- الوسیله من الجوامع الفقهیه ص/۷۰۷

۷- النجعه کتاب الصلاه ج/۱ ص/۶۸

۸- المقنعه من الجوامع ص/۲۴

۹- المراسم من الجوامع ص/۵۷۲

جواز الاتیان بها بعد الفجر و هو ظاهر الکافی حیث لم یرد ما دل علی الاتیان بها بعد الفجر واقتصرعلی ما دل کونها من صلاه اللیل واستدل للقول الثانی بصحیحه معاویه بن وهب (ویصلی رکعتی الفجر وتکتب له صلاه اللیل)(۱) وما عن قرب الاسناد (انکار النبی (صلی الله علیه و آله) علی ابن القشب صلاته نافله الفجر بعد طلوع الفجر)(۲) وغیرهما(۳).

اقول: وقد تقدم ما یدل علی قوه کونها بعد الفجر الی طلوع الحمره من الصحاح المعتمده المشهوره التی قد رواها الثقاه ممن اجمعت العصابه علی تصحیح ما یصح عنهم و قد عمل بها الصدوق و من قد عرفت و لذا لابد من حمل ما یعارضها علی الافضلیه او رد علمها الی اهلها فصحیح معاویه یدل علی کونها من صلاه اللیل و لا ینفی امتدادها الی طلوع الحمره و مثله صحیح البزنطی وغیرهما نعم صحیح زراره (انهما من صلاه اللیل) فیه ظهور فی ذلک الّا انه معارض بما هو اقوی منه و قابل للحمل علی الافضلیه و اما ما عن قرب الاسناد فمجمل و لا یعارض ما تقدم.

۱- التهذیب ج/۲ ص/۳۴۱ ح/۲۶۷ باب۱۵

۲- قرب الاسناد ص/۱۸ ح/۵۹

۳- التهذیب ج/۲ ص/۱۳۲ ح/۲۷۹ و ص/۱۳۳ ح/۲۸۰ و ح/۲۸۱ و هو صحیح زراره و ح/۲۸۲ و ح/۲۸۵

حکم النوافل المبتدأه

(و تکره النافله المبتدأه بعد صلاتی الصبح والعصر و عند طلوع الشّمس و غروبها و قیامها إلّا یوم الجمعه)

اقول: فیما قال من النوافل المبتدأه اخبار و اقوال بالحرمه والکراهه والاباحه فذهب الی الاول المرتضی فی الانتصار(۱)والناصریات(۲) ولعل الکافی ایضا قائل بالحرمه لکنه فی الثلاثه الاخیره فعقد باباً فی الساعات التی لا یصلی فیها(۳) وروی خبرین: اولهما مرفوع ابراهیم بن هاشم و الثانی خبر الحسین بن اسلم و فیه (ان الشیطان یقارن الشمس فی ثلاثه احوال اذا ذرت(۴) و اذا کبدت واذا غربت فصل بعد الزوال...)(۵) ومثله الاسکافی(۶), و اما الصدوق فاختلف قوله حرمةً واباحةً فذکر فی علله «باب العله التی من اجلها لا تجوز الصلاه حین طلوع الشمس و حین غروبها»(۷) خبر سلیمان بن جعفر الحمیری وفیه (فلا ینبغی لاحد ان یصلی فی

۱- الانتصار من الجوامع الفقهیه ص/۱۴۵ لکنه خصه بما بعد طلوع الشمس الی الزوال الا فی یوم الجمعه .

۲- الناصریات من الجوامع الفقهیه ص/۲۳۰ و هنا عمم لکل الخمسه المذکوره فی المتن .

۳- فروع الکافی کتاب الصلاه ص/۲۸۸.

۴- ذرت: طلعت ؛ کبدت: وصلت کبد السماء .

۵- المصدر السابق.

۶- المختلف ص/۷۶

۷- العلل ج/۲ ص/۳۴۳ باب۴۷

ذلک الوقت لان ابواب السماء قد غلقت فاذا زالت الشمس و هبّت الریح فارقها) یعنی الشیطان، وهی کما تری ظاهره فی عدم الحرمه الا أن عنوان الباب لا تجوز کما و انه لا یختص بالمبتدأه بل شامل لکل صلاه حتی القضاء والمفید ایضا قائل بالحرمه فی المقنعه عند طلوع الشمس و غروبها فقال فیها (و لا یجوز ابتداء النوافل ولا قضاء شیء منها عند طلوع الشمس ولا عند غروبها ویقضی ما فات من الفرائض)(۱).

و اما الصدوق فی الفقیه فانه و ان روی خبر الحسین بن زید المشتمل علی النهی عن الصلاه عند طلوع الشمس و عند غروبها و عند استوائها)(۲)و اشار الی غیره من کون الشمس تطلع بین قرنی شیطان و تغرب بین قرنی شیطان(۳) لکنه قال: روی لی جماعه من مشایخنا عن ابی الحسین محمد بن جعفر الاسدی(رض)(۴) انه ورد علیه

۱- المقنعه ص/۲۳ و التهذیب ج/۲ ص/۱۴۷

۲- من لا یحضره الفقیه ؛ ج ۴ ص۱۰؛ باب ذکر جمل من مناهی النبی .

۳- الفقیه ج/۱ ص/۳۱۵ باب۷۶ ح/۳

۴- و طریق الصدوق الی محمد بن جعفر الاسدی ثلاثه من مشایخه عنه و هم علی بن احمد و الحسین بن ابراهیم فانهما مهملان و السنانی و هو مضطرب .وزاد فی طریق اخر اخرین الی نفس الحدیث فی کمال الدین و تمام النعمه ص/۵۲۰ ح/۴۹ والسند هو:(عن محمد بن احمد الشیبانی وعلی بن احمد بن محمد الدقاق و الحسین بن ابراهیم بن احمد بن هشام المؤدب وعلی بن عبد الله الوراق رضی الله عنهم قالوا:حدثنا ابو الحسین محمد بن جعفر الاسدی رضی الله عنه ...)ففیه زیاده الوراق و محمد بن احمد الشیبانی و لعل الاخر هو نفس محمد بن احمد السنانی فراجع

فی ما ورد من جواب مسائله عن محمد بن عثمان العمری (ره) «و اما ما سألت عنه من الصلاه عند طلوع الشمس و عند غروبها فلئن کان کما یقول الناس ان الشمس تطلع بین قرنی شیطان و تغرب بین قرنی شیطان فما ارغم انف الشیطان بشیء افضل من الصلاه فصلِّها وارغم انف الشیطان»(۱) و یؤیده ایضاً خبر الخصال عن الاسود عن عائشه (قالت صلاتان لم یترکهما النبی (صلی الله علیه و آله) سراً و علانیه رکعتین بعد العصر و رکعتین قبل الفجر)(۲) ثم روی ثانیاً ما یقرب منه عن ایمن عن عائشه و کذلک روی ثالثاً عن مسروق عنها و اخیراً عن ابی بکر بن عبد الله بن قیس عن ابیه ما یدل علی جواز الصلاه بعد العصر کما هو مضمون الکل و بعد الغداه کما هو مضمون الاخیر ثم قال الصدوق (کان مرادی بایراد هذه الاخبار الرد علی المخالفین لانهم لا یرون بعد الغداه و بعد العصر صلاه...)(۳) قیل: و یعلم مما تقدم ان ذلک من عقائد العامه و ان النهی فی اخبارنا محمول علی التقیه و یدل علیه ایضاً ما نقله المدارک عن کتاب افعل لا تفعل (لمؤمن الطاق) محمد بن علی بن النعمان(۴) (ان العامه کثیراً ما یخبرون عن النبی (صلی الله علیه و آله) بتحریم شیء لعله و

۱- الفقیه ج/۱ ص/۳۱۵ ح/۴ و کمال الدین و تمام النعمه ص/۵۲۰ ح/۴۹ باب۴۵

۲- الخصال ص/۶۹

۳- الخصال ص/۷۱

۴- ابو جعفر الاحول المتکلم الامامی وقال النجاشی فی رجاله ص/۳۲۵ رأیت کتابه افعل لا تفعل عند احمد بن الحسین الغضائری اقول وهذا یدل علی قوه الکتاب حیث ان ابن الغضائری لم یقدح فیه.

تلک العله خطأ لا یجوز ان یتکلم به النبی (صلی الله علیه و آله) ولا یحرم الله من قبلها شیئاً فمن ذلک ما اجمعوا علیه من النهی عن الصلاه فی وقتین عند طلوع الشمس حتی یتم طلوعها وعند غروبها و لولا ان عله النهی انها تطلع و تغرب بین قرنی شیطان لکان ذلک جائزاً فاذا کان اخر الحدیث موصولاً باوله وآخره فاسد فسد الجمیع و هذا جهل من قائله و الانبیاء لا تجهل فلما بطلت هذه الروایه ثبت ان التطوع جائز فیهما)(۱).

اقول: و المفهوم من هذین التنبیهین «من الصادق (علیه السلام) - باعتبار ان مؤمن الطاق من اصحابه (علیه السلام) ولم یتکلم من نفسه قطعاً- و من الحجه علیه السلام» ان العله المذکوره لکراهه الصلاه عند طلوع الشمس وغروبها باطله ومکذوبه وان التطوع جائز وهی لا تنافی صحیحه زراره الداله علی عدم التطوع عند طلوع الشمس المحموله علی الکراهه بقرینه غیرها .

واما الصلوات غیر المبتدأه فالاخبار متظافره فی جوازها وعدم مکروهیتها کصحیحه معاویه بن عمار عن الصادق (علیه السلام) (خمس صلوات لا- تترک علی کل حال اذا طفت بالبیت واذا اردت ان تحرم وصلاه والکسوف واذا نسیت فصل اذا ذکرت و صلاه الجنازه)(۲) وقریب منها صحیح زراره(۳) و غیره(۴) وکذلک معارضه

۱- المدارک-مواقیت الصلاه – المسأله الخامسه ج۳ص۱۰۸طبع ال البیت.

۲- فروع الکافی کتاب الصلاه ص۲۸۷ح۲

۳- المصدر السابق ص۲۸۸ ح۳

۴- الکافی ج/۳ ص/۲۸۷ باب ۱۰ ح/۱

بالروايات الداله على قضاء النوافل متى شاء كصحيح الحلبى وصحيح محمد بن مسلم(۱) وغيرهما ففى الاول (عن رجل فاتته صلاه النهار متى يقضيها قال متى ما شاء ان شاء بعد المغرب وان شاء بعد العشاء) وفى الصحيح محمد بن يحيى بن حبيب (ايه ساعه شئت من ليل او نهار)(۲) وقريب منها صحيح الحسين بن ابى العلاء(۳) ولا شك باقوائيه هذه الروايات من تلك .

(ولا تقدم النافله الليليه الّا لعذر)

والمراد من العذر السفر والمرض او خوف الفوت ولو لم يكن مسافراً كالشاب يُكثر النوم والابكار من النساء اذا ضعفن.

كما دل على ذلك صحيح ليث (عن الصلاه فى الليالى القصار اصلى فى اول الليل قال نعم)(۴) وقريب منه صحيح يعقوب الاحمر بزياده (ان الشاب يُكثرالنوم فانا آمرك به)(۵) وغيرهما كصحيحه معاويه بن وهب (فان من نسائنا ابكاراً - الى - فرخص لهن فى الصلاه اول الليل اذا ضعفن وضيّعن القضاء)(۶).

۱- المصدر السابق ح ۷
۲- فروع الكافى كتاب الصلاه ص/۴۵۴ ح/۱۷ باب ۸۶
۳- التهذيب ج/۲ ص/۱۷۳ ح/۱۴۹ باب ۹
۴- الوسائل باب ۴۴ من المواقيت حديث۱ الفقيه باب ۶۶ الصلاه حديث ۵ ج/۱ ص/۳۰۲
۵- الوسائل باب ۴۴ المواقيت حديث ۱۷ ؛ التهذيب باب ۹ حديث ۱۲۷ ص/۱۶۸
۶- الكافى كتاب الصلاه باب ۸۰ باب صلاه النوافل ح/۲۰ ص/۴۴۷ الوسائل ۴۵ — المواقيت ح/۱

و خبر ابن مسكان عن الحلبى «عن صلاه الليل والوتر فى اول الليل فى السفر اذا تخوفت البرد او كانت عله فقال لا بأس انا افعل ذلك»(۱).

و يدل عليه ايضاً معتبره الفضل بن شاذان «وانما جاز للمسافر والمريض ان يصليها صلاه الليل فى اول الليل لاشتغاله وضعفه»(۲).

و قيّد الحكم الصدوق فى الفقيه بالسفر فقط فروى صحيحه ابن مسكان عن ليث المرادى الداله على جواز التقديم ثم قال يعنى فى السفر، وهذا القيد منه حيث ان التهذيب والاستبصار رويا الروايه بدون هذا القيد(۳) واستدل بحمل المطلق على المقيد حيث قال: «كل ما روى من اطلاق فى صلاه الليل من اول الليل فانما هو فى السفر لان المفسّر من الاخبار يحمل على المجمل»(۴). ويرد عليه انه ليس هنالك مطلق ومقيد حتى يحمل الاول على الثانى نعم خبر ابن مسكان عن الحلبى موردها السفر وهذا غير كونها مقيده فى السفر.

ص:۴۳

۱- التهذيب ج/۳ كتاب الصلاه باب۳۳ ح/۸۹ باب الصلاه فى سفره ص/۲۲۸ ورواه الكافى باب ۸۳ من ابواب الصلاه ح/۱۰ من باب التطوع فى سفره ص/۴۴۱

۲- العيون ج/۲ باب ۳۳ ص/۱۱۳

۳- التهذيب ح/۲۱۴ ج/۲ من كتاب الصلاه باب ۸ ص/۱۱۸ و الاستبصار ح/۳ من باب اول وقت نوافل الليل ج/۱ ص/۲۷۹

۴- الفقيه باب ۶۶ وقت صلاه الليل ص/۳۰۳

و اما صحیحه الحلبی (ان خشیت ان لا تقوم فی اخر اللیل و کانت بک علة او اصابک برد فصل وأوتر من اول اللیل فی السفر)(۱) حیث دل علی تقیّد الحکم بخوف الفوت مثل ما فی خبر ابن ابی نجران (قال اذا خفت الفوت فی آخره)(۲) فمحمولان علی الاستحباب جمعاً ویشهد لهذا الحمل معتبر سماعه «لا بأس بصلاه اللیل فی ما بین اوله الی اخره الّا ان افضل ذلک بعد انتصاف اللیل»(۳) المحمول علی السفر بقرینه روایه الشیخ له فی باب صلاه السفر وبقرینه خبر ابن حمران «عن صلاه اللیل اصلیها اول اللیل قال نعم انی لأفعل ذلک فاذا اعجلنی الجّمال صلیتها فی المحمل»(۴) فانه لولا ذیله لأصبح مطلقاً کالاول فهو یشهد علی حصول سقوط کلمه «فی السفر» فی الاول وکیف کان فبعد نقل الشیخ له فی ذاک الباب یشک فی اطلاقه لعدم احراز کونه فی مقام البیان والّا لو کان مطلقا کان معرضا عنه لما تقدم من ان وقت صلاه اللیل بعد انتصافه.

۱- التهذیب کتاب الصلاه ج/۳ ح/۷۸ ص/۲۲۷ ؛ ورواه الفقیه کتاب الصلاه ص/۲۸۹ ج/۳ ح/۵۰ والحدیث یحتمل فیه بدل وکانت او کانت بدلیل خبر ابی بصیر فی التهذیب باب ۱۹ من ابواب الصلاه ح/۱۲۵ ص/۱۶۸ و بقرینه صحیح لیث وصحیح یعقوب الاحمر الآتیین.

۲- التهذیب ج/۳ باب صلاه السفرح/۱۱۵ ص/۲۳۳

۳- المصدر السابق ح/۱۱۶ ص/۲۳۳

۴- التهذیب کتاب الصلاه ح/۱۲۴ باب ۹ ج/۲ ص/۱۶۸ وسنده صحیح الی ابن ابی عمیر عن جعفر بن عثمان والظاهر انه الرواسی الثقه عن سماعه وعلیه فالسند صحیح.

وبقی صحیح(۱) محمد بن عیسی فیه (فکتب فی ای وقت صلی فهو جائز)(۲) وهو خبر شاذ ومثله فی الشذوذ ان لم یمکن تأویله خبر الحسین بن علی بن بلال(۳).

ثم ان الافضل عند التقدیم الاتیان بها بعد ذهاب ثلث اللیل ویدل علیه ما عن الحمیری(۴) (قال یعنی الکاظم (علیه السلام) لاصلاه حتی یذهب الثلث الاول من اللیل والقضاء بالنهار افضل من تلک الساعه).

(وقضاؤها افضل)

کما فی صحیحه معاویه بن وهب (و قال (علیه السلام) القضاء بالنهار افضل - الی- فرخص لهن فی الصلاه اول اللیل اذا ضعفن وضیّعن القضاء)(۵) وخبر محمدبن مسلم وفیه (فیصلی اول اللیل احب الیک ام یقضی؟قال (علیه السلام) لا بل یقضی احب الیّ انی اکره ان یتخذ خلقاً)(۶) وغیرهما(۷).

۱- ومحمد بن عیسی هو ابن عبدالله الاشعری شیخ القمیین ووجه الاشعریین من اصحاب الرضا (علیه السلام).

۲- التهذیب باب ۱۵ الصلاه حدییث ۲۴۹ ج/۲ ص/۳۳۷

۳- المصدر السابق حدیث ۲۴۸ وحملها الشیخ علی الرخصه للمسافر والعلیل

۴- قرب الاسناد للحمیری ص/۱۹۸ الطبعه المحققه؛ وطرق الشیخ الیه صحیح الی کل کتبه و روایاته وکذلک طریق الصدوق ایضاً الیه صحیح وهو یمر بابن الولید فی کل من الطریقین الّا ان سند الحمیری الی علی بن جعفر یمر بالعلوی وهو مهمل.

۵- الوسائل باب ۴۵ من المواقیت حدیث۱؛ الکافی باب ۸۵ من کتاب الصلاه ح/۲۰ ص/۴۴۷

۶- الوسائل ۴۵ من ابواب المواقیت حدیث ۷ التهذیب باب ۸ من ابواب الصلاه حدیث ۲۱۶ ص/۱۱۹ ج/۲

۷- الفقیه ج۱ ص۳۰۲ ح۳

(واول الوقت افضل الّا لمن يتوقع زوال عذره)

لكن مرّ القول بوجوبه عند فقدان الماء لمن حكمه التيمم ويدل عليه صحيحه محمد بن مسلم (اذا لم تجدماءً واردت التيمم فأخر التيمم الى اخر الوقت ..)(١) وفى حسنه بل صحيحه زراره (وليصل فى اخر الوقت)(٢) والنص وان كان فى فاقد الماء للوضوء او الغسل الا انه بتنقيح المناط يكون الحكم شاملاً لكل الاعذار مثل فقدان الساتر او وصفه وكالقيام وما بعده من المراتب اذا رجا القدره وازاله النجاسه غير المعفو عنها عن البدن .

(ولصائم يتوقع غيره فطره)

كما فى صحيح الحلبى قال: (ان كان معه قوم يخشى أن يحبسهم عن عشائهم فليفطر معهم وان كان غير ذلك فليصل وليفطر)(٣).

(وللعشائين الى المشعر)

كما فى صحيح ابن مسلم (لا تصل المغرب حتى تأتى جمعاً وان ذهب ثلث الليل)(٤) و مثله ما عن الحلبى(٥).

١- فروع الكافى كتاب الطهاره حديث ١ باب ٤١ ص٦٣

٢- المصدر السابق ج/٢

٣- الكافى (ط - الإسلاميه) ج ۴ ص ۱۰۱ باب وقت الإفطار . اقول: وذكر فى العروه موارد اخر لم يذكرها المصنف.

۴- الوسائل باب۵ من ابواب الوقوف بالمشعر ج / ١

۵- فروع الكافى كتاب الحج باب١٦٧ ج/١

هـذا ويسـتحب تأخير صـلاه العشاء الى زوال الحمره المغربيه كما دل عليه صـحيح بكر بن محمد وتقدم الكلام فيه هذا وقد قال البعض بعدم جواز تقديمها على ذلك الوقت الّا لذوى الاعذار(١) ومر ضعفه.

حصيله البحث:

مواقيت الصـلاه: فللظّهر زوال الشّـمس المعلوم بزياده الظّلّ بعـد نقصانه، ويعلم ايضاً بارتفاع اصوات الديكه و تجاوبها. و للعصـر الفراغ منها و لو تقديراً.

ويمتد وقت ادائهما الى المغرب وتختص العصر باربع ركعات للحاضر وركعتين للمسافر من اخر الوقت .

ولهما وقت فضـيله وهو الذراع للظهر و الذراعين للعصـر ولا يسـتحب التفريق بينهما لان التفريق بينهما انما هو لاجل النوافل فمن اتى بالنافله حصل له التفريق ومن لم يأتِ بالنافله فلا يستحب له التفريق.

و للمغرب ذهاب الحمره المشرقيّه ووقت فضيلتها الى غيبوبه الشفق، و للعشاء الفراغ منها ويستحب تأخيرها إلى ذهاب المغربيّه. و يمتدّ وقت العشاءين إلى نصف اللّيل وتختص العشاء باربع ركعات للحاضر وركعتين للمسافر من اخر

١- المختلف ص ۶۹ فقال: وقال الشيخان اول وقتها غيبوبه الشفق وهو الحمره المغربيه وهو اختيار ابن ابى عقيل وسلّار .

الوقت . ویستحب لمن نام عن صلاه العشاء حتی تجاوز نصف اللیل أن یصبح صائما.

و للصّبح طلوع الفجر الصادق لا الفجر الکاذب الـذی هو نور یظهر فی السـماء صاعـدا کالعمود منفصـلا عن الافق و سـرعان ما ینعـدم و تتعقبه ظلمه. و یشـبّه بـذنب السـرحان- الـذئب- لان باطن ذنبه ابیض و بجانبیه سوادا. واما الفجر الصادق فهو نور یظهر بعد ذلک منبسطا فی عرض الافق کنصف الدائره. ویمتد وقت الصّبح الی طلوع الشّمس،

و نافله الظّهر من الزّوال إلی أن یصـیر الفی ء قدمین وهما ذراع و للعصـر أربعه أقدامٍ وهما ذراعان و للمغرب إلی ذهاب المغربیّه وهو الشـفق، و للعشـاء کوقتها الی نصف اللیل. و لنافله اللّیل بعـد نصـفه إلی طلوع الفجر، و یجوز ان یزاحم فریضه الصـبح بنافله اللیل لو ادرک منها اربع رکعات.

ووقت نافله الصّبح حتّی تطلع الحمره. و یستحب اعاده نافله الفجر لمن صلاها قبل الفجر الاول.

و تکره النّافله المبتـدأه عند طلوع الشّـمس و غروبها، و لا تقدّم اللّیلیّه إلّا فی السـفر والمرض او خوف الفوت ولو لم یکن مسافراً کالشاب یُکثر النوم والابکار من النساء اذا ضعفن , والافضل عند التقدیم الاتیان بها بعد ذهاب ثلث اللیل و

قضاؤها أفضل و أول الوقت أفضل إلّا لصائمٍ يتوقّع فطره و للعشاءين للمفيض إلى المشعر.

أحكام خاصه بالوقت

لا تجزئ الصلاه إلّا مع احراز دخول الوقت بعلم أو بيّنه أو اذان الثقه العارف أو اخبار الثقه.

و من أحرز دخوله فصلّى و لم يقع شی ء منها فيه وقعت باطله، و مع وقوع شی ء منها فيه فالمشهور صحّتها وهو الصحيح .

١- اما بالنسبه إلى عدم الاجزاء مع عدم الاحراز فلقاعده الاشتغال اليقينی يقتضی الفراغ اليقينی و استصحاب عدم دخول الوقت , وبذلک يظهر ما فی قول المصنف حيث قال:

(ويعول فی الوقت على الظن مع تعذر العلم فان دخل وهو فيها اجزء وان تقدمت اعاد)

اقول: فلا معنى لتعـذر العلم فی الوقت فحيث لم يعلم بـدخول الوقت يلزمه الصبر حتی يتيقن بـدخوله فعن الفقيه عن الباقر (عليه السلام) (لان اصلی بعد ما مضی الوقت احب الیّ من ان اصلی وانا فی شک من الوقت وقبل الوقت)(١) وفی خبر ابن مهزيار

ص:۴۹

١- الفقيه ج ١/ مواقيت الصلاه ح/٢٠ ص١۴۴ من الملاحظ ان الائمه عليهم السـلام يعبرون عن المقـدمات العقليه التی يدركها العقـل بتعبير «أحبّ» او «لا اری» كما مضـی فی باب التيمم وقـد تكون الحكمه ان المقـدمات العقليه لا يسأل عنها الانسان وانما السؤال يقع فقط عن ذی المقدمه فالملاک هو ذو المقدمه لا المقدمه .

فی جواب من سأل الامام (علیه السلام) کیف اصنع مع القمر والفجر لا یتبین- الی- فلا تصلّ فی سفر ولا حضر حتی تتبیّنه)(۱) ومثلهما غیرهما(۲) والحاصل انه لو صلی قبل الوقت بثانیه کانت صلاته باطله وانما یصح ما قال فیما لو اعتقد وهماً دخول الوقت فصلّ فان کان قبل الوقت تماماً فعلیه الاعاده.

۲- نعم ان دخل الوقت وهو فی الصلاه تجزی بدلیل صحیح ابن ابی عمیر عن اسماعیل بن رباح «اذا صلیت وانت تری انک فی وقت ولم یدخل الوقت فدخل الوقت وانت فی الصلاه فقد أجزأت عنک»(۳) وإسماعیل وان کان مهملا الا ان ابن ابی عمیر حیث رواها عنه فیکفی فی موثوقیتها مضافا الی عمل الاصحاب بها .

۳- و اما کفایه البیّنه فی الاحراز فهی تتمّ بناء علی عموم دلیل حجیّه البیّنه لمثل المقام بمقتضی ادله حجّیتها فی باب القضاء کقوله صلّی اللّه علیه و آله فی صحیحه هشام بن الحکم: «انما أقضی بینکم بالبیّنات و الایمان»(۴) فان ذلک و ان

۱- فروع الکافی کتاب الصلاه ص۲۸۲ باب ۷ ح/۱

۲- النجعه فی شرح اللمعه، ج ۲، ص: ۸۴ نقلا عن رساله المحکم والمتشابه؛ للسید المرتضی عن تفسیر النعمانی و فیه: (فموسع علیهم تأخیر الصلاه لیتبیّن لهم الوقت).

۳- وسائل الشیعه الباب ۲۵ من أبواب المواقیت ح۱؛ فروع الکافی کتاب الصلاه المواقیت ۸ ح/۱۱ ص/۲۸۶

۴- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۷ ص۴۱۴ باب أن القضاء بالبینات و الأیمان .

کان خاصّا بباب القضاء إلّا انه یمکن تعدیه ذلک إلی المقام ایضا فان جعل الحجیّه لبیّنه المدّعی باعتبار انها طریق یستکشف بها الواقع فلا تختص حجیتها بباب القضاء اذ لا موضوعیه لها وانما هی اماره علی الواقع فیثبت بها الواقع وان کانت خارجه عن باب القضاء .

۴- و اما اذان الثقه فالمعروف حجیّته لأنه من مصادیق خبر الثقه و لبعض النصوص الخاصّه من قبیل صحیحه ذریح المحاربی: «قال لی أبو عبد اللّه علیه السّلام: صلّ الجمعه باذان هؤلاء فانهم أشدّ شی ء مواظبه علی الوقت»(۱).

و ذهب البعض إلی عدم حجّیته لنصوص اخری من قبیل صحیحه علی بن جعفر عن أخیه موسی علیه السّلام: «فی الرجل یسمع الاذان فیصلّی الفجر و لا یدری طلع أم لا غیر انه یظن لمکان الاذان انه طلع، قال: لا یجزیه حتی یعلم انه قد طلع»(۲).

و فیه: ان الروایه المذکوره و ان کانت صحیحه باعتبار ان الحرّ ینقلها من کتاب علی بن جعفر و طریقه إلیه صحیح حیث یمر بالشیخ الطوسی الذی له طریق صحیح إلیه فی الفهرست(۳) إلّا انها مطلقه من حیث کون المؤذن ثقه أو لا فیمکن

۱- وسائل الشیعه الباب ۳ من أبواب الاذان الحدیث ۱

۲- وسائل الشیعه الباب ۵۸ من أبواب المواقیت الحدیث ۴

۳- الفهرست: ۸۸

حملها علی غیره خصوصا ان السائل فرض حصول الشک له فی دخول الوقت و العاده قاضیه بعدمه مع فرض الوثاقه.

۵- و اما خبر الثقه فحجّیّته فی المقام بل فی مطلق الموضوعات محل خلاف. و الصحیح حجیته وذلک لان السیره العقلائیه قد انعقدت علی التمسّک بخبر الثقه و لم یثبت الردع الشرعی فتکون ممضاه. و روایه مسعده التی ورد فیها: «و الامور کلّها علی هذا حتی یستبین غیر ذلک أو تقوم به البیّنه»(۱).

لا تصلح للردع لا لعدم ثبوت وثاقه مسعده - فان احتمال صدق الروایه یستلزم احتمال الردع و هو یکفی لعدم احراز الامضاء- بل لان هذا المقدار من الردع لا یکفی بعد استحکام السیره و قوّتها فان قوّه الردع لا بدّ و ان تتناسب و قوّه المردوع.

و ممّا یؤکّد حجیّه خبر الثقه فی الموضوعات الروایات الخاصّه فی الموارد المتفرّقه و التی منها الروایه السابقه و غیرها ممّا دل علی حجیّه اذان الثقه.

و منها: موثقه سماعه: «سألته عن رجل تزوّج جاریه أو تمتّع بها فحدثه رجل ثقه أو غیر ثقه فقال: ان هذه امرأتی و لیست لی بیّنه. فقال: ان کان ثقه فلا یقربها و ان کان غیر ثقه فلا یقبل منه»(۲).

هذا و یمکن أیضا استفاده حجیّه خبر الثقه بشکل مطلق من صحیحه أحمد بن إسحاق حیث ورد فیها عن أبی الحسن علیه السّلام: «العمری و ابنه ثقتان فما أدّیا

۱- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۵ ص ۳۱۴ باب النوادر .

۲- وسائل الشیعه الباب ۲۳ من أبواب عقد النکاح و أولیاء العقد الحدیث ۲

إليک عنّى فعنى يؤدّيان و ما قالا لک فعنى يقولان فاسمع لهما و أطعهما فانهما الثقتان المأمونان»(۱) .

۶- و کما تقدم ان من وقعت تمام صـلاته قبل الوقت يعيد وذلک لعدم تحقّق المأمور به ولا تشـمله قاعده لا تعاد لان الوقت من المستثنى .

۷- ذکر بعض المحققين بناءًعلى ما مرّ: ان اسـير المسـلمين عند الکفار ينتخب شـهراً لصيامه فان وافق شهر رمضان فهو وان کان قبل رمضان تجب عليه الاعاده وان کان بعده يکون صحيحاً و يحسب قضاءاً(۲).

اقول: لا اشـکال فيما قال اولاً و اخيراً الّا ان الاشـکال فى الوسط بعـد ما کان معـذوراً بالتعـذر فلعل قاعده کلما غلب الله عليه فهو اولى بالعذر جاريه فى حقه فليتأمل.

حصيله البحث:

لاـ تجزئ الصـلاه إلّا مع احراز دخول الوقت بعلم أو بيّنه أو اذان الثقه العارف أو اخبار الثقه. و من أحرز دخوله فصلّى و لم يقع شى ء من الصـلاه فى الوقت وقعت باطله، و مع وقوع شـى ء منها فيه فالمشهور صحّتها وهو الاقوى. و من وقعت تمام صلاته قبل الوقت يعيد کما ان اسـير المسـلمين عند الکفار ينتخب شـهراً لصـيامه فان وافق شهر رمضان فهو وان کان قبل رمضان تجب عليه الاعاده وان کان بعده يکون صحيحاً و يحسب قضاءاً.

۱- وسائل الشيعه الباب ۱۱ من أبواب صفات القاضى الحديث ۴

۲- النجعه کتاب الصلاه ج/۱ ص/۸۴

الشرط الثانی فی القبله

(الثانی: القبله و هی عین الکعبه للمشاهد لها او حکمه وجهتها لغیره)

اقول: و لیست الکعبه خصوص البنیه بل من مکانها الی السماء کما فی معتبر ابن مُسکَان عن (خالد بن أبی إسماعیل) قال: قلت لأبی عبد اللَّه (علیه السلام) الرَّجل یُصلّی علی أبی قُبَیس مُستقبل القبله فقال لا بأس.(۱)

کما و ان حجر اسماعیل (علیه السلام) لیس منها وان وجب ادخاله فی الطواف کما هو مدلول صحیح معاویه بن عمار (عن الحجر امن البیت هو ام فیه شیء من البیت قال (علیه السلام): لا و لا قلامه ظفر)(۲) وکیف کان فقد قال تعالی { قد نری تقلب وجهک فی السماء فلنولینک قبلهً ترضاها فول وجهک شطر المسجد الحرام و حیثما کنتم فولوا وجوهکم شطره}(۳).

و لایخفی ان عین الکعبه هی القبله للقریب و اما البعید ففیه قولان:

۱- وسائل الشیعه، ج ۴، ص: ۳۳۹ باب ۱۸ من ابواب القبله ح/۲

۲- المصدر السابق باب ۳۰ من ابواب الطواف ح/۱

۳- سوره البقره ایه ۱۴۴ و کذلک ایه ۱۵۰

الاول: الکعبه لمن فی المسجد و المسجد لمن فی الحرم والحرم للخارج عنه و یستدل صاحب هذا القول بان الروایات جاءت مفسره و موضحه لما جاء فی القران الکریم فقال وردت خمس روایات:

احدها: مرسل الحجال «عن الصادق (علیه السلام) ان الله جعل الکعبه قبله لاهل المسجد وجعل المسجدقبله لاهل الحرم و جعل الحرم قبلهً لاهل الدنیا»(۱)و رواه الفقیه مرفوعاً عنه (علیه السلام) و قد اخذ الشیخ هذه الروایه عن کتاب محمد بن احمد بن یحیی الاشعری.

ثانیهما: خبر الکافی عن علی بن محمد مرفوعاً قیل للصادق (علیه السلام) (لم صار الرجل ینحرف فی الصلاه الی الیسار فقال لان للکعبه سته حدود اربعه منها علی یسارک واثنتان منها علی یمینک فمن اجل ذلک وقع التحریف علی الیسار)(۲).

ثالثها: خبر العلل عن ابی غره وفیه: والمسجد قبله مکه و مکه قبله الحرم- الخ(۳).

رابعها وخامسها: خبرا(۴) الجعفی و المفضل بن عمر و حیث ان هذه الروایات حسب رأی المستدل موافقه للقران یعنی لقوله تعالی { فول وجهک شطر المسجد

ص:۵۵

۱- التهذیب ج/۲ الباب الخامس من الصلاه ح/۷ ص/۴۴ الفقیه کتاب الصلاه باب ۴۲ ح/۱ ص/۱۷۷

۲- فروع الکافی ص/۴۸۷ باب النوادر التهذیب ح/۹ ج/۳ ص/۴۴

۳- العلل الجزء الثانی باب ۳ الحدیث الاخر

۴- التهذیب کتاب الصلاه الباب الخامس ح/۱۰ و ح/۸ ص/۴۴ و قد رواهما الفقیه ج/۱ ص/۱۷۸ ح/۱۰ و ص/۱۷۷ ح/۱ .

الحرام} و عمل بها الاصحاب فلا يضر فيها ضعف _ سندها فقد عرفت قبول المشايخ لها وعن مجمع البيان نسبته الى اصحابنا(١) و عن الخلاف الاجماع عليه(٢) فلايرد عليها شیء الّا استبعاد بعض المعاصرين من ان الالتزام بظاهرها يعنى: جواز استقبال ای طرف من المسجد و ان لزم الانحراف عن الكعبه كثيرا و مثله فى استقبال طرف الحرم وهذا بعيد، لكن امثال هذه الاستبعادات لا ترفع الحكم بوجوب متابعه الظواهر و لا استبعاد فی الدين الّا اللهم ان نصرف الظهور عن ظهوره ولا قرينه عليه فی المقام و عليه فما رواه الكلينى و التهذيب من استحباب التياسر لاهل العراق يكون على طبق القاعده و موافقاً لها و يزيده قوه عمل الكلينى و الصدوق و الشيخ فی التهذيب و النهايه(٣) و المبسوط بروايات التياسر لكن الشيخ ظاهره الوجوب فقال: «و يلزم اهل العراق التياسرقليلاً»(۴) هذا غايه ما يقال لهذا القول, و فيه: ما سيأتی .

۱- مجمع البيان ج ۱ ص ۴۲۰ .

۲- المختلف ص۷۶ ؛ نقل اراء الشيخين و سلّار و ابن البراج و ابن حمزه و ابن زهره .

۳- النهايه ص/۶۳ فقال: (و من توجه من اهل العراق والمشرق قاطبه فعليه ان يتياسر قليلا ليكون متوجهاً الى الحرم) و ظاهره الوجوب .

۴- المبسوط ج۱ ص۷۸

الثانی: الجهه فقال فی المختلف: (و قال السید المرتضی القبله عین الکعبه -الی- وان کان بعیداً تحری جهتها - الی- و هو اختیار ابن الجنید و ابی الصلاح و ابن ادریس) و تدل علیه الایه المبارکه فان الواجب بحسب الکتاب الاتجاه شطر المسجد الحرام قال اللّه تعالی: {فَوَلِّ وَجْهَکَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} قال الراغب فی مفرداته شطر الشی ء نصفه و وسطه ومن الممکن أن یکون المراد من الایه ان الواجب الاتجاه الی وسط المسجد فتکون القبله نفس البیت فتکون الروایات الداله علی کون المسجد هو القبله مخالفه للکتاب مضافا الی ضعف سندها، کما و انه لا شهره فی البین بحیث یکون مخالفه شاذاً، فلم ینقل هذه الروایات اصحاب الاجماع حتی یقال بقوتها مضافا الی صحیحه ابن سنان ففیه: (و بیته الذی جعله قبله للناس لا یقبل من احد توجهاً الی غیره..)(1)وهی موافقه للقران بناء علی ما تقدم مضافا ان فی سنده یونس وهو من اصحاب الاجماع فلا وثوق لما تقدم ولا تقاوم هذا الصحیح.

(وعلامه العراق ومن فی سمتهم جعل المغرب علی الایمن والمشرق علی الایسر والجدّی خلف المنکب الایمن)

اقول: فی کون الجدی علامه ثلاث روایات:

۱- الوسائل باب ۲ من ابواب القبله ح۱۰

الاولی: خبر محمد بن مسلم (سألته عن القبله فقال (علیه السلام) ضع الجدی فی قفاک وصلّ)(۱) و هو کما تری لیس خاصاً لاقلیم معیّن بل هو علامه للکل.

الثانیه: مرفوعه الفقیه و فیه: (فاجعله « یعنی الجدی» علی یمینک واذاکنت فی طریق الحج فاجعله بین کتفیک)(۲) و هو لا یختلف عن الاول فی المعنی فبین الکتفین هو القفا لکنه یختلف عنه انه علامه لمن کان فی طریق الحج .

الثالثه: خبر العیاشی فی تفسیره لقوله تعالی {و بالنجم هم یهتدون} من سوره النحل باسناده عن السکونی عن الصادق عن آبائه عن علی (علیه السلام) «هو الجدی لانه نجم لایزول و علیه بناءالقبله»(۳) و نقل عن اهل الخبره بانه کذلک فما قاله المصنف من جعل الجدی خلف المنکب الایمن لا شاهد له و حیث ان هذه العلامه لا تخلو من اجمال و اشکال, و تعارض ما ذکره اهل الخبره من انحراف قبله الکوفه عن نقطه الجنوب الی المغرب فلا بد فی معرفه قبله کل بلدٍ بعینه من الرجوع الی ما یحصل به العلم.

(و للشام جعله خلف الایسر)

ص:۵۸

۱- الوسائل باب ۵ من الابواب القبله ح/۱ التهذیب کتاب الصلاه الخامس من ابواب الصلاه باب القبله ح/۱۱ ج/۲ ص۴۵

۲- الوسائل باب۵ من الابواب القبله ح/۲؛ الفقیه کتاب الصلاه الباب الخامس عشر من ابواب الصلاه باب القبله ح۲۰ج/۱ص۱۸۱

۳- وسائل الشیعه ج ۴ ص ۳۰۷ باب۵ وجوب العمل بالجدی فی معرفه القبله .

ای المنکب الایسر وحیث لا نص فیه فهوکسابقه و لعل اهل الفن یتفقون علیه کعلامه.

(و جعل سهیل بین العینین وللمغرب جعل الثریا و العیوق علی یمینه و شماله و الیمن مقابل الشام) و هو ایضاً کسابقیه.

(و یجوز ان یعول علی قبله البلد الّا مع علم الخطأ)

و یدل علی ما قال السیره المستمره و حمل فعل المسلم علی الصحه لو قلنا باماریه اصاله الصحه کما هو مقتضی دلیلها, و علی مبنی کونها اصلا فلا یتم الاستدلال بها .

(ولو فقد الامارات قلّد)

هذا الفرع زائد و الصحیح ان یقال: ومن لم یعلم الامارات اعتمد علی العالم بها مع حصول الوثوق بقوله و ان لم یکن ثقه لان الوثوق حجه عقلا و شرعا, و لو کان ثقه کفی قوله بها لانه حجه شرعیه بل علم عرفاً .

(و لو فقد الامارات صلی الی اربع جهات)

ذهب الیه المفید(۱)والشیخ(۲) و ابن زهره(۳) و الحلی(۴) و هو ظاهر الاسکافی(۵) و الدیلمی(۶) و الحلبی(۷) و القاضی(۸) و ابن حمزه(۹) و به قال محمد بن علی بن ابراهیم

ص:۵۹

۱- التهذیب ج/۲ص۴۵

۲- النهایه ص۶۳

۳- الغنیه من الجوامع الفقهیه ص ۴۹۴

۴- المختلف ص / ۷۷

۵- المختلف ص /۷۷

۶- المختلف ص /۷۷

۷- المختلف ص/۷۷

۸- المختلف ص/۷۷

۹- المختلف ص / ۷۷

القمی فی کتابه العلل فقال: (و صلاه الحیره علی ثلاثه وجوه منها ان الرجل یکون فی مفازه ولا یعرف القبله فیصلّی الی اربع جوانب و قال العالم (علیه السلام) ان ایه {فاینما تولّوا وجه الله} نزلت فی النوافل)(۱) و یشهد له مرسل خرّاش عن الصادق (علیه السلام) و فیه: «اذا کان ذلک فلیصل لأربع وجوه»(۲).

و عن العمانی اجزاء صلاه واحده و عدم وجوب اعادتها الّا اذا انکشف الخلاف و الوقت باق فقال: (لو خفیت علیه القبله لغیم او ریح او ظلمه فلم یقدرعلی القبله صلی حیث شاء مستقبل القبله و غیر مستقبلها و لا اعاده علیه اذا علم بعد ذهاب الوقت انه صلی لغیر القبله)(۳) و هو مختار الکلینی حیث روی صحیحه ابن ابی عمیر عن بعض اصحابنا عن زراره (سألت الباقر عن قبله المتحیر فقال (علیه السلام) یصلی حیث یشاء)(۴) ثم قال و روی ایضاً انه یصلی الی اربع جوانب(۵)، فنسب القول الاخر

۱- بحار الأنوار (ط - بیروت) ج ۷۹ ص ۳۰۰ باب ۳ أنواع الصلاه .

۲- التهذیب ج/۲ ص/۴۵ ح/۱۲

۳- المختلف ص۷۷

۴- فروع الکافی کتاب الصلاه باب – ۸ من ابواب الصلاه ح/۱۰ ص ۲۸۶

۵- الکافی باب ۸ من ابواب الصلاه ص۲۸۶ ج/۳

الی الروایه و هو دلیل عدم ارتضائه له و هو ایضاً مختار الصدوق فی الفقیه فروی فی الصحیح (علی الاصح کما هو مقتضی قانون التعویض) عن زراره و محمد بن مسلم «یجزی المتحیر ابداً اینما توجه اذا لم یعلم این وجه القبله»(۱) و روی ایضاً صحیحاً عن معاویه بن عمار و فیه: (نزلت هذه الایه فی قبله المتحیّر و لله المشرق و المغرب فاینما تولو فثمّ وجه الله)(۲) ثم اشار الی الروایه الاولی فقال (و قد روی فیمن لا یهتدی الی القبله فی مفازه انه یصلی الی اربعه جوانب)(۳) فنسب القول الاخر الی الروایه و هو دلیل عدم ارتضائه له، و الظاهر من ذلک ان الروایه الاولی کانت معروفه لدیهم الّا ان الاقوی عند الکلینی و الصدوق و العمانی و ابن ابی عمیر و زراره و محمد بن مسلم و معاویه بن عمار و من تَقبّل روایتهم کابن الولید و الصفار و صفوان بن یحیی(۴) و سعد بن عبدالله و الحمیری(۵) هو الروایات المخالفه للروایه الاولی خصوصاً انه بعد تفسیر الایه بصحیح معاویه بن عمار تکون موافقه للقران و لا یعارضها ما نقله القمی من نزول الایه فی النوافل فانه

۱- الفقیه کتاب الصلاه باب۴۲ ح/۵ ص۱۷۹ اقول:و فی بعض النسخ (المتحری بدل المتحیر) ولا یضر فی المقام ثم ان سند الصدوق الی زراره صحیح و کذلک الی محمد بن مسلم بعد التعویض عنه بسنده الی احمد البرقی .

۲- الفقیه کتاب الصلاه ح/۶ ص۱۷۹

۳- المصدر السابق ص۱۸۰ ح۱۴

۴- هؤلاء فی طریق الشیخ الی معاویه بن عمار و لا یخفی انهم من فقهاء العصابه انذاک .

۵- و هذان فی طریق الشیخ الی زراره و هما کالسابقین .

لاحصر فیه ولعله حیث تبنی مرسله خراش استفاد الحصر من الایه و ما نقله من الروایه یمکن شمول الایه له و للمتحیّر و الحاصل ان القول الثانی هو الاقوی.

ثم ان الشهید الثانی(۱) نقل عن السید رضی الدین ابن طاووس من العمل بالقرعه و هو واضح البطلان (۲) لمخالفته للاجماع المرکب(۳).

(و لو انکشف الخطأ بعد الصلاه لم یعد ما کان بین الیمین و الیسار)

کما فی صحیحه (۴) معاویه بن عمار (عن الرجل یقوم فی الصلاه ثم ینظر بعد ما فرغ فیری انه قد انحرف عن القبله یمیناً او شمالاً فقال له: قد مضت صلاته فما بین المشرق و المغرب قبله)(۵) و غیره(۶).

(ویعید ما کان الیهما فی وقته و المستدبر یعید و لو خرج الوقت)

ص:۶۲

۱- الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه کتاب الصلاه ص ۶۰

۲- حسب قاعده (القرعه لکل امر مجهول) الثابته بالنص الصحیح الّا انه بعد ثبوت النص لا مجال للشک و الحیره حتی یصار الی القرعه .

۳- فالفقهاء علی قولین اما الصلاه الی ایه جهه و اما الی الجوانب الاربع و لا ثالث لهما فالقول الثالث خرق للاجماع المرکب و احداث ما هو واضح البطلان.

۴- و طریق الصدوق الی معاویه صحیح و یمتاز بانه یمر بصفوان و محمد بن ابی عمیر کما و انه متعدد احدهما یمر بابیه و یمر بابن الولید عن سعد و الحمیری فهو فی غایه الاعتبار .

۵- الفقیه کتاب الصلاه ص۱۷۹ ج/۱ حدیث ۶

۶- ما رواه الکافی عن عمار کتاب الصلاه باب ۸ حدیث ۸ و هی الموثقه الاتیه و ما رواه قرب الاسناد للحمیری و فی صحیحه زراره (لا صلاه الا الی القبله قال قلت و این حد القبله قال: ما بین المشرق و المغرب قبله کله) الفقیه ج/۱ ح/۱۰ ص ۱۸۰

اقول: ذهب الی التفصیل بین المستدبر و غیره بکون الاول یعید و لو خرج الوقت وغیره لا- یعید الشیخان(۱) والدیلمی(۲) والحلبی(۳) والقاضی(۴) وابن زهره(۵) وقد یستدل له بموثقه عمار (قال ان کان متوجهاً فیما بین المشرق و المغرب فلیحول وجهه الی القبله ساعه یعلم وان کان متوجهاً الی دبر القبله فلیقطع الصلاه ثم یحول وجهه الی القبله ثم یفتتح الصلاه)(۶).

وذهب العمانی الاسکافی(۷) والمرتضی(۸) والحلی(۹) الی عدم الاعاده بعد الوقت وهو المفهوم من الکلینی فروی صحیحه عبد الرحمن البصری «اذا صلیت وانت علی غیر القبله فاستبان لک انک صلیت علی غیر القبله وانت فی وقت فأعد فان فاتک الوقت فلاتعد»(۱۰) و قریب منها صحیحه(۱۱) سلیمان بن خالد مما رواه ولا ینافیها

۱- التهذیب ج۱ص۴۷ و النهایه ص۶۴

۲- المختلف ص۷۸

۳- المختلف ص۷۸

۴- المختلف ص۷۸

۵- المختلف ص۷۸

۶- فروع الکافی کتاب الصلاه ص۲۸۵ _ باب۸ ح / ۸

۷- المختلف ص۷۷وص۷۸

۸- المختلف ص/۷۸

۹- المختلف ص/۷۸

۱۰- الکافی ج/۳ ص/۲۸۴ ح/۳

۱۱- الکافی ج/۳ ح/۶

روایته لموثقه عمار المتقدمه فانها ظاهره فی بقاء الوقت کما انه هو مقتضی الجمع بین روایاته.

واما الصدوق فقد جمع بین صحیحه عبد الرحمن البصری(۱) الداله علی الاعاده فی الوقت و عدم الاعاده خارج الوقت و بین صحیحه معاویه بن عمار الداله علی عدم الاعاده اذا کان الانحراف ما بین المشرق والمغرب(۲).

ویدل علی سقوط الاعاده خارج الوقت مطلقاً صحیحه یعقوب بن یقطین(۳) وخبر محمد بن الحصین ولا یعارض ذلک شیئ غیر موثقه عمار وهی قابله للحمل علی ذلک مضافاً الی شذوذ اخبار عمار فالصحیح هو ما ذهب الیه الصدوق من سقوط الاعاده مطلقاً اذا خرج الوقت والاعاده فی الوقت اذا لم یکن انحرافه ما بین المشرق و المغرب .

حصیله البحث:

القبله: هی الکعبه من مکانها الی السماء ویجب علی المشاهد لها أو من بحکمه التوجه الی عینها ویجب علی غیره التوجه الی جهتها.

ص:۶۴

۱- الفقیه کتاب الصلاهباب۴۲حدیث/۴ص۱۷۹و طریقه صحیح ویمر بابن ابی عمیر

۲- الفقیه ج/۱ص۱۷۹ح۶

۳- التهذیب کتاب الصلاه باب۹ح/۱۰ج/۲ص۱۴۱

و یعول علی قبله البلـد إلّا مع العلم بالخطأ، ومن لم یعلم الأمارات اعتمد علی العالم بها مع حصول الوثوق بقوله وان لم یکن ثقه ولو کان ثقه کفی قوله بها. والمتحیر یصلی حیث یشاء ولا یجب علیه ان یصلی الی اربع جوانب.

و لو انکشف الخطأ لم یعـد مـا کـان مـا بین المشـرق و المغرب و یعیـد ما کان إلیهما فی وقته، و سـقوط الاعاده مطلقاً اذا خرج الوقت.

الشرط الثالث فی ستر العوره

اشاره

(الثالث: ستر العوره و هی القبل) القضیب و البیضتان (و الدبر للرجل)

ففی مرسله الواسطی (العوره عورتان القبل والدبر والدّبر مستور بالالیتین فاذاسترت القضیب و البیضتین فقد سترت العوره)(۱) و قال فی روایه اخری «و اما الـدبر فقـد سترته الالیان و اما القبل فاستره بیدیک»(۲) و لاـ یخفی ان المراد منهما ستر العوره الواجبه فی الحمام و مثلها ما فی توحید(۳) المفضل(۴)

هذا هو المشـهور و لم یخالف فی ذلک الّا ابن البراج فقال من السـره الی الرکبتین و قال ابو الصـلاح «و لا یمکن ذلک الّا بساتر من السره الی نصف الساق لیصح

۱- التهذیب کتاب الصلاه باب۵حدیث/۲۸ص۴۹ج/۲
۲- فروع الکافی کتاب الزی و التجمل باب۴۵الحمام حدیث ۲۶ الوسائل باب۴من ابواب آداب الحمام حدیث۲
۳- فروع الکافی المصدر السابق
۴- توحید المفضل المجلس الاول ص ۷۰

لسترها فی حال الرکوع و السجود»(۱) و ظاهره ان ابن البراج یجعل العوره ما بین السره الرکبتین و ابو الصلاح یقول بستر ذلک الی نصف الساق من باب المقدمه, قلت: و لعل ابن البراج ایضاً قائل بذلک من باب المقدمه فلا خلاف.

و اما خبر ابن بکیر «لابأس بالمراهالمسلمه الحره ان تصلی و هی مکشوفه الرأس»(۲) و مثله خبر الاخر(۳) فلا بد من القول بتحریفه وان اصله غیر الحره او القول بشذوذه خصوصاً ان ابن بکیر ینفرد به وقد احتمل الشیخ حملهما علی الصغیره دون البالغه او الامه دون الحره .

و اما روایه الدابقی المشتمله علی کون الباقر (علیه السلام) یلف احلیله و یدعو قیمّ لیطلی له سائر بدنه و فیه: (فقلت له یوماً من الایام الذی تکره ان اراه قد رأیته قال: ان النوره ستر)(۴) وقریب منه مرسل محمد بن عمر(۵) فهما خبران ضعیفان و شاذان و قد اعرض العلماء عنهما.

۱- المختلف ص۸۳

۲- التهذیب باب ۱۱ من الصلاه ح/۶۰ص۲۱۸ج/۲

۳- التهذیب باب ۱۱ من الصلاه ح/۶۶

۴- الوسائل باب۱۸من ابواب آداب احکام ح/۱ فروع الکافی کتاب الزی و التجمل باب۴۵_ الحمام _ حدیث۷

۵- المصدران السابقان الوسائل ح/۲والکافی ح/۳۰ ولا یخفی ضعف سندی الروایتین فالدابقی او الرافقی مهمل والروایه الاخری مرسله .

و یدل علی کون شرطیه ستر العوره مفروغاً عنها فی الصلاه صحیحه علی بن جعفر «سألته عن الرجل صلی و فرجه خارج لا یعلم به هـل علیه اعـاده او مـا حاله ؟ قال: لا اعاده علیه و قـد تمت صـلاته»(۱) وهی تـدل علی ان شـرطیه السـاتر لیست واقعیه بل مع التذکر لا مع الجهل کما وان قاعده لا تعاد ..تدل علی صحه الصلاه مع نسیان الساتر .

(وجمیع البدن عدا الوجه و الکفین و ظاهر القدمین للمرأه)

و خـالف فی ذلـک الاسـکافی فجعـل المرأه کالرجـل فی اختصـاص الستر فی الصـلاه بـالعورتین(۲) و خصّ الشـیخ فی کتـابه الاقتصاد جواز الکشف بالوجه دون الکفین و القدمین(۳) و قال ابن حمزه (ویجب علیها ستر جمیع البدن الّا موضع السـجود)(۴) وقال فی المسـبوط «و لا یجب علیها ستر الوجه و الکفین وظهر القـدمین»(۵) الّـا ان تعبیره هـذا لا دلاله فیه علی اختصاص الظهر بالجواز وذلک بقرینه العباره السابقه

۱- التهذیب کتاب الصلاه باب ۱۱ من ابواب الصلاه ح/۵۹ ص۲۱۶ ج/۲

۲- المختلف ص۸۳

۳- النجعه فی شرح اللمعه، ج ۲، ص: ۹۷

۴- الوسیله من الجوامع الفقهیه ص/۷۰۸

۵- النجعه فی شرح اللمعه، ج ۲، ص: ۹۷

«المرأه الحره یجب علیها ستر رأسها و بدنها من قرنها الی قدمها ولا یجب علیها ستر الوجه» لظهورها بکون اللباس طویلًا یستر الظهر و اما البطن فلا یستر باللباس بل بخف و جوراب و علی ای حال فقد استثنی القدماء الظاهر و الباطن من القدم و تدل علیه صحیحه محمد بن مسلم (و المرأه تصلی فی الدرع و المقنعه اذا کان الدرع کثیفاً یعنی اذا کان ستیراً)(۱) و کذلک صحیحه زراره (فالدرع وملحفه تنشرها علی رأسها وتتجلل بها)(۲) و مثلهما عبارات القدماء ففی المقنعه «و لا بدّ للمرأه من الصّلاه فی درع و خمار»(۳) و فی المراسم «فالحرّه البالغه لا تصلّی إلّا فی درع و خمار»(۴) و فی النّهایه «و لا تصلّی المرأه الحرّه إلّا فی ثوبین أحدهما تتقنّع به و الآخر تلبسه»(۵).

ثم انه لیس فی الاخبار وکذلک ایه الحجاب(۶) وعبارات القدماء استثناء الوجه والکفین و القدمین الّا ان اقتصارها علی ثوب للرأس و ثوب للبدن یستلزم استثناء ذلک لخروجها عن الثوبین.

۱- فروع الکافی کتاب الصلاه باب ۶۰ح/۲ص ۳۹۴ الفقیه کتاب الصلاه باب آداب المرأه فی الصلاه ح/۱

۲- التهذیب کتاب الصلاه باب ۱۱ح/۶۱ص ۲۱۷ج/۲

۳- المقنعه ص ۲۵

۴- المراسم من الجوامع ص ۵۷۰

۵- النهایه ص ۹۸

۶- سوره النور ایه ۳۱ { و لیضربن بخمرهنّ علی جیوبهنّ} .

و یـدل علی اصـل الحکم مضافاً لما سـبق صـحیحه ابن جعفر(۱) و صـحیحه الفضیل(۲) و مـوثقه ابن ابی یعفور و فیهـا: (تصـلی المرأه فی ثلاثه اثواب ازار و درع و خمار و لا یضـرها بان تقنّع بالخمار فان لم تجـد فثوبین تتزر باحدهما وتقنّع بالاخر قلت فان کان درع وملحفه لیس علیها مقنعه فقال لابأس اذا تقّنعت بالملحفه فان لم تکفها فلتلبسها طولاّ)(۳) وغیرها(۴) .

(ویجب کون الساتر طاهراً)

وتعبیره بالساتر خرج مثل القلنسوه و الجوراب وغیرهما مما لا تتم به الصلاه فلایشترط طهارتها .

(وعفی عمامر) کما تقدم ذلک(۵).

(وعن نجاسه المربیّه للصبی)

کمـا فی خبر ابی حفص (سـئل عن امرأه لیس لهـا الّـا قمیص ولهـا مولود فیبول علیهـا کیف تصـنع قال (تغسل القمیص فی الیوم مره)(۶) و مورد النص هو المولود لا

۱- الفقیه کتاب الصلاه باب اداب المراه فی الصلاه ح/۳ ج/۱ ص۲۴۴

۲- الفقیه کتاب الصـلاه باب ۳۹ ایصـلی فیه – ح/۳۶ ج/۱ ص ۱۶۷ و طریق الصدوق الی الفضـیل صـحیح و هو یمر بابن ابی عمیر و لا یضـر فی السـند السـعدابادی بعـد کون کل الروایات وکتب ابن ابی عمیر وصـلت للصـدوق بطریق صـحیح کما و انه یمکن القول بوثاقته .

۳- فروع الکافی کتاب الصلاه ص۳۹۵ح/۱۱باب ۶۰

۴- الفقیه باب آداب المرأه با الصلاهح/۴ج/۱ص۲۴۴

۵- فی مسائل النجاسه بقوله (وعفی عن دم الجروح والقروح _ ...)ص

۶- التهـذیب کتـاب الطهـاره بـاب تطهیر الثـاب ح/۶ج/۱ص۲۵۰ورواه الفقیـه مرفوعـاً فی بـاب ۱۶(مـا ینحبس الثوب والجسـد ح/۱۳الاان فیه (الاقمیص واحد)ج/۱ص۴۱

الصبی و المولود ینصرف الی الرضیع فلا یشمل مطلق الولد[1] و لا ـ الصبی کما و ان النص مورده البول ففیه (فیبول علیها) لا کل نجاسه فالصحیح ان یقول: وعن البول علی المربیه.

ثم ان تعبیر النص وان کان بالقمیص الّا ان الفهم العرفی للروایه یفهم منه الشمول لمطلق الثوب وهل النص یدل علی عفو نجاسه البدن من البول کالثوب؟ فنقول لا ظهور للروایه فی ذلک و بذلک لابد من الرجوع الی القواعد.

هذا والمراد من المربیه انما هی: (ذات الثوب الواحد و یجب غسله کل یوم مره) کما هو صریح النص المتقدم.

(و)یعفی(عما یتعذر ازالته فیصلّی فیه للضروره و الاقرب تخییر المختار بینه و بین الصلاه عاریاً فیومیء للرکوع و السجود) ها هنا مسألتان:

الاولی: الصلاه مع الثوب النجس عند الضروره کبرد لا یتحمل او وجود ناظر فلا خلاف فی وجوب الصلاه به متعیناً.[2]

۱- خلافاً للشهید الثانی فقال بمطلق الولد ص/۶۱ من الروضه ج/۱

۲- یعنی لیس کونه مخیراً بین الصلاه فیه و الصلاه عریاناً، فما نسبه الشهید الثانی للمشهور من کونه یتعین الصلاه علیه عاریا لیس بصحیح.ص/۶۱ الروضه اقول و لعله اغتر بکلام المختلف ص/۸۴ .

الثانیه: الصلاه مع الثوب النجس عند الاختیار فهل انه مختار بین الصلاه به او عریاناً کما هو قول المصنف و من قبله الاسکافی(۱) او یتعین علیه الصلاه عریاناً کما هو قول الشیخ(۲) او یتعین علیه الصلاه به کما هو قول الفقیه حیث اقتصر علی نقل صحاح اربع تضمنت الصلاه بالثوب النجس ففی صحیحه الحلبی قال (یصلی فیه)(۳) و مثلها صحیحه البصری(۴) و فی صحیحه ابن جعفر (عن الرجل عریان و حضرت الصلاه فأصاب ثوباً نصفه دم او کله دم یصلّی فیه او یصلّی عریاناً؟ قال ان وجد ماءاً غسله و ان لم یجد ماءً صلی فیه و لم یصلِّ عریاناً)(۵) و مثلها فی الصلاه بالثوب النجس صحیحه الحلبی الاخری(۶) فتراه افتی بهذه الاخبار و لم یعتمد ما یخالفها بل اکتفی بالاشاره الیها فقال (و فی خبر اخر قال یصلی فیه فاذا وجد الماء غسله و اعاد الصلاه)(۷) فاشار الی خبر عمار الساباطی الذی رواه

۱- فقال (و لو کان مع الرجل ثوب فیه نجاسه لا یقدرعلی غسلها کانت صلاته فیه احب الی من صلاته عریاناً)ص/۱۰۲ النجعه کتاب الصلاه ج/۱

۲- النهایه ص/۵۵ و التهذیب ج۲ ص۲۲۳

۳- الفقیه کتاب الصلاه باب۳۹ ما یصلی فیه ح/۴ ج/۱ ص/۱۶۰

۴- الفقیه کتاب الصلاه باب۳۹ باب ما یصلی فیه ح/۵ و قد رواه الشیخ فی التهذیبین مع اضطراب فی سند الاستبصار ج/۱ ص/۱۶۹ ح/۵ و التهذیب ج/۲ باب۱۱ ح/۹۳

۵- الفقیه کتاب الصلاه باب۳۹ ح/۷ ج/۱ ص/۱۶۰

۶- الفقیه کتاب الصلاه باب ما ینجس النوب باب ۱۶ ح/۴ ج/۱ ص ۴۰

۷- الفقیه کتاب الصلاه باب ۳۹ ح/۶ ص ۱۶۰ ج/۱

التهذیب(۱) و هو دلیل علی عدم عمله به و یشهد لقول الصدوق ایضاً خبر الحلبی المرویه فی التهذیب(۲) و لا ـ یخالفه الّا خبر عمار الذی لا یمکن الرکون الیه و موثقه زرعه عن سماعه «سألته عن رجل یکون فی فلاه من الارض لیس علیه الّا ثوب واحد و أجنب فیه لیس عنده ماءکیف یصنع؟ قال یتیمم و یصلّی عریاناً قاعداً یومی ایماءً»(۳) لکن فی روایه الاستبصار بطریق الغضائری (و یصلی عر یاناً قائماً یومی ایماءً)(۴) و مثل الاول خبر الحلبی(۵).

اقول: و حیث ان الکلینی قد اعتمد موثقه سماعه و قد عرفت افتاء الشیخ بذلک بالاضافه الی صحیحه الحلبی وکتابه مورد اعتماد صفوان بن یحیی و هو من اصحاب الاجماع و یرویه ابن الولید و هو من النقاد اضف الی ذلک افتاء الاسکافی بها مخیراً فالنتیجه انه لا قصور من حیث الاعتماد علی خبری سماعه و الحلبی بل لا شک فی صحتهما بعد ما عرفت والجمع بین الطائفتین هو القول

۱- التهذیب باب ۱۱ من ابواب الصلاه ح/۹۴ ج/۲ص۲۴۴ و قد جعله الشیخ وجه للجمع بین الاخبار و حمل صحیحه ابن جعفر علی ان المراد بالدم فیه دم السمک . و هو کما تری فأخبار عمار شاذه و حمله لا شاهد له .

۲- المصدر السابق ح/۹۱ ج/۲ ص۲۲۴

۳- فروع الکافی کتاب الصلاه باب ۶۰ ح/۱۰ ص/۳۹۶

۴- الاستبصار باب/۱۰۱ ح/۱ ص/۱۶۸ ج/۱

۵- التهذیب باب لاصلاه ح/۹۰ ج/۲ ص/۲۲۳

بالتخيير لعدم امتناع الجمع بينهما كذلك و بذلك تعرف ضعف عدم اعتماد الصدوق لها.

بقی فی المقام اشکال و هو: تضمنها الصلاه قاعداً مطلقاً للعریان فی حین انه قد یقال ان ذلک حکم من لم یأمن الناظر کما فی صحیح الفقیه عنه (علیه السلام) (قال (علیه السلام) اذا کان حیث لا یراه احد فلیصل قائماً)(۱) و مثله مرسله عن الصادق (علیه السلام) بزیاده «فان راه احد صلی جالساً»(۲) وکذلک ما عن نوادر الراوندی(۳).

اقول: لکن هذا القول لیس اجماعیاً فقد خالف فیه المرتضی و قال بالجلوس مطلقاً للعریان(۴) و به قال الصدوق فی المقنع(۵) و قال الحلی بالقیام مطلقاً(۶) و قد عرفت اعتماد الکلینی لموثقه سماعه المتضمنه للجلوس مطلقاً و الجمع بین الاخبار یقتضی القول بالتفصیل الوارد فی الصحیح المتقدم و موثقه سماعه التی نقلت بالقیام تاره و بالقعود اخری قابله للحمل علی الصحیح المتقدم .

(و یجب کونه غیر مغصوب)

۱- الفقیه الوسائل باب / ۵۰ من ابواب لباس المصلی ح/۷
۲- الوسا ئل باب /۵۰ من ابواب لباس المصلی ح/۳ الفقیه ج/۱ ص/۱۶۸ ح/۴۴
۳- البحار کتاب الصلاه باب صلاه العراه ح/۱
۴- جمل العلم و العمل ص/۸۰
۵- الجوامع الفقیه ص/۱۰ باب صلاه العریان
۶- السرائر ج/۱ ص/۲۶۰

الکلام فی کونه غیر مغصوب بالنسبه الی شرط الصحه و الّا فهو معلوم فی الصلاه و غیرها قال فی المعتبر (لم یرد نص ببطلان الصلاه بکون اللباس مغصوباً و الاقرب البطلان فی الساتر دون غیره)(1) .

اقول: الاقرب عدم البطلان لعدم الدلیل علی ذلک الّا ما یتوهم من عدم امکان التقرب به وهذا التوهم باطل وذلک لان الشرط فی العباده کون الداعی الیها هو امتثال الامر اوقصد الامر والمقصود من التعبیر بنیه القربه هو هذا ولا دلیل علی شرطیه نیه القربه بغیرهذا المعنی وهذا حاصل ولو مع فعل المعصیه وقد نقل الکلینی قول الفضل بن شاذان فی جوابه لابی عبید (وانما قیاس الخروج والاخراج کرجل دخل دار قوم بغیر اذنهم فصلی فیها فهو عاص فی دخوله الدار وصلاته جائزه لان ذلک لیس من شرایط الصلاه لانه منهی عن ذلک صلی او لم یصلِّ وکذلک لو ان رجلاً غصب ثوباً او اخذه و لبسه بغیر اذنه فصلی فیه لکانت صلاته جائزه و کان عاصیاً فی لبسه ذلک الثوب لان ذلک لیس من شرایط الصلاه الخ)(2) انتهی ما اردنا نقله من کلام الفضل و قرره علی ذلک الکلینی.

(و غیر جلدٍ و صوفٍ و شعرٍ و وبرٍ من غیر المأکول الّا الخزّ)

اما جلد وصوف و شعر و وبر ما لا یؤکل لحمه فلموثقه ابن بکیر سأل زراره الصادق علیه السلام (عن الصلاه فی الثعالب والفنک والسنجاب و غیره من الوبر

1- النجعه فی شرح اللمعه؛ ج 2، ص: 103

2- فروع الکافی کتاب الطلاق باب28 ح/1

فأخرج کتاباً زعم انه املاء النبی (صلی الله علیه و آله) ان الصلاه فی وبر کل شیء حرام اکله فالصلاه فی وبره و شعره و جلده و بوله وروثه وکل شیء منه فاسد لا تقبل تلک الصلاه حتی یصلّی فی غیره مما احل الله اکله)(۱) وقریب منه صحیح ابن مهزیار(۲) وموثقه سماعه(۳) وغیرهما(۴).

و اما صحیح جمیل (سألته عن الصلاه فی جلود الثعالب فقال اذا کانت ذکیهً فلا بأس)(۵) فقال الشیخ فیه: یحتمل ان یکون المراد ثوب لا یتم الصلاه فیه و استشهد له بصحیح محمد بن عبد الجبار (کتبت الی ابی محمد (علیه السلام) اسأله هل یصلّی فی قلنسوه علیها وبر ما لا یؤکل لحمه او تکه حریر او تکه من وبر الارانب فکتب لا تحل الصلاه فی الحریر المحض وان کان الوبر ذکیاً حلت الصلاه فیه ان شاء الله تعالی)(۶) وقال ویجوز ان یکون المراد ب(فی) (علی) فکانه قال لا بأس بالوقوف علیه فی الصلاه وقال ویؤکد ذلک وروی عن الولید بن ابان عن الرضا (علیه السلام) قلت:

۱- الکافی کتاب الصلاه باب۶۱ ح/۱ ج/۳ ص/۳۹۷ واما ما فیه من قوله: زعم فلعله من زیاده النساخ .

۲- الکافی باب۶۱ ح/۹ ج/۳ ص/۳۹۹

۳- الفقیه باب۳۹ من الصلاه ح/۵۲ ص/۱۶۹ ج/۱

۴- التهذیب کتاب الصلاه باب۱۱ احادیث ۱۱ و ۱۲ و ۱۵ و ۱۶ ج/۲ ص/۲۰۶ و ص/۲۰۵

۵- التهذیب کتاب الصلاه باب۱۱ ح/۱۷ ج/۲ ص/۲۰۶

۶- المصدر السابق ص/۲۰۷

(اصلی فی الفنک و السنجاب قال نعم فقلت یصلّی فی الثعالب اذا کانت ذکیه قال لا تصل فیها)(۱).

اقول: اما احتماله الاخیر فباطل ولا دلیل علیه و خبر ابن ابان معارض بما هو اصح منه وهو موثق ابن بکیر التی اعتمده المشهور و اما احتماله الاول فلا یمکن الرکون الیه حیث ان صحیح ابن عبد الجبار بعد معارضته بخبر احمد الابهری (جوراب و تکک من وبر الارانب هل تجوز الصلاه فیها من غیر ضروره و تقیه فکتب لا)(۲) وخبر ابراهیم بن عقبه (لا یجوز الصلاه فی التکک والجوراب من وبر الارانب من غیر ضروره وتقیه)(۳) و غیرهما(۴) محمول علی التقیه والنتیجه عدم صحه حمل الشیخ لصحیحه جمیل و لابد من حملها علی التقیه لما عرفت .

واما استثناء الخز فتشهد له النصوص الکثیره کصحیح البزنطی «ان علی بن الحسین (علیه السلام) کان یلبس الجبه الخز بخمسمائه درهم و المطرف الخز بخمسین دیناراً»(۵) وصحیح العیص عن یوسف بن ابراهیم(۶) وغیرهما من الروایات الکثیره(۷).

۱- المصدر السابق

۲- التهذیب کتاب الصلاه باب ۱۱ ح/۱۳ ج/۲ ص/۲۰۶

۳- التهذیب کتاب الصلاه باب ۱۱ ح/۱۴ ج/۲ ص/۲۰۶

۴- التهذیب کتاب الصلاه باب ۱۱ ح/۱۶ ج/۲ ص/۲۰۶

۵- فروع الکافی کتاب الزی باب۱۱باب لبس ح/۲

۶- الوسائل باب۱۰من ابواب لباس المصلی ح/۲

۷- فروع الکافی باب۱۱من ابواب الزی ح/۱، ح/۳، ح/۴، ح/۶، ح/۷، ح/۸، ح/۹، ح/۱۰، وغیرهما وفی التهذیب باب۱۱من ابواب الصلاه ح/۳۷ج/۲ ص۲۱۲

(والسنجاب)

اقول: فی استثنائه خلاف فلم یستثنه الاکثر(۱) واستثناه الصدوقان(۲) والشیخ فی التهذیبین والمبسوط وفی کتاب الصلاه من النهایه(۳) وابن حمزه الا انه قال بکراهته(۴) وهو الظاهر من الکلینی حیث روی صحیحاً عن ابی علی بن راشد (قلت للجواد (علیه السلام) ما تقول فی الفراء ای شئ یصلّی فیه فقال ایّ الفراء قلت: الفنک والسنجاب قال: «فَصلِّ فی الفَنَک و السِّنجاب فأما السمور فلا تصل فیه)(۵) وما رواه عن ابن ابی حمزه (لا بأس بالسنجاب فانه دابه لا تأکل اللحم و لیس هو مما نهی عنه رسول الله (صلی الله علیه و آله) اذ نهی عن کل ذی ناب ومخلب)(۶) وعن مقاتل بن مقاتل (لا خیر فی ذلک کله ما خلا السنجاب فانه دابه لا تأکل اللحم)(۷) ویشهد لاستثنائه

۱- فافتی القاضی و الحلی بالمنع و لم یستثنه الاسکافی و المفید و المرتضی و الحلبی و ابو الصلاح من عموم المنع - المختلف ص۷۹

۲- الفقیه کتاب الصلاه باب۳۹ بعدحدیث ۵۲ج/۱ص ۱۷۰

۳- الاستبصار؛ج/۱ص۳۸۴ والتهذیب ج/۲ص ۲۱۱؛النهایه: ص۹۷ ونقل ذلک المختلف ص۷۹عنهم جمیعاً.

۴- الجوامع الفقهیه ص۷۰۷

۵- فروع الکافی کتاب الصلاه ص ۴۰۰ح/۱۴

۶- فروع الکافی کتاب الصلاهص۳۹۷ح/۳

۷- فروع الکافی کتاب الصلاه ص۴۰۱ح/۱۶

معتبر یحیی بن ابی عمران(۱) و بالاستثناء صرح ابن بابویه فی رسالته (۲) و مثله ابنه فی الفقیه والامالی(۳).

قلت: و الاستثناء هو الصحیح فالحمل علی التقیه(۴) لا دلیل علیه واعتماد من عرفت یشهد علی عدم التقیه والاشکال باشتمال روایات السنجاب بالفنک ولم یقل احد باستثنائه مدفوع باستثناء ابنی بابویه و الکلینی والشیخ فی الخلاف وسلّار له کما استثنوا السنجاب و اما معارضته لموثق ابن بکیر فانما هی بالعموم و الخصوص و القاعده تقتضی فیه التخصیص و یشهد لاستثنائه خبر بشیر بن بشار (فقال صل فی السنجاب والحواصل الخوارزمیه ولا تصل فی الثعالب ولا السمور)(۵).

۱- الفقیه کتاب الصلاهباب۳۹ (باب ما یصلی فیه ح/۵۵ج/۱ص۱۷۰) و ان کان ابن ابی عمران مهملاً الّا ان اعتماد الصدوق علی کتابه وجعله من الکتب التی علیها المعول والیها المرجع یکشف عن وثاقته اوموثوقیه کتابه.

۲- الفقیه کتاب الصلاه باب / ۳۹ما یصلی فیه بعد حدیث / ۵۲ ج/ ۱ ص/۱۷۰ فقال (وان کان علیک غیره من سنجاب او سمور او فنک واردت الصلاه فانزعه و قدروی فی ذلک رخصه).

۳- امالی الصدوق ص/۵۱۳ فقال (الاما خصته الرخصه و هی الصلاه فی السنجاب و السمور والفنک والخز).

۴- ففیه: (احب ان لا تجیبنی با لتقیه)

۵- التهذیب باب ۱۱ ح۳۱ج۲ ص۲۱۰

و اما ما فی صحیح الحلبی (سألته عن الفراء و السمور و السنجاب و الثعالب و اشباهه قال لا بأس با لصلاه فیه)(۱) فحمله فی التهذیب علی التقیه(۲) و یدل علی استثنائه ایضاً صحیح الریان بن الصلت (سألت الرضا عن لبس فراء السمور والسنجاب والحواصل و ما اشبهها والمناطق والکمیخت والمحشو بالقز والخفاف من اصناف الجلود فقال لا بأس بهذا کله الّا بالثعالب)(۳) و ما فی قرب الحمیری(۴) و خبر الولید بن ابان(۵).

و اما معارضته لما فی الفقه الرضوی و دعائم الاسلام فکما تری و بذلک تعرف صحه استثناء السمور والفنک والحواصل والسمور وهو دابه شبه السنور والفنک بالتحریک قیل: حیوانه اکبر من السنجاب و الحواصل قیل: هی طیور کبار لها حواصل عظیمه نعم ورد النهی عن السمور فی صحیحه ابی علی بن راشد وخبر ابن بشار الّا ان الجمع بین الروایات یقتضی الحمل علی الکراهه .

(و غیر میته)

۱- التهذیب کتاب الصلاه باب/۱۱ ح/۳۳ ص/۲۱۰

۲- التهذیب ج/۲ ص/۲۱۱

۳- التهذیب کتاب الصلاه باب / ۱۷ ح/۶۰ ج/ ۲ ص/۳۶۹

۴- قرب الاسناد ص/۲۸۲ ح/۱۱۱۶

۵- التهذیب کتاب الصلاه باب / ۱۱ ح/۱۹ ج/۲ ص/ ۲۰۷

كما فی صحیح ابن مسلم (عن جلد المیته یلبس فی الصلاه اذا دبغ فقال لا وإن دبغ سبعین مره)(۱) وصحیح بن ابی عمیر عن غیر واحد (فی المیته قال لا تصل فی شیء منه ولا شسع)(۲).

(و غیر الحریر للرجل والخنثی)

اما حرمته للرجال فتشهد له النصوص المتعدده منها صحیح اسماعیل بن سعد الاحوص (هل یصلّی الرجل فی ثوب ابرسیم فقال: لا)(۳) بلا فرق بین الساتر وغیره و ما لا تتم الصلاه به و غیره کما تشهد له مکاتبه محمد بن عبد الجبار (هل یصلی فی قلنسوه حریر محض او قلنسوه دیباج فکتب (علیه السلام) لا تحل الصلاه فی حریر محض)(۴).

و مثل الحریر ما لا یؤکل لحمه و ان لم تتم الصلاه به کما فی صحیحه ابن مهزیار قال: (کتب الیه ابراهیم بن عقبه عندنا جوراب وتکک تعمل من وبر الارانب فهل تجوزالصلاه فی وبر الارانب من غیر ضروره و لا تقیه فکتب (علیه السلام) لا تجوز الصلاه فیها)(۵).

۱- الفقیه کتاب الصلاه باب / ۱۲ ح/۱ / الوسائل باب/۱ / من لباس المصلی ح/۱

۲- التهذیب باب / ۱۱ کتاب لصلاه ح/ ۱ ج/ ۲ ص/ ۲۰۳

۳- فروع الکافی کتاب الصلاه باب /۶۱ ح/۱۲ ص/۴۰۰

۴- الکافی – الصلاه ص/ ۳۹۶ ح/ ۱۰ و هی صحیحه سنداً .

۵- الکافی – الصلاه ص/ ۳۹۶ ح/۹ ؛ فما عن الشهید الثانی من ان حکمها حکم المتنجس الذی لاتتم الصلاه به باطل .

و اما ما يخالفها من صحيح ابن بزيع (عن الصلاه فى ثوب ديباج فقال ما لم يكن فيه التماثيل فلا بأس)(١) فحمله الشيخ تاره على حال الحرب و اخرى على ما اذا كان غير الديباج فيه اكثر و على اى حال فاعراض الاصحاب عنه يكفى فى عدم حجيته . هذا وقيل ان الديباج ليس من جنس الحرير بل انه نوع من النبات يتخذ من شجر يسمى بالفارسيه ديبا و لا علاقه له بالحرير . قلت: من البعيد ذلك حيث لم يتفطن له الفقهاء على طول التاريخ.

و مثلها فى الضعف مكاتبه محمد بن عبدالجبار (هل يصلى فى قلنسوه عليها وبر ما لا يؤكل لحمه اوتكه من و بر الارانب فكتب لا تحل الصلاه فى الحرير المحض وان كان الوبر ذكياً حلت الصلاه فيه ان شاء الله تعالى)(٢) فقد مر الجواب عنه فراجع.

و اما خبر الحلبى (كل ما لا تجوز الصلاه فيه وحده فلا بأس بالصلاه فيه مثل التكه الابريسم والقلنسوه و الخف و الزنار يكون فى السراويل ويصلى فيه)(٣) فردوه لان فى طريقه احمد بن هلال الغالى المتهم فى دينه الذى ورد عن ابى محمد العسكرى (عليه السلام) فيه ذموم كثيره اقول الا انه قد عمل بها الشيخ فى

١- التهذيب الصلاه باب /١١ ح/ ٢٣ ج/ ٢ ص/٢٠٨

٢- التهذيب باب ١١ ح١٨ج٢ص٢٠٧

٣- التهذيب الصلاه باب ١٧ ح/١٠ ج/٢ ص٣٠٧؛ قيل: و فيه ركاكه فى التعبير فجعل القلنسوه و الخف و الزنار انها تكون فى السراويل . قلت: هو مبنى على المسامحه .

المبسوط(۱) و النهایه(۲) و ابن ادریس(۳) و ابو الصلاح(۴) حیث جوز الاولان الصلاه فی التکه و القلنسوه اذا عملا من حریر محض وقال الثالث (ومعفو عن الصلاه فی القلنسوه و التکه و الجورب و النعلین و الخفین و ان کان نجساً او حریراً) نعم منع الفقیه(۵) من الصلاه فی تکه رأسها من ابریسم وکذلک الفقه الرضوی ففیه: «ولا تصل ...و لا فی تکه ابریسم»(۶) عملا بما تقدم و هو الصحیح.

ثم انه لا یجوز للرجل لبس الحریر فی الصلاه اما صلاته علی الحریر فلا بأس به کما فی خبر مسمع البصری(۷) وصحیح علی بن جعفر وفیه (فقال یفترش و یقوم علیه و لا یسجد علیه)(۸).

و کما لا یجوز للرجال لبس الحریر فی الصلاه کذلک فی غیرها الّا فی الحرب و لمن کان محلّاً کما فی مرسل ابن بکیر (لا یلبس الرجل الحریر و الدیباج الّا فی

۱- المبسوط ج/۱ ص۳۸

۲- النهایه ص۹۸

۳- السرائر ج/ ۱ ص/ ۲۶۹

۴- الکافی فی الفقیه ص/ ۱۴۰

۵- الفقیه ج/ ۱ ص/۱۷۲

۶- الفقه الرضوی ص/۱۵۷

۷- الفقیه کتاب الصلاه باب/ ۳۹ ح/ ۶۰ ج/۱ ص/ ۱۷۲

۸- الکافی کتاب الزی باب/ ۳۰ اخر حدیث الباب .

الحرب)(۱) و موثق سماعه (عن لباس الحریر و الدیباج فقال اما بالحرب فلا بأس وان کان فیه تماثیل)(۲) و غیرهما(۳).

و اما استثناء القمل ففی الفقیه (لم یطلق النبی (صلی الله علیه و آله) لبس الحریر لاحد من الرجال الّا لعبد الرحمن بن عوف و ذلک انه کان رجلاً قملا)(۴) و نحوه ما عن الراوندی(۵) و الظاهر الروایه بذلک عامیه فقد رواها صحیح مسلم عن انس(۶) و الظاهر انها لیست استثناءً مستقلاً و انما هی من جمله مصادیق الضروره کما فی موثق سماعه عن الصادق (و لیس شیء مما حرم الله الّا و قد احله لمن اضطر الیه)(۷) کما وتقتضیه القاعده المتقدمه کلما غلب الله علیه فهو اولی بالعذر(۸).

ثم ان الحریر جائز للنساء و لو فی الصلاه و ان کان مختلفاً فیه فی الصلاه به لهن به نعم یستثنی لهن الاحرام لعدم الدلیل علی استثنائه لهن فی الاحرام وتصریح

۱- الکافی کتاب الزی باب/ ۳۰ ح/۱

۲- الکافی کتاب الزی باب /۳۰ ح/ ۳

۳- کما فی خبر جابر الجعفی مما رواه الخصال فی عنوان ثلاث و سبعون خصله ففیه: «وحرّم ذلک علی الرجال الّا فی الجهاد» الخصال ص/ ۵۸۸ .

۴- الوسائل الصلاه باب / ۱۲ من ابواب لباس المصلی ح/ ۴

۵- المعتبر ج۲ ؛ المقدمه الرابعه فی لباس المصلی ص۸۹

۶- صحیح مسلم ج ۳ کتاب اللباس باب ۲۶ ص ۱۶۴۷؛ و فیه: (ان النبی (ص) رخص لعبد الرحمن بن عوف و الزبیر بن العوام فی لبس الحریر لما شکوا الیه القمل) .

۷- تهذیب الأحکام (تحقیق الخرسان) ج ۳ ص ۳۰۶ باب صلاه المضطر .

۸- الوسائل باب ۳ من ابواب قضاء الصلوات ح/۱۳

مرسل ابن بکیر باستثنائه فیه (النساء یلبسن الحریر و الدیباج الّا فی الاحرام)(۱) و خبر جابر الجعفی (و یجوز للمرأه لبس الدیباج و الحریر فی غیر صلاه و احرام)(۲).

و اما جواز الصلاه لهن فیه فهو المشهور(۳) و خالف فی ذلک ابو جعفر الصدوق فی الفقیه فقال: «و وردت الرخصه فی لبس ذلک للنساء و لم یرد بجواز صلاتهن فیه»(۴) ثم استدل لما قال بالعموم واستدل له فی المختلف(۵) بخبر زراره (وانما یکره الحریر المحض للرجال و النساء)(۶) و یشهد له ایضاً ما مر من خبر جابر الجعفی.

اقول: و حیث اعرض عنها المشهور فلا یصار الیه و مع ذلک فیعارضها مرسل ابن بکیر باطلاقه و هو المخصص للعمومات کما و ان خبر زراره لا دلاله فیه علی الحرمه فلا مانع من کراهته (بالمعنی الاصطلاحی) للنساء وحرمته علی الرجال ولا یلزم من ذلک استعمال اللفظ فی اکثر من معنی(۷) فالکراهه بالمعنی اللغوی اعم من

۱- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۶ ص ۴۵۴ باب لبس الحریر و الدیباج .

۲- الخصال ص۵۸۸

۳- المختلف ص ۸۰

۴- الفقیه صلاه باب ۳۹ بعد حدیث ۵۸/ ص ۱۷۱

۵- المختلف ص ۸۰

۶- تهذیب الأحکام (تحقیق الخرسان) ج ۲ ص ۳۶۷

۷- مضافا الی انه قد اثبت بعض المحققین جواز استعمال اللفظ فی اکثر من معنی لکن مع القرینه و قد ورد ذلک فی لسان العرب, و ما قاله البعض من افناء اللفظ مرتین قیاس باطل حیث الفرق بین عالم التکوین و الحقیقه و عالم الاستعمال و لا دلیل علی حکومه الاول علی الثانی.

المعنی الاصطلاحی و بذلک یظهر الجواب عن خبر جابر الجعفی و یقرب ذلک انه ورد فی موثق سماعه مکروهیته لها فی احرام اذا لم یکن حر و برد (لا ینبغی للمرأه ان تلبس الحریر المحض وهی محرمه فاما فی الحر و البرد فلا بأس)(۱).

حکم الخنثی

و بقی حکم الخنثی المشکل و قد قال المصنف فیه بالعمل بوظیفه الرجل واستدل له باطلاقات المنع خرجت النساء فیبقی الباقی و اختار البعض جواز لبسه للحریر و صحه صلاته بدلیل اصاله البراءه للاول و صدق الامتثال للثانی و عدم علمه بفساد الصلاه .

اقول: وهذا الاختلاف یرجع الی ان الخنثی لیس قسماً برأسه بل هو اما ذکر او انثی فاما ان یکون مکلفاً بأحکام الرجال او بأحکام النساء و حینئذ فهل هذا العلم الاجمالی بتوجه احد الخطابین الیه کاف فی تنجز التکلیف علیه ام لا؟ و تحقیق ذلک فی علم الاصول وان کان الاقرب عدم الکفایه لشموله قانون قبح العقاب بلا بیان و مادل علی البراءه الشرعیه کحدیث الرفع و غیره هذا ان لم یستلزم جریان البراءه مخالفه عملیه والّا فلا ـ وذلک کما لو دار الامر بین حرمه لبس الحریر علیه ان کان رجلا وبین وجوب الستر ان کان امرأه .

۱- الوسائل باب ۱۶ من ابواب لباس المصلی ح/۴

قاعده القرعه

هذا ما تقتضيه القاعده الاوليه ان لم يكن هناك دليل بالخصوص او بالعموم لكن الدليل موجود و هو قاعده القرعه الثابته باخبار ادعى تواترها منها خبر محمد بن حكيم «حكم» قال: (سألت أبا الحسن عليه السلام عن شی ء فقال لی:« كلّ مجهول ففيه القرعه, قلت له: إنّ القرعه تخطئ، و تصيب، قال:« كلّ ما حكم اللّه به فليس بمخطئ)(۱), و بخصوص ما نحن فيه صحيحه فضيل عن الصادق (عليه السلام) (فی مولود ليس له ما للرجال و لا له ما للنساء قال يقرع الامام او المقرع له)(۲) و بمضمونه خبر اسحاق المرادی و مرسل ثعلبه بن ميمون وهو وان كان مورده الارث الّا انه و بتنقيح المناط يتعدى الى كل ما يرتبط بالخنثى المشكل من احكام و لايرد عليه ما قيل من (ان ادله القرعه عامه لكل شبهه حكميه او موضوعيه مع قيام الاجماع على عدم العمل بها على ذلك العموم و الشمول بل كان الخارج من تحتها اكثر من الباقی فلا جرم كان دلالتها ضعيفه موهونه و من هنا يحتاج فی التمسك بها الی جبر عمل الاصحاب بها فی تلك الموارد) و ذلك لثبوت العمل بها فی خصوص الخنثى ولو فی مسأله ارثه ولا يرى العرف فرقاً بين تشخيص حكمه من جهه الارث او من جهات صلاته و زواجه و حجه و غيرها فالصحيح هو القول بالقرعه كما هو احد الاقوال فی المسأله.

ص:۸۶

۱- الوسائل: ۱۸۹/ ۱۸، الباب ۱۳ من أبواب كيفيه الحكم، الحديث ۱۱.

۲- الفقيه ج۳ ص۹۴ وقد روى الكافی فی باب ۵۰ من الميراث ما يدل على ذلك ايضاً.

هذا لو سلمنا الاشكال الّا ان الظاهر عدم صحه الاشكال لعدم شمول اخبار القرعه للشبهات الحكميه وما فى بعضها من اطلاق «كل مجهول...»فهو بدوى وهو منصرف عنها ويشهد للانصراف قول الراوى «فقلت ان القرعه تخطئ ..» نعم لابد من تخصيص القاعده عند وجود المخصص لها ولا ضير فيه ولا يستلزم تخصيص الاكثر بعد كون الشبهات الموضوعيه لا حصر لها هذا واشكال تخصيص الاكثر يبتنى على كونها اماره وطريق لاحراز الواقع كما هو الظاهر من بعض اخبارها اما لو قلنا بانها اصل عملى فلا يرد هذا الاشكال.

(و يسقط ستر الرأس عن الامه المحضه و الصبّيه)

اما سقوط ستر الرأس عن الامه فيدل عليه كثير من النصوص منها صحيح محمد بن مسلم (قلت له الامه تغطى رأسها اذا صلت فقال (عليه السلام) ليس على الامه قناع)(۱) و صحيح عبد الرحمن بن الحجاج (ليس على الاماء ان يتقنعن فى الصلاه)(۲).

ثم ان المفهوم منه عدم وجوب ستر العنق ايضاً خصوصاً بعد ملاحظه ما دل على انه لا بأس ان تصلى فى قميص واحد كما ولا فرق فى الامه بين اقسامها من القنه و المدبره و المكاتبه و المستولده كما فى صحيح ابن مسلم (قال ليس على الامه قناع فى الصلاه و لا على المدبره قناع فى الصلاه و لا على المكاتبه اذا اشترط

۱- الوسائل الصلاه باب ۳۹ من ابواب لباس المصلى ح/۱

۲- الوسائل الصلاه باب ۳۹ من ابواب لباس المصلى ح/۲

علیها مولاها قناع فی الصلاه وهی مملوکه حتی تؤدی جمیع مکاتبتها- الی- اذا ولدت علیها الخمار قال لو کان علیها لکان علیها اذا هی حاضت)(۱).

و اما خبره الاخر (ولا علی ام الولد ان تغطی رأسها اذا لم یکن لها ولد)(۲) فلابد من القول بتحریفه او شذوذه.

و اما الصبیه اذا لم تحض سواء کانت بالغه ام لا- فظاهر النص ان حکمها حکم الامه ففی صحیح(۳) یونس بن یعقوب (و لا یصلح للحره اذا حاضت الّا الخمار الّا ان لا تجده)(۴) وفی خبر ابی بصیر (علی الصبی اذا احتلم الصیام وعلی الجاریه اذا حاضت الصیام والخمار الّا ان تکون مملوکه فانه لیس علیها خمار)(۵) نعم لو قلنا انها بالحیض تبلغ لا-ببلوغ التسع فالنتیجه انها قبل الحیض لیست ببالغه الّا ان المشهور یقول ببلوغها بالتسع وغالباً ما یحصل الفاصل الزمانی بین بلوغها تسعاً و

۱- المصدر السابق ح/۷ – الفقیه الصلاه باب ۲۷ ح/۵

۲- التهذیب ب ۱۱ من الصلاه ح۶۷

۳- یونس بن یعقوب ثقه له کتاب وطریق الشیخ فی الفهرست الیه یمر بإبن ابی عمیرعنه ص/۱۸۲ الفهرست ها فهو صحیح وان کان فیه ابوالمفضل حیث ان للشیخ الی ابن ابی عمیر الی کل کتبه ورو‌اياته طریقاً صحیحاً کما مر و بذلک یتم تصحیح طریق الصدوق الیه الذی ضعف بالحکم بن مسکین کما و انه من الکتب المعروفه والمشهوره.

۴- الفقیه الصلاه باب ۵۴ ح/۲ ج/۱ ص/۲۴۴

۵- التهذیب کتاب الصوم باب ۲۶ ح/۲۴

بین حصول الحیض لها[(۱)] فالظاهر من الروایتین ترخیص عدم الخمار لها حتی تحیض و اما الصوم فسیأتی فی بابه.

(ولا یجوز الصلاه فی ما یستر ظهر القدم الّا مع الساق)

اقول: هذا لیس له مستند وکل ما فیه ان المفید قال فی المقنعه (لا یجوز ان یصلی فی النعل السندیه حتی ینزعها ولا یجوز الصلاه فی الشمشک)[(۲)] وقال فیهما المبسوط بالکراهه[(۳)] وقال سلّار بالمنع فیهما ایضاً[(۴)] و مثله ابن البراج[(۵)], وعده ابن حمزه من المکروه وقال: و روی ان الصلاه محظوره فی النعل السندیه و الشمشک[(۶)] فانه وان کان من المحتمل وجود روایه لم تصل الینا الا انه من المحتمل کونهما نعلین غیر مذکیین فبعد نقل التهذیب بعده قول المفید و هو

۱- و اما خبر العلل(ج/۲ باب۵۴) ص/۳۴۵ عن حماد الخادم ان الباقر (علیه السلام) اذا رای الخادم تصلی ضربها لتعرف الحره من المملوکه وقریب منه خبره فلا یخفی تحریفهما ففی الذکری عن ابی خالد القماط قال سألت ابا عبد الله عن الامه اتقنع رأسها قال ان شاءت فعلت وان شاءت لم تفعل سمعت ابی یقول کن یضربن فیقال لهن لا تشبهن بالحرائر و قد نقل لسان العرب فی کمم: یروی ان عمر رأی جاریه متکمکمه فسأل عنها فقالوا امه ال فلان فضربها بالدره و قال یالکعاء اتتشبهین بالحرائر .

۲- التهذیب ج/۲ ص۲۴۳

۳- المبسوط ج۱ ص۸۳ ؛ المختلف ج۲ ص۸۸

۴- المراسم ص ۶۵ ؛ المختلف ج۲ ص۸۸

۵- المهذب ج۱ ص۷۵ ؛ المختلف ج۲ ص۸۸

۶- الوسیله ص۸۸ ؛ المختلف ج۲ ص۸۸

(ویصلّی فی الخف و الجرموق اذا کان له ساق) ذکر روایات متعدده بانه لا مانع مما یباع فی السوق حتی تعلم انه میت بعینه فذکر اولاً صحیحه الحلبی و فیها (عن الخفاف التی تباع فی السوق فقال اشتر و صلّ فیها حتی تعلم انه میّت بعینه)(۱).

لبس الذهب

قد ذکر متأخروا المتأخرین ان من جمله ما یحرم لبسه علی المصلی الرجل هو الذهب و قالوا بحرمته حتی فی غیر الصلاه .

اقول: لا دلیل علی حرمه لبسه فی الصلاه للرجال بل و لا دلیل علی حرمته فی غیر الصلاه ایضا بل الدلیل علی العکس .

و اما خبر الساباطی من حرمته لانه من لباس اهل الجنه فاخبار عمار شاذه اولاً و العله المذکوره فیه دلیل علی الجواز لا الحرمه مضافا لمعارضته للصحیح الذی یخاطب به النبی (صلی الله علیه و آله) علیا (علیه السلام) بانه نهاه لانه لباسک فی الجنه وقال لا انهاکم و لم یقل بالحرمه المتقدمون عدا الشیخ.

(وتستحب) الصلاه (فی النعل العربیه)

کما فی صحیح معاویه بن عمار (رأیت الصادق (علیه السلام) یصلی فی نعلیه غیر مره و لم اره ینزعهما قط)(۲) وقریب منه صحیح ابن مهزیار(۳) وغیره(۴).

۱- التهذیب ج/۲ ص۲۳۴ ح/۱۲۸ باب ۱۱ والجرموق هو خف واسع قصیر یلبس فوق الخف و نقل ذلک المختلف ص۸۱ عنهم جمیعا

۲- التهذیب الصلاه باب ۱۱ ح/۱۲۴ج/۲ص/۲۳۳

۳- التهذیب الصلاه باب ۱۱ ح/۱۲۶ج/۲ص/۲۳۳

۴- التهذیب ح/۱۲۷وح/۱۲۳وح/۱۲۵ وفی بعضها (فان ذلک من السنه) ج/۲ ص/۲۳۳

(و ترک السواد عدا العمامه و الکساء و الخف)

اما غیر المستثنی فالروایات فیه متعدده ففی مرفوعه الفقیه (عن الصلاه فی القلنسوه السوداء فقال لا- تصلّ فیها فانها لباس اهل النار)(۱) و فی العلل عن ابی بصیر عن الصادق (علیه السلام) عن آبائه عن امیرالمؤمنین فی ما علم اصحابه (لا تلبسوا السواد فانه لباس فرعون)(۲) و فی خبر حذیفه (اما انی البسه وانا اعلم انه لباس اهل النار)(۳) و قال الصدوق بعده (لبسه للتقیه و انما اخبر حذیفه بانه لباس اهل النار لانه ائتمنه و قد دخل الیه قوم من الشیعه یسألونه عن السواد ولم یثق الیهم فی کتمان السر فاتقاهم فیه) ثم روی عن داود الرقی (سؤال الشیعه له و لبسه للسواد وقوله: بیّض قلبک و البس ما شئت) ثم قال: فعل ذلک تقیه ثم روی عن السکونی عنه علیه السلام (اوحی الله تعالی الی نبیّ من انبیائه قل للمؤمنین لا تلبسوا لباس اعدائی ولا تطعموا اطعام اعدائی ولا تسلکوا مسالک اعدائی فتکونوا اعدائی کما هم اعدائی)(۴).

۱- الفقیه الصلاه باب۳۹ ح/۱۶ ج/۱ ص/۱۶۲؛ الکافی الصلاه باب۶۱ ح/۲۹ رواه عن محسن بن احمد عمن ذکره ؛ التهذیب الصلاه باب ۱۱ ح/۴۴رواه عن الکافی ج/۲ ص/۲۱۳

۲- العلل الجزءالثانی باب ۵۶ ح/۳ ص/۳۴۶

۳- العلل الجزءالثانی باب ۵۶ ح/۴ ص/۳۴۷

۴- رواه العلل کما تقدم و الفقیه باب ۳۹ من الصلاه ح/۲۰ ص/۱۶۳ و العیون عن عبد السلام بن صالح الهروی عن الرضا (علیه السلام) عن ابائه (ع) انه قال النبی (ص) لا تلبسوا ... باب ۳۰.

اقول: وظاهر هذه الروایات ان الکراهه فیه ذاتیه لا ـ لاجل التشبه و انه حرام لاجل التشبه حیث انه کان شعاراً للعباسیین ومن سننهم المبتدعه فحرمته من جهتین الاولی من جهه البدعیه بجعله سنه و الثانیه من جهه التشبه باعداء الدین کما تدل علیه معتبره السکونی المتقدمه الّا ان الصدوق ذکر فی الفقیه (فاما لبس السواد للتقیه فلا اثم فیه)(۱) الظاهر فی الحرمه عند عدم التقیه

و اما استثناء الثلاثه فلمرسله احمد بن ابی عبد الله قال: (کان النبی (صلی الله علیه و آله) یکره السواد الّا من ثلاث الخف و العمامه و الکساء)(۲).

لبس السواد علی الحسین والائمه الاطهار علیهم السلام

و اما استثناء لبس السواد للحزن علی الحسین سید الشهداء علیه افضل الصلاه و السلام و الائمه الاطهار علیهم السلام فهو تابع لثبوت السیره فی الحزن علیهم علیهم السلام و علیه (علیه السلام) بلبس السواد و الّا فلا و هنالک مجموعه روایات تقتضی ثبوت السیره فی ذلک.

الاولی: ما فی المحاسن عن الحسن بن ظریف بن ناصح عن ابیه عن الحسین بن زید عن عمر بن علی بن الحسین علیهما السلام قال: (لما قتل الحسین بن علی علیهما السلام لبسن نساء بنی هاشم السواد والمسوح وکن لا یشتکین من حر ولا

۱- ج/۱ ص/۲۵۲

۲- الکافی کتاب الزی باب ۸ ح/۱ ؛ و العلل ج/۲ باب ۵۶ ح/۳ باسناد آخر ص/۳۴۷

برد وكان على بن الحسين عليهماالسلام يعمل لهن الطعام للمأتم)(۱) ووجه دلالته على الاستثناء هو لبسهن ذلك بمحضره (عليه السلام) وعدم منعه (عليه السلام) لهن عن لبسه .

الثانيه: ما حكى عن شرح النهج لابن ابى الحديد انه لما توفى اميرالمؤمنين (عليه السلام) خرج عبيدالله بن العباس الى الناس فقال ان اميرالمؤمنين توفى وقد ترك خلفاً فان اجبتم خرج اليكم وان كرهتم فلا اجد على احد فبكى الناس وقالوا يخرج الينا فخرج الحسن (عليه السلام) وعليه ثياب سود فخطب بهم (۲).

الثالثه: ما عن سفينه البحار من انه روى ان يزيد استدعى بحرم رسول الله (صلى الله عليه و آله) فقال لهن ايما احب اليكن المقام عندى او الرجوع الى المدينه قالوا نحب اولاً ان ننوح على الحسين (عليه السلام) قال افعلوا ما بدا لكم ثم اخليت لهن الحجر والبيوت فى دمشق ولم تبق هاشميه ولا قرشيه الا ولبست السواد على الحسين (عليه السلام) وندبوه على ما نقل سبعه ايام)(۳)وقال فى السفينه نقل المستدرك هذا الخبر عن الشيخ الطريحى .

ص:۹۳

۱- ج/۲ ص/۴۰۲ من طبع طهران

۲- حكاها السيد المدنى فى الدرجات الرفيعه ص/۱۴۷ كما فى ص/۱۴ عن فضائل الاشراف طبع النجف.

۳- سفينه البحار ج۱ ص/۶۷۰

الرابعه: ما فی کامل ابن قولویه ان ملکاً من ملائکه الفردوس الاعلی نـــــزل علی البحر ونشر اجنحته علیها ثم صاح صیحه و قال یا اهل البحار البسوا اثواب الحزن فان فرخ رسول الله مذبوح)(۱).

الخامسه: و نقل ایضاً عن مناقب ابن شهر آشوب اختیار ابی مسلم السواد خلافاً لبنی امیه و هیبه للناظر وکانوا یقولون هذا السواد حداد آل محمد علیهم السلام و شهداء کربلاء و زید و یحیی(۲).

السادسه: ما عن المجلسی فی زاد المعاد و البحار فی فضل الیوم التاسع من ربیع الاول عن احمد بن اسحاق القمی(الثقه الجلیل) عن مولانا العسکری (علیه السلام) عن ابائه عن امیر المؤمنین علیهم السلام ان لهذا الیوم من عظم قدره عند الله و عند رسوله وخلفائه علیهم السلام سبعین اسماً و عدها واحداً بعد واحد و جعل من جملتها المناسب ذکره فی هذا المقام انه یوم نزع لباس السواد اظهاراً للفرح و السرور المطلوب فیه للمؤمنین الذی لا یناسبه لبس السواد فیه(۳).

ص:۹۴

۱- کامل الزیارات ص/۶۷ طبع المطبعه الرضویه باب لعن الله تبارک وتعالی والانبیاء علیهم السلام قاتل الحسین بن علی (علیه السلام) .

۲- مناقب آل أبی طالب علیهم السلام (لابن شهرآشوب) ج ۳ ص ۳۰۰

۳- زاد المعادص وفی البحار ج/۸

السابعه: ما فی الاقبال فیما نقله حول التاسع من ربیع الاول من کتاب النشر عن عبد العزیز عن الرضا (علیه السلام) و فیه: (یوم لبس الثیاب ونـــــزع السواد)(۱).

اقول: و الغرض من نقل هذه الاخبار هو وجود السیره وثبوتها بلبس السواد و معروفیه ذلک و لو کانت هذه الاخبار ضعیفه السند و علیه فلا اشکال فی لبس السواد علیهم (علیهم السلام) باعتبار هذه السیره یعنی لیس هذا العمل من المکروه بل من الراجح فی ذلک الزمان و لم یحصل الردع عنه و بذلک یثبت استحبابه.

(وترک الرقیق)

کما فی صحیح ابی بصیر و محمد بن مسلم (علیکم بالصفیق من الثیاب فانه من رق ثوبه رق دینه لا یقومن احدکم بین یدی الرب جل جلاله و علیه ثوب یشفّ)(۲) ومن المعلوم ان ذلک اذا لم یکن البدن معلوماً والّا فیجب ترکه ولو فی غیر الصلاه ففی صحیحه الحلبی «لا یصلح للمرأه المسلمه ان تلبس من الخمر و الدروع ما لا یواری شیئاً»(۳).

و اما الثوب الرقیق الموری للعوره فمکروه کما فی صحیحه محمد بن مسلم (ما تری للرجل یصلّی فی فمیص واحد فقال اذا کان کثیفاً فلا بأس به)(۴) .

۱- البحار ج/۴۲ ص/۶۷ والاقبال ص/۷۷۸ فیما نقله من کتاب النشر عن عبد العزیز عن الرضا (علیه السلام) ص/۷۷۷
۲- الخصال باب ۴۰۰ ؛ ص/۶۲۳
۳- الکافی الصلاه باب ۶۰ ح/۱۴ ص/۳۹۶
۴- الکافی الصلاه باب ۶۰ ح/۲ ص/۳۹۴

و مثله الصیقل کما فی مرفوعه محمد بن یحیی (ولا تصلّ فیما شفّ او سفّ)(۱) لکنها ضعیفه السند.

(و اشتمال الصماء)

کما فی صحیحه زراره عن الباقر (علیه السلام) قال: «ایاک والتحاف الصماء قلت وما التحاف الصماء قال ان تدخل الثوب من تحت جناحک فتجعله علی منکب واحد»(۲) وفی صحیحته الاخری عن الباقر (علیه السلام) (خرج امیرالمؤمنین (علیه السلام) علی قوم فرآهم یصلّون فی المسجد قد سدلوا اودیتهم فقال لهم ما لکم سدلتم ثیابکم کأنکم یهود و قد خرجوا من فهرهم یعنی بیعهم، ایاکم وسدل ثیابکم)(۳) وغیرهما(۴).

(و یکره ترک التحنک مطلقاً)

و لو لغیر المصلی کما فی صحیحه ابن ابی عمیر عمن ذکره عن الصادق (علیه السلام) (من تعمم و لم یتحنک فأصابه داء لادواء له فلا یلومنّ الّا نفسه)(۵) و غیرها(۶) لکن

۱- الکافی الصلاه باب ۶۱ ح/۲۴ ص/۴۰۲

۲- الکافی الصلاه باب ۶۰ ح/۴ ؛ و الفقیه باب۳۹ من الصلاه ح/۴۳ ص/۱۶۸

۳- الفقیه الصلاه باب ۳۹ ح/۴۲ ص/۱۶۸

۴- التهذیب الصلاه باب ۱۷ ح/۸۳ ؛ صحیحه علی بن جعفر .ص/۳۷۳ ج/۲

۵- الکافی کتاب الزی باب ۱۷ ح/۱

۶- المصدر السابق خبره الاخیر عن عیسی بن حمزه و فیه بدل(و لم یتحنک) (فلم یدر العمامه تحت حنکه)و بدل (داء)- (الم) وایضا خبره عن علی بن الحکم ح/۶ (من خرج من منزله معتماً تحت حنکه یرید سفراً لم یصبه فی سفره سرق و لا حرق و لا مکروه) .

تعارضـها صـحيحه ابى همام عن ابى الحسن (عليه السـلام) فى قوله عزوجلّ {مسوِّمين} قال(العمائم اعتم النبى (صلى الله عليه و آلـه) فسـدلها من بين يـديه و من خلفه و اعتم جبرئيـل فسـدلها من بين يـديه و من خلفه)(۱) و غيرها(۲) و يمكن الجمع بينهما بحمل التحنك على الافضليّه بعد التخيير بينه و بين الاسدال.

ثم ان الصـدوق قـال فى كتابه الفقيه (سـمعت مشايخنا يقولون لا تجوز الصـلاه فى الطابقيّه ولا يجوز للمعتم ان يصـلّى الّا وهو متحنك)(۳) وذكر الكافى بعد نقله اخبار التحنك (و روى ان الطابقيّه عمه ابليس لعنه الله)(۴) لكن حيث لم تثبت شهره بما قال الصدوق فالقول بكراهه ترك التحنك هو الصحيح.

(و ترك الرداء للامام)

۱- المصدر السابق ح/۲

۲- المصدر السابق ح/۲ و ح/۴

۳- الفقيه كتاب الصـلوه باب ۳۹ ص/۱۷۲ و قـد نقل عنه المختلف ص/۸۳ عـدم جواز ترك التحنك للمعتم و قال: و المشـهور الاستحباب .

۴- الكافى كتاب الزى باب ۱۷ بعـد الحديث الخامس، اقول: ولعل ما نقله الصدوق عن المشايخ من القول بالحرمه انما هو لهذه الروايه والحرمه عرضـيه لجهه التشـبه بابليس عـدو الله جل وعلا وقد دلت معتبره السـكونى المتقدمه على حرمه التشـبه باعداء الله عزوجل لكن مع ذلك ففى كون لبس الطابقيه تشبها بابليس خفاء بل ليس من مصاديق التشبه.

قال به الشیخ(۱) الّا ان الاخبار دلت علی عدم الاکتفاء له بستر العوره بل یجعل علی منکبیه شیئاً او یکون الثوب من ثدیه الی ذیله سواء کان اماماً او مأموماً او منفردا ففی صحیح عبید بن زراره عن ابیه قال (صلی بنا ابو جعفر (علیه السلام) فی ثوب واحد)(۲) و فی صحیح رفاعه (عن الرجل یصلّی فی ثوب واحد یأتزر به قال لا بأس اذا رفعه الی الثُّنـدُوتین)(۳) والثُّندُوتین للرجل کالثديين للمرأه.

و فی صحیحه محمد بن مسلم (سألته عن الرجل یصلّی فی قمیص واحد او فی قباء طاق او فی قباء محشو و لیس علیه ازار فقال اذا کان علیه قمیص سفیق او قباء لیس بطویل الفرج فلا بأس به و الثوب الواحد یتوشح به و سراویل کل ذلک لا بأس به و قال اذا لبس السراویل فلیجعل علی عاتقه شیئاً و لو حبلًا)(۴).

۱- النجعه فی شرح اللمعه، ج ۲، ص: ۱۲۸

۲- التهذیب الصلاه باب ۱۱ ح/۵۶ ج/۲ ص/۲۱۶

۳- الکافی (ط - الإسلامیه)، ج ۳، ص: ۳۹۵ ؛ ح۹ و التهذیب ح/۵۷ ج/۲ ص/۲۱۶ وفیه: الثديين بدل و الثّندوتین.

۴- الکافی- الصلاه باب ۶۰ ح/۱ ص/۳۹۳ ولعل المراد من الطابق ما لا بطانه له والسفیق لغه فی الصفیق کما فی القاموس والصفیق خلاف السخیف و ثوب سخیف اذا کان قلیل الغزل کما فی المغرب.

و لا دليل لقول الشيخ الّا ما فى صحيحه سليمان بن خالد (عن رجل ام قوماً فى قميص ليس عليه رداء فقال: لا ينبغى الّا ان يكون عليه رداء او عمامه يرتدى بها)(1). و فيه: ان موردها و ان كان الامام الّا انه لا خصوصيه له و لا اختصاص له به و ان ذلك ورد فى كلام السائل ويؤيد ذلك ما فى خبر جميل (عن الرجل الحاضر يصلّى فى ازار مرتدياً به قال يجعل على رقبته منديلاً او عمامه يتردّى به)(2) وبه عمل الكلينى.

هذا وروى الفقيه صحيحاً عن زراره عن الباقر (عليه السلام) (ان اخر صلاه صلاها النبى (صلى الله عليه و آله) بالناس فى ثوب واحد قد خالف بين طرفيه)(3).

ثم انه روى الكافى النهى عن كون اليدين داخل اللباس فقد نقل موثقه عمار (فى الرجل يصلّى و يدخل يديه تحت ثوبه قال ان كان عليه ثوب اخر ازار او سراويل فلا بأس به و ان لم يكن فلا يجوز له ذلك و ان ادخل يداً واحده و لم يدخل الاخرى فلا بأس)(4) و لا يخفى ما فيها و قد عرفت شذوذ اخبار عمار و يدل

١- المصدر السابق ح/٣ ص/٣٩٤

٢- المصدر السابق ح/٦ ص/٣٩٥ فى سنده على بن حديد

٣- الفقيه ؛ الصلاه ؛ باب ٥٩ ح/٤٥ ص/٢٥٢ وفى قرب الاسناد ص/١٨٣ سألته عن الرجل يؤم بغير رداء قال فأم رسول الله (ص) فى ثوب واحد متوشح به .

٤- الكافى ؛ الصلاه باب ٦٠ ح/١٠ ص/٣٩٥

على عدم الكراهه صحيحه ابن الحجاج و فيه: (اصلحک الله اسجد و يدى فى ثوبى فقال ان شئت)(١).

(و) يکره (النقاب للمرأه)

کما فى موثق سماعه (وسألته عن المرأه تصلى متنقبه قال اذا کشفت عن موضع السجود فلا بأس به وان اسفرت فهو افضل)(٢) ثم ان مورد السؤال و ان کان فى المرأه کما وان الغالب ان النقاب لهن لکن لا وجه لتخصيص الحکم بهن کما فى اللثام و لذا قال المصنف:

(و اللثام لهما)

يعنى للمرأه والرجل وفى موثقه سماعه المتقدمه (سألته عن الرجل يصلّى فيتلو القران وهو متلثّم فقال لا بأس به وان کشف عن فيه فهو افضل) .

(و ان منعا القراءه حرم)

مراده من الف الاثنين اللثام و النقاب وحرمتهما اذا منعا القراءه هو الذى تقتضيه القاعده و فى صحيحه الحلبى (سألته هل يقرأ الرجل فى صلاته و ثوبه على فيه قال لا بأس بذلک اذا اسمع أذنيه الهمهمه)(٣) ولا ينافيها صحيح ابن مسلم (ايصلى

١- الکافى ؛ الصلاه باب ٦٣ ح/٣ ص/٤٠٨ لکن قد فهم منها البعض الجواز مع الکراهه و لعل ذيلها يدل على الکراهه حيث قال: (انى والله ما من هذا وشبهه اخاف عليکم).
٢- التهذيب-الصلاه-باب ١١ ح/١١٢ ج/٢ ص/٢٣٠
٣- الکافى-الصلاه ح/١٥ ص/٣١٥ باب ٢١

الرجل و هو متلثم فقال اما على الارض فلا اما على الدابه فلا بأس)(۱) فهومحمول على الافضليّه.

(و تكره فی ثوب المتهم بالنجاسه)

کما فی صحیحه العیص (عن الرجل یصلّی فی ثوب المرأه وفی ازارها ویعتم بخمارها قال نعم اذا کانت مأمونه)(۲) وفی خبر خیران الخادم (عن الذی یعیر ثوبه لمن یعلم انه یأکل الجری او یشرب الخمر فیرده ایصلّی فیه قبل ان یغسله قال لا یصلّی فیه حتی یغسله)(۳) .

وکذلک تکره الصلاه فی المتهم بالغصبیه عند المصنف فقال: (او الغصب) ففی وصیه امیر المؤمنین (علیه السلام) لکمیل (أُنظر فی ما تصلی وعلی ما تصلّی ان لم یکن علی وجهه و من وجهه و حلّه فلا قبول)(۴) لکن لا ـ دلاله فیها علی کراهه المتهم بل عدم قبول الاعمال بعد العلم بالغصبیه و اما مع الشک فلا یعلم ذلک.

(و ذی التماثیل)

وکذلک الی التماثیل ففی صحیحه ابن مسلم (عن التماثیل فی البیت فقال لا بأس اذا کانت عن یمینک وعن شمالک و عن خلفک او تحت رجلیک وان کانت فی

۱- الکافی-الصلاه باب ۶۳ ح/۱ ص/۴۰۸

۲- الکافی-الصلاه باب ۶۱ ح/۱۹ ص/۴۰۲

۳- الکافی-الصلاه باب ۶۲ ص/۴۰۵

۴- تحف العقول - فی جمله ما روی عن امیرالمؤمنین (علیه السلام) فی وصیته لکمیل ص/

القبله فألق علیها ثوباً)(۱) وفی صحیحه ابن الحجاج(۲) (عن الـدراهم السود تکون مع الرجل وهو یصـلّی مربوطه او غیر مربوطه فقال: ما اشتهی ان یصلّی و معه هذه الدراهم التی فیها التماثیل ثم قال ما للناس بد من حفظ بضایعهم فان صلی و هی معه فلتکن من خلفه و لا یجعل شیئاً منها بینه و بین القبله)(۳) و غیرهما(۴).

واما کراهه الصلاه فی ثوب ذی التماثیل فیدل علیه صحیح ابن سنان (انه کره ان یصلّی و علیه ثوب فیه تماثیل)(۵) و صحیح ابن بزیع (عن الصلاه فی الثوب المعلّم فکره ما فیه من تماثیل)(۶) وکما فی صحیح حدیث الاربعمائه(۷).

ثم ان کراهه ذی الروح اذا کان ذا عینین اما لو جعله بعین واحـده فلا ففی صـحیحه ابن ابی عمیر عن بعض اصـحابه (فی التمثال یکون فی البساط فتقع عینک

۱- الکافی-الصلاه باب ۵۹ ح/۳۰ ص/۳۹۱

۲- صـحیحه و ان کان فیها احمد بن محمد بن یحیی العطار لا من جهه حکم العلامه فی الخلاصه بصحه السند بل للتعویض فان فی سنده ابن ابی عمیر و به یتم تصحیح السند بلا اشکال.

۳- الفقیه-الصلاه-باب ۳۹ ح/۳۰ ص/۱۶۶

۴- التهذیب باب ۱۱ من الصلاه ح/۹۹ ج/۲ ص/۲۶۶ و هو صحیح ابن مسلم وباب ۱۷ ح/۳۶ ج/۲ ص/۳۶۳ وهو صحیح لیث.

۵- الکافی-الصلاه ص/۴۰۱ باب ۶۱ ح/۱۷

۶- الفقیه – الصلاه – باب ۳۹ ح/۶۱ ص/۱۷۲

۷- الخصال ص/۶۲۷ (لا یسـجد الرجل علی صوره ولاعلی بساط فیه صوره ویجوز ان تکون الصوره تحت قدمیه او یطرح علیها ما یواریها).

علیه و انت تصلی قال ان کان بعین واحده فلا بأس و ان کان له عینان فلا)(۱) وکذلک اذا غیّر الصوره منه ففی صحیحه محمد بن مسلم (لا بأس ان تکون التماثیل فی الثوب اذا غیّرت الصوره منه)(۲) و فی قرب الاسناد (سألته عن البیت قد صوّر فیه طیر او سمکه او شبهه یعبث به اهل البیت هل تصلح الصلاه فیه قال لا حتی تقطع رأسه او یفسده)(۳) و غیرهما(۴) .

(او خاتم فیه صوره)

لموثقه عمار (عن الرجل یلبس الخاتم فیه نقش مثال الطیر او غیر ذلک قال لا تجوز الصلاه فیه)(۵) و افتی به فی الفقیه(۶) و تعارضه معتبره علی بن جعفر عن اخیه قال (وسألته عن الخاتم یکون فیه نقش تماثیل او الطیر أیصلی فیه قال لابأس)(۷) و یشهد للاول ایضاً حدیث المناهی (و نهی النبی (صلی الله علیه و آله) ان ینقش شیء من الحیوان علی الخاتم)(۸) لکن خبر عمار ظاهره الحرمه و حیث قد عرفت شذوذ اخباره فلا

۱- الکافی – الصلاه ص/۳۹۲ باب ۵۹ ح/۲۲

۲- التهذیب الصلاه باب ۱۷ ح/۳۵ ج/۲ ص/۳۶۳ وعبدالله هو ابن مسکان فالروایه صحیحه .

۳- قرب الاسناد ص/۱۸۵ الطبعه المحققه.

۴- راجع قرب الاسناد ص/۱۸۶

۵- التهذیب کتاب الصلاه باب ۱۷ ح/ ۸۰ ج/۲ ص/۳۷۲

۶- الفقیه کتاب الصلاه باب ۳۹ ح/۲۷ ص/۱۶۵

۷- قرب الأسناد ص/۲۱۱ ؛ (مسائل علی بن جعفر ۱۲۸ /۱۰۳ نقلاً عن القرب)

۸- الفقیه - (باب ذکر جمل من مناهی النبی(ص) قبل باب الحدود)

عبره به و خبر القرب یحمل علی اصل الجواز و حدیث المناهی بعد اعتماد الفقیه علیه یکفی فی اثبات الکراهه .

ثم انه وردت روایات متعدده بعدم البأس بتمثال الشجر وغیر ذی الروح ففی صحیحه البزنطی قال(کنت عند الرضا (علیه السلام) فأخرج الینا خاتم ابی عبد الله (علیه السلام) وخاتم ابی الحسن (علیه السلام) - الی- ونقش خاتم ابی الحسن (علیه السلام) حسبی الله و فیه ورده و هلال فی اعلاه)(۱) و نقل المحاسن اربع روایات بعدم البأس منها ما عن محمد بن مسلم «عن تماثیل الشجر و الشمس و القمر فقال لا بأس ما لم یکن شیئاً من الحیوان»(۲).

(او قباء مشدود فی غیر الحرب)

قال فی التهذیب بعد ما نقل عن المفید (ولا یجوز لاحد ان یصلّی وعلیه قباء مشدود الّا ان یکون فی الحرب ولا یتمکن من حله فیجوز ذلک للاضطرار) ذکر

۱- الکافی کتاب الزی باب ۲۸ ح/۴؛ هذا و نقل المختلف ص/۸۱ عن ابن البراج انه عد ثوب الانسان اذا کان فیه سلاح مشهر مثل سکین او سیف مما لا تصح الصلاه فیه علی کل حال قال وکذلک اذا کان فی کمّه مفتاح حدید الّا ان یلفّه بشیء و اذا کان معه دراهم سود الّا ان یشدّها فی شیء و الخاتم اذا کان فیه صوره و خلاخل النساء اذا کان لها صوره ثم قال وکره اکثر علمائنا ذلک کله. ونقل عن النهایه قوله: ولا تجوز الصلاه اذا کان مع الانسان شیء من حدید مشهر مثل السکین او السیف فان کان فی غمد او قراب فلا بأس بذلک ثم احتج له بروایتی ابن اکیل والسکونی وحیث لا شهره بما قالا فلا عبره به ویحتمل الحمل علی التقیه. و الغمد جفن السیف والقراب جفن السکین .

۲- المحاسن-کتاب المرافق ح/۵۴ وکذلک ح/۵۳ ح/۵۵ وح/۶۱

ذلک علی بن الحسین بن بابویه و سمعناها من الشیوخ مذاکره ولم اعرف به خبراً مسنداً(۱) و ظاهره تقریره علی عدم الجواز و به قال ابن حمزه(۲).

اقول: ان ثبت ما قاله هؤلاء الاعلام فلابد من القول بالحرمه والّا فلا وجه للقول بالکراهه ثم ان لم یثبت اعراض الاصحاب عن الفتوی بذلک فلا یبعد القول به و الظاهر هو الاعراض .

حصیله البحث:

یجب ستر العوره فی الصلاه و هی القبل و الدّبر للرّجل، و جمیع البدن عدا الوجه و الکفّین و ظاهر القدمین للمرأه و یجب کون السّاتر طاهراً و عفی عمّا مرّ وعن مثل القلنسوه و الجوراب وغیرهما مما لا تتم به الصلاه فلایشترط طهارتها .

و عفی عن نجاسه المربیه التی لیس لها الّا قمیص واحد او ثوب واحد و لها مولود فیبول علیها فعلیها ان تغسل القمیص فی الیوم مره وهذا الحکم یختص بالرضیع وبنجاسه بوله علیها, وعفی ایضا عمّا یتعذّر إزالته فیصلّی فیه للضّروره

و الأقرب تخییر المختار بینه و بین الصّلاه عاریاً فیومی ء للرّکوع و السّجود قائماً حیث لا یراه احد والّا فقاعدا، و یجب کونه الساتر غیر جلدٍ و صوفٍ و شعرٍ من غیر المأکول إلّا الخزّ و السّنجاب والفَنَک والحواصل والسمور لکنه مکروه وهو

۱- التهذیب-الصلاه باب۱۱ بعد ح/۱۲۱ ج/۲ ص/۲۳۲ ؛ اقول:وفیه دلالهعلی کون فتاوی علی بن بابویه کالاخبار المرسله.

۲- الوسیله / الجوامع الفقهیه ص/۷۰۸

دابه شبه السنور والفنک بالتحریک قیل: حیوانه اکبر من السنجاب و الحواصل قیل: هی طیور کبار لها حواصل عظیمه.

وان یکون الساتر غیر میتهٍوان دبغت و غیر الحریر للرّجل والخنثی یلحق باحدهما بالقرعه, و کما لا یجوز للرجال لبس الحریر فی الصلاه کذلک فی غیرها الّا فی الحرب و لمن کان محلاً , والحریر جائز للنساء ولو فی الصلاه غیر حاله الاحرام .

وان لا یکون الساتر من جلد ما لا یؤکل لحمه وان لم تتم الصلاه به، و یسقط ستر الرّأس عن الأمه المحضه وستر العنق ولا فرق فی الامه بین اقسامها من القنه والمدبره والمکاتبه والمستولده و یسقط ستر الرّأس عن الصّبیّه ایضا اذا لم تحض سواء کانت بالغه. ولا یحرم لبس الذهب فی الصلاه للرجال ولا فی غیر الصلاه. ویستحب لبس السواد للحزن علی الحسین سیدالشهداء علیه افضل الصلاه والسلام والائمه الاطهار علیهم السلام.

و یستحبّ فی النّعل العربیّه و یکره السّواد عدا العمامه و الکساء و الخفّ و یکره الثّوب الرّقیق اذا لم یکن البدن معلوماً والّا فیجب ترکه ولو فی غیر الصلاه , و یکره اشتمال الصّمّاء وهی ان تدخل الثوب من تحت جناحک فتجعله علی منکب واحد.

و یکره ترک التّحنّک مطلقاً فی الصلاه وغیرها نعم یکفی اسدال الحنک.

ص:۱۰۶

ویکره الاکتفاء بستر العوره بل یجعل علی منکبیه شیئاً او یکون الثوب من ثدیه الی ذیله سواء کان اماماً او مأموماً او منفردا کما ویکره ترک الرّداء لهم ایضا.

ویکره النّقاب للمرأه و اللّثام لها وللرجل فإن منعا القراءه حرما.

و یکره فی ثوب المتّهم بالنّجاسه او ذی التّماثیل او الی التماثیل أو خاتم فیه صورهٌ ولا بأس بتمثال الشجر وغیر ذی الروح. وکراهه تمثال ذی الروح اذا کان ذا عینین اما لو کان بعین واحده فلا کراهه. او غیّر الصوره منه.

الشرط الرابع فی المکان

اشاره

الرابع: (المکان و یجب کونه غیر مغصوب)

لا دلیل علی ما قال ان کان مراده انه شرط للصحه و اما ان کان مراده اعم فلا ربط له بالمصلی فیجب کونه غیر مغصوب للمصلی و غیره کما سبق فی باب اللباس، نعم خبر التحف فی وصیه امیر المؤمنین لکمیل (انظر فیما تصلی وعلی ما تصلی ان لم یکن من وجه حلّه فلا قبول)فدال علی عدم القبول ولا ربط له بشرط الصحه.

(خالیاً من نجاسه متعدیه)

حتی لا یتنجس الثوب و البدن و الّا فلا یشترط فی المکان الطهاره ما عدا محل السجود و اما موثق ابن بکیر «عن الشاذکونه یصیبها الاحتلام أیصلّی علیها فقال

لا»(۱) فلا يقاوم صحيح زراره(۲) (عن الشاذكونه عليها الجنابه أيصلّى عليها فى المحمل فقال لا بأس)(۳) و غيره(۴) و طريق الشيخ الى زراره يمر بأبان بن عثمان وهو من اصحاب الاجماع.

(طاهر المسجد)

واستدل له فى التهذيب بموثقه عمار (وعن الموضع القذر يكون فى البيت او غيره فلا تصيبه الشمس و لكنه قد يبس الموضع القذر قال لا يصلّى عليه)(۵) وتدل عليه صحيحه ابن محبوب (عن الجص يوقد عليه بالعذره وعظام الموتى ثم يجصص به المسجد ايسجد عليه؟ فكتب (عليه السلام) الى بخطه ان الماء و النّار قد طهراه(۶)) واما

۱- التهذيب – الصلاه باب ۱۷ ح/۶۸ ؛ و الشاذكونه قيل حصير صغير ج/۲ ص/۳۶۹

۲- وصفناه بالصحه لما تقدم من تعويض السند.

۳- التهذيب الصلاه باب ۱۷ ح/۶۹ ج/۲ ص/۳۶۹

۴- مما رواه الشيخ عن محمد بن ابى عمير عن الصادق (عليه السلام) ح/۷۰ و لا يخفى ان هذا غير ابن ابى عمير المعروف حيث ان ذاک لا يروى عن الصادق (عليه السلام) .

۵- التهذيب- الصلاه باب ۱۷ ح/۸۰ ج/۲ ص/۳۷۲ ؛ و فيه: انه لا شاهد لحمل قوله لا يصلّى عليه انه لا يسجد عليه فالصحيح انه اعم مما نحن فيه فلا دلاله فيها.

۶- الكافى- الصلاه باب ۲۷ ح/۳ ص/۳۳۰ واما ما قيل من توجيه الصحيحه بان النار تحيل العذره فتطهر بالاستحاله ثم يصب الماء على الجص كما نقل ذلک, فمدفوع بانه خلاف ظهورها من تنجس نفس الجص و خلاف ظهورها من كون النار مطهره بنفسها (فى الجمله) لا- بالاستحاله وكيف كان فهو مجرد احتمال لا يصار اليه بعد صراحه الصحيحه فى اسناد طهاره الجص المتنجس الى النار و الحاصل انّ تقييدها بذلک بلا دليل ولا شاهد. ورواه الفقيه – الصلاه باب ۱۳ ح/۶ ورواه التهذيب باب ۱۱ ح/۱۳۶ كما وتدل عليه صحيحه زراره الوسائل باب ۲۹ من ابواب النجاسات ح/۱

سؤال انه اذا استحال الجص بالنار فكيف يسجد عليه و لا يسجد الّا على الارض او ما انبتت غيرمأكول وملبوس واذا لم يستحل كيف طهر؟و جوابه اما على المختار من كون النار من المطهرات فلا اشكال و قد سبق ذلك(۱).

واما بناء على عدم كونها من المطهرات كما هو المعروف بين المتأخرين وذلك بان نقول انه اصبح طاهراً بلا استحاله بل بقى على حالته الطبيعيه من كونه ارضاً فالاشكال لا محيص عنه .

(و الافضل المسجد)

يعنى يكفى الاتيان بها فى كل مكان كما قال (صلى الله عليه و آله) (جعلت لى الارض مسجداً و طهوراً)(۲) الّا ان الفضل فى الاتيان بها فى المسجد ففى مرفوع الحسين بن محمد (قلت لابى عبدالله (عليه السلام) انى لأكره الصلاه فى مساجدهم فقال لا تكره فما من مسجد بنى الّا على قبر نبى او وصىّ نبى قتل فأصاب تلك البقعه رشّه من دمه

۱- فى باب المطهرات، اقول: ثم انه لا شك ولا شبهه فى شرطيه طهاره مسجد الجبهه من حيث الفتوى فلا وجه للتشكيك فى ذلك والاستدلال له بما توهمه بعض الروايات كما تقدم من خبر ابن ابى بكير وغيره.

۲- الفقيه - الصلاه باب المواضع التى تجوز فيها الصلاه ح/۱ ص/۱۵۵؛ و قريب منه روى الكافى عن ابان بن عثمان عمن ذكره عن الصادق (عليه السلام) فى كتاب الايمان، باب الشرايع ح/۱.

فأحب الله ان يذكر فيها)(۱) و خبر أمالی ابن الشّیخ عن البقباق، عن الصّادق علیه السّلام لا یأتی المسجد من کلّ قبیله إلّا وافدها و من کلّ أهل بیت إلّا نجیبها، لا یرجع صاحب المسجد بأقلّ من إحدی ثلاث خصال إمّا دعاء یدعو به یدخله اللّه به الجنّه، و إمّا دعاء یدعو به فیصرف اللّه عنه به بلاء الدّنیا، و إمّا أخ یستفیده فی اللّه- الخبر»(۲).

(و تتفاوت المساجد فی الفضیله فالمسجد الحرام بمائه ألف صلاه والنبوی بعشره آلاف وکل من مسجد الکوفه والاقصی بألف والجامع بمائه والقبیله بخمس وعشرین والسوق باثنی عشره)

یدل علی الثلاثه الاولی خبر خالد القلانسی (مکه حرم الله وحرم رسوله وحرم علی بن ابی طالب والصلاه فیها بمائه الف صلاه والدرهم فیها بمائه الف درهم والمدینه حرم الله وحرم رسوله وحرم علی بن ابی طالب علیهما السلام والصلاه فیها بعشره آلاف صلاه والدرهم فیها بعشره آلاف درهم والکوفه حرم الله وحرم رسوله وحرم علی بن ابی طالب والصلاه فیها بألف صلاه وسکت عن الدرهم)(۳).

ص:۱۱۰

۱- الکافی – الصلاه باب ۴۹ ح/۱۴ ص/۳۷۰

۲- النجعه فی شرح اللمعه، ج ۲، ص: ۱۳۷

۳- الفقیه – الصلاه باب فضل المساجد ح/۱ ص/۱۴۷

و یدل علی الثالث خبر هارون بن خارجه المتضمن کون میمنته و وسطه و مؤخره روضه من ریاض الجنه(۱) و غیره(۲).

و اما روایه الفقیه مرفوعاً من کون الصلاه فی مسجد النبی (صلی الله علیه و آله) بالف صلاه وفی المسجد الحرام بألف فی مسجد النبی(۳) وروایه التهذیب عن الوشاء فی کون المسجدین فی الفضل سواء(۴) و عن عمار فی کون الصلاه فی المسجد النبی بألف(۵)، فخلاف الاخبار المعتمده.

و اما الرابع وما بعده فتدل علیه معتبره السکونی (صلاه فی بیت المقدس الف صلاه و صلاه فی المسجد الاعظم مائه صلاه و صلاه فی مسجد القبیله خمسه وعشرون صلاه و صلاه فی مسجد السوق اثنتا عشره صلاه و صلاه الرجل فی بیته وحده صلاه واحده)(۶) و غیره(۷).

(ومسجد المرأه بیتها)

ص:۱۱۱

۱- الکافی الصلاه باب فضل المسجد الاعظم ح/۱ ص/۴۹۰

۲- الکافی الصلاه باب فضل المسجد الاعظم ح/۲ ص/۴۹۱ الفقیه باب فضل المساجد ح/۱۶ وح/۱۸ وح/۱۹ ص/۱۵۰

۳- الفقیه – الصلاه باب فضل المساجد ح/۳ ص/۱۴۷

۴- التهذیب باب ۲۵ ح/۶ ج/۳ ص/۲۵۰

۵- التهذیب باب ۲۵ ح/۲۱ ج/۳ ص/۲۵۴

۶- التهذیب باب ۲۵ ح/۱۸ ج/۳ ص/۲۵۳

۷- مما رواه ثواب الاعمال مفرّقاً

كما فی مرفوعه الفقیه عن الصادق (علیه السلام) (خیر مساجد نسائکم البیوت)(۱) و قال فی موضع اخر (وروی ان خیر مساجد النساء البیوت وصلاه المرأه فی بیتها افضل من صلاتها فی صفّتها وصلاتها فی صفّتها افضل من صلاتها فی صحن دارها وصلاتها فی دارها افضل من صلاتها فی سطح بیتها و یکره للمرأه الصلاه فی سطح غیر محجر)(۲).

و فی صحیح ابی همام عن ابی الحسن (علیه السلام) قال: (اذا صلت المرأه فی المسجد مع الامام یوم الجمعه رکعتین فقد نقصت صلاتها وان صلت فی المسجد اربعاً نقصت صلاتها لتصل فی بیتها اربعاً افضل)(۳) و غیرهما(۴).

(ویستحب اتخاذ المساجد استحباباً مؤکداً)

کما فی صحیحه الحذاء (من بنی مسجداً بنی الله له بیتا فی الجنه قال ابوعبیده فمرّ بی ابو عبدالله (علیه السلام) فی طریق مکه و قد سوّیت بأحجار مسجداً فقلت له جعلت فداک نرجو ان یکون هذا من ذلک فقال نعم)(۵) و غیره(۶).

۱- الفقیه باب فضل المساجد ح/۴۱ ص/۱۵۴ ؛ و التهذیب باب فضل المساجد ح/۱۴ رواه عن یونس بن ظبیان ج/۳ ص/۲۵۳

۲- الفقیه ج/۱ باب ۵۴ ح/۸ ص/۲۴۴

۳- التهذیب ج/۳ ص/۲۴۱ ح/۲۶؛ و ابو همام هو اسماعیل بن همام الثقه من اصحاب الرضا (علیه السلام) .

۴- مما رواه الفقیه عن هشام بن سالم باب ۵۹ ح/۸۸ ج/۱ ص/۲۵۹

۵- الکافی – الصلاه باب ۴۹ ح/۱ ص/۳۶۸ (صحیح و ان کان فیها ابن هاشم) .

۶- کمرفوعه الفقیه (من بنی مسجداً کمفحص قطاه بنی الله له بیتاً فی الجنه) باب ۳۷ ح/۲۶ ص/۱۵۲

(مکشوفه)

کما فی صحیح الحلبی (سئل الصادق (علیه السلام) عن المساجد المظلله ایکره الصلاه فیها قال نعم ولکن لا یضرّکم الیوم ولو قد کان العدل لرأیتم کیف یصنع فی ذلک)(۱) وغیره(۲) .

(والمیضاه علی بابها)

کما فی خبر عبدالحمید (واجعلوا مطاهرکم علی ابواب مساجدکم)(۳) لکنه ضعیف سندا.

(والمناره مع حایطها)

ففی معتبره السکونی (ان علیاً (علیه السلام) مرّ علی مناره طویله فأمر بهدمها ثم قال لا ترفع المناره الّا مع سطح المسجد)(۴).

ثم انه لم یعلم کون المناره مستحبه ففی صحیح ابن جعفر (سألت ابا الحسن (علیه السلام) عن الاذان فی المناره أ سنه هو؟ فقال انما کان یؤذّن النبی (صلی الله علیه و آله) فی الارض ولم تکن یومئذ مناره)(۵).

۱- الکافی – الصلاه باب ۴۹ ح/۴ ص/۳۶۸

۲- کما رواه الفقیه ح/۲۸ باب فضل المساجد صحیحاً عن الحلبی ج/۱ ص/۱۵۲

۳- التهذیب باب ۲۵ ح/۲۲-کتاب الصلاه ج/۳ ص/۲۵۴

۴- التهذیب باب ۲۵ ح/۳۰ ج/۳ ص/۲۵۶

۵- التهذیب باب۱۴ ح/۳۶ ج/۲ ص/۲۸۴

(و تقديم الداخل يمينه والخارج يساره)

كما فى خبر يونس (الفضل فى دخول المسجد ان تبدأ برجلك اليمنى اذا دخلت و باليسرى اذا خرجت)(۱) قيل عكس الخلاء تشريفاً لليمنى فيهما(۲).

قلت: لم يعلم الملاك فى هذه الاحكام تشريف اليمنى فيهما كما لا دليل على استحباب تقديم اليمنى عند الخروج من الخلاء و انما اقتصر الصدوق فى المقنع(۳) و الهدايه(۴) على استحباب تقديم اليسرى فى الدخول دون اليمنى فى الخروج و لابد انه قاله عن نص معتبر كما صرح بذلك فى مقدمه المقنع(۵).

(و تعاهد نعله)

لخبر القداح عن جعفر عن ابيه قال النبى (صلى الله عليه و آله) (تعاهدوا نعالكم عند ابواب مساجدكم)(۶) و التعبير بالتعاهد افصح من التعهد بعد ما نطق به افصح العرب وهو النبى (صلى الله عليه و آله) و قد نطق به امير الفصحاء على بن ابى طالب (عليه السلام) (تعاهدوا

ص:۱۱۴

۱- الكافى ص/۳۰۸ باب ۱۹ ح/۱ كتاب الصلاه

۲- الروضه البهيه كتاب الصلاه ص/۶۴

۳- الجوامع الفقهيه ص/۲

۴- الجوامع الفقهيه ص/۴۸

۵- الجوامع الفقهيه ص/۲

۶- التهذيب – باب فضل المساجد ح/۲۹ ج/۳ ص/۲۵۵ و فى سنده جعفر بن محمد و هو لم يوثق نعم ورد فى كامل الزيارات و لا عبره بذلك .

امرالصلاه)(۱) فما ذکره الجوهری من کون التعهد افصح(۲) باطل فبعض الافعال تستعمل مختلفه وقد عقد الجمهره لها باباً(۳) و اما قول البحرانی «لا وجه لتخطأه الجوهری لان المجاز فی القران والاخبار شائع » فأجابه فی النجعه بانه خطأ عظیم فالبلاغه کثیراً تکون باستعمال المجازات(۴).

(والدعاء فیهما)

یعنی فی الدخول والخروج بالماثور والتصلیه ایضاً ففی صحیح ابن سنان (اذا دخلت المسجد فصل علی النبی (صلی الله علیه و آله) و اذا خرجت فافعل ذلک)(۵).

هذا و فی صحیح ابن وهب و ابان اذا قمت الی الصلاه فقل: (اللهم انی اقدم الیک محمداً (صلی الله علیه و آله) بین یدی حاجتی واتوجه به الیک فاجعلنی به وجیهاً عندک فی الدنیا و الاخره و من المقربین اجعل صلاتی به مقبوله وذنبی به مغفورا ودعائی به

ص:۱۱۵

۱- نهج البلاغه خطبه۱۹۴

۲- نهج البلاغه خطبه۱۹۴

۳- النجعه – الجزء الاول من الصلاه ص/۱۴۵ عن الجمهره (وتعهد الحمی وتعاهده) .

۴- النجعه – الجزء الاول من الصلاه ص/۱۴۵ ونقل عن السجاد (ع) فی الصحیفه – الدعاء الخامس (ولا تشغلنی بالاهتمام عن تعاهد فروضک) .

۵- الکافی – الصلاه باب ۱۹ ح/۲ ص/۳۰۹

مستجاباً انک انت الغفور الرحیم)(۱) و قد نقله الکافی فی باب الدخول الی المسجد و ظاهره عند القیام الی الصلاه لا الدخول الی المسجد وغیره(۲) .

(و صلاه التحیه قبل جلوسه)

و یستدل له بما فی حدیث المناهی (لا تجعلوا المساجد طرقاً حتی تصلوا فیهن رکعتین)(۳) و بما فی المستدرک عن لب الراوندی (روی ان من الجفاء ان تمر بالمسجد ولا تصلی فیه)(۴) الّا انهما اخص من المدعی فظاهرهما لمن دخل المسجد لا لصلاه مضافا الی ضعفهما سندا نعم الاول منهما موثوق به.

و یدل علی المطلوب صریحاً خبر المعانی عن ابی ذر(رحمه الله) (دخلت علی النبی (صلی الله علیه و آله) و هو فی المسجد جالساً وحده فاغتنمت خلوته فقال لی ان للمسجد تحیه قلت و ما تحیّته قال رکعتان ترکعهما) (۵) لکنها ضعیفه السند و الظاهر انها عامیه .

و اما ما رواه نصر بن مزاحم فی صفینه عن عبدالرحمن بن عبید (ان امیرالمؤمنین (علیه السلام) لما دخل الکوفه اقبل حتی دخل المسجد فصلّی رکعتین ثم صعد المنبر) (۶) فاعم من المدعی کما لا یخفی .

ص:۱۱۶

۱- الکافی – الصلاه باب ۱۹ ح/۳ ص/۳۰۹

۲- وسائل الشیعه، ج ۵، ص: ۲۴۴باب ۳۹

۳- الفقیه باب ذکر جمل من مناهی النبی قبل باب الحدود .

۴- مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل ؛ ج ۳ ص۴۳۳

۵- المعانی ج/۲ باب ۱۹۰ باب معنی تحیه المسجد ص/۳۳۲

۶- صفین ص/۳ تحقیق عبد السلام محمد هارون .

(ویحرم زخرفتها)

استدل له بما فی وصیه ابن مسعود (و یزخرفون المساجد)(۱) و بما فی المستدرک عن لب الراوندی (قال النبی (صلی الله علیه و آله) لا۔ تزخرفوا مساجدکم کما زخرفت الیهود و النصاری بیعهم)(۲) و بروایه العامه عن ابن عباس (لتزخرفنّها کما زخرفت الیهود و النصاری)(۳) و بما فی غریب الهرویّ «ان فی الحدیث ان النبیّ (صلی الله علیه و آله) لم یدخل الکعبه حتی امر بالزخرف حتی نحیّ» و قال الزخرف نقوش و تصاویر کانت بالذهب(۴) و مثله فی نهایه الجزری وزاد نهی ان تزخرف المساجد ای تنقش و تموّه بالذهب(۵).

و الکل کما تری و لم اقف علی قول للقدماء بحرمه الزخرفه بالذهب و غیر الذهب نعم لو ثبت ان فی الزخرفه تشبهاً بالیهود والنصاری ثبتت الحرمه من هذا

۱- مکارم الطبرسی ص/۴۴۹

۲- مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل ج ۳ ص ۳۷۲

۳- النجعه فی شرح اللمعه، ج ۲، ص: ۱۴۸

۴- النجعه فی شرح اللمعه، ج ۲، ص: ۱۴۸

۵- النجعه فی شرح اللمعه، ج ۲، ص: ۱۴۸

الوجه و یکفی فی الدلیل علیها معتبره السکونی المتقدمه عن الفقیه و تکون الروایات المرویه تامه فی المطلوب.

(و نقشها بالصور)

و استدل له بما لا یدل علیه و هو خبر عمرو بن جمیع (عن الصلاه فی المساجد المصوّره فقال اکره ذلک و لکن لا یضرکم ذلک الیوم و لو قد قام العدل رأیتم کیف یصنع فی ذلک)(۱) و هی کما تری لا دلاله لها علی الحرمه نعم قد یکون اصل التصویر حرام فی نفسه و سیأتی الکلام فیه فی باب المکاسب و لو قلنا بحرمته هنالک فالنقش بغیر الصور لا اشکال فیه لاصاله البراءه و خبر علی بن جعفر (و سألته عن المسجد ینقش فی قبلته بجصٍّ او اصباغ قال لا بأس به)(۲) الّا انه ضعیف سنداً.

(و تنجیسها)

المشهور حرمه تنجیس المساجد و وجوب المبادره إلی تطهیرها. و هکذا المصحف الشریف و المشاهد المشرفه و التربه الحسینیه کل ذلک لاجل حرمه هتکها و اهانتها بحکم العقل فان حرمه التنجیس لیست تعبّدیه بل لحرمتها قطعا ویؤید ذلک الامر بتعظیمها ففی خبر العلل عن ابی بصیر(انما امر بتعظیم المساجد

۱- الکافی – الصلاه باب ۴۹ ح/۶ ص/۳۶۹

۲- قرب الاسناد ص/۲۹۰

لانها بیوت الله فی الارض)(۱) و یدل علیه بمفهوم الموافقه صحیح الحلبی (فقلت أفیصلح المکان الذی کان حشّاً زماناً ان ینظف و یتخذ مسجدا قال نعم اذا القی علیه من التراب ما یواریه فان ذلک ینظفه ویطهّره)(۲) حیث دل علی وجوب طهاره محله فبطریق اولی یدل علی حرمه تنجیسه وغیره(۳)، و یمکن الاکتفاء بالاستدلال له بقوله تعالی {ذلک ومن یعظم شعائر الله فانها من تقوی القلوب} و الشعائر بمعنی علائم الطاعه و لا شک بکون المساجد منها و الایه داله علی تعظیمها و التنجیس ینافی التعظیم.

و قد یستدل لحرمه تنجیس المساجد بقوله تعالی: {وَ طَهِّرْ بَیْتِیَ لِلطّائِفِینَ وَ الْقائِمِینَ وَ الرُّکَّعِ السُّجُود}(۴) أو {إِنَّمَا الْمُشْرِکُونَ نَجَسٌ فَلا یَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرام}(۵) أو بالحدیث النبوی: «جنّبوا مساجدکم النجاسه»(۶) أو بموثقه الحلبی:

۱- العلل ج/۲ باب ۴ ح/۱ ص/۳۱۸

۲- الفقیه – باب فضل المساجد ح/۳۵ ج/۱ ص/۱۵۳

۳- الفقیه – باب فضل المساجد ح/۳۴ ؛ و الحش البستان و هو ایضاً المخرج لانهم کانوا یقضون حوائجهم فی البساتین، مختار الصحاح ص/۱۳۷

۴- الحج: ۲۶

۵- التوبه: ۲۸

۶- وسائل الشیعه الباب ۲۴ من أبواب أحکام المساجد الحدیث ۲

«نزلنا فی مکان بیننا و بین المسجد زقاق قذر فدخلت علی أبی عبد اللّه (علیه السلام) فقال: أین نزلتم؟ فقلت: نزلنا فی دار فلان فقال: ان بینکم و بین المسجد زقاقا قذرا أو قلنا له: إن بیننا و بین المسجد زقاقا قذرا، فقال: لا بأس ان الأرض تطهّر بعضها بعضا»(۱).

واجیب عن الأوّل و الثانی: باحتمال إراده الطهاره و النجاسه المعنویتین. قلت: وقد اجبنا عن هذا الاشکال بالنسبه للایه الثانیه فی باب النجاسات فراجع .

و اما الثالث فلضعفه سنداً بالارسال، و دلالهً لاحتمال إراده المساجد علی الأرض بمعنی المساجد السبعه.

و اما الرابع فلاحتمال نظر الروایه إلی تقذّر الرجل الذی یتنافی و شرطیه الطهاره فی بدن المصلّی.

(واخراج الحصی منها فتعاد)

کما تدل علیه عده روایات(۲) مثل معتبر زید الشحام (اخرج من المسجد وفی ثوبی حصاه قال فردّها او اطرحها فی المسجد)(۳) لا یخفی ان مورد الاخبار ما اذا لم یکن المسجد مفروشاً بالاجر اومبلطاً بل بالحصی.

ص:۱۲۰

۱- وسائل الشیعه الباب ۳۲ من أبواب النجاسات الحدیث ۴

۲- الکافی – کتاب الحج باب ۱۷ ح/۱ وح/۲ وح/۴۲

۳- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۴ ص ۲۲۹

(ویکره تعلیتها)

ففی صحیح ابن سنان (و کان جداره یعنی مسجد النبی (صلی الله علیه و آله) قبل ان یظلل قامه)(۱).

(والبصاق فیها والتنخم)

کما تدل علیه عده(۲) روایات منها ما عن ابن سنان (من تنخّع فی المسجد ثم ردّها فی جوفه لم تمر بداء فی جوفه الّا أبرأته)(۳) و عن طلحه بن زید عن جعفر عن ابیه عن النبی (صلی الله علیه و آله) (من رد ریقه تعظیماً لحق المسجد جعل الله ریقه صحه فی بدنه و عوفی من بلوی فی جسده)(۴) و طلحه و إن کان عامیاً الّا ان کتابه معتمد(۵) .

و اما خبر علی بن مهزیار (رأیت اباجعفر الثانی (علیه السلام) یتفل فی المسجد الحرام- الی- ولم یدفنه)(۶) فیحمل علی الجواز و مثله ما عن التهذیب عن عبید بن زراره (کان ابو جعفر یصلی فی المسجد فیبصق امامه وعن یمینه و عن شماله وخلفه

۱- الکافی- الصلاه باب ۱۳ ح/۱ ص/۲۹۵

۲- التهذیب باب ۲۵ ح/۳۲ و ح/۳۳ ج/۳ ص/۲۵۶

۳- التهذیب باب ۲۵ ح/۳۴ ج/۳ ص/۲۵۶ و سنده ضعیف من جهه ابی اسحاق النهاوندی .

۴- ثواب الأعمال و عقاب الأعمال؛ ص ۱۸

۵- الفهرست ص/۸۶

۶- الکافی – الصلاه ص/۳۷۰ ح/۱۳

على الحصى و لا يغطيه)[(۱)] و لعلهما من الاخبار الموضوعه على ائمتنا عليهم السلام المدسوسه فى رواياتنا و على كل حال فلا تقاوم ما سبق.

(و رفع الصوت)

فى المساجد كما فى مرسل ابن اسباط (جنبوا مساجدكم- الى- ورفع الصوت)[(۲)] و مرفوع محمد بن احمد (و رفع الصوت فى المسجد يكره)[(۳)] و يشمله عموم صحيح ابن مسلم (انما بنى لغير ذلك)[(۴)] و لعل الامر بتعظيمها و انها بيوت الله يكفى فى كراهه رفع الصوت مع ان رفع الصوت فى نفسه مرغوب عنه كما هو منطوق قوله تعالى {و اغضض من صوتك ان انكر الاصوات لصوت الحمير}[(۵)].

(و قتل القمل)

لا نص فيه بالخصوص غير ما تقدم من تعظيم المساجد و انما فى صحيحه محمد (كان ابو جعفر اذا وجد قمله فى المسجد دفنها فى الحصى)[(۶)].

(و برء النبل)

۱- التهذيب باب ۲۵ ح/۳۸ ج/۳ ص/۲۵۷

۲- التهذيب باب ۲۵ ح/۲ ج/۳ ص/۲۴۹

۳- العلل ج/۲ باب ۶ ح/۱ ص/۳۱۹

۴- الكافى – الصلاه باب ۴۹ ح/۸ ص/۳۶۹

۵- لقمان آيه ۱۹

۶- الكافى – الصلاه ص/۳۶۷ باب ۴۸ ح/۴

كما فی صحیحه(۱) ابن مسلم (نهی رسول الله (صلی الله علیه و آله) عن سل السیف فی المسجد و برئ النبل فی المسجد قال انما بنی لغیر ذلک)(۲) و غیره(۳).

(و عمل الصنایع)

لا نص فیه بالخصوص و انما یشمله عموم ما تقدم (انما بنی لغیر ذلک).

(و تمکین المجانین و الصبیان منها)

لشمول عموم ما تقدم (انما بنی لغیر ذلک) و کما فی مرسل ابن اسباط المتقدم(۴) و حمل علی ما لم یکن ممیزا و اما الممیز فإنه یستحب تمرینه بإحضاره إلی المساجد للصلوات المفهوم مما ورد بامرهم بالصلاه .

(و انفاذ الاحکام)

کما فی المرسل السابق و به قال فی النهایه و الفقیه و قال فی الخلاف لا بأس به و هو اختیار ابن ادریس و استدل له فی المختلف (بان امیرالمؤمنین (علیه السلام) حکم فی جامع الکوفه و قضی فیه بین الناس و دکه القضاء مشهوره الی الان) و اجاب عن

۱- علی الصحیح فی وثاقه العبیدی.

۲- الکافی – الصلاه باب ۴۹ ح/۸ ص/۳۶۹

۳- المصدر السابق ح/۴ صحیح الحلبی

۴- ورواه الفقیه بلفظ جنبوا مساجدکم صبیانکم و مجانینکم الخ باب ۳۷ ح/۳۸ ج/۱ ص/۱۵۴ .

خبر ابن اسباط بالطعن فی السند لارسالها و احتمال ان یکون المراد من انفاذ الاحکام الحبس علی الحقوق و الملازمه فیها علیها و القصاص فیها(۱).

اقول: ویقوی احتمال العلامه انه فی روایه الفقیه «الحدود و الاحکام» بدل «و الاحکام» بمعنی اجراء الحدود و تنفیذ الاحکام, و اما الحکم بین الناس فهذا لیس بمکروه حیث فعله امیر المؤمنین (علیه السلام) و هو من الطاعات الالهیه.

(و تعریف الضوال) کما مر فی المرسله المتقدمه و شمول عموم ما تقدم (انما بنی لغیر ذلک).

(و انشاد الشعر) کما فی حدیث المناهی المتقدم (و نهی ان ینشد الشعر او ینشد الضاله فی المسجد) و کما فی صحیحه جعفر بن ابراهیم (من سمعتموه ینشد الشعر فی المساجد فقولوا فض الله فاک انما نصبت المساجد للقران)(۲) لکن قیل ان النبی (صلی الله علیه و آله) انشد فی المسجد الحرام اشعاراً متضمنه للحق و الحکمه(۳) فلو ثبت ذلک فلابد من تقییدها بالاشعار الباطله.

(و الکلام فیها باحادیث الدنیا)

کما یدل علیه ما تتقدم (انما نصبت المساجد للقران) و(انما بنی لغیر ذلک) ویشهد لذلک ایضاً ما عن ابی «ره» فی وصایا النبی (صلی الله علیه و آله) له (فقلت کیف یعمر مساجد

۱- المختلف ص/۱۶۰ وبذلک تعرف ضعف ما فی النجعه ج/۱ ص/۱۵۳ من کون دکه القضاء لم تکن فی المسجد بل من ملحقاته.

۲- الکافی الصلاه باب ۴۹ ح/۴۹ ص/۳۶۹

۳- فقد انشد (فی الذاهبین الاولین من القرون لنا بصائر) النجعه ج/۱ الصلاه ص/۱۵۳

الله قال لا ترفع الاصوات فيها و لا يخاض فيها بالباطل ولا يشترى فيها ولا يباع و اترك اللغو ما دمت فيها)(۱) .

(و تكره الصلاه فى الحمام)

بمعنى انها اقل ثوابا ويستدل للكراهه بمرسل عبد الله بن الفضل (عشره مواضع لا يصلّى فيها الطين والماء والحمام والقبور ومسان الطريق وقرى النمل ومعاطن الابل و مجرى الماء و السبخ و الثلج)(۲) و به عمل الكافى و الصدوق فى الخصال(۳).

و يشهد لذلک ايضا خبر النوفلى باسناده عن النبى (صلى الله عليه و آله) «الارض كلها مسجد الّا الحمام و القبر»(۴) الّا انه ورد فى صحيح على بن جعفر (سأله عن الصلاه فى بيت الحمام فقال اذا كان الموضع نظيفاً فلا بأس يعنى المسلخ)(۵) و التفسير بالمسلخ لعله من الصدوق و ظهور الروايه اعم منه و الجمع بينها يقتضى الحمل على الجواز.

(و بيوت الغائط)

۱- مكارم الأخلاق ص ۴۶۷ الفصل الخامس فى وصيه رسول الله (ص) .
۲- الكافى الصلاه باب ۵۹ ح/۱۲ ص/۳۹۰ ؛ و المسان: المعظم.
۳- الخصال، ج ۲، ص: ۴۳۴ح۲۱ ؛ و فيه: بدل والقبور بروايه الكافى وادى ضجنان. وضجنان جبل قرب مكّه، و هو موضع خسف، و فى المراصد: جبل بتهامه و السبخه: الأرض الملحه أو ارض ذات نزو يعلو الماء.
۴- المحاسن باب ۳۰ من كتاب السفر ح/۴
۵- الفقيه- الصلاه باب ۳۸ ح/۴ ج/۱ ص/۱۵۶

لم یرد التعبیر فی الروایات ببیوت الغائط و انما الذی ورد فی صحیح محمد بن مروان (ان جبرئیل (علیه السلام) اتانی فقال انا معشر الملائکه لا ندخل بیتاً فیه کلبٌ و لا تمثال جسد و لا اناء یبال فیه)(1) و فی خبر عمرو بن خالد (انا لا ندخل بیتاً فیه صوره انسان و لا بیتاً یبال فیه و لا بیتاً فیه کلب)(2) و ایضا ورد فی خبر البزنطی (عن المسجد ینزّ حائط قبلته من بالوعه یبال فیها فقال ان کان نزّه من البالوعه فلا تصل فیه و ان کان نزّه من غیر ذلک فلا بأس به)(3) وفی معتبره(4) محمد بن ابی حمزه (اذا ظهر النز من خلف الکنیف و هو فی القبله یستره بشیء)(5) .

(و النار)

ففی صحیح علی بن جعفر (عن الرجل یصلّی و السراج موضوع بین یدیه فی القبله فقال لا یصلح له ان یستقبل النار)(6) و الصدوق بعد ما روی هذا الحدیث قال (هذا هو الاصل الذی یجب ان یعمل به فأما الحدیث الذی روی عن ابی عبد الله (علیه السلام) لا بأس ان یصلّی الرجل و النار و السراج و الصوره بین یدیه لان الذی

1- الکافی – الصلاه باب 59 ح/27 ص/393

2- المصدر السابق ح/26

3- الکافی- الصلاه ص/388 ح/4 باب 59

4- وصفناه بالمعتبر لان طریق الشیخ یمر بابن ابی عمیر وله الی کل روایاته طریق صحیح وان کان طریق الصدوق مهملاً.

5- الفقیه باب 42 من الصلاه ح/7 ج/1 ص/179

6- الکافی الصلاه ص/391 باب 59 ح/16

یصلی له اقرب الیه من الذی بین یدیه)[(۱)] فهو حدیث یروی عن ثلاثه من المجهولین باسناد منقطع) ثم حمله علی کونه رخصه فقال (لکنها رخصه اقترنت بها عله صدرت عن ثقات ثم اتصلت بالمجهولین والانقطاع فمن اخذ بها لم یکن مخطئاً بعد ان یعلم ان الاصل هو النهی و ان الاطلاق هو رخصه و الرخصه رحمه)[(۲)].

و قد یتوهم من کلامه حصول التناقض لکنه لا تناقض حیث ان مراده هو ان هذا الحدیث لا یقاوم الاحادیث الناهیه الا انه للعلم بصدوره کما هو ظاهر کلامه وان کان بالظاهر بروایه المجهولین و الانقطاع یحمل علی الرخصه، و یدل علی الکراهه ایضا موثق عمار (قال لا یصلی الرجل و فی قبلته نار او حدید)[(۳)].

(و المجوس)

یعنی وتکره الصلاه فی بیوت المجوس لکنه لیس بصحیح ففی صحیح ابن سنان (عن الصلاه فی البیع و الکنائس فقال رش و صلِّ قال وسألته عن بیوت المجوس فقال رشّها وصلّ)[(۴)] فلا فرق بینها وبین بیع الیهود والنصاری وانما الفرق فی بیت

۱- من لا یحضره الفقیه ج ۱ ص ۲۵۱ ؛ و رواه الکافی بسند ضعیف ج۶ (ط – دار الحدیث) ص۳۷۳ .

۲- الفقیه- الصلاه ج/۱ ص/۱۶۲ باب ۳۹ بعد الحدیث الرابع عشر

۳- الکافی- الصلاه ص/۳۹۱ باب ۵۹ ح/۱۰

۴- الکافی-الصلاه ص/۳۸۷ ح/۱

کـان فیه مجوسـی دون بیت فیه یهودی او نصـرانی ففی خبر الکـافی عن ابی اسـامه (لاـ تصـل فی بیت فیه مجوسـی ولا بأس ان تصلی وفیه یهودی او نصرانی)(۱).

(و المعطن)

قـال الفیومی: (قـال الاـزهری عطن الابـل موضـعها الـذی تنحّی الیه اذا شـربت الشـربه الاولی ثم یملأ الحوض لها ثانیاً فیعود من عطنهـا الی الحوض فتعـلّ ای تشـرب الشـربه الثـانیه وهو العلـل ولاـ یعطن الابـل علی المـاء الّـا فی حـاره القیـظ) ثم قـال والمراد بالمعـاطن فی کلاـم الفقهاء المبارِک(۲)، وقـال ابن ادریس (الاـ ان اهـل الشـرع لم یخصّـِوا ذلـک بمـبرک دون مـبرک) و نقل المصـباح عن ابن فـارس(قـال بعض اهـل اللغه لاـ یکون اعطـان الابـل الّـا حول الماء فاما مبارکها فی البریه او عنـد التنحی فهی المأوی)(۳).

و یـدل علی الکراهـه صـحیح محمـد بـن مسـلم (عـن الصـلاه فی اعطـان الابـل فقـال ان تخـوّفت الضـیعه علی متاعـک فاکنسـه وانضحه)(۴) و قد مر ما یدل علیه فی مرسل عبد الله بن الفضل.

(و مجری الماء) کما فی مرسل ابن الفضل المتقدم.

(و السبخه)

ص:۱۲۸

۱- الکافی الصلاه ح/۶ ص/۳۸۹

۲- المصباح المنیر – عطن .

۳- النجعه ج۲ ص ۱۵۸ .

۴- الکافی – الصلاه ص/۳۸۷ ح/۲

ففی صحیح الحلبی (وکره الصلاه فی السبخه الّا یکون مکاناً لیّناً تقع علیه الجبهه مستویه)(۱) وغیره(۲).

(وقری النمل) کما فی مرسل ابن الفضل وغیره(۳).

(وفی الثلج اختیاراً)

کما فی المرسل المتقدم وما فی المستطرفات عن هشام بن الحکم(قال لا فان لم یقدرعلی الارض بسط ثوبه وصلّی علیه)(۴).

(وبین المقابر الّا بحائل ولو عنزه او بعد عشره اذرع ولو کانت خلفه فلا کراهه)

کما فی المرسل المتقدم ویشهد له علیه حدیث المناهی (نهی النبی (صلی الله علیه و آله) ان یجصص المقابر ویصلّی فیها) وفی موثقه عمار (وعن الرجل یصلی بین القبور قال لا یجوز ذلک الّا ان یجعل بینه وبین القبور اذا صلی عشره اذرع من بین یدیه وعشره اذرع من خلفه وعشره اذرع عن یمینه وعشره اذرع عن یساره)(۵) ولا یخفی

۱- الکافی – الصلاه ص/۳۸۸ ح/۵

۲- کما فی العلل ج/۲ ص/۳۲۶ باب ۲۱ واما خبر سماعه من انه لا بأس به فلا یعارض ما سبق / التهذیب ح/۸۰ باب ۱۱ ج/۲ ص/۲۲۱ وحمله الشیخ علی استواء موضع الجبهه.

۳- مما رواه المحاسن باب ۱۰ ح/۲ عن عبدالله بن عطاء عن الباقر (علیه السلام) (قال هذا ارض وادی النمل لا تصل فیه).

۴- المستطرفات من کتاب محمد بن علی بن محبوب ص/۹۶

۵- الکافی-الصلاه باا ۵۹ ح/۱۳ ص/۳۹۰

ما فی اخبار عمار من شذوذ(۱) وفی خبر عبید بن زراره (او مقبره)(۲) وهی باطلاقها تدل علی کراهه الصلاه بین القبور.

واما علی القبور فصحیحه الحمیری الا تیه «اما السجود علی القبر فلا یجوز فی نافله ولا فریضه و لا زیاره..» تدل علی الحرمه ویؤید ذلک خبر یونس بن ظبیان (نهی النبی (صلی الله علیه و آله) ان یصلّی علی قبر او یقعد علیه او یبنی علیه)(۳).

واما الیها ففی صحیح(۴) معمر بن خلاد (لا بأس بالصلاه بین المقابر ما لم یتخذ القبر قبله).

وبقی صحیح ابن یقطین (عن الصلاه بین القبور هل تصلح قال لا بأس)(۵) فحمله الشیخ علی ما اذا کان بینه وبین القبر حائل او عشره اذرع.

اقول: ویمکن حمله علی عدم الحرمه ایضاً.

و لکن المفید و ابو الصلاح(۶) و سلار(۷) قالوا بحرمه الصلاه الی القبر فقال فی المقنعه «و لا تجوز الصلاه الی شئ من القبور حتی یکون بین الانسان وبینه حائل

۱- قوله بانه لا یجوز واشتماله علی عشره اذرع من خلفه وهو غریب.

۲- التهذیب الصلاه باب ۲۵ ح/۴۸ ج/۳ ص/۲۵۹ وفی سنده صفوان والطریق الیه صحیح فهو بحکم الصحیح .

۳- التهذیب باب التلقین ح/۱۴۹ ج/۱ ص/۴۶۱

۴- التهذیب باب ۱۱ من الصلاه ح/۱۰۵ ج/۲ ص/۲۲۸

۵- التهذیب الصلاه باب ۱۷ ح/۸۷ ج/۲ ص/۳۷۴

۶- المختلف ص/۸۵

۷- المختلف ص/۸۴

- الی- و قد روی انه لا بأس بالصلاه الی قبله فیها قبر امام و الاصل ما ذکرنا و یصلی الزائر مما یلی رأس الامام)(۱).

و یشهد لهم صحیحه زراره(۲) عن الباقر (علیه السلام) (قلت له الصلاه بین القبور قال صل خلالها ولا تتخذ شیئاً منها فان النبی (صلی الله علیه و آله) نهی عن ذلک وقال لا تتخذوا قبری قبله و لا مسجداً فان الله عزوجل لعن الذین اتخذوا قبور انبیائهم مساجد)(۳).

لکن قد یقال بالحمل علی الکراهه لما ورد من جواز ذلک فی قبور الائمه علیهم السلام ففی خبر هشام بن سالم عن الصادق (علیه السلام) (قیل له هل یزار والدک قال نعم وتصلّی عنده وتصلّی خلفه ولا یتقدم علیه)(۴) ومثله ما عن محمد البصری (من صلی خلف الحسین (علیه السلام) صلاه واحده یرید بها الله تعالی لقاه وعلیه من النور ما

۱- المقنعه ص/۲۵

۲- وصفناه بالصحیحه بناءً علی وثاقه محمد بن موسی بن المتوکل فقد نقل ابن طاوس فی فلاح السائل: الفصل (۱۹) فی فضل صلاه الظهر و صفتها عند ذکر الروایه الوارده عن الصادق (علیه السلام) أنه ما أحب الله من عصاه: الاتفاق علی وثاقته. « معجم رجال الحدیث ج: ۱۷ ص: ۲۸۵ » , و وثقه العلامه فی الخلاصه ص/۱۴۹ و ابن داود هذا اذا قبلنا توثیق المتأخرین, نعم نقل ابن طاووس الاتفاق علی وثاقته یکشف عن شیوع القول بوثاقته و علیه فلا یرجع توثیقه الی اجتهاده الخاص حتی یعد من توثیقات المتأخرین وعلیه فنقل الاتفاق علی وثاقته یکفی فی موثوقیته و موثوقیه الروایه خصوصا بعد اعتماد الصدوق علیها وافتاؤه بها کما فی الفقیه ج/۱ ص/۱۱۴ .

۳- العلل ج/۲ باب ۷۵ ص/۳۵۸ و رواه فی الفقیه مرفوعاً-الطهاره باب ۲۶ ح/۳۱ ص/۱۱۴

۴- کامل الزیارات ص/۲۴۶

يغشى له كل شيء يراه)(۱) الّا انهما لا ينافيان ما سبق فعدم التقدم عليه والصلاه خلفه اعم من جعل القبر قبله نعم صحيحه الحميرى تعارضه وتنافيه ففيها بعد السؤال عن ذلك (اما السجود على القبر فلا يجوز فى نافله ولا فريضه و لا زياره بل يضع خده الايمن على القبر واما الصلاه فانها خلفه يجعله الامام ولا يجوز ان يصلّى بين يديه لان الامام لا يتقدم ويصلّى عن يمينه وشماله)(۲) تدل على استثناء قبور الائمه عليهم السلام لكن الشيخ حملها على النوافل دون الفرائض(۳).

اقول: و لا شاهد لحمله هذا و قد رواها الاحتجاج و فيها (ولا يجوز ان يصلّى بين يديه و لا عن يمينه و لا عن يساره لان الامام لا يتقدم عليه و لا يساوى)(۴) لكنها مرسله.

و الحاصل مما تقدم هو التعارض بين صحيحه زراره و صحيحه الحميرى الّا انه هنالك قرينه على كون النهى فى صحيحه زراره لا للتحريم و ذلك لانها تقول «لعن..» واللعن هو الطرد وهذا مما يناسب الكراهه لا الحرمه وبذلك يتم الجمع بينهما و لعل النهى هنا من باب دفع ما يكون مقدمه للشرک و عباده الانبياء و هذا لا ينافى استحباب الصلاه خلف الامام باعتبار انه حكم اولى و ذاك حكم ثانوى.

۱- كامل الزيارات ص/۱۲۳ وفى بعض النسخ واجبه بدل واحده .

۲- التهذيب الصلاه باب ۱۱ ح/۱۰۶ ج/۲ ص/۲۲۸

۳- النهايه ص/۹۹

۴- الاحتجاج ص/۴۹۰

هذا و بقی استثناء الحائل فلم اجد له مستندا بنحو العنزه نعم لو کان جدارا بینه وبین القبر خرج عن ما نحن فیه موضوعا.

ثم ان صحیحه الحمیری المتقدمه دلت علی حرمه التقدم علی الامام فی مراقد الائمه علیهم السلام بل یصلّی عن یمینه و شماله و خلفه.

(و فی الطریق)

کما فی صحیحه الحلبی (و سألته عن الصلاه فی ظهر الطریق فقال لا بأس ان تصلّی فی الظواهر التی بین الجوادّ فاما علی الجواد فلا تصلّ فیها)(۱) و غیره(۲).

(و بیت فیه مجوسی) وقد تقدم.

(و النار مضرمه)

کما تقدم فی صحیح ابن جعفر واما المجمره ففی موثقه عمار (فان کان فیها نار فلا یصلی حتی ینحیّها عن قبلته)(۳).

و بقی ما رواه الصدوق عن محمد بن جعفر الاسدی فی ما ورد علیه من محمد بن عثمان العمری عن الصاحب (علیه السلام) فی جواب مسائله (و اما ما سألت عنه من امر

۱- الکافی – الصلاه ص/۳۸۸ ح/۵ باب ۵۹ و هو صحیح سندا و ان کان فیه ابن هاشم.

۲- کما فی صحیح معاویه بن عمار المصدر السابق ح/۱۰ وغیره

۳- التهذیب باب ۱۱ من الصلاه ج/۲ ص/۲۲۵ ح/۹۶ نقله عن الکلینی باسناده عن عمار و لم ینقل الکلینی هذا الذیل فی کافیه والخبر فی الکافی باب ۵۹ ح/۱۵ ص/۳۹۰ والخبر فی الکافی باب ۵۹ ح/۱۵ ص/۳۹.

المصلّی و النار و الصوره و السراج بین یدیه و انّ الناس قد اختلفوا فی ذلک قبلک فانه جائز لمن لم یکن من اولاد عبده الاصنام والنیران ان یصلّی والنار والصوره و السراج بین یدیه و لا یجوز ذلک لمن کان من اولاد عبده الاصنام و النیران)(۱) الصریح فی حرمه استقبال النار و الصوره و السراج لمن کان من اولاد عبده الاصنام والنیران .

(او تصاویر)

کما فی صحیح ابن مسلم (عن التماثیل فقال لا بأس اذا کانت عن یمینک وعن شمالک وعن خلفک وتحت رجلیک وان کانت فی القبله فألق علیها ثوباً)(۲) وغیره(۳).

(او مصحف او باب مفتوحین)

الّا ان الروایه مصحف اوکتاب مفتوح ففی موثق عمار(فی الرجل یصلی وبین یدیه مصحف مفتوح فی قبله قال: لا)(۴) وخبر القرب عن علی بن جعفر (هل یصلح له ان ینظر فی نقش خاتمه وهو فی الصلاه کأنه یرید قراءته او فی مصحف او فی کتاب فی القبله قال ذلک نقص فی الصلاه ولیس یقطعها)(۵).

۱- کمال الدین ص/۵۲۰ ح/۴۹ باب ۴۵ ولا یخفی ان طریق الصدوق الی الاسدی واسطه واحده تتضمن اربعه رجال و قد تقدم الکلام عنهم فی باب الصلوات المبتدأه

۲- الکافی باب ۵۹ ح/۲۰ ص/۳۹۱

۳- التهذیب باب ۱۱ ح/۱۰۰ ج/۲ ص/۲۲۶

۴- الکافی باب ۵۹ ح/۱۵ ص/۳۹۰

۵- قرب الاسناد ص/۱۹۰ ؛ و مسائل علی بن جعفر ۱۸۱/۳۴۷

(او وجه انسان) یدل علیه خبر القرب بتنقیح المناط بالفهم العرفی.

(او حایط ینزّ من بالوعه) و قد تقدم .

(و فی مرابض الدواب الّا الغنم)

ففی صحیح ابن مسلم المتقدم (ولا بأس بالصلاه فی مرابض الغنم)(۱) وفی موثق سماعه (لا تصلّ فی مرابط الخیل والبغال والحمیر)(۲).

و اما البقر فیدل علی استثنائه موثق سماعه (عن الصلاه فی اعطان الابل وفی مرابض البقر والغنم فقال ان نضحته بالماء وقد کان یابساً فلا بأس بالصلاه فیها)(۳) وحیث انه ینافی اطلاق ما تقدم من کراهه الصلاه فی اعطان الابل کما ان راویه زرعه الواقفی وقد تفرد به و لم یعمل به الاصحاب و لذا لا یمکن العمل به(۴).

(و ا بأس بالبیعه والکنیسه مع عدم النجاسه)

کما فی صحیح ابن سنان المتقدم و صحیح الحلبی(۵) وغیرهما(۶) وقد تقدم الکلام فیها .

۱- الکافی الصلاه باب ۵۹ ح/۲ ص/۳۸۷

۲- الکافی الصلاه باب ۵۹ ح/۳ ص/۳۸۸

۳- التهذیب – الصلاه باب ۱۱ ح/۷۵ ج/۲ ص/۲۲۰

۴- و اما قول الشهید الثانی من الصلاه فی مرابض الغنم سکینه و برکه للروایه کما قال فی الروضه البهیه, ففیه ان الروایه عامیه و لیست من طرقنا رواها سنن ابی داود باب ۸۲ من الصلاه عن البراء بن عازب.

۵- الکافی ص/۳۸۸ باب ۵۹ الصلاه ح/۵ وفیه: (و سألته عن الصلاه فی البیعه فقال اذا استقبلت القبله فلا بأس به).

۶- قرب الاسناد ص/۱۵۰ و فیه: (لا بأس بالصلاه فی البیعه والکنیسه الفریضه و التطوع و المسجد افضل) .

(و یکره تقدم المرأه علی الرجل او محاذاتها له علی الاصح ویزول المنع بالحائل او بعد عشره اذرع و لو حاذی سجودها قدمه فلا منع)

اقول: القول بالکراهه احد القولین فی المسأله والقول الثانی هو حرمه المحاذاه بین الرجل والمرأه ذهب الیه المفید(۱) والشیخ و ابو الصلاح و ابن حمزه(۲) ولم یعلم القول به عند الکلینی حیث انه وان روی ما ظاهره الحرمه مثل صحیح حریز (اذا کان بینهما موضع رحل فلا بأس)(۳) و خبر ابی بصیر (قال لا ـ الّا یکون بینهما شبر او ذراع)(۴) الّا انه ایضاً روی ما هو صریح فی الکراهه مثل خبره عن محمد بن مسلم (لا ینبغی له ذلک فان کان بینهما شبر اجزأه)(۵) وکذلک لم یعلم ان الصدوق قائل به فانه و ان روی صحیحه معاویه بن وهب (اذا کان بینهما قدر شبر صلّت بحذاه وحدها و هو وحده لا بأس)(۶) الّا انه روی فی العلل صحیحا عن الفضیل عن ابی جعفر (علیه السلام) (انما سمیّت مکه بکه لانه یُبَتک بها الرجال والنساء والمرأه تصلی بین یدیک و عن یمینک و عن شمالک و عن یسارک و معک لا بأس بذلک انما یکره

ص:۱۳۶

۱- المقنعه ص/۲۵

۲- نقل المختلف عنهم ذلک ص/۸۵

۳- الکافی باب ۱۵ ح/۱ ص/۲۹۸

۴- الکافی باب ۱۵ ح/۴ ص/۲۹۸

۵- التهذیب ج۲ ص ۲۳۰

۶- الفقیه- الصلاه باب ۳۸ ح/۲۴ ج/۱ ص/۱۵۹

فی سایر البلدان)(۱) و هو ظاهرفی الکراهه لا الحرمه وذلک فان کلمه یکره ظاهره لغه و عرفا فی عدم الحرمه وهذا المعنی یساوق معنی الکراهه نعم قد تستعمل فی الاعم منهما الّا انه یحتاج الی القرینه و هی مفقوده فی المقام و یشهد للکراهه ایضا صحیح جمیل، و بذلک یظهر أن مقتضی الجمع بین الاخبار هو الحمل علی الکراهه و هو اختیار المرتضی فی المصباح و به قال ابن ادریس(۲).

و اما کفایه الحائل فی رفع الکراهه او الحرمه علی القولین فیدل علیه صحیح ابن جعفر (وسألته عن الرجل یصلّی فی مسجد حیطانه کوی کله قبلته وجانباه و امرأته تصلّی حیاله یراها ولا تراه قال لا بأس)(۳) و خبر ابی جعفر (ان کان بینهما حائط قصیر او طویل فلا بأس)(۴) و غیرهما(۵).

و اما کفایه الفصل بینهما بشبر فقد مر ما یدل علیه واما کون الفصل عشره اذرع فلموثق عمار (لا یصلی حتی یجعل بینه وبینها اکثر من عشره اذرع)(۶) و قد تضمن انه لابد من الاکثر لا العشره و حیث ان اخباره شاذه فلا تعویل علیه .

۱- العلل ج/۲ باب ۱۳۷ ح/۴ ص/۳۹۷

۲- نقل المختلف عنها ذلک ص/۸۵

۳- التهذیب – الصلاه باب ۱۷ ح/۸۵ ج/۲ ص/۳۷۳ والکوی هی الثقوب .

۴- قرب الاسناد ص/۲۰۷ ؛ اقول: و بعد اشتراط الحائل بینه و بین زوجته یفهم عدم کفایه الظلمه و فقد البصر فی رفع الکراهه و الحرمه.

۵- التهذیب باب ۱۷ ح/۱۱۲ ج/۲ ص/۳۷۹ و هی صحیحه ابن مسلم .

۶- التهذیب باب ۱۱ ح/۱۱۹ ج/۲ ص/۲۳۱

ثم انه ورد كراهه الصلاه فی مواضع اخر لم یذکرها المصنف ففی صحیحه معاویه بن عمار (الصلاه تکره فی ثلاثه مواطن من الطریق البیداء و هی ذات الجیش و ذات الصلاصل و ضجنان)(۱) و فی مرسل ابن فضال (لا یصلّی فی وادی الشقره)(۲).

شرائط محل السجود

(ویراعی فی مسجد الجبهه)

وعن الخلیل: هی مستوی ما بین الحاجبین الی الناصیه کما نقل فی المصباح(۳).

(ان یکون من الارض او نباتها غیر المأکول و الملبوس عاده)

کما فی صحیح حماد بن عثمان (السجود علی ما انبتت الارض الا ما اکل او لبس)(۴) ففی صحیح ابن جعفر (هل یصلح ان یصلّی علی الرطبه النابته قال اذا ألصق جبهته علی الارض فلا بأس و سأله عن الصلاه علی الحشیش النابت او الثیل وهو یصیب ارضاً جدداً قال لا بأس)(۵) وفی الصحیح عن ابراهیم بن ابی محمود (الرجل

۱- الکافی – الصلاه - باب ۵۹ ح/۱۰ ص/۳۸۹

۲- المصدر السابق ح/۱۱ ؛ و الشقره بضم الشین واسکان القاف وقیل بفتح الشین واسکان القاف موضع مخصوص .

۳- المصباح ص/۹۱

۴- الفقیه ج/۱ ص/۱۷۴ ح/۳

۵- الفقیه-الصلاه باب ۳۹ ح/۱۳ ج/۱ ص/۱۶۲

یصلّی علی سریر من ساج ویسجد علی الساج قال نعم)(۱) وفی خبر ابن مسلم (لا بأس بالصلاه علی البوریا و الخصفه و کل نبات الّا الثمره)(۲) والخصفه الجله من الخوص للتمر والجمع الخصاف کما فی المصباح، وفی خبر البقباق(لا تسجد الّا علی الارض او ما انبتت الارض الّا القطن والکتان)(۳) وفی صحیح زراره (قلت له اسجد علی الزفت یعنی القیر فقال: لا ـ ولا ـ علی الثوب الکرسف ولا ـ علی الصوف ولا ـ علی شیء من الحیوان ولا علی طعام ولا علی شیء من ثمار الارض و لا علی شیء من الرّیاش)(۴) و غیرها من الروایات(۵).

و اما خبر غیاث (لا یسجد الرجل علی شیء لیس علیه سایر جسده)(۶) فشاذ لم یقل به احد منا و غیاث عامی لا یعمل بروایته الّا مع الوثوق .

ص:۱۳۹

۱- الفقیه- الصلاه باب ۳۹ ح/۵۰ ج/۱ ص/۱۶۹

۲- الفقیه- الصلاه باب ۳۹ ح/۵۱ ج/۱ ص/۱۶۹وفی المصباح (الخصفه الجله من الخوص للتمر).

۳- الکافی الصلاه باب ۲۷ ح/۱ ص/۳۳۰ ؛ فی سنده القاسم بن عروه و هو لم یوثق.

۴- المصدر السابق والریاش جمع ریش و هو اللباس الفاخر کما فی مختار الصحاح والکرسف هو الفطن کما فی المصباح.

۵- الکافی باب۲۷ح۴و۵و۶و۷و ۸ و قد دلت علی عدم جواز السجود علی الصاروج و الزجاج و دلت علی جواز السجود علی الخمره و هی حصیر صغیر قدر ما یسجد علیه کما فی المصباح.

۶- الکافی ص۳۳۲ح۱۰قال فی النجعه الظاهر زیاده - لا - فی اخره.

ثم ان التهذیب روی اخباراً متعدده(۱) تضـمنت جواز السجود علی الکتان و القطن من غیر تقیه اعرض عنها المشهور و لم یروها الّا الشیخ و یحتمل وقوع سـقط او تحریف فیها(۲) کمـا فی روایته عن معـاویه بن عمـار (سـأل المعلّی بن حنیس الصادق (علیه السـلام) (وانـا عنـده عن السـجود علی القفر وعلی القیر فقـال لاـ بأس به)(۳) فقـد رواه الفقیه(۴) و فیه بـدل «عن السـجود» «عن الصلاه» و فرق بینهما فالصلاه علی القفر والقیر غیر السجود علیه.

هـذا و مقتضـی مـا تقـدم عـدم جواز السـجود علی الطعام و الثمار و القطن و الکتان و الریاش و الحیوان و الصوف و المأکول و الملبوس کما هو المشهور(۵) اقول: و المتبادر من المأکول و الملبوس هو ما تعارف لبسه واکله واعتید عند الناس والّا فلا .

(و لا یجوز السجود علی المعادن)

کما فی خبر یونس بن یعقوب (لا تسجد علی الذهب ولا علی الفضه)(۶).

۱- التهذیب باب ۱۰ ح ۱۰۲ ج ۲ ص ۳۰۷ عن الصرمی وابن حازم والصنعانی
۲- فیحتمل ان الاصل فی خبر الصرمی هو «فقال غیر جائز» وان الاصل فی خبر ابن حازم هو «غیر قطن او کتان» و الاصل فی خبر الصنعانی «ذلک غیر جائز» وحملها الشیخ علی الضروره.
۳- التهذیب باب۱۵ح۸۰ج۲ص۳۰۳ ؛ والقفر: قیل هو ردئ القیر.
۴- الفقیه باب ۴۰ح۵ج۱ص۱۷۵
۵- المختلف ص۸۶
۶- الکافی باب ۲۷ ص/۳۳۲ ح/۹

و اما ما تضمنه صحيح ابن محبوب(۱) الذی رواه المشایخ الثلاثه من جواز السجود علی الجص المطبوخ بالایقاد علیه بالعذره و عظام الموتی فلا اشکال فیه علی المختار من کون النار و الماء من المطهرات و انما الاشکال علی ما اختاروه من عدم کونها من المطهرات حیث انه لو استحال کیف یجوز السجود علیه و لو لم یستحل کیف یطهر؟ و لکن یمکن الجواب عنه بانه استحال ومع ذلک یجوز السجود علیه للنص .

(ویجوز علی القرطاس المتخذ من النبات)

کما فی صحیح صفوان الجمال (رأیت الصادق (علیه السلام) یسجد علی القرطاس)(۲).

(و یکره علی المکتوب)

کما فی صحیح جمیل (عن ابی عبد الله (علیه السلام) انه کره ان یسجدعلی قرطاس علیه کتابه)(۳) و فی صحیح ابن مهزیار (سأل داود بن یزید ابا الحسن (علیه السلام) عن القراطیس و الکواغذ المکتوبه علیها هل یجوز السجود علیها ام لا؟ فکتب یجوز)(۴) و لا یخفی ان الاول یدل علی الکراهه فلا تنافی بینهما.

۱- الکافی باب ۲۷ ص/۳۳۰ ح/۳ و فیه: (ان الماء والنار قد طهراه) .
۲- التهذیب با ب ۱۵ ح/۱۰ ۷ – کتاب الصلاه ج/۲ ص/۳۰۹
۳- الکافی باب ۲۷ ح/۱۲ ص/۳۳۲
۴- التهذیب الصلاه باب ۱۵ ح/۱۰۶ ج/۲ ص/۳۰۹ ؛ اقول: و قد رواه الفقیه هکذا وسأل داودبن ابی یزید ابا الحسن الثالث و حیث ان ابن ابی یزید یعنی داود بن فرقد من اصحاب الصادق (علیه السلام) والکاظم (علیه السلام) فلا یمکن ان یروی عن ابی الحسن الثالث یعنی الهادی (علیه السلام) فالترجیح لروایه التهذیب فی کونه ابی الحسن یعنی الکاظم وحیث ان داود بن یزید لا وجود له فی الاخبار والرجال فالترجیح لرویه الفقیه فی کونه داودبن ابی یزید.

حصیله البحث:

یجب ان یکون مکان المصلی خالیاً من نجاسةٍ متعدّیةٍ طاهر المسجد و الأفضل المسجد. و یتفاوت فی الفضیله فورد ان المسجد الحرام بمائه ألف صلاةٍ و النّبویّ بعشره آلافٍ و کلٌّ من مسجد الکوفه و الأقصی بألفٍ و الجامع بمائةٍ و القبیله بخمسٍ و عشرین و السّوق باثنتی عشره و مسجد المرأه بیتها.

و یستحبّ اتّخاذ المساجد استحباباً مؤکّداً و مکشوفةً ویکره تعلیه المناره علی حائط المسجد، و الدّعاء والتصلیه فی الدخول والخروج الی المسجد.

و یحرم تنجیس المساجد و وجوب المبادره إلی تطهیرها. و هکذا المصحف الشریف و المشاهد المشرفه و التربه الحسینیه کل ذلک لاجل حرمه هتکها و اهانتها بحکم العقل ویحرم إخراج الحصی منها فیعاد اذا کانت مفروشه بالحصی.

و یکره تعلیتها و البصاق فیها و رفع الصّوت و بری النّبل و عمل الصّنائع و تمکین المجانین و الصّبیان و إنفاذ الأحکام و تعریف الضّوالّ و إنشاد الشّعر و الکلام فیها بأحادیث الدّنیا.

ص:۱۴۲

و تکره الصّلاه فی الحمّام و بیت فیه کلب او اناء یبال فیه او تمثال و ان یستقبل النّار .

وتکره الصلاه بالمعطن و مجری الماء و السّبخه و قری النّمل و الثّلج اختیاراً ویکره الصلاه بین المقابر والیها ویحرم علیها. ویحرم التقدم علی الامام فی مراقد الائمه علیهم السلام بل یصلّی عن یمینه وشماله وخلفه.

وتکره فی الطّریق وفی بیتٍ فیه مجوسیٌّ و إلی نارٍ مضرمهٍ الّا من کان من اولاد عبده الاصنام والنیران فلا یجوز له ان یصلّی والنار او الصوره او السراج بین یدیه , وتکره ایضا الی تصاویر أو مصحفٍ مفتوح أو وجه إنسانٍ أو حائطٍ ینزّ من بالوعهٍ و فی مرابض الدّوابّ إلّا الغنم، و لا بأس بالبیعه و الکنیسه مع عدم النّجاسه.

و یکره تقدم المرأه علی الرّجل أو محاذاتها له علی الأقوی و یزول بالفصل بحائط قصیر او طویل وبالفصل بینهما بشبر و لو حاذی سجودها قدمه فلا منع. وتکره الصلاه فی ثلاثه مواطن من الطریق البیداء و هی ذات الجیش و ذات الصلاصل و ضجنان.

و یراعی فی مسجد الجبهه الأرض أو نباتها من غیر المأکول و الملبوس عادهً و لا یجوز علی المعادن و تجوز علی القرطاس المتخذ من النّبات و یکره المکتوب.

الشرط الخامس

(طهاره البدن من الحدث والخبث و قد سبق) الكلام فی ذلک.

الشرط السادس فی تروک الصلاه

الاول: (ترک الکلام)

کما فی صحیحه(۱) ابی بصیر (ان تکلمت او صرفت وجهک عن القبله فأعد الصلاه)(۲) و صحیحه ابن مسلم (عن الرجل یأخذه الرعاف والقیء فی الصلاه کیف یصنع قال ینفتل فیغسل انفه ویعود فی صلاته فان تکلّم فلیعد صلاته ولیس علیه وضوء)(۳) والظاهر من الکلام فی هاتین الروایتین هو ما یسمی عند العرف کلاماً لا مجرد التکلم بحرف او حرفین ولا دلیل علی بطلان الصلاه بالتکلم بحرفین لو کانا بلا معنی مفید.

۱- وصفناها بالصحیحه فی حین ان طریق الصدوق یمر بماجیلویه وهو لم یوثق صریحا (وان کان الاقوی وثاقته) الّا انه حیث یمر بابن ابی عمیر و للشیخ الطوسی طریق صحیح الی کل روایات ابن ابی عمیر و هو یمر بالصدوق فالنتیجه ان للصدوق طریقاً صحیحاً الی کل کتب و روایات ابن ابی عمیر و منها هذا الطریق فیتم المطلوب

۲- الفقیه الصلاه – باب ۵۰ ح/۲۵ ج/۱ ص/۲۳۹

۳- الکافی الصلاه – باب ۴۶ ح/۹ ص/۳۶۵

اقول: کونه کلاماً عنـد اهل العربیه حسب اصـطلاحاتهم لا یلازم صـدقه العرفی و لذا حکی عن القواعد التردد فیه و کذلک عن التذکره والنهایه والدروس وغیرها علی ما حکی، ثم انه لا یو جد عندنا دلیل باطلاقه علی مانعیه الکلام فی الصـلاه غیر ما ذکرنا و ما ذکرناه لا دلاله فیه علی اکثر من ما نعیه الکلام المعهود المفهم.

و امـا خبر طلحه (من أنّ فی صـلاته فقـد تکلم)(۱) فلـم یعمـل بـه احـد ونسـبه الفقیه الی الروایه فقـال: (و روی انه من تکلم فی صلاته ناسیاً کبر تکبیرات ومن تکلم فی صلاته متعمداً فعلیه اعاده الصلاه ومن أنّ فی صلاته فقد تکلم)(۲) و هو عین خبر طلحه لم ینقـل منهـا الشـیخ الّـا المقطع الاـخیر وهو کمـا تری مشـتمل علی ان من تکلم فی صـلاته ناسـیاً کبر تکبیرات و المعتمـد عند الامامیه هو سجدتا السهو و طلحه عامی و علی ای حال فلا وثوق بروایته و ان کان کتابه معتمداً کما مر علیک.

الثانی: ترک (الفعل الکثیر عاده)

لم یرد فیه نص بـالخصوص و اسـتدل له بمعتبر علی بن جعفر (وضع الرجـل احـدی یـدیه علی الاـخری عمل و لیس فی الصـلاه عمل)(۳) باعتبار دلالته علی نفی العمل فی الصلاه خرج منه ما خرج و بقی الباقی.

۱- التهذیب- الصلاه باب ۱۵ ح/۲۱۲ ج/۲ ص/۳۳۰

۲- الفقیه- الصلاه باب ۴۹ ح/۴۶ ج/۱ ص/۲۳۲

۳- قرب الاسناد ص/۲۰۸ ح/۸۰۹؛ مسائل علی بن جعفر ۱۷۰/۲۸۸

و فیه: انه اعم من بطلان الصلاه به وقد دلت بعض النصوص المعتبره علی عدم البأس بالنسبه لبعض الافعال ففی صحیح علی بن جعفر (عن المرأه تکون فی صلاه الفریضه و ولدها الی جنبها یبکی و هی قاعده هل یصلح لها ان تتناوله فتقعده فی حجرها وتسکته و ترضعه قال لا بأس)(۱) و قریب منه موثق عمار (لا بأس ان تحمل المرأه صبیها و هی تصلی و ترضعه و هی تتشهد)(۲) و فی صحیح ابن مسلم (عن الرجل یکون فی الصلاه فیری الحیّه او العقرب یقتلها ان آذیاه قال نعم)(۳) و مثله صحیح الحلبی فی الرجل یقتل البقه والبرغوث والقملّه و الذباب(۴) و فی صحیح ابن سنان (اذا وجدت قمله و انت تصلی فادفنها فی الحصی)(۵) وکذلک افهام الاخرین بالاشاره و التصفیق ففی صحیح(۶) ابن ابی یعفور: (فی الرجل یرید الحاجه و هو فی الصلاه قال یومی برأسه ویشیر بیده و المرأه اذا ارادت الحاجه تصفق یدیها)(۷) و غیره(۸).

۱- قرب الاسناد ص/۲۲۵ ح/۸۷۷؛ مسائل علی بن جعفر ص۱۶۵

۲- التهذیب باب ۱۵ ح/۲۱۱ ج/۲ ص/۳۳۰

۳- الکافی – الصلاه باب ۴۸ ح/۱ و ح/۲ وح/۶

۴- الکافی – الصلاه باب ۴۸ ح/۱ و ح/۲ وح/۶

۵- الکافی – الصلاه باب ۴۸ ح/۱ و ح/۲ وح/۶

۶- صحیح لما تقدم حیث ان طریق الصدوق الیه یمر بابن ابی عمیر.

۷- الفقیه الصلاه باب ۵۳ ح/۱ ج/۱ ص/۲۴۲

۸- الفقیه الصلاه ح/۲ و ح/۳ و فی موثق عمار الاتی او فیتنحنح لیسمع جاریته- الی- قال لا بأس به .

و اما حمل المرأه ولدها فی حال القیام فلم یستثنَ ففی صحیح علی بن جعفر (عن المرأه تکون فی صلاتها قائمه یبکی ابنها الی جنبها هل یصلح ان تتناوله و تحمله و هی قائمه قال لا تحمل و هی قائمه)(۱).

و اما ما قاله فی الجواهر (و فی المرسل ان النبی (صلی الله علیه و آله) حمل امامه بنت ابی العاص وکان یضعها اذا سجد ویرفعها اذا قام)(۲) فلا ینافی الصحیح المتقدم لانه یرفعها بقیامه و مورد الصحیح الانحناء من القیام لتناول الطفل نعم هو خبر عامی و هو خبر واحد راویه ابو قتاده روی عنه باسانید متعدده و مضامین متفاوته(۳).

و علیه فیمکن الاستدلال بالصحیح المتقدم علی منافاه الانحناء من القیام الی القعود فی الصلاه و ما شابهه و لو لم یکن فعلا کثیرا لدی العرف .

ثم ان التکلم بالاذکار بقصد افهام الاخرین ایضاً لیس بعمل فی الصلاه ففی موثق عمار: (وعن الرجل والمرأه یکونان فی الصلاه و یریدان شیئاً ایجوز لهما ان یقولا سبحان الله قال نعم و یؤمیان الی ما یریدان)(۴) .

کما ویستحب التحمید والصلاه اذا سمع العطسه ففی موثق ابی بصیر (اسمع العطسه و انا فی الصلاه فأحمد الله و أصلی علی النبی (صلی الله علیه و آله) قال نعم واذا عطس

۱- المسائل- لعلی بن جعفر ص۱۴۱ ح ۱۶۰

۲- الجواهر ج/۲ ص/۷۳

۳- صحیح مسلم باب جواز حمل الصبیان فی الصلاه

۴- الفقیه باب ۵۳ ح/۴ ج/۱ ص/۲۴۲

اخوك وانت فی الصلاه فقل الحمد لله وصل علی النبی وان كان بينك وبين صاحبك اليمّ صل علی محمد واله)(۱).

هذا و يستحب التحميد للمصلی اذا عطس هو ففی صحيح الحلبی (اذا عطس الرجل فی صلاته فليحمد الله)(۲) .

و اما التسميت يعنی الدعاء للغير مع مخاطبته فی الصلاه فهو و ان كان اطلاق ادله استثناء الدعاء و الذكر من الكلام فی الصلاه شامله له لكن يعارضها بالتقييد ما استطرفه الحلی عن كتاب محمد بن علی بن محبوب بسنده عن غياث (فی رجل عطس فی الصلاه فسمته فقال فسدت صلاه ذلك الرجل)(۳) و سند ابن محبوب الی غياث صحيح و غياث هو ابن ابراهيم و هو و ان كان عاميا لكنه ثقّه و ثقه النجاشی(۴) و لا اعراض عن خبره بالفتوی بخلافه بل اعتمدوا كتاب ابن محبوب فقد روی كتابه الصدوق و ابوه و ابن الوليد نعم سكتوا عن مضمون الروايه و هو اعم من الاعراض و عليه فمن القواطع تسميت العاطس مخاطبا اياه .

نعم اشكل صاحب النجعه فی اصل ما استطرفه الحلی من هذه الكتب بالخلط من قبل الحلی(۵).

۱- الكافی الصلاه باب ۴۷ ح/۳ ص/۳۶۶

۲- الكافی الصلاه باب ۴۷ ح/۲ ص/۳۶۶

۳- وسائل الشيعه ج ۷ ص ۲۷۲ باب ۱۸

۴- معجم رجال الحديث ج۱۳ ص ۲۳۱

۵- النجعه ج ۲ ص۱۸۶

و فیه: ان هذا الاشکال لا یجعل کل ما استطرفه مورداً للشبهه فالاصل العقلائی حاکم بصحه ما ینقل فاذا ثبت انه فی کتاب ابن محبوب و هو شیخ القمیین فالنتیجه اعتبار هذه الروایه و تقیّد عمومات الدعاء و الذکر , و اما العمومات الوارده فی التسمیت فلا نظر لها الی نفی القاطعیه فی الصلاه .

و یؤیده ما فی سنن أبی داود عن معاویه بن الحکم السّلمیّ «صلّیت مع النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله فعطس رجل من القوم، فقلت: یرحمک اللّه فرمانی القوم بأبصارهم فقلت: وا ثکل أمّاه- إلی أن قال- فلمّا صلّی النّبیّ- إلی أن قال- قال: إنّ هذه الصّلاه لا یحلّ فیها شی ء من کلام النّاس»(۱) و فیه دلاله علی ان الدعاء مخاطبا ایاه لا یخرجه عن کلام الادمیین .

(و السکوت الطویل عاده)

و هو ایضا لا دلیل علیه بالخصوص بل الدلیل علی العکس ففی صحیح علی بن جعفر (وسألته عن الرجل یخطی فی قراءته هل یصلح له ان ینصت ساعه ویتذکر قال لا بأس)(۲) و قریب منه صحیحه الاخر(۳).

ص:۱۴۹

۱- النجعه ج۲ ص۱۸۷ نقلا عن سنن أبی داود فی أوّل باب تشمیت عاطسه .

۲- قرب الاسناد ص/۲۰۶ ح/۸۰۰ – المسائل ۱۶۳/۳۰۹

۳- قرب الاسناد ص/۲۰۶ ح/۷۹۹ – المسائل ۱۶۳/۲۵۸

نعم لو زاد علی مورد الروایه «ینصت ساعه» و صدق علیه انه عمل کان داخلاً فیما سبق و مع ذلک فقد تقدم الاشکال فیه، هذا ولا یخفی صحه صلاته لو شک فی المبطل مع صدق الامتثال عرفا.

الثالث: (و) ترک (البکاء)

و یدل علیه خبر ابی حنیفه (قال ان بکی لذکر جنه او نار فذلک هو افضل الاعمال فی الصلاه و ان کان ذکر میتاً له فصلاته فاسده)(۱)وهو ضعیف سندا نعم افتی به فی الفقیه(۲) ولایمکن الاستدلال له بما تقدم (و لیس فی الصلاه عمل) ولا شک ان البکاء عمل. اقول: وقد تقدم ما فیه من الاشکال.

وحیث ان مستند الحکم هذه الروایه بالخصوص وهو صریحه فی کون المراد منه هو البکاء- بالمد- فلا وجه للبحث عن الفرق بین البکاء- بالقصر- والبکاء- بالمد- و لا شک حینئذٍ فی کون البکاء ما اشتمل علی الصوت لا مجرد خروج الدمع و انما البکا هو الذی اختلفت فیه کلمات اهل اللغه(۳).

۱- التهذیب ج/۲ ص/۳۱۷ باب ۱۵ ح/۱۵۱

۲- الفقیه-ج/۱ ص/۲۰۸ ح/۲۶ باب ۴۵

۳- فعن الصحاح ان البکاء ما اشتمل علی صوت دون البکا ونسبه فی المصباح ص/۵۹ الی القیل و عن الجمهره: (والبکاء یمد و یقصر فمن مده اخرجه مخرج الضغاء والرغاء و من قصّره اخرجه مخرج الآفه والضنی وقال قوم من اهل اللغه بل هما لغتان فصیحتان) وعن الراغب (بالمد اذا کان الصوت اغلب کالرغاء والثغاء و سایر هذه الابنیه الموضوعه للصوت و بالقصر یقال اذا کان الحزن اغلب) راجع الجمهره و المفردات – بکی .

هـذا اذا كان البكاء (للـدنيا) و اما للاخره فهو من الطاعات ففى صـحيح سـعيد (أيتباكى الرجل فى الصـلاه قال بـخٍّ بـخٍّ و لو مثل رأس الذباب)(۱) و صـحيح منصور بن يونس(عن الرجل يتباكى فى الصلاه المفروضه حتى يبكى فقال قرّه عين و الله و قال: اذا كان ذلك فاذكرنى عنده)(۲).

الرابع: (و) ترک (القهقهه)

کمـا دلت عليه النصوص المعتبره(۳) منهـا صـحيح ابن ابى عمير عن رهـط سـمعوه (ان التبسم فى الصـلاه لا ينقض الصـلاه و لا ينقض الوضوء انما يقطع الضحک الذى فيه القهقهه)(۴) ثم ان اطلاق الاخبار شامل لوقوع القهقهه اختياراً ام وقعت بشكل قهرى على وجه لا يمكن دفعها ثم ان القهقهه ما فيه الترجيع كما فى الصحاح و القاموس.

الخامس: (و) ترک (التطبيق)

فعن الاسـكافى (و لا يجمع بين راحتيه و يجعلهما بين ركبتيه و هو التطبيق لان ذلک منهى عنه)(۵) و قال الشيخ فى الخلاف (لا يجوز التطبيق فى الصلاه – الى- و

۱- الکافى – الصلاه باب ۱۷ ح/۲ ص/۳۰۱

۲- الفقيه- الصلاه باب ۴۵ ح/۲۵ ج/۱ ص/۲۰۸

۳- الکافى ص/۳۶۴ باب ۴۶- موثق سماعه ح/۱ وصحيح زراره ح/۶

۴- التهذيب ج/۱ ص/۱۲ باب ۱ ح/۲۴ ؛ و الظاهر وقوع سقط فيه فألاصل (انما يقطع الصلاه الضحک).

۵- المختلف ص/۱۰۰ قال: و عد ابو الصلاح التطبيق فى قسم المکروه.

به قال جمیع الفقهاء و قال ابن مسعود ذلک واجب، دلیلنا اجماع الفرقه بل المسلمین)(۱) ثم انه لم یصل الینا نهی بخصوصه عن طریقنا نعم ورد النهی عنه فی اخبار العامه(۲)، لکن یحتمل کون النهی عنه فی کلام الاسکافی عرضیاً من جهه التشریع و البدعیه فی الصلاه والّا فهو فی نفسه لا اشکال فیه ثم انه لم یعلم بطلان الصلاه به حتی لو قلنا بتحریمه.

فان قلت: النهی فی العباده یفسدها.

قلت: هذا صحیح فیما اذا کان النهی عن ذات العباده لا ما کان خارجا عنها کما فی المقام.

السادس: (و) ترک (الکتف)

وهو التکفیر ففی صحیح زراره (ولا تکفر فانما یفعل ذلک المجوس)(۳) وغیره من الاخبار(۴) لکن اختلف فی حرمته و کراهته فذهب الحلبی(۵) و المفید الی الثانی(۶) و هو الظاهر من الکلینی حیث جاء ما فی صحیح زراره المتقدم فی عداد

۱- الخلاف ص/ المختلف ص/۱۰۰

۲- صحیح البخاری-باب وضع الاکف علی الرکبتین فی الرکوع- خبر مصعب بن سعد.

۳- الکافی باب ۱۶ ح/۱ ص/۲۹۹ باب الخشوع فی الصلاه و کراهه العبث.

۴- التهذیب الصلاه ح/۷۸ ج/۲ ص/۸۴ و هو صحیح ابن مسلم.

۵- المختلف ص/۱۰۰

۶- المختلف ص/۱۰۰

المکروهات و عنوان بابه «الخشوع فی الصلاه وکراهه العبث» و مثله عبر الصدوق فی المقنع(۱) و جعل الاسکافی ترکه مستحباً(۲) .

و ذهب الی الحرمه المرتضی و الشیخ و الحلی(۳) و یدل علی الحرمه صحیح علی بن جعفر (وضع الرجل احدی یدیه علی الاخری عمل فی الصلاه و لیس فی الصلاه عمل)(۴) و ما تقدم من صحیح زراره ان ذلک من فعل المجوس و ما فی حدیث الاربعمائه من کونه تشبهاً باهل الکفر(۵).

فان قلت: سیاق صحیحه زراره کونه من المکروهات حیث ذکره فی عدادها.

قلت: السیاق یدل علی الفرق فاقترن هو من دونها بعله و هی (فانما یفعل ذلک المجوس) و قد مرت معتبره السکونی فی حرمه التشبه باعداء الدین و لذا فالقول بالحرمه هو الصحیح نعم ذلک لا یلازم بطلان الصلاه الّا اذا قلنا بان النهی فی العباده یفسدها ولا نقول به مطلقا بل فیما اذا کان النهی عن ذات العباده لا ما کان خارجا عنها کالتشریع والتشبه باعداء الدین مضافا الی الدلیل الدال علی عدم

۱- المقنع ص/۷

۲- المختلف ص/۱۰۰

۳- المختلف ص/۱۰۰ قال فی المختلف (و لم یتعرض ابن ابی عقیل الی ذکره ولا سلّار). اقول: و عدم تعرضهم لا یدل علی کون اختیارهما الحرمه.

۴- قرب الاسناد ص/۲۰۸ المسائل ص/۱۷۰

۵- الخصال باب الاربعمائه ص/۶۲۲

بطلان الصلاه به ففی صحیح ابن جعفر (عن الرجل یکون فی صلاته ایضع یده علی الاخری بکفه او ذراعه قال لا یصلح ذلک فان فعل فلا یعودنَّ له)(۱).

السابع: (و) ترک (الالتفات الی ما وراءه)

کما فی صحیح الحلبی (اذا التفت فی صلاه مکتوبه من غیر فراغ فأعد الصلاه اذا کان الالتفات فاحشاً)(۲) وغیره(۳) ففی صحیح زراره (الالتفات یقطع الصلاه اذا کان بکله)(۴) .

ثم ان الالتفات یقطع الصلاه المکتوبه لا النافله کما یدل علیه صحیح الحلبی المتقدم و ما استطرفه الحلی عن جامع البزنطی (اذا کانت الفریضه و التفت الی خلفه فقد قطع صلاته فیعید ما صلی و لا یعتد و ان کانت نافله لا یقطع ذلک صلاته و لکن لا یعود)(۵).

الثامن: (و)ترک (الاکل و الشرب الّا فی الوتر لمن یرید الصوم فیشرب)

اما الوتر ففی خبر سعید الاعرج (اکون فی الوتر و اکون قد نویت الصوم و اکون فی الدعاء و اخاف الفجر و اکره ان اقطع علی نفسی الدعاء و اشرب الماء و

۱- المسائل ص/ ۱۷۰؛ ثم انه لا یخفی ان التکتف من بدع الثانی کما و ان التکفیر عندهم اخص من التکتف فهو عباره ان یحنی رأسه قریباً من الرکوع کما نقل نهایه الجزری.
۲- الکافی باب ۴۶ ص/۳۶۵ ح/۱۰ ولا یضر فی صحته ابن هاشم کما تقدم .
۳- الکافی باب ۴۶ ص/۳۶۵ ح/۱۲
۴- التهذیب الصلاه باب ۱۰ ح/۸۱ ج/۲ ص/۱۹۹
۵- المستطرفات ص/۵۳ بتحقیق و نشر مؤسسه الامام المهدی(عج)

تکون القله امامی قال فقال لی (فاخط الیها الخطوه والخطوتین والثلاث و اشرب وارجع مکانک و لا تقطع علی نفسک الدعاء)(۱).

و اما غیر الوتر فلا دلاله لهذه الروایه علی نفیه او اثباته حتی النوافل لما فیها من خصوصیه اراده الصوم وعلیه فالاکل والشرب حیث لا نص فیهما بالخصوص فهما تابعان لعمومات المنع والصحه، فما صدق منها انه عمل فی الصلاه یدخل تحت عموم ما تقدم (و لیس من عمل فی الصلاه) فان قلنا بدلالته علی التحریم فهو و الّا فحالهما حال العبث و قتل الحیه و العقرب و البرغوث و بهذا التفصیل قال العلامه فی المختلف(۲).

السابع: (الاسلام فلا تصح العباده من الکافر مطلقاً و ان وجبت علیه)

ان لم یأت بشرائطها فلا تصح العباده منهم لفقدانهم بعض الشرائط کالطهاره لنجاستهم, و هذا یصح بالنسبه للکافر غیر الکتابی واما الکافر الکتابی لو قلنا بعدم نجاسته الذاتیه فلا دلیل علی بطلان صلاته لواتی بها مع کل شرائطها الّا عدم حصول القربه منه و انها شرط صحه العباده .

۱- التهذیب باب ۱۵ ج/۲ ص/۳۲۹ ح/۲۱۰ و الفقیه باب ۷۲ ج/۲۰ ص/۳۱۳ و المتن الذی ذکرناه للفقیه حیث الاختلاف اللفظی بینهما و طریق الصدوق الی سعید الاعرج وان کان صحیحاً الا انه هنا قال و روی عن سعید الاعرج ولم یقل روی او رویت فلا یشمله ما ذکره من سنده فی المشیخه .

۲- المختلف ص/۱۰۳

اقول: لکنا لو قلنا ان المراد من شرط القربه هو امتثال امر المولی لا غیر فهذا ایضا حاصل لهم نعم الصحیح ان یقال انها لا تقبل منهم کما دلت علیه صحیحه ابن مسلم و ان اتوا بالعباده کما فی حج المشرکین و کما فی عباده من هو محکوم بالکفر و الارتداد, بل لا تقبل العباده من جمیع فرق الاسلام الّا الامامیه ففی صحیح ابن مسلم (کل من دان الله عزّوجل بعباده یجهد فیها نفسه و لا امام له من الله فسعیه غیر مقبول و هو ضالٌّ متحیر والله شانیء لا عماله-الی- و ان مات علی هذه الحال مات میته کفر و نفاق..)(۱) و لا دلاله فیه علی بطلان عبادتهم فما قیل من بطلان عبادتهم لابد له من دلیل و ان قلنا بکفرهم من حیث الباطن و انهم محکومون بالاسلام ظاهرا, نعم المقصر منهم فی طلب المعرفه لا دلیل علی صحه صلاته لانه لم یأت بها بشرائطها بعد کونه فی جهله غیر معذور و اما عدم وجوب اعادته للصلاه لو استبصر فسیجیء الکلام فیه.

(والتمیز فلا تصح من المجنون والمغمی علیه والصبی غیر الممیز لافعالها) لعدم حصول الامتثال کما هو واضح.

(و یمرّن الصبی لست)

۱- الکافی – الحج باب ۷ ح/۸ .

ففی[(۱)] صحیح معاویه بن وهب (فی کم یؤخذ الصبی بالصلاه فقال: فی ما بین سبع سنین و ست سنین)[(۲)] و فی صحیح الحلبی (أنا نأمر صبیاننا بالصلاه اذا کانوا بنی خمس سنین فمروا صبیانکم بالصلاه اذا کانوا بین سبع سنین ونحن نأمر صبیاننا بالصوم اذا کانوا بنی سبع سنین بما اطاقوا من صیام الیوم ان کان الی نصف النهار او اکثر من ذلک او اقل فاذا غلبهم العطش والغرث[(۳)] افطروا حتی یتعودوا الصوم ویطیقوه فمروا صبیانکم اذا کانوا بنی تسع سنین بالصوم ما استطاعوا من صیام الیوم فاذا غلبهم العطش افطروا)[(۴)] وفی خبر اسحاق بن عمار (اذا اتی علی الصبی ست سنین وجبت علیه الصلاه)[(۵)] و هو محمول علی الاستحباب والتأدیب .

أقول: و ظاهره هو ان عباداته شرعیه لا تمرینیه و مثله دلالهً صحیح محمد بن مسلم «متی یصلی قال اذا عقل الصلاه. قلت متی یعقل الصلاه و تجب علیه قال

۱- طریق الصدوق الیه لا اشکال فیه الّا من جهه ماجیلویه فانه لم یوثق ومحم د بن خالد الّا ان للصدوق طریقاً اخر الیه ذکره فی الفهرست و هو جماعه عن ابی جعفر بن بابویه عن الصفار عن احمد بن محمد و هو ابن عیسی عن علی بن الحکم عنه و هو وان کان قد یشکل علیه باشتراک علی بن الحکم الّا انه لا ضیر فیه حیث ان احمد بن محمد یرویه عن الحسن بن محبوب ایضاً بدلیل طریق الصدوق الیه فی المشیخه والامر واضح مضافا الی ان علی بن الحکم شخص واحد و هو ثقه.

۲- التهذیب باب ۱۸ ح/۷

۳- الغرث: الجوع .

۴- الکافی باب ۶۴ ح/۱ ص/۴۰۹ و فی سنده ابن هاشم .

۵- التهذیب باب ۱۸ ح/۸ ج/۲ ص/۳۸۱

لست سنين»(۱) و المراد من الوجوب الثبوت لا الوجوب الاصطلاحی لانتفائه بالضروره .

حصیله البحث:

مبطلات الصلاه: الکلام و المراد من الکلام هو ما یسمی عند العرف کلاماً لا مجرد التکلم بحرف او حرفین و القهقهه سواء کانت اختیاراً ام وقعت بشکل قهری , ولا باس بذکر الله تعالی ومناجاته وقراءه القران والدعاء والصلاه علی النبی (صلی الله علیه و آله) واله (علیهم السلام) و لا باس فی التکلم بالاذکار بقصد افهام الاخرین. کما لا باس فی التنحنح لیسمع الاخرین, نعم من القواطع تسمیت العاطس مخاطبا ایاه للنص و ان الدعاء مخاطبا ایاه لا یخرجه عن کلام الادمیین.

و من مبطلات الصلاه الالتفات إلی ما وراءه فی الفریضه لا النافله . و الفعل الکثیر عادهً بل لیس لها تناول ولدها بالانحناء و هی قائمه و ما شاکله و لو لم یکن فعلا کثیرا للنص نعم لا اشکال فی مثل حمل المرأه ولدها حال التشهد . و لا یبطل البکاء الصلاه و لا الاکل والشرب الّا اذا کانا من مصادیق الفعل الکثیر. واما التکتف فی الصلاه کما یفعله العامه فحرام لکنه لیس بمبطل. و لو شک فی مبطلیه شیء من الافعال مع صدق الامتثال عرفا صحت صلاته.

۱- التهذیب ج/۲ ص/۳۸۱ ؛ باب ۱۸ ح/۶ .

و لا تصح الصلاه من الکافر ان لم یأت بشرائطها و إن وجبت علیه، و التّمییز فلا تصحّ من المجنون و المغمی علیه و غیر الممیّز لأفعالها و یمرّن الصّبیّ ما بین سبع سنین و ست سنین . کما وان عباداته شرعیه لا تمرینیه.

الفصل الثالث فی کیفیه الصلاه

اشاره

(و یستحب الاذان والاقامه)

قبل الصلاه و ینقسم الاذان الی قسمین:

الاول: اذان الاعلام ویدل علیه صحیح معاویه بن وهب عن الصادق (علیه السلام) قال رسول الله (صلی الله علیه و آله) من اذن فی مصر من امصار المسلمین سنه وجبت له الجنه(1) و غیره(2) و اما الثانی فسیأتی ما یدل علیه.

و هل انهما من الصلاه ام لا؟ ام نقول بالتفصیل بین الاقامه والاذان فهی من الصلاه دونه کما یشعر به خبر ابی هارون المکفوف (یا ابا هارون الاقامه من الصلاه)(3)و غیره(4) ؟ وجوه تابعه للقول بوجوبهما و عدمه قال المختلف حول

1- التهذیب ج/2 ص/283 ح/28 و رواه الفقیه ج/1 ص/186 مرسلاً.

2- التهذیب ج/2 ص/283 ح/30 و رواه الفقیه ج/1 ص/186 مرسلاً.

3- الکافی – الصلاه باب 18 ح/20 ص/306

4- التهذیب باب الاذان الاول ح/38 ج/2 ص/57

وجوبهما و عدمه «اوجب الشيخان(۱) رحمهما الله تعالی الاذان والاقامه فی صلاه الجماعه و اختاره ابن البراج و ابن حمزه(۲) و اوجبهما السید المرتضی (رحمه الله) فی الجمل علی الرجال دون النساء فی کل صلاه جماعه فی سفر او حضر و أوجبهما علیهم فی سفر و حضر فی الفجر و المغرب و صلاه الجمعه و أوجب الاقامه خاصه علی الرجال فی کل فریضه و قال ابن الجنید الاذان والاقامه واجب علی الرجال للجمع و الانفراد و السفر و الحضر فی الفجر و المغرب و الجمعه یوم الجمعه و الاقامه فی باقی الصلوات المکتوبات التی تحتاج الی التنبیه علی اوقاتها و جعلهما ابو الصلاح شرطاً فی الجماعه وللشیخ (رحمه الله) قول اخر ذهب الیه فی الخلاف انهما مستحبان لیسا بواجبین فی جمیع الصلوات جماعه صلیت ام فرادی و هو الذی اختاره السید المرتضی فی المسائل الناصریه (۳)- الی- و جعل فی الجمل قوله فی المسائل الناصریه روایه و قال ابن ابی عقیل «من ترک الاذان و الاقامه متعمداً بطلت صلاته الّا الاذان فی الظهر والعصر و العشاء الاخره فان

۱- الجوامع الفقهیه ص/۷۰۸ .المقنعه للمفید ص/۱۵ والنهایه للشیخ ص/۲۷۵

۲- الجوامع الفقهیه ص/۷۰۸ .المقنعه للمفید ص/۱۵ والنهایه للشیخ ص/۲۷۵

۳- فقال فی الناصریات: (الاذان فرض علی الکفایه و قد اختلف قول اصحابنا فی الاذان و الاقامه فقال قوم ان الاذان والاقامه من السنن المؤکده فی جمیع الصلوات و لیسا بواجبین و ان کان صلاه الجماعه و فی صلاه الفجر و المغرب و صلاه الجمعه اشد تأکیداً و هذا الذی اختاره و أذهب الیه و ذهب بعض اصحابنا...) مسأله ۶۵ ص/۲۲۷ الجوامع الفقهیه.

الاقـامه مجزیه عنه ولا ـ اعـاده علیه فی ترکه فاما الاقـامه فانه ان ترکها متعمـداً بطلت صـلاته و علیه الاعاده» ثم نقل القول بعـدم وجوبهما عن ابن ادریس و سلّار(۱).

هـذه هی الا ـقوال فی المسأله و اما الاخبـار: فبعضـها ظـاهر فی وجوبهما فی الجماعه کما فی خبر ابی بصـیر قال (ان صـلیت جماعه لم یجز الا ـ اذان واقامه)(۲) و صـحیح ابن سـنان (یجزؤک اذا خلوت فی بیتـک اقـامه واحـده بغیر اذان)(۳) وقریب منه صحیح الحلبی(۴) و غیره(۵).

و بعض الاخبار یـدل علی اعتبارهما فی الصـبح والمغرب کما فی صـحیح ابن سـنان (یجزیک فی الصـلاه اقامه واحـده الّا الغداه والمغرب)(۶)وغیره(۷) لکن صـحیح عمر بن یزیـد اقتصـرعلی المغرب دون الغداه (عن الاقامه بغیر الاذان فی المغرب فقال لیس به بأس)(۸).

ص:۱۶۱

۱- المختلف ص/۷۸؛ هذا و فی الفقه الرضوی انهما من السنن اللازمه و لیستا بفریضه ص/۹۸ .

۲- الکافی باب ۱۸ ح/۹ ص/۳۰۳

۳- التهذیب باب الاذان الاول ح/۶ ج/۲ ص/۵۰

۴- التهذیب باب الاذان الاول ح/۱۱ ج/۲ ص/۵۱

۵- موثق عمار الکافی باب ۱۸ ح/۱۳ ص/۳۰۴

۶- التهذیب باب الاذان الاول ح/۸ ج/۲ ص/۵۱

۷- مثل صحیحی صفوان بن مهران و صباح بن سیابه ؛ الوسائل باب ۶ من ابواب الاذان و الاقامه حدیث ۲و۳ .

۸- التهذیب ح/۹ مما سبق ج/۲ ص/۵۱

و بعض الاخبار دل على اجزاء الاقامه وحدها فى السفر والحضر مثل صحيح الحلبى (عن الرجل هل يجزيه فى السفر والحضر اقامه ليس معها اذان قال نعم لا بأس به)(۱).

اقول: و اطلاق هذه الروايات شامل للجماعه و الانفراد فالجمع بينها يقتضى حمل ما دل من الروايات على اعتبار الاذان والاقامه فى الجماعه او فى المغرب والغداه او فى المغرب على الافضليه و تأكد الاستحباب لكنها كلها تشترك بظهور اعتبار الاقامه فى الصلوات جماعه او انفرادا لكن لابد من القول به للرجال و ذلك لصحيحه جميل (عن المرأه عليها اذان و اقامه قال لا)(۲) و غيرها(۳) الّا انها مع ذلك معارضه بروايات متعدده منها روايه ابى مريم الانصارى (قال صلى بنا ابو جعفر فى قميص بلا ازار و لا رداء ولا اذان و لا اقامه)(۴).

قلت: و قد رواه الشيخ عن كتاب ابن محبوب والطريق اليه يمر بابن الوليد و الشيخ الصدوق و هو دليل اعتباره و قوّته بدليل اختلاف الاصحاب بالنسبه الى وجوب الاذان و الاقامه كما صرح بذلك السيد المرتضى فلا يمكن ادعاء الشهره

۱- التهذيب باب الاذان الاول ح/۱۱ ج/۲ ص/۵۱

۲- الكافى باب ۱۸ ح/۱۸ ص/۳۰۵

۳- الكافى باب ۱۸ ح/۱۹ ص/۳۰۵ و فيه دلاله على جواز اكتفائها بالتكبير والشهادتين.

۴- التهذيب باب الاذان الثانى ح/۱۵ ج/۲ ص/۲۸۰ رواه عن كتاب محمد بن على بن محبوب و الطريق اليه صحيح .

علی خلافه و انه شاذ وان لم یروه الکافی والفقیه بعد روایه من عرفت له وعمل به بعض الاصحاب.

ثم انه لم یقل بوجوب الاقامه عند الانفراد الّا الاسکافی و المرتضی فی الجمل لا فی الناصریات والعمانی واحتمالاً الکافی والفقیه، والاسکافی لم یقل بوجوبها مطلقاً فی کل الفرائض فای شهره فی البین .

و مما یدل علی عدم وجوبهما ثلاثه اخبار فی جواز التکلم فی الاقامه و هی روایه الحلبی (عن الرجل یتکلم فی اذانه او فی اقامته فقال لا بأس)(۱) وهی معتبره حیث یرویها عنه محمد بن الحسن بن الولید و هو من نقاد الآثار، و صحیحه حماد بن عثمان (عن الرجل یتکلم بعد ما یقیم الصلاه قال نعم)(۲) وهو ایضاً فی غایه الاعتبار حیث ان حمادبن عثمان من اصحاب الاجماع و قد رواها عنه الکلینی و ما فی الصحیح عن الحسین بن شهاب(۳) وکذلک یمکن الاستدلال له بصحیحه حماد حیث لو کانت الاقامه واجبه لبیّنها الامام (علیه السلام) فالاطلاق المقامی یدل علی نفیها و بذلک یظهر الجواب عن صحیحه ابن مسلم التی قد یدعی ظهورها علی وجوب

۱- التهذیب باب الاذان ج/۲ ص/۵۴ ح/۲۶ الاستبصار ج/۱ ص/۳۰۱

۲- التهذیب باب الاذان ج/۲ ص/۵۴ ح/۲۷ الاستبصار ج/۱ ص/۳۰۱

۳- التهذیب باب الاذان ج/۲ ص/۵۴ ح/۲۸ الاستبصار ج/۱ ص/۳۰۱ ثم انه لم یقل احد بوجوب الاقامه مطلقاً فضلاً عن الاذان الّا العمانی فقال به لکل الصلوات و بذلک تعرف وجه ما استدل به العلامه من ان القول به خرق للاجماع المرکب وقد رواه الاستبصار عن الحسین بن شهاب والتهذیب عن الحسن بن شهاب .

اعاده الاقامه لمن تکلم فیها اذ جاء فیها (فانک اذا تکلمت اعـدت الاقامه)(۱) و مثله خبر ابی هارون الدال علی کون الاقامه من الصـلاه (یا ابا هارون الاقامه من الصلاه فاذا اقمت فلا تتکلم ولا تؤمئ بیدک)(۲) و غیره(۳) فانه محمول علی الکراهه جمعاً بین الادله فما عن المفید من القول بحرمه التکلم فی الاقامه و مثله السید فی الجمل(۴) لا یساعد علیه الدلیل .

و امـا خبر ابن ابی عمیر(۵) (سألت الصادق (علیه السـلام) عن الرجل یتکلم فی الاقامه قال نعم فاذا قال المؤذن قد قامت الصـلاه فقـد حرم الکلام علی اهل المسـجد الّا ان یکونوا قـد اجتمعوا من شتی و لیس لهم امام فلا بأس ان یقول بعضـهم لبعض تقدم یا فلان)(۶) و قریب منه موثق(۷) سماعه (اذا اقام المؤذنون الصلاه فقد حرم الکلام الّا

۱- الوسائل باب ۱۰ من ابواب الاذان والاقامه ح/۳

۲- تقدم فی اول الفصل .

۳- الوسائل باب ۱۰ من ابواب الاذان و الاقامه ح/۴ /الکافی ح/۱۰ ص/۳۰۴

۴- المختلف ص/۸۸

۵- و هو غیر ابن ابی عمیر المعروف فهذا یروی عن الصادق) ع) بلا واسطه .

۶- التهذیب باب الاذان الاول ح/۲۹ ص/۵۵ ج/۲

۷- و لم یـذکر الشـیخ طریقه الی سـماعه فی الفهرست الّا ان طریق الصـدوق الیه صـحیح و لا یخفی ان طرق الصدوق هی طرق للشیخ ایضا علی انه هذه الکتب کانت معروفه مشهوره فالقول بصحه سند الشیخ الی سماعه هو الصحیح .

ان یکون القوم لیس یعرف لهم امام)[(۱)] فلا یبعد القول بظاهرهما من حرمه التکلم للجماعه بعد قول المؤذن قد قامت الصلاه[(۲)] و به قال الشیخان و ابن الجنید و السید المرتضی لکن العلامه حمله علی الکراهه لاطلاق صحیح حماد بن عثمان المتقدم من جواز التکلم بعد ما یقیم الصلاه .و فیه: ان مورده المنفرد کما و انه و یمکن حمل العام علی الخاص .

هذا و لا یلازم ذلک القول بوجوب الاقامه کما فی شرطیه الطهاره و الاستقرار للنصوص المستفیضه منها صحیح زراره (تؤذن و انت علی غیر وضوء فی ثوب واحد قائماً او قاعداً واینما توجهّت ولکن اذا اقمت فعلی وضوء متهیئاً للصلاه)[(۳)] و صحیحه ابی بصیر[(۴)] (ولا تقم وانت راکب ولاجالس الّا من عذر)[(۵)] و خبر سلیمان بن صالح «و لیتمکن فی الاقامه کما یتمکن فی الصلاه فانه اذا اخذ فی الاقامه فهو فی صلاه» الدال علی تنزیل الاقامه منزله الصلاه ایضاً الّا انک قد

۱- التهذیب باب الاذان الاول ح/۳۰ ج/۲ ص/۵۵

۲- کما نقل المختلف عنهم ذلک ص/۹۰

۳- الفقیه باب ۴۴ من الصلاه ح/۳ ج/۱ ص/۱۸۳

۴- سند الصدوق الی ابی بصیر و ان کان فیه ابن ماجیلویه و محمد بن خالد و لم یوثقا صریحاً الّا ان للصدوق طریقاً اخر ذکره الشیخ فی الفهرست و هو الطریق الی کل روایات و کتب ابن ابی عمیر و حیث انه صحیح فنعوض السند الی ابن ابی عمیر فیکون الیه صحیحاً و هو یرویه عن ابن ابی حمزه و هو ثقه و ان کان واقفیا عن ابی بصیر .

۵- المصدر السابق ح/۵ ج/۱ ص/ ۱۸۳

عرفت عدم امكان الاخذ به الّا بضرب من التأويل لمخالفته لما تقدم و الحاصل ان القول بشرطيتهما لا يلازم وجوب الاقامه(1).

ثم انه قد يدعى شرطيه الاستقبال لها ايضاً لكن لا دليل يعتد به للاشتراط ويؤيد عدمه صريح خبر على بن جعفر ففيه: (وسألته عن رجل يفتتح الاذان والاقامه و هو على غير القبله ثم يستقبل القبله قال لا بأس)(2).

و بقى خبر عمار (لابد للمريض ان يؤذن و يقيم اذا اراد الصلاه و لو فى نفسه ان لم يقدر على ان يتكلم به سئل فان كان شديد الوجع قال لابد من ان يؤذن و يقيم لانه لا صلاه الّا باذان واقامه) فلا يخفى شذوذه كأخباره الاخر(3).

۱- فجواب العلامه فى المختلف ص/۸۸ ان الاقامه مستحبه فى نفسها فلا يعقل وجوب صفتها، باطل فالنافله مستحبه لكن لا يمكن ان يؤتى بها بلا طهاره فما عن المفيد كما نقل المختلف ص/۸۸ من عدم جواز الاقامه الا عن قيام و ما عن المرتضى فى المصباح و الجمل كما نقل المختلف ص/۸۸ من شرطيه الوضوء فى الاقامه هو الصحيح عملاً بظاهر الاخبار لكن قولهما بشرطيه الاستقبال لا دليل عليه .

۲- قرب الاسناد ص/۱۸۳ ح/۶۷۶

۳- و مثله فى الشذوذ ان لم نحمله على ضرب من التأويل خبر التهذيب عن ابى همام ح/۱۳ ج/۲ ص/۲۸۰ باب ۱۴ من الصلاه و هو (الاذان و الاقامه مثنى مثنى وقال اذا أقام مثنى مثنى و لم يؤذن اجزأه فى الصلاه المكتوبه و من اقام الصلاه واحده واحده و لم يؤذن لم يجزه الاذان).و لا يخفى الاشكال فى تعبيره لم يجزه الاذان فكيف يجمع بين انه لم يؤذن و لا يجزه الاذان. ثم ان الطريق الى ابى همام حيث يمر باحمد بن محمد بن عيسى فلا يبعد الوثوق به. و خبر عمار نقله التهذيب ج/۲ ص/۲۸۲ ح/۲۵ باب ۱۴

کیفیه الاذان والاقامه

(بان ینویهما)

لعدم حصول الامتثال بدون القصد الیهما.

(و یکبر اربعاً فی اول الاذان ثم التشهدان ثم الحیعلات الثلاث ثم التکبیر ثم التهلیل مَثنی مَثنی و الاقامه مثنی و یزید بعد حیّ علی خیر العمل قد قامت الصلاه مرّتین و یهلل فی اخرها مره)

ففی صحیح اسماعیل الجعفی (الاذان والاقامه خمسه وثلاثون حرفاً فعدّ ذلک بیده واحداً واحداً الاذان ثمانیه عشر حرفاً والاقامه سبعه عشر حرفاً)(1) وفی صحیح زراره (یا زراره تفتح الاذان باربع تکبیرات و تختمه بتکبیرین و تهلیلین)(2)و فی خبر الحضرمی وکلیب الاسدی (عن الصادق (علیه السلام) انه حکی لهما الاذان)(3).

اقول: و هو کما جاء فی المتن الّا ان فی اخره و الاقامه کذلک کما و ان هذه العباره وردت فی صحیح الفضیل بن یسار زراره ففیها «والاقامه مثلها الّا ان فیها قد قامت الصلاه قد قامت الصلاه بین حیّ علی خیر العمل حیّ علی خیر العمل و

۱- الکافی - الصلاه باب ۱۸ ح/۳ ص/۳۰۲

۲- الکافی – الصلاه باب ۱۸ ح/۵ ص/۳۰۳

۳- الفقیه – الصلاه باب ۴۴ ح/۳۵ ج/۱ ص/۱۸۸ و تتمه کلام الصدوق (و لا بأس ان یقال فی صلاه الغداه علی اثر (حی علی خیر العمل) (الصلاه خیر من النوم) مرّتین للتقیه . اقول: و ما قاله من جهه ان التثویب حرام و تشریع کما سیأتی لکنه یجوز للتقیه .

بین الله اکبر الله اکبر»(۱) وکیف کان فلابد من الخروج عن اطلاقها و ذلک لمعلومیه کون الاقامه تشتمل علی تکبیرتین من اولها وتهلیله واحده من اخرها واضافه قد قامت الصلاه مرتین بعد حی علی خیر العمل و قد عرفت صحیح الجعفی بان الاذان ثمانیه عشر حرفاً و الاقامه سبعه عشر حرفاً(۲).

قال المصنف (رحمه الله):

(و لا یجوز شرعیه غیر هذه) الفصول بالجزئیه او الاستحباب (فی الاذان و الاقامه کالتشهد بالولایه و ان محمداً و اله خیر البریّه وان کان الواقع کذلک)

قال فی الفقیه بعد روایته لخبر الحضرمی و کلیب الاسدی: (هذا هو الاذان الصحیح لا یزاد فیه و لا ینقص منه والمفوضه «لعنهم الله» قد وضعوا اخباراً و زادوا فی الاذان «محمد و ال محمد خیر البریه» مرّتین و فی بعض روایاتهم بعد «اشهد انّ محمداً رسول الله » «اشهد ان علیاً ولیّ الله» مرّتین و منهم من روی بدل ذلک «اشهد انّ علیاً امیر المؤمنین حقا» مرتین و لا شک فی انّ علیاً ولیّ الله و انه امیر المؤمنین حقاً و انّ محمداً و اله صلوات الله علیهم خیر البریه ولکن لیس ذلک فی اصل الاذان و انما ذکرت ذلک لیعرف بهذه الزیاده المتهمون بالتفویض المدلسون انفسهم فی جملتنا)(۳).

۱- الاستبصار ج/۱ ص/۳۰۵ باب ۱۶۷ ح/۳

۲- و اما صحیح صفوان الجمال المروی فی الکافی ص/۳۰۳؛ (الاذان مثنی مثنی و الاقامه مثنی مثنی) فلا یخلو من اجمال و لابد من حمله علی الغالب .

۳- الفقیه – الصلاه باب ۴۴ بعد الحدیث الخامس و الثلاثین ص/۱۸۸ ج/۱

و قال الشیخ فی النهایه: (و اما ما روی فی شواذّ الاخبار من قول «اشهد ان علیاً ولیّ الله و ال محمد خیر البریه» فهما لا یعمل علیه فی الاذان و الاقامه فمن عمل بها کان مخطئاً)(۱) و قال فی النجعه بعد ما نقل کلام الصدوق (و المفهوم منه ان الازدیاد من المفوضه انما کان فی الاذان دون الاقامه و ازدیاد المصنف للاقامه انما حصل فی الاعصار الاخیره بعد الصدوق)(۲).

اقول: وکذلک قول الصلاه خیر من النوم مرتین بعد حی علی الفلاح ادخاله فی الاذان و الاقامه بدعه محرمه و هو التثویب و کان من بدع الثانی و فی صحیح معاویه وهب (سألت ابا عبد الله (علیه السلام) عن التثویب فی الاذان و الاقامه فقال ما نعرفه)(۳)و قال الشیخ فی النهایه (و لا یجوز قول «الصلاه خیر من النوم» فی الاذان فمن فعل ذلک کان مبدعاً)(۴) و قد قسم المخالقون البدعه الی خمسه اقسام بعدد الاحکام الخمسه تصحیحاً لقول الثانی فی التراویح نِعمَتِ البدعه(۵) لکنه باطل اذ لا تطلق البدعه الّا علی ما کان محرماً کما قال رسول الله (صلی الله علیه و آله) کل بدعه ضلاله و کل ضلاله فی النار(۶) قال الشهید فی القواعد: «محدثات الامور بعد النبی (صلی الله علیه و آله)

۱- النهایه ص/۶۹

۲- النجعه – الصلاه – ج/۱ ص/ ۲۰۵

۳- الکافی – الصلاه باب ۱۸ ح/۶ ص/۳۰۳

۴- النهایه ص/ ۶۷

۵- سفینه البحار ج/۱ ص/۶۳ فی عنوان بدع .

۶- الکافی ج/۱ ص/۴۶ ح/۱۲ و قریب منه غیره ح/۸

تنقسم انقساماً لا یطلق اسم البدعه عندنا الّا علی ما هو محرم منها»(۱) و علی ای حال فکل ما یصدق علیه الزیاده و الاحداث فی الدین حرام شرعاً لانه من مصادیق البدعه بلا فرق بین کونها من حیث العمل ام من حیث التشریع و الاعتقاد لاطلاق حرمتها.

الشهاده الثالثه رکن الایمان

ثم انه لا شک فی ثبوت ولایه وامامه مولانا امیر المؤمنین (علیه السلام) و الائمه المعصومین (علیهم السلام) و انها رکن الایمان فالایات والروایات من الفریقین متواتره لا تقبل التوجیه و التبریر و نکتفی بقوله تعالی لنبیه (صلی الله علیه و آله): {یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک و ان لم تفعل فما بلغت رسالته}(۲). وهی صریحه الدلاله علی اهمیه الامامه وأن تبلیغ الرساله مرهون بتبلیغ الامامه و یدل علی کون الولایه من الواجبات و الفرائض الاعتقادیه صحیح الفضلاء عن ابی جعفر (علیه السلام) قال: امر الله عَزَّوجلَّ رسوله بولایه علی و انزل علیه: {انَّما وَلیُّکُمُ اللهُ و رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الذَّینَ یقیمون الصلاه و یوتون الزکاه} وفرض ولایه اولی الأمر فلم یدروا ما هی؟ فأمر الله محمداً (صلی الله علیه و آله) أن یفسر لهم الولایه کما فسر لهم الصلاه الزکاه والصوم و الحج فلما اتاه ذلک من الله ضاق بذلک صدر رسول الله (صلی الله علیه و آله) و تخوف أن یرتدوا عن دینهم وأن یکذبوه فضاق صدره وراجع ربه عز و جل فأوحی الله

۱- القواعد و الفوائد ج۲ ص/ ۱۴۵

۲- المائده آیه/۶۷

عز و جل الیه {یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک و أن لم تفعل فما بلَّغتَ رسالته و الله یعصمک من الناس} فصدع بأمر الله تعالی ذکره فقام بولایه علی (علیه السلام) یوم غدیر خمٍّ فنادی الصَّلاه جامعهً وأمر الناس أن یبلِّغ الشاهد الغائب، قال عمر بن اُذینهَ:قالوا جمیعاً غیر ابی الجارود و قال ابو جعفرعلیه السلام:وکانت فریضه تنزل بعد الفریضه الأخری وکانت الولایه آخر الفرائض فأنزل الله عز و جل: {الیوم أکملت لکم دینکم و أَتممت علیکم نعمتی} قال ابو جعفر (علیه السلام): یقول الله عز و جل: لا أنزل علیکم بعد هذه فریضهً قد أکملت لکم الفرائض.

و یدل علی عدم مقبولیه العباده بدون ولایه الائمه (علیهم السلام) و اعتقاد امامتهم صحیح محمد بن مسلم قال: «سمعت ابا جعفر (علیه السلام) یقول کل من دان الله عز و جل بعباده یجهد فیها نفسه و لا امام له من الله فسعیه غیر مقبول و هو ضال متحیر والله شانئ لاعماله – الی ان قال– و ان مات علی هذا الحال مات میته کفر و نفاق»(۱).

و صحیح زراره عن ابی جعفر (علیه السلام) فی حدیث قال: ذروه الامر و سنامه و مفتاحه و باب الاشیاء و رضا الرحمن الطاعه للامام بعد معرفته اما لو ان رجلا قام لیله و صام نهاره و تصدق بجمیع ماله وحج جمیع دهره و لم یعرف ولایه ولی الله فیوالیه و یکون جمیع اعماله بدلالته الیه ما کان له علی الله حق فی ثوابه ولا کان من اهل الایمان(۲). مضافا الی روایات دعائم الاسلام المتواتره(۳)وفیها بنی الاسلام علی خمس الصلاه والزکاه والصوم والحج والولایه.

ص:۱۷۱

۱- وسائل الشیعه ج ۱ ب ۲۹ من ابواب مقدمات العبادات ح ۱

۲- وسائل الشیعه ج ۱ ب ۲۹ من ابواب مقدمات العبادات ح ۲

۳- وسائل الشیعه ج ۱ ب ۱ من ابواب مقدمات العبادات

ولابـد من الکلاـم هنـا عن الشـهاده الثـالثه لمولانـا امیر المؤمنین (علیه السـلام) و الائمه المعصومین (علیهم السـلام) فی الاذان و الاقامه فنقول: تارهً یقع البحث عن کون الشـهاده الثالثه جزءاً من الاذان و الاقامه واخری یکون البحث عنها لا بنیه الجزئیه فها هنا مسألتان:

الاـولی: فلم یقـل احـد بکونها جزءاً من الاذان و الاقامه لا من المتقـدمین ولا من المتأخرین و ان کیفیه الاذان والاقامه مما اجمع علیها المسـلمون شـیعه و سـنه و لم یخالف فی ذلک احد الّا عمر بن الخطاب لعنه الله حیث حذف حی علی خیر العمل و اضاف الصـلاه خیر من النوم فی اذان الصـبح و کـان الموقف الشـیعی هو ان هـذا العمـل بـدعه و حرام و ذکروا ذلک فی مثالب عمر و بـدعه حتی ان الشوکـانی من العـامه نقـل عن امیر المؤمنین (علیه السـلام) انه نهی عن الصـلاه خیر من النوم و الزیـاده فی الاذان حیث قال (علیه السـلام): لا تزیدوا فی الاذان مالیس منه(۱) وکان اذان الشـیعه من زمن النبی (صلی الله علیه و آله) و الی ما بعد زمـان الاـئمه (علیهم السـلام) هو اذان حی علی خیر العمـل و التاریـخ یشـهد علی ذلک، و حتی فی زمان الشـیخ الصـدوق علیه الرحمه لم یکن الاـذان بالشـهاده الثـالثه معروفا و انما وصـلت الحکایه عن المفوضه انهم ازادوا محمـد و ال محمـد خیر البریه و اشهد ان علیا ولی الله.

۱- ۱ - نیل الاوطار ج ۲ ص۴۳

و لقد كان اذان الشيعه اذان حى على خير العمل و لقد كافح الشيعه عصوراً طويله من أجل هذا الفصل من الأذان، حتى صار الأذان بحيَّ على خير العمل علامةً للإماميه والزيديه والإسماعيليه، وشعاراً يرفعه الثوار على الحكومات ! كما يشهد لذلك التاريخ و يكشف عن إصرار الشيعه على سنه النبى (صلى الله عليه و آله)، وإصرار أتباع الخلافه على فرض سنه عمر بدلها فراجع(۱) كما نجد فى زمان العلامه الحلى (ره) انه بعد تشيع السلطان محمد خدا بنده على يد العلامه الحلى (ره) امر بان يؤذن باذان الشيعه وهو اذان حى على خير العمل(۲) و هذه الفقره لها اهميه وتاريخ فقد حذفها عمر من الاذان و هدد من يقولها و اصر عليها اهل البيت عليهم السلام وشيعتهم عبر العصور.

الثانيه: ذكر الشهاده الثالثه فى الاذان الاقامه لا بنيه الجزئيه و ليس المراد من ذلك مجرد التكلم بعبارات خارج الاذان و الاقامه فان ذلك جائز و ان كان ذلك مكروها فى الاقامه كما دلت عليه موثقه سماعه, بل المقصود ما اذا اتى بها بشكل بحيث يفهم منها عملا وعرفا الجزئيه بالالتزام بها مثلا او جعلها شعارا وعليه فنقول:

ان الروايات الوارده فى حرمه الابتداع و الاحداث ظاهره كل الظهور فى البدعه العمليه كما ان تفسير البدعه لغه هو الاحداث او الزياده فى الشىء

ص:۱۷۳

۱- كيف رد الشيعه غزوالمغول ؛ ص ۲۰۳ الى۲۱۷ ؛ و البدايه و النهايه ابن كثير الدمشقى المجلد ۶ الجزء ۱۲/۳۰۹ فى أحداث سنه (۵۷۰)

۲- كيف رد الشيعه غزو المغول ص۱۹۳ ؛ و روضات الجنات الخوانسارى (العلامه الحلى)

(کالأذان) فمعنی ابدع شیئاً یعنی احدث شیئاً فکل ما یصدق علیه الزیاده فی الاذان او الاحدث فی الاذان فهو داخل فی تعریف البدعه و لولم یقصد المؤذن الجزئیه فانه یصدق علیه انه ادخل فی الاذان ما لیس فیه و انه ابدع فی الاذان ما لیس فیه و لذا فصرف الزیاده فی الاذان هی من مصادیق البدعه و لذا افتی العلماء بحرمه التثویب و هو قول الصلاه خیر من النوم ولم یفصلوا بین ما اذا نوی الجزئیه ام لم ینوِ الجزئیه و اذا کان یشترط فی تحقق التشریع القصد فلا یشترط فی تحقق البدعه ذلک لانها اعم من التشریع فتصدق عرفا ولغه ولو لم یقصد ذلک.

و یوضح ذلک انه لو قلنا بمدخلیه القصد لم تتحقق بدعه من البدع ویکون ذلک عذراً لمن کفّر فی الصلاه بقصد التعظیم لا التشریع و حرم متعه الحج لئلا یشتغل النساک بالملاذ و امر بالاذان الثانی یوم الجمعه بقصد الاعلام لا التشریع و غیر ذلک مما هو بدعه وحرام بضروره المذهب و علی طول تاریخ التشیع و لم یعتبر القدماء فی البدعه القصد فالبدعه هی ادخال ما لیس من الدین فی الدین و لو لم یقصد انه من الدین الا تری ان من زاد رکعه فی الصلاه بعد التسلیم کان مبدعاً و لو قصد انه لیس من الدین غایه الامر ان الادخال لا یتحقق الا فی ما من شأنه ان یکون من الدین و کان بصوره انه من الدین و یدل علی هذا کل ما دل من الایات و الروایات علی حرمه الاحداث و الابتداع فی الدین و قد صرح الشیخ الاعظم الانصاری (رحمه الله) فی بحث البراءه من رسائله فی بیان دلاله الایه المبارکه

ص:۱۷۴

{و ما لکم الّا تاکلوا مما ذکر اسم الله علیه و قد فصل لکم ما حرم علیکم}(۱) بان هذه الایه داله علی حرمه الاحتراز مما هو خارج عن ما: {فصل لکم...} بای عنوان کان و لو لم یکن بقصد التشریع بل صرف الالتزام بشیء تعبد بلا دلیل شرعی حرام حسب منطوق الایه المبارکه وقد صرح الشیخ الانصاری (رحمه الله) بدلاله الایه حیث قال: «و هذه (الایه) تدل علی انه لا یجوز التزام ترک الفعل و ان لم یحکم بحرمته»(۲) قلت: لانه من مصادیق الاحداث فی الدین وبعباره اخری البدعه اعم من التشریع الاعتقادی و العملی فالبدعه تشمل کل زیاده و احداث فی الدین و لو لم یکن الفاعل من قصده التشریع بدلیل صریح الایه المبارکه و اطلاق ما دل علی حرمه البدعه.

و الروایات الداله علی حرمه البدعه کثیره و معتبره منها:

عن رسول الله (صلی الله علیه و آله) یقول: «من أتی ذا بدعه فعظمه فإنما یسعی فی هدم الإسلام».(۳)

و أیضا عن رسول الله (صلی الله علیه و آله): «أبی الله لصاحب البدعه بالتوبه» قیل: یا رسول الله کیف ذلک؟ قال: «إنه قد أشرب فی قلبه حبها».(۴)

۱- الانعام ایه ۱۱۹

۲- فرائد الاصول _ الانصاری _ ج ۱ ص ۳۶۰ مؤسسه النشر الاسلامی

۳- الکلینی: الکافی: ۱/۵۴-۵۵ح۳، باب البدع

۴- الکلینی: الکافی: ۱/۵۴-۵۵ح۴، باب البدع

و فی صحیح الحسن بن محبوب مرفوعاً الی أمیر المؤمنین (علیه السلام) أنه قال: «إن من أبغض الخلق الی الله عزوجل لرجلین: رجل و کله الله الی نفسه فهو جائر عن قصد السبیل، مشغوف بکلام بدعه، قد لهج بالصوم و الصلاه فهو فتنه لمن افتتن به، ضال عن هدی من کان قبله، مضل لمن اقتدی به فی حیاته و بعد موته، حمال خطایا غیره، رهن بخطیئته».(۱)

وفی صحیح عمر بن یزید عن الإمام الصادق (علیه السلام) أنه قال: «لا تصحبوا أهل البدع و لا تجالسوهم فتصیروا عند الناس کواحد منهم قال رسول الله: المرء علی دین خلیله و قرینه».(۲)

و فی صحیح داود بن سرحان عن الإمام الصادق (علیه السلام) قال: «قال رسول الله (صلی الله علیه و آله) إذا رأیتم أهل الریب و البدع من بعدی فأظهروا البراءه منهم، و أکثروا من سبهم و القول فیهم و الوقیع...».(۳)

وقال أمیر المؤمنین (علیه السلام): «ما اختلف دعوتان إلّا کانت إحداهما ضلاله».(۴)

و فی صحیح زراره قال: سألت أبا عبد اللَّه (علیه السلام) عن الحلال و الحرام فقال حلال محمَّد حلالٌ أبداً إلی یوم القیامه و حرامه حرامٌ أبداً إلی یوم القیامه لا یکون غیره و لا یجی ء غیره و قال قال علیٌّ (علیه السلام) ما أحدٌ ابتدع بدعةً إلَّا ترک بها سُنَّةً(۵).

۱- الکلینی: الکافی: ۱/۵۴- ۵۵ح۶, باب البدع

۲- الکلینی: الکافی:۲/۳۷۵ ح۳

۳- الکلینی: الکافی:۲/۳۷۵ ح۴

۴- المجلسی: البحار:ج۲/۲۶۴ح۱۴و۱۵، ولاحظ أیضا:۳۶/۲۸۸-۲۸۹

۵- الکلینی: الکافی: ۱/۵۸ ح۹, باب البدع

و قال (علیه السلام): «ما أحدثت بدعه إلّا ترک بها سنه فاتقوا البدع و ألزموا المهیع إن عوازم الأمور أفضلها و إن محدثاتها شرارها».(۱)

قال الإمام الصادق (علیه السلام): «من تبسم فی وجه مبتدع فقد أعان علی هدم دینه».(۲)

و قال (علیه السلام): «من مشی الی صاحب بدعه فوقره فقد مشی فی هدم الإسلام».(۳)

فی الحدیث عن الصادقین (علیهم السلام) أنهم قالوا: إذا ظهرت البدع فعلی العالم أن یظهر علمه فإن لم یفعل سلب نور الایمان.(۴)

و فی حدیث آخر روی الکلینی رضوان الله علیه عن محمد بن جمهور رفعه قال: رسول الله: «إذا ظهرت البدع فی أمتی فلیظهر العالم علمه، فمن لم یفعل فعلیه لعنه الله».(۵)

مضافاً الی ان الجزئیه عملاً حاصله و لذا نجد بعضا من المراجع یقول فی رسالته توضیح المسائل و تعلیقته علی العروه الوثقی لمن یرید ذکر الشهاده الثالثه انه یجوز ذکرها بکیفیه یعلم انها لیست من الاذان و الاقامه فانه بهذا الشرط یجوز ذکرها و قال ان ذکرها بدون هذا الشرط خلاف الاحتیاط.

۱- البحار- المجلسی:ج۲/۲۶۴ح۱۴و۱۵، ولاحظ أیضا:۳۶/۲۸۸-۲۸۹

۲- البحار- ۸/۲۳ الطبعه القدیمه المجلسی

۳- البحار- المجلسی:ج۲/۳۰۴ح۴۵

۴- عیون اخبار الرضا (علیه السلام) – الشیخ الصدوق – ج۲- ص۱۰۳

۵- الکلینی: الکافی: ۱/۵۴-۵۵ح۲، باب البدع.

اقول: و دلیل فتواه انها من مصادیق الزیاده فی الدین وکذلک نجد استدلال الصدوق (رحمه الله) علی حرمتها انها لم ترد فی زیادتها الاخبار و انما المفوضه لعنهم الله زادوها و وضعوا فی ذلک اخباراً حیث قال بعد نقله بعض الاخبار فی کیفیه الاذان « هذا هو الاذان الصحیح لایزاد فیه و لا ینقص منه و المفوضه لعنهم الله قد وضعوا اخباراً زادوا بها فی الاذان «محمد و ال محمد خیر البریه» مرتین و فی بعض روایاتهم بعد أشهد ان محمداً رسول الله (صلی الله علیه و آله) «اشهد ان علیاً ولی الله» مرتین و منهم من روی بدل ذلک «اشهد ان علیاً امیرالمومنین حقاً» مرتین و لاشک ان علیاً (علیه السلام) ولی الله و انه امیرالمومنین حقاً و ان محمداً و اله خیر البریه و لکن ذلک لیس من اصل الاذان و انما ذکرت ذلک لیعرف بهذه الزیاده المتهمون بالتفویض المدلسون انفسهم فی جملتنا » (۱) و لعله اشار الی ما ینقل عن بعض الکتب الغیر المعروفه و هو کتاب السلافه فی امر الخلافه للمراغی المصری حیث نقل روایه بلا سند عن ابی ذر (رحمه الله) و سلمان (رحمه الله) انهما کانا یزیدان فی الاذان اشهد ان علیاً ولی الله و قد تمسک بها بعض العوام للاستدلال علی استحبابها فی الاذان و الحال انها لو کانت صحیحه السند و من کتاب معتبر لا یجوز العمل بها لشهاده الصدوق بجعلها و امثالها فان شرط حجیه الخبر حسب المشهور هو الوثوق به کما علیه الشیخ الاعظم الانصاری (رحمه الله) و غیره و بعد شهاده الصدوق بالجعل و الوضع لا موثوقیه بمثل هذا الخبر فکیف و هو خبر مرسل وضعیف جداً مع معارضته للمسلمات و الاخبار المعتبره و لم یفت به احد من

۱- من لا یحضر الفقیه ج/۱ ص۱۸۸ ج/۸۹۷

المتقدمین و لا المتأخرین فهو مضافاً لضعفه معرض عنه و هذا شیخ الطائفه الطوسی الذی جمع کل الاخبار حتی الضعیفه فی کتابه التهذیب و الاستبصار صرح بکون مثل هذا الخبر من شواذ الاخبار لا یعول و لا یعتمد علیه فقال فی المبسوط «فاما قول اشهد ان علیاً امیر المومنین و محمد ال محمد خیرالبریه علی ما ورد فی شواذ الاخبار فلیس بمعمول علیه فی الاذان فلو فعله الانسان یأثم ...».(۱)

اقول: هکذا جاءت العباره فی کل نسخ المبسوط علی اختلاف الطبعات لکن نقلت هذه العباره عن کتاب البیان للشهید الاول بلفظ لم یأثم و لا شک فی تحریفها فکیف یقول الشیخ بعدم الاثم مع قوله بکون ذلک من شواذ الاخبار و یشهد لقوله بالاثم قوله فی النهایه « و من فعله کان مخطئاً»(۲).

هذا و قد امرنا الائمه (علیهم السلام) بترک الشاذ النادر کما فی مقبوله عمر بن حنظله و غیرها هذا إن جعلنا خبر السلافه من شواذ الاخبار و هی الاخبار الضعیفه متنا و التی اعرض عنها العلماء و ترکوها, وما نحن فیه قد شهد الصدوق بجعله و کذبه فهو ساقط بالمره.

و اما بناء علی حجیه خبر الثقه کما علیه المحقق الخوئی (رحمه الله) فالامر اوضح فلیس خبر السلافه بخبر ثقه ان لم یکن له معارض فکیف و الذی یعارضه من البدیهیات و المسلمات.

۱- المبسوط ج/۱ ص ۹۹ المطبعه الحیدریه

۲- النهایه فصل فی الاذان والاقامه ص۶۹ .

هـذا و مقتضـی القاعده الاولیه علی فرض الشک فی اسـتحباب الزیاده وحرمتها هی الحرمه فان الاصل فی العبادات هو توقیفیتها کما هوواضـح و معلوم، کما دلت علیه نصوص اهل البیت (علیهم السـلام) الدال علی انه شـرع فی الاسـراء و المعراج و مثله جاء فی کتب بعض اهل السنه.

و لاـ تنـافی بین تـوقیفیته و بین مـا ورد فی بعض النصـوص من جـواز التکرار فی بعض فصوله(۱) او الاکتفـاء بواحـده لمن کان مستعجلا(۲) و غیر ذلک فان ما ورد فیه الدلیل خارج موضوعا عن التشریع و الاحداث فی الدین او الزیاده فیه.

وقد یتوهم احد شـمول احادیث من بلغ لمثل خبر السـلافه و الجواب انه علی فرض تمامیه اخبار من بلغ لا تشمل ما نحن فیه مما دل الدلیل فیه علی طرح الخبر الشاذ لان النسبه بین اخبار من بلغ و مقبوله عمر بن حنظله الداله علی طرح الخبر الشاذ هی العموم و الخصوص المطلق فیتقـدم الخـاص و هی المقبوله علی العام و هی اخبار من بلغ الشامله لکل الاخبار الصـحیحه و المشـهوره و الشاذه کما هو معروف.

هـذا کله لو قلنا بدلاله اخبار من بلغ و اما لو لم نقل بدلالتها و لم نقل باطلاقها کما هو الصـحیح حیث انها لیست فی مقام بیان التسامح بسـند الخبر و لامقام بیان مشـروعیه مالم تثبت مشروعیته فلا اطلاق فیها لکل خبر و لو من کاذب او شاذ و لا اطلاق فیها لکل عمل و لو کان غیر مشروع او مشکوک المشروعیه کما فی ما

۱- وسائل الشیعهج۵/۴۲۸

۲- وسائل الشیعه ج۵/۴۲۵

نحن فیه بل هی فی مقام بیان التسامح باعطاء الثواب بعد الفراغ عن مشروعیه العمل و صحته والا کانت مخالفه للکتاب العزیز کما اوضحناه فی الهامش.

و اما ما یذکر فی بعض الکراسات من الاستدلال علی مطلوبیه ذکر امیر المؤمنین (علیه السلام) عباده کما فی ما رواه المتقی الهندی احد علماء العامه مرسلا عن عائشه عن النبی (صلی الله علیه و آله) انه قال:«ذکر علی عباده»(۱) او ما فی مرسله الاحتجاج من انه «.. فاذا قال احدکم لا اله الّا الله محمد رسول الله فلیقل علی امیر المؤمنین»(۲) انهما لیستا مطلقتین لانهما لیستا فی مقام البیان کما هو واضح ف«ذکر علی (علیه السلام) عباده» لیس فی مقام بیان استحباب الزیاده فی الاذان او الاقامه او الحمد او السوره او غیر ذلک بل فی مقام بیان ان هذا العمل عباده فی نفسه لا ـ بالزیاده فی عمل عبادی له کیفیه محدده من الشرع وکذلک ما فی مرسله الاحتجاج من مطلوبیه «قول علی امیر المؤمنین» بالعنوان الاولی لا غیر لا انه مطلوب: بالزیاده فی الاذان و الاقامه و غیرهما فهما اجنبیان بالمره عما نحن فیه, و یشهد لذلک انه لو قال احد فی تشهد الصلاه «و اشهد ان علیا امیر المؤمنین» حسب تعبیر المرسله الثانیه لبطلت صلاته بالاجماع بلا خلاف من احد من العلماء و هذا دلیل علی عدم شمول هذه المرسله للاذان و غیره مما له کیفیه محدده من الله جل وعلا کما لا یجوز ذلک فی الصلاه , مضافا الی ان الاذان و الاقامه و التشهد و السور القرانیه لیست «مما قال احدکم» فهی خارجه تخصصا و موضوعا عن مفاد المرسله.

۱- کنز العمال - المتقی الهندی ج/۱۱ص/۶۰۱رقم/۳۲۸۹۴

۲- الاحتجاج - الطبرسی ج ۱ ص۲۳۱

و الحاصل ان هاتین الروایتین لا- تشمل ما نحن فیه من استحباب الزیاده فی الاذان حیث ان الاذان له کیفیه خاصه حددت فی النصوص المعتبره بثمانیه عشر فصلا ففی صحیح اسماعیل الجعفی «الاذان والاقامه خمسه وثلاثون حرفاً فعدّ ذلک بیده واحداً واحداً الاذان ثمانیه عشر حرفاً والاقامه سبعه عشر حرفاً»(۱) وفی صحیح زراره «یازراره تفتح الاذان باربع تکبیرات وتختمه بتکبیرین و تهلیلین»(۲) و قام علی ذلک اجماع الشیعه .

و علی فرض اطلاقهما و شمولهما للمقام فهما مخالفان للقران کما تقدمت دلاله الایه المبارکه {و ما لکم الّا تاکلوا مما ذکر اسم الله علیه و قد فصل لکم ما حرم علیکم} علی حرمه الالتزام بفعل تعبدا بلا ان یقوم علیه دلیل وبه صرح الشیخ الانصاری (رحمه الله) حیث قال: «و هذه (الایه) تدل علی انه لا یجوز التزام ترک الفعل و ان لم یحکم بحرمته»(۳) فالایه دلت علی حرمه کل التزام تعبدی خارج عما حدده الله تعالی وعیّنه فالایه اخص منهما وعلیه فهما بهذا المعنی من الشمول معارضان للقران فلا عبره بهما , مضافا الی ان الروایتین ضعیفتان فالاولی مرسله وعامیه و روایه الاحتجاج مرسله و راویها القاسم بن معاویه و هو لا وجود له فی علم الرجال و علیه فلا یمکن الاحتجاج بمثلهما فی مسائل الحلال و الحرام.

۱- الکافی - الصلاه باب ۱۸ ح/۳ ص/۳۰۲

۲- الکافی – الصلاه باب ۱۸ ح/۵ ص/۳۰۳

۳- فرائد الاصول _ الانصاری _ ج ۱ ص ۳۶۰ مؤسسه النشر الاسلامی

اضف الی ذلک معارضتهما مع اطلاق ما رواه الشوکانی من العامه عن امیر المؤمنین (علیه السلام) انه لما سمع قول المؤذن یقول الصلاه خیر من النوم فی الاذان قال (علیه السلام) «لا تزیدوا فی الاذان مالیس منه»(۱)و هذه الروایه و ان کانت من نقل العامه الّا انها موثوق بها لکونها موافقه للکتاب اولاً و نقل العامه ایاها مع کونها منافیه لمذهبهم و علی خلاف معتقدهم دلیل علی عدم مکذوبیتها و الّا لردوها بدعوی مکذوبیتها(۲), و هی اخص مطلقا من روایتی کنز العمال و الاحتجاج فتخصصهما - بناء علی اعتبارهما - و علیه فالروایتان لا تشملان الاذان والاقامه مطلقا.

و بذلک یظهر عدم شمول اخبار من بلغ لهما لانهما مخالفان للقران و الروایات متواتره بطرح ما خالف القران و انه زخرف و باطل و انه لم نقله و علیه فلا تشملهما اخبار من بلغ بناءً علی اطلاق اخبار من بلغ و قد تقدم انها لیست مطلقه ایضا.

مضافا الی انهما اعمان مطلقا و ما نحن فیه من کون الاذان عباده خاصه له کیفیه

معینه و هو مما ورد الدلیل الخاص فی تعیینه و تحدیده و انه ثمانیه عشر فصلا اخص مطلقا فیقید هذا الدلیل الخاص هاتین الروایتین العامّیه و المرسله بناءاً علی

۱- ۱ نیل الاوطار- الشوکانی ج ۲ ص۴۳

۲- و یؤید موثوقیتها ما رواه الشیخ الطوسی فی کتاب العدّه عن الصّادق (علیه السلام) قال: « إذا نزلت بکم حادثهٌ لا تجدون حکمها فیما ورد عنّا فانظروا إلی ما رووه عن علیٍّ (علیه السلام) فاعملوا به » عده الأصول ۱- ۳۷۹ , وسائل الشیعه، ج ۲۷، ص: ۹۱ باب۸ من ابواب صفات القاضی ح۴۷.

اطلاقهما و يتقدم عليهما كما هو مقتضى الجمع العرفى من حمل المطلق على المقيد .

و هذا هو المعروف من مذهب علمائنا حيث حكموا بحرمه زياده الصلاه خير من النوم و استدلوا على ذلك بما ذكرنا من ان الاذان عباده متلقاه من الله جل وعلا لا يجوز فيها الزياده و لا النقصان كما فى استدلال العلامه على حرمه قول الصلاه خير من النوم فى الاذان حيث قال: «بانّ الأذان عباده متلقّاه من الشرع فالزياده عليها بدعه كالنقصان، و لا خلاف عندنا فى أنّ التثويب و الترجيع زياده غير مشروعه فتكون بدعه و كلّ بدعه حرام، إذ الحكم باستحباب ما لم يثبت استحبابه حكم بالباطل، و ما رواه معاويه بن وهب قال: سألت أبا عبد اللّه- عليه السلام- عن التثويب الذى يكون بين الأذان و الإقامه، فقال: ما نعرفه(1).

و مثله صاحب المدارك بعد تصريحه بعدم الفرق بين قول الصلاه خير من النوم و بين محمد واله خير البريه فقال: و المعتمد التحريم، لأن الأذان سنه متلقاه من الشارع كسائر العبادات فتكون الزياده فيه تشريعا محرّما كما تحرم زياده: أن

۱- مختلف الشيعه فى أحكام الشريعه، ج ۲، ص: ۱۳۲ مكتب النشر الاسلامى التابع لجماعه المدرسين فى الحوزه العلميه فى قم، قم - ايران، الطبع الثانى، ۱۴۱۳ ه ق

محمدا و آله خیر البریه، فإن ذلک و إن کان من أحکام الإیمان إلّا أنه لیس من فصول الأذان(۱).

و قال ایضاً «لنا: أن الأذان عباده متلقاه من صاحب الشرع فیقتصر فی کیفیتها علی المنقول، و الروایات المنقوله عن أهل البیت علیهم السلام خالیه من هذا اللفظ، فیکون الإتیان به تشریعا محرّما»(۲). و لقد صرح العلماء ان کل ما یوجب وهن المذهب و اتهام اتباعه بالانحراف و الابتداع و مانع من توجه الملایین نحو الاصغاء و الاستماع الی نداء علمائه و التوجه نحو ائمه اهل البیت (علیهم السلام) حرام شرعا .

ثم ان کل ما کتب حول هذا الموضوع من مقالات فهو اما اجنبی عن هذه المسأله الفقهیه الفرعیه کأن یستدل علی ولایه امیرالمؤمنین (علیه السلام) و انه (علیه السلام) احق بالخلافه من غیره و انه قد نزلت الایات فی حقه و غیر ذلک فهذا ما لا ربط له بالمقام من استحباب او حرمه الزیاده فی العبادات فلسنا منکرین لولایته و امامته (علیه السلام) کما عرفت من استدلال الصدوق و الشهید الاول و الشهید الثانی قدس الله اسرارهم، بل ولایته و ولایه الائمه الاطهار علیهم السلام اجمعین تقتضی حفظهم و امتثال اوامرهم و عدم التقدم علیهم و لا مخالفتهم ولا التقول علیهم و لا ما یوجب

۱- مدارک الأحکام فی شرح عبادات شرائع الإسلام؛ ج ۳، ص: ۲۹۰

۲- مدارک الأحکام فی شرح عبادات شرائع الإسلام، ج ۳، ص: ۲۹۲ مؤسسه آل البیت علیهم السلام، بیروت - لبنان، اول، ۱۴۱۱ ه‍ ق

شینهم علیهم السلام, و اما أن یکون استدلالهم استدلالاً بعیداً عن الموازین العلمیه و القواعد الاصولیه و الفقهیه کالاستدلال علی عدم البعد من وجوبها فی الاذان: بانها صارت شعاراً و رمزاً للشیعه بحیث من لم یأت بها یعد خارجاً عن التشیع.

اقول: هذا الاستدلال من نوع الاستحسان الذی بطلانه من بدیهیات المذهب مضافاً إلی ذلک فأن التشیع لیس شیئاً زائداً علی الاسلام بل هو عین الاسلام فالتشیع لا یختص بامور غیر الاسلام و انما إنحرفت باقی المذاهب عن الاسلام لزیادتها و تحریفها فی الاسلام مالیس فیه فالشیعه تنادی المسلمین اجمع بالرجوع إلی الکتاب و السنه و بالتمسک بالثقلین لا غیر.

استحباب الاذان و الاقامه ثابت فی الخمس

(و استحبابهما ثابت فی الخمس)

کما تقدم و اما غیر الیومیه فعدم الدلیل علی مشروعیه الاذان والاقامه لها یکفی فی العدم و فی صحیحه اسماعیل بن جابر(۱) قال: قلت له ارأیت صلاه العیدین هل

ص:۱۸۶

۱- طریق الصدوق الیه صحیح بعد تعویض السند حیث ان للصدوق طریقاً الی کل روایات الحمیری وکتبه و فهرست کتبه صحیحاً و سنده هنا یمر بالحمیری و بالتالی یتم السند و لا یضره ابن عبید فهو ثقه علی الصحیح الا فیما ینفرد به عن یونس فانه لا یوثق به وان کان ثقه.

فیهما اذان و اقامه قال لیس فیهما اذان و لا اقامه لکن ینادی«الصلاه الصلاه ثلاث مرات»(۱).

(اداءً و قضاءً للمنفرد والجامع)

و قد مر بعض الکلام فی الاداء للمنفرد والجامع و ایضاً یُکتفی للجماعه بأذان و اقامه الغیر ففی صحیحه ابن مهزیار عن بعض اصحابنا عن اسماعیل بن جابر (ان ابا عبد الله (علیه السلام) کان یؤذن و یقیم غیره و قال کان یقیم و قد أذن غیره غیره)(۲).

و اما القضاء ففی صحیح ابن مسلم (عن رجل صلی الصلوات وهو جنب الیوم والیومین والثلاثه ثم ذکر بعد ذلک قال یتطهر و یؤذن و یقیم فی اولاهن ثم یصلی و یقیم بعد ذلک فی کل صلاه فیصلی بغیر اذان حتی یقضی صلاته)(۳) و قریب منه صحیح زراره (۴).

(و قیل یجبان للجماعه) و قد مر الکلام فیه مفصلاً.

(و یتأکدان فی الجهریه وخصوصاً الغداه والمغرب) کما مر من ان هذا هو مقتضی الجمع بین الادله.

(و یستحبّان للنساء سراً)

۱- الفقیه الصلاه باب ۷۹ ح/۱۷ ج/۱ ص/۳۲۲ و ما فی الروضه للشهید الثانی ص/۷۰ من جعل قول الصلاه ثلاثاً لکل صلاه واجبه غیر الیومیه بلا دلیل .

۲- الکافی باب ۱۸ ح/۲۵ ص/۳۰۶

۳- الوسائل باب ۱ من ابواب قضاء الصلوات ح/۳

۴- الوسائل باب ۱ من ابواب قضاء الصلوات ح/۴

اما استحبابه لهن فيشهد له صحيح ابن سنان (عن المرأه تؤذن للصلاه فقال حسن ان فعلت و ان لم تفعل اجزأها ان تكبر و ان تشهد ان لا اله الا الله و انّ محمداً رسول الله)(۱) و قد تقدم صحيح جميل انه ليس على المرأه اذان ولا اقامه(۲) لكن روى العلل عن زراره (ان كانت تسمع اذان القبيله فليس عليها اكثر من الشهادتين)(۳) .

و اما استحباب ان تسر بهما فلم يرد فيه خبر و انما قال به المفيد لعله ان لا يسمع اصواتهن الرجال فقال: (و ليس على النساء اذان ولاـ اقامه بل يتشهدن بالشهادتين عند وقت كل صلاه ولا يجهرن بهما لئلا يسمع اصواتهن الرجال و لو اذَّنَّ و اقمن على الاخفات لم يكنَّ مأزورات بل مأجورات)(۴) و اين هذا من استحباب الاسرار بهما.

(و لو نسيهما تداركهما ما لم يركع)

القول بالرجوع فيهما ما لم يركع للسيد المرتضى فى المصباح وابن ابى عقيل مع تفصيل وبه قال ابن الجنيد فى ما لو نسى الاذان و الاقامه اما لو نسى الاقامه

۱- التهذيب الصلاه باب ۶ ح/۴۲ ج/۲ ص/۵۸

۲- الكافى ص/۳۰۵

۳- العلل ج/۲ باب ۶۸ ص/۳۵۵ و سنده لا اشكال فيه الا من جهه محمد بن اسماعيل وعيسى بن محمد و الثانى لم يستئن من روايات محمد بن احمد بن يحيى فهو ثقه و الاول مشترك و الظاهر انه ابن بزيع لانه يروى عنه (ولابد من مراجعه المشتركات) وعليه فالروايه صحيحه .

۴- المقنعه ص/۱۵ – المطبوع ضمن الجوامع الفقهيه .

وحدها رجع ما لم يقرأ عامه السوره واطلق الشيخ فى المبسوط ولم يفرق بين العمد والنسيان فى الرجوع ما لم يركع لكنه فرق فى النهايه بالرجوع فى العمد لا فى النسيان ما لم يركع ووافقه فى ذلك ابن ادريس(۱).

و يدل على الرجوع فى نسيان الاذان والاقامه ما لم يركع صحيح الحلبى (اذا افتتحت الصلاه و نسيت ان تؤذّن وتقيم ثم ذكرت قبل ان تركع فانصرف فأذّن و اقم واستفتح الصلاه و ان كنت قد ركعت فأتم على صلاتك)(۲) الّا انه يعارضه صحيح محمد بن مسلم (فيمن نسى الاذان والاقامه قال ان كان ذكر قبل ان يقرء فليصل على النبى (صلى الله عليه و آله) و ليقم و ان كان قد قرء فليتم صلاته)(۳) و مثله خبر الفقيه عن زيد الشحام(۴) لكن لم يعمل بهما احد لكن يمكن القول بزياده الاذان فيهما و ان الاصل فيهما من نسى الاقامه دون الاذان بدليل صحيحه الحسين بن ابى العلاء (عن الرجل يستفتح صلاته المكتوبه ثم يذكر انه لم يقم قال فان ذكر انه لم يقم

۱- المختلف ص/۸۸

۲- التهذيب الصلاه باب ۱۴ ح/۵ ج/۲ ص/۲۷۸

۳- الكافى الصلاه باب ۱۸ ح/۱۴ ص/۳۰۵

۴- الفقيه باب ۴۴ من الصلاه ح/۳۱ ج/۱ ص/۱۸۷؛ اقول: و فى طريق الصدوق الى زيد الشحام ابو جميله و هو المفضل بن صالح و بذلك يضعف هذا الطريق و ان امكن تصحيحه من جهه ان للنجاشى طريق الى اخر الى كتاب زيد الشحام ينتهى الى صفوان بن يحيى الاـ انه حيث وصف المفضل بن صالح من قبل ابن الغضائرى بانه كذاب يضع الحديث (رجال ابن الغضائرى ص۱۰۶ ط- دار الهدى) فيحتمل التحريف فى نسخه كتاب زيد الشحام من هذه الجهه .

قبل ان یقرء فلیسلّم علی النبی (صلی الله علیه و آله) ثم یقیم و یصلی وان ذکر بعد ما قرء بعض السوره فلیتم علی صلاته)(۱) حیث انه عین ذاک من جهه الحکم ولم یشتمل علی نسیان الاذان بل الاقامه فقط ویدل علی زیاده کلمه الاذان فی ذینیک اشتمالها علی تدارک الاقامه فقط دون الاذان بعد قطعه للصلاه وعلی ای حال فبمضمون صحیح ابن ابی العلاء افتی ابن الجنید الّا انه قال ما لم یقرأ عامه السوره .

اقول: ولعل صحیح ابن یقطین (عن الرجل ینسی ان یقیم الصلاه و قد افتتح الصلاه قال ان کان قد فرغ من صلاته فقد تمت صلاته و ان لم یکن فرغ من صلاته فلیعد)(۲) ایضاً وقع تحریف فیه فعباره من صلاته فی الموضعین کانت بالاصل من قراءته وعلی کل حال فذیل فتوی ابن الجنید لا شاهد لها غیر ما احتملناه والحاصل لا یمکن الاعتماد علی روایه ما لم یقرأ.

و اما فتوی الشیخ فی النهایه فاجتهاد قبال النص و استشهاده بخبر زراره من انه (یمضی علی صلاته و لا یعید)(۳) لا یدل علی ما قال بل غایه ما یدل انه یجوز له المضی ولا یلزمه الرجوع جمعاً بینه وبین ما تقدم و مثله خبر نعمان الرازی(۴).

۱- التهذیب ج/۲ ص/۲۷۸ باب ۱۴ ح/ ۷

۲- المصدر السابق ح/۱۲ ج/۲ ص/۲۷۹

۳- المصدر السابق ح/۸ ج/۲

۴- المصدر السابق ح/۹ ج/۲ ص/۲۷۹

موارد سقوط الاذان والاقامه

(و يسقطان عن الجماعه الثانيه ما لم تتفرق الاولى)

كما فى صحيح[1] ابى بصير (عن الرجل ينتهى الى الامام حين يسلّم قال ليس عليه ان يعيد الاذان فليدخل معهم فى اذانهم فان وجدهم قد تفرقوا اعاد الاذان)[2] و خبر زيد (دخل رجلان المسجد و قد صلى الناس فقال لهما ان شئتما فليؤم احدكما صاحبه و لا يؤذن و لا يقيم)[3] و المنصرف منهما اعم من دخولهما حين سلام الامام و فى صحيح ابى على الحرانى (صلّينا فى المسجد الفجر و انصرف بعضنا وجلس بعض فى التسبيح فدخل علينا رجل المسجد فاذّن فمنعناه و دفعناه عن ذلك فقال (عليه السلام) احسنت ادفعه عن ذلك و امنعه اشد المنع فقلت فان دخلوا فارادوا ان يصلّوا فيه جماعه قال يقومون فى ناحيه المسجد و لا يبدو بهم امام)[4].

۱- وصفناه بالصحه حيث ان سند الشيخ اليه فى التهذيب ج/۲ ص/۲۸۱ ح/۲۲ صحيح.

۲- الكافى – الصلاه باب ۱۸ ح/۱۲ ص/۳۰۴

۳- التهذيب باب ۳ ح/۳ ح/۱۰۳ ص/۵۶

۴- التهذيب الصلاه باب /۳ ج/۳ ح/۱۰۲ ص/۵۵ ؛ و قد رواه الفقيه باب ۲۹ ح/۱۲۵ و فيه (و لا يبدر بهم امام) و لعلهما هنا بمعنى واحد حيث ان يبدو بمعنى يظهر و حيث انهم يريدون الجماعه فلا يمكن ان يكون معنى يبدر يسرع فلا بد من كونه بمعنى يطلع كما يقال أبدرنا يعنى طلع علينا البدر و كيف كان ففى هذه الروايات دلاله على كونه صلاه الجماعه المنقضيه لها حرمه و فى خبر السكونى ح/۱۰۷ من التهذيب (و لا يتطوع حتى يبدء بصلاه الفريضه و لا يخرج منه الى غيره حتى يصلى فيه).

و اما خبر عمار من انه علیه ان یؤذن(۱) و یقیم فخبر شاذ کباقی اخباره.

و بقی ما فی کتاب زید النرسی من عن عبید بن زراره من التفصیل بین بقائهم بحال الصلاه فیسقطان و بغیر حال الصلاه فیسقط الاذان وحده و مع تفرقهم و لو بعضهم لا یسقط شیء منهما(۲).

اقول: و قد رمی القمیون کتاب زید النرسی بانه موضوع وضعه محمد بن موسی الهمدانی(۳) لکن ابن الغضائری لم یرتضِ هذه النسبه و ذکر ان کتابه مسموع من ابن ابی عمیر(۴) و النتیجه عدم ثبوت موضوعیه هذا الکتاب الا انه ایضاً لا یمکن الاعتماد علیه حیث ان ابن الولید الذی کان نقاداً وتلمیذه الشیخ الصدوق لما رأوا فیه اشکالات قبلوا تلک النسبه و قد راجع الموجود من کتاب زید النرسی صاحب القاموس فوجد فیه مجموعه امور منکره ذکرها فی القاموس(۵) فراجع.

(و یسقط الاذان فی عصری عرفه والجمعه و عشاء المزدلفه)

۱- التهذیب باب ۲۵ ج/۳ من ابواب الصلاه /۱۵۶ ص/۲۸۲

۲- مستدرک الوسائل باب ۲۲ من ابواب الاذان و الاقامه ح/۱

۳- فهرست الشیخ ص/۷۱ و المراد من القمیین الشیخ الصدوق و ابن الولید و امثالهما.

۴- قاموس الرجال ج/۴ ص/۵۴۸ و الظاهر تأخر محمد بن موسی الهمدانی عن ابن ابی عمیر. وراجع رجال ابن الغضائری ص۷۲.

۵- قاموس الرجال ج/۴ ص/۵۴۹ و من جمله ما فیه من مناکیر ان الله لیخاصر العبد المؤمن یوم القیامه و المؤمن یخاصر ربه یذکره ذنوبه قلت و ما یخاصر قال فوضع یده علی خاصرتی فقال هکذا و منه حرمه الصوم یوم عاشورا.

ففی صحیح ابن سنان (السنه فی الاذان یوم عرفه ان یؤذن ویقیم الظهر ثم یصلی ثم یقوم فیقیم للعصر بغیر اذان وکذلک فی المغرب والعشاء بمزدلفه)(۱) ومثله اخبار اخر(۲).

و اما السقوط لعصر الجمعه فللصحیح عن حفص بن غیاث (الاذان الثالث یوم الجمعه بدعه)(۳)و الاخبار صریحه فی کون سقوطه عزیمه لا رخصه فالاتیان به بمقتضی صحیح ابن سنان خلاف السنه وکذلک صحیح حفص .

و هل ان الاذان الثانی یسقط للجمع بین کل فریضتین و انه عزیمه؟

الظاهر من الروایات هو السقوط ففی صحیح حریز حول المسلوس (یجمع بین صلاتین الظهر والعصر یؤخر الظهر و یعجل العصر باذان و اقامتین و یؤخر المغرب و یعجل العشاء باذان و اقامتین)(۴) وفی صحیح ابی عبیده (سمعت ابا جعفر یقول کان رسول الله (صلی الله علیه و آله) اذا کانت لیله مظلمه و ریح و مطر صلی المغرب ثم مکث قدر ما یتنفل الناس ثم اقام مؤذنه ثم صلی العشاء الاخره ثم انصرفوا)(۵) و

۱- التهذیب الصلاه باب ۱۴ ح/۲۴ ج/۲ ص/۲۸۲
۲- الکافی الحج باب ۱۶۳ ح/۳ و ح/۴ و کذلک الحج باب ۱۶۷ ح/۱ و غیرها .
۳- الکافی الصلاه باب ۷۱ ح/۵ ص/۴۲۱ (و یسمی بالثالث لما تعارف عند العامه بذلک و هو من بدع عثمان او معاویه لعنهما الله)کما فی مصباح الفقیه ثم ان حفص و ان لم یوثق الّا ان کتابه معتمد .
۴- الوسائل باب ۱۹ من ابواب نواقص الوضوء ح/۱
۵- الوسائل باب ۲۲ من ابواب المواقیت ح/۳

مثله غیره(۱). قلت: و من صحیحه ابی عبیده یفهم ان الفصل بالتنفل لا یضر بصدق الجمع بین الصلاتین و یدل علیه ایضاً صحیح ابان بن تغلب(۲) والحاصل ان سقوط الاذان معلوم و لابد من احراز الدلیل لمشروعیته(۳).

فصل فی مستحبات الاذان والاقامه

(و یستحب رفع الصوت بهما للرجل)

لکن دلیل الاستحباب مختص بالاذان و یدل علیه المستفیضه ففی صحیح زراره (وکلما اشتد صوتک یعنی فی الاذان من غیر ان تجهد نفسک کان من یسمع اکثر و کان اجرک فی ذلک اعظم)(۴) وفی صحیح معاویه بن وهب (اجهر و ارفع به صوتک فاذا اقمت فدون ذلک)(۵) و فی حسنه الحسن بن السری (من السنه اذا اذّن الرجل ان یضع اصبعیه فی أذنیه)(۶) ثم ان لرفع الصوت بالاذان فی المنزل اثراً لحصول الاولاد لمن لم یحصل له و لرفع السقم لمن کان دائم السقم کما فی خبر الکافی عن هشام بن ابراهیم(۷) و کذلک لطرد الشیطان ففی صحیح سلیمان

۱- الوسائل باب ۳۱ من ابواب المواقیت ح/۱

۲- الوسائل باب ۳۳ من ابواب المواقیت ح/۱

۳- هذا و یری المحدث النوری ان اذان الاعلام لا یتعدد فراجع ادلته.

۴- الفقیه – الصلاه باب ۴۴ ح/۱۲ ج/۱ ص/۱۸۴

۵- الفقیه – الصلاه باب ۴۴ ح/۱۳ ج/۱ ص/۱۸۵

۶- الفقیه – الصلاه باب ۴۴ ح/۱۰ ج/۱ ص/۱۸۴

۷- الکافی باب ۱۸ ح/۳۳ ص/۳۰۸

الجعفری قال سمعته یقول اذّن فی بیتک فانه یطرد الشیطان و یستحب من اجل الصبیان(۱) .

(والترتیل فیه) ای فی الاذان (والحدر فیها) ای فی الاقامه.

کما فی صحیح الحسن بن السری (الاذان ترتیل والاقامه حدر)(۲) و غیره(۳), و فی صحیح زراره (اذا اذنت فأفصح بالالف والهاء و صل علی النبی کلّما ذکرته او ذکره ذاکر فی اذان و غیره)(۴) و المراد من الترتیل هو التأنی لا الترسل مع التبیین کما هو فی القراءه و ذلک بقرینه الحدر فی الاقامه و معناه الترسل بدون تأنٍ ففی خبر یونس الشیبانی (فأقم مترسلاً فانک فی الصلاه)(۵) فما عن الشهید الثانی فی تعریف الحدر «بتقصیر الوقوف علی کل فصل لا ترکه لکراهه اعرابهما حتی لو ترک الوقف اصلاً فالتسکین اولی من الاعراب فانه لغه عربیه و الاعراب مرغوب عنه شرعاً و لو اعرب حینئذٍ ترک الافضل و لم تبطل»(۶) غریب و ما ذکره لم یثبت عن قواعد لغه العرب فالثابت الوقوف علی ساکن و الوصل مع الحرکه وغیرهما اما لحن فی الکلام او خلاف القواعد و الفصاحه.

ص:۱۹۵

۱- الکافی باب ۱۸ ح/۳۵ ص/۳۰۸

۲- الکافی باب ۱۸ ح/۲۶ ص/۳۰۶

۳- الفقیه باب ۴۴ ح/۱۳ ص/۱۸۵ صحیح معاویه بن وهب (و احدر اقامتک ...) .

۴- الکافی باب ۱۸ ح/۷ ص/۳۰۳

۵- التهذیب باب الاذان الاول ح/۳۸ ج/۲ ص/۵۷ و فی بعض النسخ النسانی.

۶- الروضه البهیه ج/۱ ص/۷۲

هـذا و يكره الكلام فى أثناء الاذان والإقامه كما فى موثق سـماعه و فيه: «سألته عن المؤذّن أ يتكلَّم و هو يُؤذّن فقال لا بأس حين يفرغ من أذانه»(۱) و صـحيح عمرو بن أبى نصـر قـال، قلت لأبى عبـد اللّه عليه السـلام: أ يتكلم الرجل فى الأذان؟ قال: «لا بأس» قلت: فى الإقـامه؟ قـال: «لا» و إنما حملنا النهى فى هـذه الروايه على الكراهه، لما رواه حماد بن عثمان فى الصـحيح: أنه سأل أبا عبد اللّه (عليه السلام) عن الرجل يتكلم بعد ما يقيم الصلاه، قال: نعم(۲).

(و الراتب) وهو المعيّن لتصدى الاذان يستحب له ان (يقف على مرتفع)

كمـا فى خبر ابن سـنان «و كان يعنى النبى (صـلى الله عليه و آله) يقول لبلال اذا دخل الوقت , اُعلُ فوق الجـدار و ارفع صوتك بالاذان»(۳) و الروايه ضعيفه سندا بسهل لكن الكلينى افتى بها و اعتمدها.

(و استقبال القبله)

فى الاـذان و امـا حكم الاقـامه فقـد مر فيها, ففى صـحيح الحلبى (يؤذن الرجل وهو على غير القبله قال: اذا كان التشـهد مسـتقبل القبله فلا بأس)(۴) لكنه لا دلاله له على

۱- التهذيب ج۲ ص۵۴ ح۲۳

۲- الكافى ۳: ۳۰۸- ۳۴، التهذيب ۲: ۶۳- ۲۲۵، الإستبصار ۱: ۳۰۹- ۱۱۴۹.

۳- الكافى ج۳ باب ۱۸ ح/۳۱ ص/۳۰۷

۴- الكافى باب ۱۸ ح/۱۷ ص/۳۰۵

استحباب استقبال القبله فی کل الاذان و مثله غیره(۱) نعم قد یقال بدلالتهما علی استحباب استقبال القبله فی غیر الشهادتین بالفهم العرفی و فیه تامل.

و قد مر فی اول الفصل قول من یدعی شرطیه الاستقبال فی الاقامه و جوابه .

من موارد سقوط الاقامه

ثم ان الاقامه تسقط للتقیه و یکفی عنها قوله قد قامت الصلاه الی اخر الاقامه ففی صحیح معاذ بن کثیر (اذا دخل الرجل المسجد و هو لا یأتم بصاحبه و قد بقی علی الامام ایه او آیتان فخشی ان اذَّن هو او اقام ان یرکع فلیقل (قد قامت الصلاه قد قامت الصلاه الله اکبر الله اکبر لا اله الّا الله)(۲).

(و الفصل بینهما) ای بین الاذان والاقامه (برکعتین)

لکنه بین الظهرین والرکعتان هما الاخیرتان من نافله الظهر ففی صحیح ابن ابی عمیر عن ابی علی صاحب الانماط (یؤذن للظهرعلی ست رکعات و یؤذن للعصر علی ست رکعات بعد الظهر)(۳) و خبر الامالی عن زریق (و من السنه ان یتنفل برکعتین بین الاذان و الاقامه فی صلاه الظهر و العصر)(۴) .

(او سجده)

ص:۱۹۷

۱- الفقیه (فی ۱۵ من أذانه ۱۷ من صلاته)

۲- الکافی باب ۱۸ ح/۲۲ ص/۳۰۶

۳- التهذیب الصلاه باب ۱۴ الحدیث الاخر ج/۲ ص/۲۸۶

۴- الامالی مجلس ۲۰ ص/۷۰ (احادیث ابن شاذان) .

و یدل علیها خبری فلاح السائل الاول عن بکر بن محمد (من سجد بین الاذان و الاقامه فقال فی سجوده (سجدت لک خاضعاً خاشعاً ذلیلاً- الخ)(۱) و الثانی عن ابی عمیر (من اذّن ثم سجد فقال «لا اله الّا انت ربی سجدت لک خاضعاً خاشعاً» غفرالله له ذنوبه)(۲) و فی مصباح الشیخ فاذا سجد بین الاذان والاقامه قال ...(۳)و ذکر دعاءً عند السجود و عند الرفع منه.

(او جلسه)

کما فی خبر البزنطی (القعود بین الاذان والاقامه فی الصلاه کلها اذا لم یکن قبل الاقامه صلاه یصلیها)(۴) وفی مرفوع ابن یقظان (یقول الرجل اذا فرغ من الاذان وجلس: اللهم اجعل قلبی باراً وعیشی قاراً ورزقی داراً واجعل لی عند قبر نبیک قراراً و مستقراً صلی الله علیه واله) (۵) و غیرهما من الروایات(۶).

۱- فلاح السائل و نجاح المسائل؛ ص ۱۵۲

۲- فلاح السائل و نجاح المسائل؛ ص ۱۵۲, و ابن ابی عمیر هذا غیر ذاک المعروف .

۳- مصباح المتهجد ص/۲۷

۴- الکافی باب ۱۸ ح/۲۴ ص/۳۰۶

۵- الکافی باب ۱۸ ح/۳۲ ص/۳۰۸

۶- التهذیب باب عدد قصول الاذان ح/۲۰ ج/۲ ؛ اقول: ثم انه فی خبر عمار جاء (و افصل بین الاذان و الاقامه بقعود او بکلام او تسبیح و سألته کم الذی یجزی بین الاذان و الاقامه من القول قال الحمد الله)رواه الفقیه موثقاً فی باب ۴۴ من الصلاه ص/۱۸۵ ح/۱۴ و الظاهر انه منفرد بالفصل بین الاذان و الاقامه بکلام او تسبیح فاذا لم یعضده خبر اخر یعتمد علیه فهو کباقی اخباره لا یعتمد علیه .

(او خطوه او سكته و يختص المغرب بالاخيرتين)

اما الخطوه فالمصنف فى الذكرى لم يجد بها حديثاً لكن ذكرها معظم الاصحاب(۱). قلت: الّا ان الرضوى ذكرها للمنفرد مع قيود و دعاء(۲) و لا عبره به, كما و انه لا يعلم كونها روايه فلعله استنبط هذا المعنى من بعض الروايات المتقدمه .

و اما السكته: ففى خبر سيف بن عميره عن بعض اصحابنا (بين كل اذانين قعده الّا المغرب فان بينهما نفساً)(۳) لكن يعارضه خبر اسحاق الجريرى (من جلس فيما بين اذان المغرب و الاقامه كان كالمتشحط بدمه فى سبيل الله)(۴) و خبر الامالى عن زريق (من السنه الجلسه بين الاذان والاقامه فى صلاه الغداه و صلاه المغرب)(۵) و هذه الاخبار ضعيفه السند و ما اعتمده المشهور هو المعتمد.

(و يكره الكلام فى خلالهما)

كما تقدم بعض الكلام فيه و قلنا بحرمته فى الجماعه اذا قال المؤذن قد قامت الصلاه.

۱- الذكرى ج۳ ص/ ۲۴۲

۲- الفقه الرضوى ص۹۸ - مستدرك الوسائل باب۸ من ابواب الاذان و الاقامه ح/۲

۳- تهذيب الأحكام (تحقيق الخرسان) ج ۲ ص ۶۴

۴- تهذيب الأحكام (تحقيق الخرسان) ج ۲ ص ۶۵ باب۷ عدد فصول الأذان و الإقامه.

۵- الأمالى (للطوسى) ص ۶۹۵

(و يستحب الطهاره حالتهما)

قد مر الكلام فى الاقامه و قلنا ان الطهاره شرط فيها و اما الاذان فلم يرد فيه خبر خاص عدا ما فى الدعائم (لا بأس ان يؤذن الرجل على غير طهور و يكون على طهر افضل) لكنه لا يعلم كونه روايه مضافا لضعفه وارساله.

(و) تستحب (الحكايه لغير المؤذن)

كما رواه محمد بن مسلم (كان رسول الله (صلى الله عليه و آله) اذا سمع المؤذن يؤذن قال مثل ما يقوله فى كل شيء)(1) و فى صحيحه الاخر (ولو سمعت المنادى ينادى بالاذان و انت على الخلاء فاذكر الله عز وجل و قل كما يقول المؤذن)(2) و فى خبر ابى بصير (اذا سمعت الاذان وانت على الخلاء فقل مثل ما يقول المؤذن و لا تدع ذكر الله عزوجل فى تلك الحال - الى- يا موسى اذكرنى على كل حال)(3) و فى صحيحه زراره (قلت للباقر (عليه السلام) ما اقول اذا سمعت الاذان قال: اذكر الله مع كل ذاكر)(4) و المستفاد من هذه الروايات انّ الاذان كله ذكر الله جل وعلا، و لازم ذلك عدم

1- الكافى (ط - الإسلاميه) ج 3 ص 307 ؛ و الحديث لا اشكال فى سنده الّا من جهه ربعى فانه مشترك نعم انه وصف بالصحيح فى بعض الكتب الاستدلاليه.

2- العلل ج/1 باب202 ؛ ص284 و جاء فى اوله (لا تدعنّ ذكر الله عزوجل على كل حال و لو سمعت ...) .

3- العلل ج/1 باب202 ص284

4- العلل ج/1 باب202 ح/3 ص284

مـانعیه حکـایه الاذان فی الصـلاه فما عن المبسوط من بطلان الصـلاه بـذکر حیّ علی الصـلاه لانها لیست ذکراً(۱)، اجتهاد قبال النص .

نعم قد یقال بانصـراف ادله استحباب حکایه الاذان عن حال الصلاه و علیه فلا یعلم استحباب الحکایه فی الصلاه لکنه ایضاً لا یدل علی بطلان الصلاه لو حکاها بعد النص علی کون الاذان کله ذکراً.

و اما ابدال الحیعلات بالحوقله فلا اصل له عندنا و انما هو فی روایات العامه کما فی روایه سنن ابی داود عن عمر (اذا قال حیّ علی الصـلاه حیّ علی الفلاـح قولوا فی کل منهما لا حول و لا قوه الّا بالله) و مثله روی الطبری فی ذیله عن الحارث بن نوفل(۲) مضافا الی انهما قد تضمنا اسقاط حی علی خیر العمل الذی فعله عمر, نعم روی الدعائم قریباً منه عن السجاد (علیه السلام) الّا ان الدعائم(۳) لا دلیل علی اعتباره .

۱- النجعه ج۲ ص۲۲۶

۲- النجعه ج۲ ص۲۲۵

۳- دعائم الاسـلام للقاضی نعمان المصری و هو غیر معلوم المذهب فقد نقل القاموس ج/ ۹ ص۲۲۳ عن ابن خلکان و ابن کثیر انه کان من الفضلاء المشهورین مالکیا ثم انتقل الی مذهب الامامیه لکن ابن شهر آشوب المازندرانی قال فی معالم العلماء فی حقه ص۱۲۶ انه لیس بامامی ولا ترجیح لکلام ابن خلکان و ابن کثیر علی کلام ابن شهر آشوب .

بطلان الاذان والاقامه ببطلان الصلاه

و هل يبطل اذان الصلاه - لا الاعلام - و اقامتها ببطلان الصلاه ام لا؟ دل على الاول صحيح حديث الاربعمائه (و الالتفات الفاحش يقطع الصلاه و ينبغى لمن يفعل ذلك ان يبتدأ الصلاه بالاذان والاقامه والتكبير)(١) و يمكن الاستدلال على بطلان الاقامه بما تقدم من كونها من الصلاه اذا تم الوثوق به.

حصيله البحث:

يستحبّ الأذان و الإقامه للاعلام و للصلاه فبل الصلاه بأن ينويهما و يكبّر أربعاً فى أول الأذان ثمّ التّشهّدان ثمّ الحيّعلات الثّلاث ثمّ التّكبير ثمّ التّهليل مثنى مثنى و الإقامه مثنى و يزيد بعد حيّ على خير العمل قد قامت الصّلاه مرّتين و يهلّل فى آخرها مرّةً. و لا يجوز زياده غير هذه فى الأذان و الإقامه كالصلاه خير من النوم

١- الخصال ص٦٢٢ اقول: و سند حديث الاربعمائه لا اشكال فيه الّا من جهه القاسم بن يحيى و جده الحسن بن راشد و قد ضعف الغضائرى الاول و الثانى لم يوثق لكن الظاهر من الصدوق وثاقتهما فقد قال بعد نقل روايه الحسن بن راشد عن الحسين بن ثوير فى كيفيه زياره الحسين (عليه السلام) (و اخترت هذه لهذا الكتاب لأنها أصح الزيارات عندى من طريق الروايه) وطريقه الى الحسين (ابوه عن سعد عن احمد بن محمد بن عيسى و ابراهيم بن هاشم عن القاسم بن يحيى عن جده الحسن) ثم انه يمكن تصحيح روايته باعتماد المشايخ النقاد عليها فقد اعتمد على روايته الصدوق و ابوه و سعد بن عبد الله و احمد بن محمد بن عيسى و ابراهيم بن هاشم و ابن الوليد, و ايضاً سند حديث الأربعمائه بالاضافه الى الصدوق والده و سعد, (الفهرست ص١٢٧). هذا و للحديث سند صحيح الى محمد بن مسلم ذكره النجاشى.

فی اذان الصبح وکذلک التّشهّد بالولایه لامیر المؤمنین (علیه السلام) و الائمه الاطهار (علیهم السلام) و إن کان الواقع کذلک، ویکره الکلام فیهما المعلوم عرفا انه خارج عنهما والّا حرم ویستحب اعاده الاقامه لو تکلم فیها ویحرم التکلم فی الجماعه بعد قول المؤذن قد قامت الصلاه الّا ان یکون القوم لیس یعرف لهم امام.

و یستحب الاذان والاقامه فی الخمس أداءً و قضاءً للمنفرد و الجامع، ویتأکدان فی الجهریه وخصوصاً الغداه والمغرب. و یستحبّان للنّساء. و لو نسیهما تدارکهما ما لم یرکع.

و یسقط الاذان والاقامه عن الجماعه الثّانیه ما لم تتفرّق الأولی، و یسقط الأذان فی عصری عرفه و الجمعه و عشاء المزدلفه وفی الجمع بین الفریضتین وسقوطه عزیمه لا رخصه .

و یستحبّ رفع الصّوت بالاذان للرّجل و التّرتیل فیه و الحدر فی الاقامه، و استقبال القبله فی تشهدی الاذان و الفصل بینهما برکعتین بین الظهرین والرکعتان هما الاخیرتان من نافله الظهر, او یفصل بسجدهٍ أو جلسهٍ و یکره الکلام فی خلالها, و یشترط فی الاقامه الطّهاره, و یبطل اذان الصلاه و اقامتها ببطلان الصلاه وتستحب حکایه الاذان لغیر المؤذّن.

ص:۲۰۳

وجوب القیام فی الصلاه

(ثم یجب القیام)

ففی صحیحه ابی حمزه عن ابی جعفر (علیه السلام) فی قول الله عز وجل {الـذین یذکرون الله قیاماً} قال الصحیح یصلی قائماً {وقعوداً} المریض یصلی جالساً {وعلی جنوبهم} الذی یکون اضعف من المریض الذی یصلی جالساً .(۱)

وهو رکن فی تکبیره الاحرام لرکنیتها وذلک للعلم بوجوب التکبیر والشک فی سقوطه مع النسیان لعدم شمول حدیث لا تعاد له لانه یشمل ما بعد الدخول فی الصلاه ویؤید ذلک موثق عمار(۲) واما فی حین القراءه فلیس رکناً و ان کان واجباً فمن کبر وسها عن القرائه فرکع فصلاته صحیحه.

(مستقلاً به مع المکنه)

کما دلت علیه صحیحه ابن سنان (لا تمسک بخمرک و انت تصلی و لا تستند الی جدار الّا ان تکون مریضا)(۳) و تعارضها صحیحه علی بن جعفر (سأله عن الرجل هل یصلح له ان یستند الی حائط المسجد و هو یصلی او یضع یده علی الحائط و هو قائم من غیر مرض ولا عله فقال لا بأس)(۴) ومثلها موثقه ابن بکیر (لا بأس

۱- التهذیب ج/۳ باب۱۴ ص۱۷۶ ح/۹ رواه عن الکافی ج/۳ ص ۴۱۱ ج/۱۱

۲- الوسائل ابواب القیام ب۱۳ ح ۱

۳- التهذیب ج/۳ باب۱۴ ص۱۷۶ ح/۷ قیل: والخمر: بالتحریک ما وارک من جبل أو شجر و الامساک به هنا کنایه عن الاستناد الیه.

۴- الفقیه ج/۱ ص۲۳۷ ح/۱۳ باب ۵۰

بالتوکی علی عصا و الاتکاء علی الحائط)(۱) و غیرهما(۲) و الجمع بینهما یقتضی حمل صحیحه ابن سنان علی الاستحباب الّا اذا ثبت اعراض الاصحاب عن الطائفه الثانیه الّا انک قد عرفت افتاء الصدوق و ابو الصلاح بها(۳) و نقل الشیخ لها بلا تأویل و لا رد(۴).

(فان عجز) عن القیام فی کل صلاته (ففی البعض فان عجر اعتمد)

بناء علی کون الاعتماد لا یجوز ابتداءً و قد عرفت خلافه .

و یدل علی وجوب القیام مهما امکن ولو لتکبیره الاحرام او لنصف الصلاه عند الامکان صحیحه جمیل بن درّاج (ما حدّ المریض الذی یصلّی قاعداً فقال: ان الرجل لیوعک و یخرج و لکنه هو اعلم بنفسه ولکن اذا قوی فلیقم(۵)) و فی صحیحه محمد بن مسلم «عن الرجل و المرأه یذهب بصره فیأتیه الاطباء فیقولون

۱- التهذیب ج/۲ ص۳۲۷ ح/۱۷۹ باب۱۵

۲- التهذیب ج/۲ ص۳۲۷ ح/۱۹۶ باب۱۵

۳- المختلف ص۱۰۰ ورده العلامه بالاجماع و لا اجماع .

۴- فحمل النجعه لها علی الاستناد بلا اعتماد, بلا شاهد و لا دلیل و مخالف لظهورها. ص۲۲۹ کتاب الصلاه ج/۱

۵- الکافی ج/۳ باب ۶۵ ح/۳ ص۴۱۰ ؛ اقول: نقل صاحب النجعه «یحرج» بدل «یخرج» و لعله نقل ذلک من نسخه مصححه و المراد حصول الحرج و فی التهذیب یجرح من الجرح ذکر ذلک فی ج/۳ ص۱۷۷ح۱۳ و الوعک کما فی المختار الصحاح ص۷۲۹ هو مغث الحمی.

نداویک شهراً او أربعین لیله مستلقیاً کذلک یصلی فرخص فی ذلک وقال فمن اضطرّ غیر باغ و لا عاد فلا اثم علیه»(۱).

ثم ان تعبیر المصنف بالبعض مع الالف واللام خلاف المنقول عن کلام العرب ففی الصحاح «کل وبعض معرفتان و لم یجیء عن العرب بالالف واللام(۲)».

(فان عجز اضطجع)

وتدل علیه الایه الشریفه {الذین یذکرون الله قیاماً وقعوداً وعلی جنوبهم}(۳) بعد ورود تفسیرها بذلک فی صحیحه ابی حمزه المتقدمه(۴) و عموم الایه و الروایه یدل علی التخییر بین الایمن و الایسر و به افتی المفید(۵) والمرتضی(۶) وهو الظاهر من الکلینی حیث لم یرو ما یخالف عموم صحیحه ابی حمزه واختلف کلام الصدوق فروی فی الفقیه مرفوعاً عن النبی (صلی الله علیه و آله) (المریض یصلّی قائماً فان لم یستطع صلی جالساً فان لم یستطع صلی علی جنبه الایمن فان لم یستطع علی جنبه الایسر فان لم یستطع استلقی وأومیٔ ایماءً وجعل وجهه نحو القبله وجعل سجوده اخفض من

۱- المصدر السابق ح/۴ و الایه من سوره البقره ایه ۱۶۸

۲- مختار الصحاح ص۵۷۶ عنوان کلل الّا أنه قال بعد ذلک و هو جائز لأن فیها معنی الاضافه اضفت أو لم تضف. و أجابه بعض المحققین بأنه اجتهاد و لا حجیه فیه.

۳- ال عمران ایه ۱۹۱

۴- الکافی ج/۳ ص۴۱۱ ح/۱۱

۵- المقنعه ص۳۶

۶- جمل العلم و العمل ص۸۵

ركوعه)(۱) وبه قال ابن الجنيد(۲) وابن ادريس(۳) وقال فی المقنع:فاذا لم يستطع المريض الجلوس فليصل مضطجعاً على يمينه فان لم يقدر فمستلقياً رجليه نحو القبله(۴)، ولعله استند الى موثق عمار وقال يوجه كما يوجه الرجل فی لحده وينام على جنبه الايمن ثم يومئ بالصلاه فان لم يقدر ان ينام على جنبه الايمن فكيف ما قدر فانه له جائز(۵). وحيث انه خلاف عموم الايه المباركه فلا يمكن ان يصار اليه مع ما فی اخبار عمار من شذوذ ويبقى مرفوع الفقيه من الترتب بين الايمن والايسر الّا انه لا يقاوم عموم الايه والروايه وعليه فالصحيح هو التخيير بين الاضطجاع على الايمن او الايسر كما جاء فی المتن.

ثم ان المراد من الاضطجاع على الايمن او الايسر مستقبلاً للقبله انما هو كهيئه الميت فی لحده كما مر فی موثق عمار بخلاف استقبال القبله مع الاستلقاء فانه يكون كهيئه المحتضر فهو المتبادر فيهما ولا يصدق الاستقبال فيهما بغير ذلك.

۱- الفقيه ج/۱ ص۲۳۶ باب ۵۰ اقول: و عباره الشيخ فی النهايه ص۱۲۸ تحتمل ما فی الفقيه فراجع.

۲- المختلف الطبع الجديد ج/۲ ص۴۶۱

۳- السرائر ج/۱ ص۳۴۹

۴- المقنع ص۱۰ و مثل المقنع الشيخ فی النهايه ص۱۲۸ و المبسوط ج/۱ ص۱۰۰ و ابن البراج ج/۱ ص۲۱۱

۵- التهذيب ج/۳ ص۱۷۵ ح/۵

هذا وما قد يتوهم من جواز الصلاه مستلقياً اذا عجز عن القعود كما فی مرسل محمدبن ابراهيم(۱) فمحمول على ما اذا لم يتمكن من الصلاه على جنبيه.

(و يومیء للركوع و السجود بالرأس)

كما هو مقتضى صحيحه الحلبی «عن المريض اذا لم يستطع القيام والسجود قال يومیء برأسه ايماءً وان يضع جبهته على الارض احب الیّ»(۲) وذيله يدل على افضليه السجود ولو لم يكن واجباً لما فيه من شده .

ثم ان الصحيحه قد اطلقت الايماء فی الركوع والسجود وبها اكتفى الكلينی الّا انه ورد كون السجود اخفض من الركوع كما افتى به الفقيه(۳)والشيخ فی النهايه(۴) ودلت عليه صحيحه زراره (قال ارأيت اذا لم يكن المواقف على وضوء كيف يصنع ولا يقدر على النزول قال يتيمم من لبد دابته او سرجه او معرفه دابته فان فيها غباراً ويصلی ويجعل السجود اخفض من الركوع ولا يدور الى القبله ولكن اينما دارت دابته غير انه يستقبل القبله باول تكبيره حين يتوجه(۵))(۶).

۱- الكافی ج/۳ ص۴۱۱ باب ۶۵ ح/۱۲ و مثله ما عن صحيفه الرضا (عليه السلام) و العيون ص۳۶ ج/۲ و فيه: (فان لم يستطع أن يصلی جالساً فليصل مستلقياً ناصباً رجليه حيال القبله يومیء ايماءً).

۲- الكافی ج/۳ ص۴۱۰ باب ۶۵ ح/۵

۳- الفقيه باب ۵۰ ج/۱ ص۲۳۶ ح/۵ و ح/۶؛ و ص۲۹۵ ح/۱۲؛ و ص۲۹۶ فذكر فيها حكم العريان و من كان فی الماء و.. و أنه يكون السجود اخفض من الركوع.

۴- النهايه ص۱۲۹

۵- التهذيب ج/۳ ص۱۷۴

۶- الفقيه ج/۱ ص۲۹۵ح/۱۲ باب۶۳

وعکس المفید فقال: (والسابح فی الماء- الی- ویکون رکوعه اخفض من سجوده لان الرکوع انحفاض منه والسجود ایماء الی القبله وکذلک صلاه المتوحل)(۱).

اقول: و لم یذکر له الشیخ مستند کما و لم یظهر له من دلیل و من المحتمل قویاً کونه من تحریف النساخ فقد قال بعده بقلیل فی صلاه العراه.

(و یکون سجوده اخفض من رکوعه)

وکیف کان فبعد استحکام اطلاق صحیحه الحلبی لانه (علیه السلام) فی مقام البیان تحمل صحیحه زراره علی الاستحباب فالصحیح استحباب کون السجود اخفض من الرکوع.

(فان عجز غمض عینیه لهما وفتحهما لرفعهما)

کما هو مقتضی مرسل محمد بن ابراهیم المتقدم ففیه: (فاذا اراد الرکوع غمّض عینیه ثم سبّح ثم یفتح عینیّه فیکون فتح عینیّه رفع رأسه من الرکوع فاذا اراد ان یسجد غمّض عینیّه ...(۲)) و به افتی الفقیه(۳).

ثم ان تغمیض العین لا ینحصر بالبصیر بل هو شامل للاعمی للاطلاق فالاعمی یغمض اجفان عینیه للرکوع و السجود، و اما مع عدم الامکان فهل یجب علیه ان

۱- المقنعه ص۳۶

۲- الکافی ج/۳ ص ۴۱۱ ح/۱۲ باب۶۵

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۳۵ ح/۱ باب ۵۰

ینوی الرکوع والسـجود بقلبه ام لا ـ؟ قیل بالاول ولا دلیل له ظاهرا(۱) الّا قاعـده المیسور وهی غیر ثابته الّا ان معتبره ال سام تـدل علیه.

هـذا و إذا دار الأمر بین القیام للجزء السابق و اللاحق قـدم السابق وذلک لانه بعـد قدرته علی القیام فی الجزء السابق یشـمله قوله (علیه السـلام) فی صـحیحه جمیل: «سألت أبا عبـد اللّه علیه السّـلام: ما حـدّ المرض الـذی یصـلّی صاحبه قاعدا؟ فقال: ان الرجل لیوعک و یخرج و لکنه أعلم بنفسه إذا قوی فلیقم»(۲) و هذا من دون فرق بین کون القیام الرکنی هو الأوّل أو الثانی.

و لا نعرف وجها لترجیح القیام الرکنی- کما اختاره بعض الفقهاء- أو التخییر کما اختاره بعض آخر.

نیه الصلاه

(و النیه معینّه الفرض والاداء او القضاء والوجوب اوالندب والقربه)

المراد من النیه هو القصـد و لا شک ان الاتیان بایّ عباده یحتاج الی القصـد و لولاه لما صـدق امتثال الامر ویشـهد لذلک ایضـا موثقه عمار (فی الرجل یرید ان یصلّی

ص:۲۱۰

۱- نعم یـدل علیه ما تقـدم فی باب التیمم من معتبره عبـد الأعلی ال سام الداله علی مفاد قاعده المیسور فی الطهاره و الصـلاه أو مطلقاً فان قلنا باعتبار سندها کما تقدم تم المطلوب و الّا فلا.

۲- وسائل الشیعه الباب ۶ من أبواب القیام الحدیث ۳

ثمان رکعات فیصلی عشر رکعات فیحتسب بالرکعتین من صلاه علیه قال: لا الّا ان یصلیها عمدا فان لم ینو ذلک فلا)(۱) وقد مر الکلام فی ذلک.

واما تعیین الاداء والقضاء فلازم حیث لا یحصل التعیین بدونهما نعم لو حصل التعیین بدونهما کفی.

و اما نیه الوجوب او الندب فلا دلیل علیهما.

و اما نیه القربه فالمراد منها هو قصد امتثال الامر فقط ولو اجمالاً ـ ویدل علی کفایه النیه اجمالا صحیح معاویه بن عمار عن الصادق (علیه السلام) (..ان النبی (صلی الله علیه و آله) قال لامیر المؤمنین (علیه السلام) فانت بما اهللت؟ قال: اهلال کاهلال النبی (صلی الله علیه و آله) فقال (صلی الله علیه و آله) قرَّعلی احرامک..)(۲) و هو وان کان فی الحج الّا انه شامل لکل العبادات.

نعم یشترط الاخلاص فی العباده کما دل علیه قوله تعالی { وما امروا الا لیعبدوا الله مخلصین له الدین }(۳) و قوله { و ما لاحد عنده من نعمهٍ تجزی الّا ابتغاء وجه ربه الاعلی }(۴) و الظاهر من کلمات العلماء هو هذا المعنی من شرط القربه.

تکبیره الاحرام

(و تکبیره الاحرام بالعربیه و سایر الاذکار الواجبه)

۱- التهذیب ج/۲ ص۳۴۳ ح/۹ باب ۱۶

۲- الکافی (ط - دارالحدیث) ج ۸ ص ۱۶۴ باب حج النبی صلی الله علیه و آله .

۳- سوره البینه ایه ۲۰

۴- سوره اللیل ایه ۱۹و۲۰

و یستحب رفع الیدین بالتکبیر و لا یتجاوز بها اذنیه کما فی صحیح زراره «اذا قمت الی الصلاه فکبرت فارفع یدیک ولا تجاوز بکفیک اذنیک ای حیال وجهک»(۱) وهی اول جزء من اجزاء الصلاه کما هو مقتضی النصوص المتضمنه ان افتتاح الصلاه التکبیر(۲).

و بذلک یظهر ان القیام شرط فیها لا جزء لکنه رکن فی تکبیره الاحرام لرکنیتها وذلک للعلم بوجوب التکبیر والشک فی سقوطه مع النسیان لعدم شمول حدیث لا تعاد له لانه یشمل ما بعد الدخول فی الصلاه , وعلیه یکون ترکها عمداً وسهواً مبطل للصلاه کما فی صحیح زراره (سألت ابا جعفر (علیه السلام) عن الرجل ینسی تکبیره الافتتاح قال: (علیه السلام) یعید الصلاه).

ولابد ان تکون بالعربیه لعدم الدلیل علی اجزاء غیرها.

واما الاذکار غیر الواجبه التی لم یتعین کونها بالعربیه کالقنوت فقد وقع الخلاف فی جوازها بغیر العربیه فعن محمد بن الحسن الصفار جوازها واستدل له الصدوق بعد ان اختار الجواز وقال: لقول الجواد (علیه السلام) (لا بأس ان یتکلم الرجل فی صلاه الفریضه بکل شیء یناجی به ربه تعالی) قال و لو لم یرد هذا الخبر لکنت أجیزه بالخبر الذی روی عن الصادق (علیه السلام) انه قال (کل شیء مطلق حتی یرد فیه نهی)، و عن سعد بن عبدالله القمی عدم الجواز(۳).

ص:۲۱۲

۱- الوسائل باب ۱۰ من ابواب تکبیره الاحرام ح/۲

۲- الوسائل باب ۱۰ من ابواب تکبیره الاحرام ح/۲

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۰۸ باب ۴۵

اقول: لا اشكال فی استثناء الذکر والدعاء من الکلام الزائد فی کل احوال الصلاه کما دلت علیه الادله ففی صحیح ابن مهزیار (عن الرجل یتکلم فی صلاه الفریضه بکل شیء یناجی به ربه قال (علیه السلام) نعم)(۱) و صحیح الحلبی (کلما ذکرت الله عز وجل والنبی (صلی الله علیه و آله) فهو من الصلاه)(۲) لکن الکلام فی اطلاق هذه العمومات لما نحن فیه من الذکر بغیر اللغه العربیه فمن لم یجوّز یستدل بتعین مورد هذه الادله بالعربیه او لا اطلاق لشمولها لغیرالعربیه وبعباره اخری القدر المتیقن منها مانعاً من حصول الاطلاق الّا ان الصحیح ان العربیه وان کانت هی القدر المتیقن خارجاً (لا فی مقام التخاطب) الّا انه لا یضر فی عموم وشمول قوله (علیه السلام) کلما ذکرت الله عزوجل بل الظاهر منها بحسب المتفاهم العرفی ذکر الله بکل لسان وما قیل من ان القدر المتیقن یکون مانعاً من الاطلاق فصحیح اذا ما اوجب تعدد الموضوع و لا ینطبق علی ما نحن فیه.

و اما الاذکار و الاجزاء المندوبه الوارده باللغه العربیه فلا شک فی تعین العربیه فیها.

(و تجب المقارنه للنیه)

کما هو معلوم وقد تقدم وایضاً ان التکبیر لا یتعین للاحرام ولا یصدق علیه اسم تکبیره الاحرام الّا بالقصد والنیه وبذلک یظهر ان النیه لیست رکناً فی الصلاه بل هی شرط لافعال الصلاه.

۱- الوسائل باب ۱۳ من ابواب قواطع الصلاه ح/۱؛ التهذیب ج/۲ ص۳۲۶ ح/۱۹۳ باب ۱۵

۲- الوسائل باب ۱۳ من ابواب قواطع الصلاه ح/۲ ؛ الکافی ج/۳ ص۳۳۷ ح/۶

(و استدامه حکمها الی الفراغ)

بـان یکون قاصـداً لامتثـال المامور به الی اخر اجزائه واما لو نوی القطع ولم یقطع کأن نوی القطع فی الرکعه الثانیه وهو بعـدُ فی الرکعه الاـولی ثم انصرف عن نیته فهـل تبطـل صـلاته ام لا؟ قـد یقال بالثانی حیث ان الملاک فی النیه هو حصول الامتثال وقد حصّل الامتثال وان اضمر القطع والصحیح هو الاول وذلک لعدم القصد الی الصلاه المامور بها.

حصیله البحث:

ثمّ یجب القیـام ولو بالاعتمـاد ولاـ یضـر الاعتماد مع المکنه لکنه مکروه فإن عجز ففی البعض، فإن عجز قعـد فإن عجز اضـطجع مخیرا بین الیمین والیسار کما یدفن المیت فإن عجز اسـتلقی کالمحتضـر و یومئ للرّکوع و السّجود بالرّأس و یستحب ان یخفض رأسه للسـجود اکثر من الرکوع فـإن عجز غمّض عینیه لهما و فتحهما لرفعهما ولو کان اعمی والّا نواهما بقلبه. و إذا دار الأمر بین القیام للجزء السابق و اللاحق قدم السابق.

و النّیّه معیّنه الفرض و الأداء أو القضاء و القربه بمعنی قصد امتثال الامر.

و تکبیره الإـحرام بـالعربیّه و فی سـائر الأذکـار الواجبه ومثلهـا الاذکـار والاـجزاء المنـدوبه الوارده باللغه العربیه واما مطلق الـذکر والدعاء والمناجاه فتجوز بغیر العربیه ولا تضر بصحه الصلاه، و تجب المقارنه للنّیّه و استدامه حکمها إلی الفراغ

ص:۲۱۴

ویستحب رفع الیدین بالتکبیر ولا یتجاوز بها اذنیه. وهی اول جزء من اجزاء الصلاه والقیام لها شرط فیها لا جزء وترکها عمداً وسهواً مبطل للصلاه.

ویجوز وصل ألف تکبیره الاحرام بآخر الاقامه وکذلک وصل رائها بالفاتحه .

وجوب القراءه

(و قراءه الحمد و سوره کامله)

اما وجوب الحمد فلا خلاف فیه و تدل علیه صحیحه محمد بن مسلم «سألته عن الذی لا یقرأ فاتحه الکتاب فی صلاته قال لا صلاه له الّا ان یقرأها فی جهر او اخفات»(۱) و غیرها(۲) و لا شک فی وجوب الحمد فی النوافل ایضا .

و اما خبر البطائنی الدال علی کفایه ثلاث تسبیحات بدل القراءه فیها فشاذ و راویه واقفی، ویدل علی وجوب السوره صحیح علی بن مهزیار عن یحیی بن ابی عمران(۳) قال کتبت الی ابی جعفر (علیه السلام) جعلت فداک (ما تقول فی رجل ابتدأ ببسم الله الرحمن الرحیم فی صلاته(۴) وحده فی ام الکتاب فلمّا صار الی غیر ام الکتاب من السور ترکهافقال العباسی لیس بذلک بأس فکتب بخطه یعیدها مرتین علی

۱- الکافی ج/۳ ص۴۵۵ باب ۸۶ ح/۲۰

۲- الوسائل باب ۲۸ من ابواب القرائه فی الصلاه ح/۲ موثق سماعه .

۳- و قد وردت فی جلالته روایتین راجع القاموس ج/۹ ص۳۸۲

۴- الظاهر أنه (علیه السلام) کتب یعیدها مرتین فمرتین متعلقه بکتب .

رغم انفه یعنی العباسی)(۱) و دلاله الروایه علی وجوب السوره مما لا اشکال فیه ویدل علی وجوب السوره ثبوت اصل السوره فی الصلاه وعدم ما یدل علی سقوطها کما فی صحیح معاویه بن عمار الاتی وخبر منصور(۲) وغیرهما.

والامر کذلک بناءًعلی ان حکم دوران الامر بین الاقل والاکثر الارتباطیین هو الرجوع الی الاشتغال اما لو قلنا بجریان البراءه عند دوران الامر بین الاقل والاکثر الارتباطیین کما هو الحق وشککنا فی دلاله ما یدل علی وجوب السوره ولم نستکشف من الشهره بین القدماء ثبوت الوجوب فلابد من القول بعدم وجوبها.

واما مرسل ابان بن عثمان (سألته عن السوره بین رکعتین فقال نعم اقسمها کیف شئت(۳)) وصحیح زراره عن (رجل قرأ سوره فی رکعه فغلط ایدع المکان الذی غلط فیه ویمضی فی قراءته او یدع تلک السوره ویتحول منها الی غیرها؟ فقال: کل ذلک لا بأس به وان قرأ ایه واحده فشاء ان یرکع بها رکع(۴)) وما عن ابی بصیر (اذا کانت ست ایات قرأ بالنصف منها فی الرکعه الاولی والنصف الاخر فی

۱- الکافی ج/۳ ص۳۱۳ ح/۲ باب ۲۱ اقول و ما فیها من (مرتین) مجمله و احتمل المرآه أنها متعلقه بکتب یعنی کتب مرتین أنه یعیدها من باب التأکید فتکون کلمه یعیدها من کلام الراوی و هذا هو الظاهر فیرتفع الاجمال.
۲- الکافی ج/۳ باب ۲۱ ح/۱۲ ص۳۱۴ و هو (لا تقرء فی المکتوبه باقل من السوره و لا اکثر) و لا اشکال فی دلالته فهو ناظر الی النهی و الکراهه أو حرمه عن قرائه اکثر من سوره کما و قد تضمن عن وجوب قراءه السوره ایضاً.
۳- التهذیب ج/۲ باب ۸ ص۷۳ ح/۳۹
۴- التهذیب ج/۲ باب ۱۵ ص۲۹۳ ح/۳۸

الرکعه الثانیه)(۱) وغیرها من الروایات الداله علی جواز ترک السوره فی الفریضه اما صراحهً او ظهوراً فقد حملها الشیخ الاولی منها علی التقیه(۲) والثانیه والثالثه علی النافله(۳).

اقول: و حمل هذه الروایات علی استحباب السوره وان کان ممکناً الّا انه خلاف المشهور ولم یذهب الی استحبابها الّا ابن الجنید و سلّار(۴) و الشیخ فی النهایه(۵) و اما فی سائر کتبه فذهب الی الوجوب کغیره(۶) ویشهد لهم علی استحباب السوره صریحاً صحیح علی بن رئاب(ان فاتحه الکتاب تجوز وحدها فی الفریضه) ورواه الشیخ مره اخری عن علی بن رئاب عن الحلبی وکیف کان فهو خبر واحد مضطرب السند و حمله الشیخ علی حال الضروره و الحاصل ان مجموع ما یمکن ان یستدل به للاستحباب مخالف للمشهور فقد ذهب العمانی و ابن ادریس و المرتضی و الحلبی و القاضی(۷) و الکلینی و الصدوق و المفید الی وجوب السوره و لم یخالف احد من الفقهاء قبل الشیخ الّا ابن الجنید و هذه قرینه قویه علی

ص:۲۱۷

۱- التهذیب ج/۲ باب ۱۵ ص۲۹۴ ح/۳۸

۲- التهذیب ج/۲ ص۲۹۴

۳- المصدر السابق

۴- المختلف ص۹۱

۵- النهایه ص۷۵

۶- المختلف ص۹۱

۷- المختلف ص۹۲ نقل عنهم جمیعاً

ضعف جمیع الروایات الداله علی عدم وجوب السوره او الاکتفاء ببعضـها و معارضه بما تقدم من صـحیح ابن مهزیار و ما سیأتی و انه لابد من حملها علی التقیه کما هو مذهب العامه(۱) و حمل مطلقاتها علی النافله و یشهد لجواز ترکها فی النافله صحیح ابن سنان (یجوز للمریض ان یقرأ فی الفریضه فاتحه الکتاب وحدها ویجوز للصـحیح فی قضاء صـلاه التطوع باللیل والنهار)(۲) وهی وان کانت اخص من المدعی الا انها بعد عدم القول بالفصل تتم دلالتها، وقد یسـتدل علی ذلک ایضاً صـحیح ابن یقطین(سألت الرضـا (علیه السـلام) عن تبعیض السوره فقـال (علیه السـلام) اکره ولاـ بـأس به فی النـافله)(۳) ویـدل علی وجوب السوره ایضـاً صحیحه زراره عن البـاقر (علیه السـلام) (اذا ادرک الرجـل بعض الصـلاه وفـاته بعض خلـف امـام- الی- قرء فی کـل رکعه مما ادرک خلف الامام فی نفسه بام الکتاب وسوره فان لم یدرک السوره تامه اجزأته ام الکتاب- الی- فاذا سـلم الامام قام فقرء بأم الکتاب وسوره)(۴).

۱- التذکره ج/۳ ص۱۳۱

۲- الکافی ج/۳ ص۳۱۴ ح/۹ باب ۲۱

۳- الوسائل باب ۴ من ابواب قراءه فی الصلاه ح/۴ و صرح الشیخ فی النهایه ص۷۶ بکفایه الحمد وحدها فی النوافل لکنه قائل بسقوطها فی الفرائض ایضاً.

۴- الاستبصار ج/۱ ص۴۳۶ باب ۲۶۷ ح/۱

البسمله ایه من الحمد ومن کل سوره عدا براءه

البسـمله ایه من الحمد ومن کل سوره عدا براءه وفی النمل ایه وبعض ایه ویدل علی ذلک صـریحاً صـحیحه عمر بن أذنیه الوارد حول المعراج وفیهـا: (فلمـا فرغ من التکبیر والافتتاح اوحی الله الیه سمِ باسـمی فمن اجل ذ لک جعل بسم الله الرحمن الرحیم فی اول السوره- الی- فلمـا بلغ ولاـ الضـالّین قـال النبی (صـلی الله علیه و آله) الحمـد لله رب العـالمین شـکراً فـأوحی الله الیه قطعت ذکری فسم باسمی فمن اجل ذلک جعل بسم الله الرحمن الرحیم فی اول السوره(۱)) وصحیح معاویه بن عمار (اذا قمت للصلاه اقرء بسم الله الرحمن الرحیم فی فـاتحه القران قـال نعم قلت فـاذا قرأت فـاتحه القران أقرء بسم الله الرحمن الرحیم مع السوره قال نعم(۲)) ودلالتهـا علی وجوب قراءه البسـمله لکـل السوره واضـحه ولیس ذلک امراً مسـتقلاً عن وجوب السوره حتی یقال انه لا دلاله فیها علی کونها جزءاً فاذا کانت البسـمله واجبه ثبت کونها جزءاً للاجماع علی عـدم وجوب شـیء غیر الحمد والسوره کما وانه قد اتفقت کلمه المسـلمین علی عدم وجود زیاده فی القران الکریم وقد ثبت کتابه البسمله فی اوائل السور ما عدا البراءه من زمن النبی (صـلی الله علیه و آله) الی یومنا هذا وهو ایه کونها جزءاً من کل سوره لا انها للاستفتاح فی ما عدا الحمد(۳) وبذلک صرح

ص:۲۱۹

۱- الکافی ج/۳ ص۴۸۵ ح/۱ باب النوادر

۲- الکافی ج/۳ باب ۲۱ ح/۱ ص۳۱۲

۳- کما حکی عن ابن الجنیـد و لم اعثر علی هـذه الحکایه فی المختلف و قـد صـرح المفیـد فی المقنعه ص۱۶ بکونها اول کل سوره من القرآن.

المفید فی مقنعته(۱) واما صحیح محمدبن مسلم(عن الرجل یکون اماماً فیستفتح بالحمد ولایقرء بسم الله الرحمن الرحیم فقال لایضره ولابأس به)(۲) وصحیح عبیدالله الحلبی ومحمد الحلبی سألا الصادق عمن یقرأ فاتحه الکتاب قال نعم ان شاء سراً وان شاء جهراً فقالا ایقرؤها مع السوره الاخری(۳)) فمحمولان علی التقیه واحتمل الشیخ فی الاولی منها ان المراد لا یقرأها جهراً من جهه التقیه وفی الثانیه علی النافله(۴)، اقول: ولا- بعد فی حمله لجهات متعدده و یشهد لهذا الحمل فی الاولی صحیحه نفس محمد بن مسلم وبطریق ابن ابی عمیر کما فی الاول (عن السبع المثانی و القرآن العظیم هی الفاتحه قال نعم قلت بسم الله الرحمن الرحیم من السبع ؟ قال نعم هی افضلهن(۵)).

المعوّذتان من القرآن الکریم

المعوّذتان من القرآن الکریم ففی صحیح صفوان الجمال صلی بنا الصادق (علیه السلام) المغرب فقرء بالمعوذتین فی الرکعتین(۶) وفی صحیح منصور بن حازم قال امرنی

۱- المقنعه من جوامع الفقهیه ص۱۶

۲- التهذیب ج/۲ ص۶۸ باب ۸ ح/۲۵

۳- المصدر السابق ح/۱۷

۴- المصدر السابق ص۶۸ و ۶۹

۵- المصدر السابق باب ۱۵ ح/۱۳ ص۲۸۹

۶- الکافی ج/۳ باب ۲۱ ح/۸ ص۳۱۴

الصادق ان اقرء المعوذتين فی المكتوبه(۱)، و روی القمی صحیحاً عن ابی بكر الحضرمی (قلت لابی جعفر ان ابن مسعود كان یمحو المعوّذتین من المصحف فقال كان ابی یقول انما فعل ذلك ابن مسعود برأیه و هما من القرآن)(۲).

لایشترط فی قراءه السوره عدد خاص فی اياتها

لا یشترط فی قراءه السوره عدد خاص فی اياتها للاطلاق و عدم ما یصلح للتقیید و اما صحیح عمربن یزید «ایقرء الرجل السوره الواحده فی الركعتین من الفریضه فقال لا بأس اذا كانت اكثر من ثلاث آیات»(۳) و یشهد لبطلانه انه لا توجد سوره فی القرآن الكریم اقل من اربع ایات الّا العصر و الكوثر و النصر وهن وان كان كل منهن ثلاث ایات حسب الترقیم الموجود فی القرآن الكریم الّا انّ هذا الترقیم لا حجیه فیه اولا وانه من دون حساب البسمله ایه ثانیاً و اما عندنا نحن الامامیه فبعد كون البسمله جزءاً من كل سوره تزید كل منهما ایه و تكون كل واحده منهنّ اربع ایات وعلیه فتكون الصحیحه مشیره الی كون البسمله جزءاً من القرآن الكریم وانه لا یكفی قراءه السوره بلا بسمله.

۱- التهذیب ج/۲ باب ۸ ح/۱۲۴ ص۹۶

۲- تفسیر القمی ج/۲ ص۴۵۰ و قریب منه ما عن طب الأئمه لابن بسطام الّا أن أصل كتاب ابن بسطام لیس بمعتبر و فیه اخبار منكره و من اخباره المنكره أن لبید بن اعصم الیهودی سحر النبی (ص) و أنه (ص) كان یری أنه یجامع و لیس بجامع).

۳- التهذیب ج/۲ ص۷۱ باب ۸ ح/۳۰

وجوب الاتيان بحروف الفاتحه اجمع

يجب ان يأتى بحروف الفاتحه اجمع حتى التشديد فلو اخل بحرف منها عمداً بطلت صـلاته كما و انه يجب ان تكون على النهج العربى بحيث يعد عند اهل اللسان هو ذاك الحرف .

هل يجب التمييز بين الظاء والضاد ؟

و امـا الظـاء والضاد فهل يجب التمييز بينهما ؟ لم يتعرض احـد من علمائنا لهـذه المسأله سابقا ولم يرد فى اخبارنا لا صـحيحاً ولا ضعيفاً حول ذلك شـىء نعم تعرّض الشافعى من العامه لـذلك كما نقل فى التذكره عنه وذكر وجهين له احدهما وجوب التمييز والثانى عدمه بدليل عسر التمييز بينهما(۱).

اقول: ومقتضـى الاطلاـق المقـامى وعـدم حصول التنبيه منهم (عليه السـلام) مع عسره فى زمـانهم كما نقل ذلك العلامه عن الشـافعى دليل على عـدم الوجوب ثم ان بعض المحققين فى اللغه(۲) جاء بشواهـد على انهما حرف واحـد مضافا لقاعده لو كان لبان.

(الّا مع الضروره فى الاولیین)

ص:۲۲۲

۱- التذكره ج/۳ ص ۱۴۰ طبع آل البيت

۲- و هو الدكتور صبحى الصالح .

و یکفی فی حصول الضروره ان یکون مستعجلاً ویدل علی ذلک صحیحه الحلبی (لا بأس ان یقرء الرجل فی الفریضه بفاتحه الکتاب فی الرکعتین اذا ما اعجلت به حاجه او تخوّف شیئاً)(۱) وغیرها.

(و یجزی فی غیرها الحمد وحدها و التسبیح اربعاً او تسعاً او عشراً او اثنی عشر)

اما کفایه الحمد فسیأتی ما یدل علیه.

و اما کون التسبیح اربعاً فهو قول المفید(۲) ویدل علیه صحیح زراره (ما یجزی من القول فی الرکعتین الا خیرتین قال ان تقول سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر و تکبر و ترکع)(۳) و هو الظاهر من الکلینی، و اما کون التسبیح تسعاً فهو قول علی بن بابویه(۴) و یشهد له صحیح زراره (لا تقرأنّ فی الرکعتین الاخیرتین من الاربع الرکعات - الی- فقل سبحان الله والحمد لله ولا اله الّا الله ثلاث مرات)(۵).

۱- الاستبصار ج/۱ ص۳۱۵ ح/۶ باب۱۷۳و التهذیب ج/۲ ص۷۱ ح/۲۹ باب ۸ و الکافی ج/۳ باب۲۱ ح/۷ ص۳۱۴

۲- المختلف ص۹۲ و المقنعه ص۲۳

۳- الکافی ج/۳ ص۳۱۹ ح/۲ باب۲۳

۴- المختلف ص۹۲

۵- الفقیه ج/۱ ح/۶۸ ص۲۵۶و رواه السرائر فی مستطرفاته ص۷۱ مثل الفقیه الا انه رواه فی السرائر ص۲۱۹ بزیاده و الله اکبر و کلاهما عن کتاب حریز عن زراره و لابد کونه تصحیفاً.

و اما کونه عشراً فنقل المختلف انه للمرتضی کما و نقله عن جمل الشیخ و مسبوطه(۱) .

و اما کونه اثنی عشر فهو قول الشیخ فی النهایه(۲) و نقله المختلف عن العمانی و اقتصاد الشیخ ایضـا(۳) و لم یظهر للاـخیرین مستند الّا ما قد یتوهم من خبر ابن ابی الضحاک انه صحب الرضا (علیه السلام) (۴) من المدینه الی مرو فکان یسبح فی الاخراوین یقول «سبحان الله و الحمد لله واله الا الله و الله اکبر ثلاث مرات(۵)» و لا یخفی علی النبیه انه نقل عمله وهو غیر ما هو الواجب کما وانه فی بعض نسخ الخبر بدون «والله اکبر» فیکون مساوقاً لخبر زراره المتقدم .

ص:۲۲۴

۱- المختلف ص ۹۲

۲- النهایه ص ۷۶ و المختلف ص ۹۲

۳- المختلف ص ۹۲

۴- و هیب او وهب بن حفص و ان کان الطریق الیه ضعیفاً بالهمدانی الّا ان طریق الشیخ فی الفهرست الیه صحیح و للنجاشی طریق اخر الی وهیب غیر ذنیک الطریقین و بعد تعدد هذه الطرق و صحه احدها وشهاده الصدوق بشهره الکتب التی ینقل عنها تکون الروایه بحکم الصحیحه و وهیب هوثقه الا انه واقفی .

۵- العیون ج/۲ ص ۱۸۲ ح/۵ باب ۴۴ إقول و قد اعتمده الفقیه وافتی بمضمونه و جعل التسبیحات أربعاً ثلاث مرات و هو دلیل علی صحه النسخه المطبوعه منه وانه اربع تسبیحات تقال ثلاث مرات و اعتماد الصدوق علیه و تصحیحه لخبره کما سیأتی دلیل علی استحباب الثلاث..

و فی المسأله قول اخر و هو کفایه ثلاثه اذکار کما نقله المختلف عن الاسکافی(۱) و یشهد له صحیح الحلبی (اذا قمت فی الرکعتین الاخیرتین لا تقرء فیهما فقل الحمد لله وسبحان الله والله اکبر)(۲) و به افتی الفقیه حیث قال: و روی وهیب بن حفص عن ابی بصیر (ادنی ما یجزی من القول فی الرکعتین الاخیرتین ثلاث تسبیحات تقول سبحان الله سبحان الله)(۳).

اقول: و لا تعارض بین هذا القول الاخیر و ما قال المفید و ابن بابویه و النتیجه هو التخییر بینها و انه ادنی ما یجزی هو ثلاثه اذکار .

(والحمد اولی)

کما فی خبر محمد بن حکیم سألت ابا الحسن ایما افضل القراءه فی الرکعتین الاخیرتین او التسبیح فقال القراءه افضل(۴)، لکن لم یظهر له قائل فالاقوال فی المسأله اربعه:

احدها: التخییر بینها قاله الشیخان کما فی التهذیب(۵) و نقله المختلف عن ظاهر النهایه والجمل والمبسوط .

۱- المختلف ص۹۲.

۲- التهذیب ج/۲ باب۸ ح/۱۴۰ ص۹۹.

۳- الفقیه ج/۱ ص۳۹۲ ح/۶۹.

۴- التهذیب ج/۲ باب۸ ح/۱۳۸ ص۹۸ ؛ و لا اشکال فی سنده الّا من جهه محمد بن الحسن بن علان فانه مهمل .

۵- التهذیب ج/۲ ص۹۸

الثانی: التخییر للمنفرد واما الامام فالافضل له القراءه ذهب الیه الشیخ فی الاستبصار.

الثالث: قول ابن الجنید انه یستحب للامام المتیقن بانه لم یدخل فی صلاته احد ممن سبقه برکعه التسبیح و ان علم بدخوله اولم یأمن ذلک قرأ فیها.

الرابع: کون التسبیح افضل مطلقاً کما ذهب الیه الحلی و العمّانی و الصدوقان(۱) و یدل علی القول الاخیر طوائف من الاخبار:

الاولی: الاخبار الداله علی انها کانت سیرتهم کما فی صحیح محمد بن قیس (کان امیر المومنین (علیه السلام) اذا صلی- الی- و یسبح فی الاخیرتین من صلاته الظهر)(۲) و مثله خبر بن ابی الضحاک المتقدم فی وصف عباده الرضا (علیه السلام) .

الثانیه: الاخبارالداله علی بیان علته کما فی الصحیح(۳) عن محمد بن عمران (قال للصادق لای عله صار التسبیح فی الرکعتین الاخیرتین افضل من القراءه - الی- قال لان النبی (صلی الله علیه و آله) لمّا کان فی الاخیرتین ذکر ما رأی من عظمه الله فدهش فقال سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله والله اکبر)(۴).

۱- المختلف ص۹۲ نقل عنهم جمیعاً.

۲- التهذیب ج/۲ باب۸ ح/۱۳۰ ص۹۷ و محمد بن عیسی هو الاشعری القمی(احتمالاً).

۳- اقول و السند الیه و ان استشکله البعض الا انه بقانون التعویض یتم السند حیث ان سند الشیخ فی الفهرست ص۱۴۲ الی کل روایات ابن ابی عمیر صحیح و بطریق الصدوق و معناه ان للصدوق طریقاً صحیحاً الی کل روایات ابن ابی عمیر و هذا من جملتها فیتم الطریق.

۴- الفقیه ج/۱ ص۲۰۲ ح/۱۰ باب۴۵

الثالثه: الاخبار الداله علی نفی القراءه فی الاخیرتین کما فی صحیح زراره کان الـذّی فرض الله علی العباد من الصلاه عشر رکعات و فیّهن القراءه و لیس فیّهن و هم یعنی سهواً فزاد النبی (صلی الله علیه و آله) سبعاً و فیهن الوهم و لیس فیّهن قراءه)(۱) وصحیح الحلبی المتقدم وغیرها .

الرابعه: الاخبار المشتمله علی الامر بالتسبیح فیهما و النهی عن القراءه فیهما کما فی صحیح زراره (لا ـ تقرأن فی الرکعتین الاخیرتین من الاربع الرکعات المفروضات شیئاً اماماً کنت او غیر امام)(۲).

الخامسه: الاخبار الداله علی انّ الاصل التسبیح و الحمد یصح بدلاً عنه کما فی صحیح عبید بن زراره (عن الرکعتین الاخیرتین من الظهر قال تسبح و تحمد الله و تستغفر لذنبک و ان شئت فاتحه الکتاب فانها تحمید و دعاء)(۳).

ویدل علی الاول صحیح عبید بن زراره المتقدم و موثق علی بن حنظله وفیه(فقال ان شئت فاقرأ فاتحه الکتاب و ان شئت فاذکر الله فهو سواء قال قلت فایّ ذلک افضل فقال هما و الله سواء ان شئت سبّحت وان شئت قرأت)(۴).

و یدل علی الثانی صحیح معاویه بن عمار (عن القراءه خلف الامام فی الرکعتین الاخیرتین فقال الامام یقرأ فاتحه الکتاب ومن خلفه یسبح فاذاکنت وحدک فاقرء

۱- الکافی ج/۳ ص۲۷۲ باب۳ ح/۲.

۲- الفقیه ج/۱ ص۲۵۶ ح/۶۸ باب

۳- التهذیب ج/۲ باب۸ ح/۱۳۶ ص۹۸.

۴- التهذیب ج/۲ باب۸ ح/۱۳۷ ص۹۸.

فیهما و ان شئت فسبح)(۱) و خبر جمیل بن درّاج (فقال بفاتحه الکتاب ولایقرء الـذین خلفه و یقرء الرجل فیها اذا صلی وحده بفاتحه الکتاب)(۲) الدال علی کون القراءه للامام و المنفرد، وصحیح منصور بن حازم (اذا کنت اماماً فاقرء فی الرکعتین الاخیرتین بفاتحه الکتاب و ان کنت و حدک فیسعک فعلت اولم تفعل)(۳).

اقول: و هذه الاخبار و ان کانت توجب توهم التعارض الّا انها فی الحقیقه لا تعارض فیها بالمره بعد ما مر فی صحیح ابن زراره من کون الفاتحه هی عین التسبیح و التحمید و الّا فهی معرض عنها و لم یفت احد بمضمونها فالصحیح هو قول الشیخ من التخییر مطلقاً جمعا بین النصوص و الّا فالتسبیح افضل مطلقا.

الجهر والاخفات

(و یجب الجهر بالقراءه فی الصبح و اولیی العشاء والاخفات فی البواقی)

و یدل علی اصلهما ما فی صحیحه زراره (فی رجل جهر فی مالا ینبغی الجهر فیه او اخفی فی مالا ینبغی الاخفاء فیه فقال ایّ ذلک فعل متعمداً فقد نقض صلاته و علیه الاعاده وان فعل ناسیاً او ساهیاً فلا شیء علیه)(۴) ویدل علی ذلک صریحاً ما فی معتبره الفضل بن شاذان (ان الصلوات التی یجهر فیها انما هی اوقات مظلمه

۱- الکافی ج/۳ ص۳۱۹ ح/۱ باب۲۳.
۲- التهذیب ج/۲ باب۱۵ ح/۴۲ ص۲۹۵ و فی طریقه ابن ابی عمیر.
۳- التهذیب ج/۲ باب۸ ح/۱۳۹ ص۹۹ و فی طریقه صفوان
۴- الفقیه ج/۱ ص۲۲۷ ح/۲۰ باب۴۹.

فوجب ان يجهر فيها ليعلم المار ان هناك جماعه- الى- والصلاتان اللتان لا يجهر فيها انما هما بالنهار فى اوقات مضيئه)(۱) وصحيح محمد بن عمران المتقدم وفيه (ثم فرض الله عليه العصر و لم يضف اليه احداً من الملائكه و امره ان يخفى القراءه لانه لم يكن وراءه احد ثم فرض عليه المغرب واضاف اليه الملائكه فامره بالاجهار كذلك العشاء الاخره فلما كان قرب الفجر نزل فافترض الله عزوجل عليه الفجر فأمره بالاجهار)(۲).

اقول: هذا هو المشهور الّا انّ ابن الجنيد و المرتضى فى مصباحه ذهبا الى عدم وجوب الجهر والاخفات(۳) لما رواه على بن جعفر صحيحاً (الرجل يصلّى من الفريضه ما يجهر فيه بالقراءه هل عليه ان لا يجهر ؟قال ان شاء جهروان شاء لم يفعل)(۴) وقال فيه الشيخ بعد ماروواه (فهذا الخبر موافق للعامه لانهم يخيرون فى ذلك والذى نعمل عليه ما قدمناه)(۵).

اقول: لكن حمله ليس صحيحاً فلا دلاله للخبر على التخيير بين الجهر والاخفات فى الصلاه الجهريه بل معناه انه يجوز الجهر والاخفات فيما عدا القراءه من سائر الاذكار فى الصلاه الجهريه ولولا ذلك لحصل التناقض بين صدره و ذيله .

۱- الفقيه ج/۱ ص۲۰۴ فى ذيل ح/۱۲؛ و العيون ج/۲ ص۱۰۹ باب۳۴.

۲- الفقيه ج/۱ ص۲۰۲ ح/۱۰ باب۴۵.

۳- المختلف القديم: ص۹۳ و الجديد ج/۲ ص ۱۷۰.

۴- التهذيب ج/۲ ص۱۶۲ح/۹۴ باب۹.

۵- التهذيب ج/۲ ص۱۶۲.

ثم ان الجهر يتحقق بخروج جوهر الصوت والاخفات بعدمه كما صرح بذلك اهل اللغه وقالوا الجهر رفع الصوت وشدته ولا يخفى ان عنوان الاخفات لم يرد فى الروايات وانما جاء فى كلمات الفقهاء بل العنوان الوارد هو ما لايجهر فيه و بذلك يظهر ضعف ما قيل من لابديه صدق الاخفات عرفاً بحيث لا يسمعه احد فان المخافته لا تنافى سماع الاخرين كما فى قوله تعالى {وهم يتخافتون}.

و يحصل الاخفات باسماع أذنيه و لو تقديراً و ذلك لعدم تحديدهما من قبل المولى فمقتضى الاطلاق المقامى الرجوع فيها الى العرف كسائر المفاهيم المأخوذه موضوعاً للاحكام فى الكتاب و السنه، ففى صحيح الحلبى عن الصادق(هل يقرء الرجل فى صلاته و ثوبه على فيه قال لابأس بذلك اذا اسمع أذنيه الهمهمه)(۱) و اما مرسل محمد بن ابى حمزه (يجزيك من القراءه معهم مثل حديث النفس)(۲) فمورده التقيه .

و كان على المصنف ان يستثنى من الاخفاتيه استحباب الجهر بالبسمله و من يوم الجمعه ظهره وجمعته اما الاول فيدل عليه خبر صفوان الجمال (قال صلّيت خلف الصادق اياماً فكان اذا كانت صلاه لا يجهر فيها جهر ببسم الله الرحمن الرحيم وكان يجهرفى السورتين جميعاً)(۳) وحيث ان الجهر بها ليس بواجب (كمادلت

۱- الكافى ج/۳ باب ۲۱ ح/۱۵ ص۳۱۵.

۲- المصدر السابق ح/۱۶.

۳- الكافى ج/۳ ص۳۱۵ باب ۲۱ ح/۲۰ لا اشكال فيه الّا من جهه القاسم بن محمد و قد وصفه العلامه بالصحيح.

علیه معتبره الفضل بن شاذان)[(۱)] یترک اذا کان له مقتضٍ ففی صحیح زکریا بن ادریس القمی (سألت ابا الحسن الاول عن الرجل یصلّی بقوم یکرهون ان یجهر ببسم الله الرحمن الرحیم فقال لا یجهر)[(۲)].

هذا و حیث ان مورد الخبر استحباب الجهر فی الاولیین فلا اطلاق له للاخیرتین فان اختار قراءه الحمد فیها لا یجهر بالبسمله وبه صرح ابن ادریس و لا یعارضه کلام من تقدم علیه فکلامهم لا عموم فیه حتی یتوهم التعارض[(۳)].

ثم ان العلامه نقل الخلاف عن ابن البراج وابی الصلاح فقال اوجب ابن البراج الجهر بها فیما یخافت فیه و اطلق و اوجب ابو الصلاح الجهر بها فی اولتی الظهر و العصر فی ابتداء الحمد و السوره التی تلیها و المشهور الاستحباب)[(۴)].

اقول: و ظاهر ما تقدم هو الاستحباب، کذلک نقل خلاف ابن الجنید فی استحباب الجهر بالبسمله للمنفرد فقد خصه بالامام[(۵)] و دلیله ان الامام هو مورد ماتقدم و یبقی الباقی تحت الاصل وهو وجوب الاخفات و یرده انه وان کان

۱- العیون ج/۲ ص۱۲۳ و فیه: (و الاجهار بالبسمله فی الصلوات سنه).

۲- التهذیب ج/۲ ص۸۶ باب۸ ح/۱۶ ما ذکرناه من تفسیر للخبر حمل تأمل.

۳- نقل المختلف ص۹۳ ذلک عنهم و یشهد لذلک کلام الصدوق فی وصف دین الامامیه من الامالی ص۵۱۱ ؛ و فیه: (و یجب الجهر ببسم الله الرحمن الرحیم عند افتتاح الحمد و عند افتتاح السوره بعدها) .

۴- المختلف ص۹۳

۵- المختلف ص۹۳

مورد مـا تقـدم هو الامـام الّـا ان العرف لا ـ يرى له خصوصـيه بـل يفهم الاطلاق فظهوره اذاً مطلق فی الامام والمنفرد هـذا مضافا لعموم معتبره الفضل المتقدمه.

و اما الثانی فیدل علیه صـحیح الحلبی (عن القراءه فی الجمعه اذا صـلّیت وحدی اربعاً أجهر بالقراءه فقال نعم و قال اقرأ بسوره الجمعه والمنـافقین فی یوم الجمعه)(۱) و صـحیح عمران الحلبی (عن الرجـل یصّـِلی الجمعه اربع رکعات ایجهر فیها بالقراءه قال نعم والقنوت فی الثانیه)(۲).

وقـال الصـدوق (رحمه الله) بعـده (و هـذه رخصه الاخـذ بها جائز و الاصل انه انما یجهر فیها اذا کانت خطبه فاذا صـلّاها الانسان وحده فهی کصـلاه الظهر فی سائر الایام یخفی فیها القراءه و کذلک فی السـفر من صلی الجمعه جماعه بغیر خطبه جهر بالقراءه و ان انکر ذلک علیه) (۳).

اقول: وکلامه هذا جمع منه بین صـحیحی جمیل وابن مسلم الدالین علی اختصاص الجهر بصلاه الجمعه فقط دون الظهر من یوم الجمعه جماعه او انفراداً ففی الاول منهما (الجماعه یوم الجمعه فی السـفر فقال تصنعون کما تصنعون فی غیر الجمعه فی الظهر و لا یجهر الامام انما یجهر اذا کانت خطبه)(۴) و مثله الثانی(۵)

۱- الکافی ج/۳ باب ۷۲ ح/۵ ص ۴۲۵.

۲- الفقیه ج/۱ ص ۲۶۹ باب ۵۷ ح/۱۵.

۳- المصدر السابق و المفید افتی فی المقنعه ص ۲۳ بانه من صلی الجمعه منفرداً یجهر بها.

۴- التهذیب ج/۳ ص ۱۵ ح/۵۳

۵- التهذیب ج/۳ ص ۱۵ ح/۵۴

و بین ما تقدم و هو صحیح ابن مسلم (صلوا فی السفر صلاه الجمعه جماعه بغیر خطبه و اجهروا بالقراءه فقلت انه ینکر علینا بها فی السفر فقال اجهروا بها)(۱) و غیره(۲) الّا ان الشیخ حمل صحیح ابن مسلم و جمیل علی التقیه(۳).

اقول: الاقرب حمل الصدوق لها و بعد حمل الشیخ و ذلک لان الراوی لاولاهما ابن ابی عمیر و جمیل و الراوی للاخر محمد بن مسلم و روایه هؤلاء الاعلام لهما یبعدهما عن التقیه، کما و انه لا یمکن العمل بهما علی فرض ثبوت التعارض بعد ما عرفت من رکون الاصحاب الی العمل بروایه الجهر و ثبوت الجهریه فی ذلک فما عن ابن ادریس من انکاره(۴) لعدم ثبوت ذلک عنده قد عرفت بطلانه هذا کله حول الجهر فی صلاه الظهر من یوم الجمعه.

و الحاصل ان الجمع بین ما دل علی لزوم الجهر فیها کصحیح الحلبی: «سئل أبو عبد اللّه (علیه السلام) عن الرجل یصلّی الجمعه أربع رکعات أ یجهر فیها بالقراءه؟ قال: نعم»(۵) وصحیح جمیل: «سألت أبا عبد اللّه (علیه السلام) عن الجماعه یوم الجمعه فی السفر فقال: یصنعون کما یصنعون فی غیر الجمعه فی الظهر و لا یجهر الامام فیها

۱- التهذیب ج/۳ ص۱۵ ح/۵۳. و علی بن النعمان هو الثقه ظاهراً.

۲- التهذیب ج/۳ ص۱۵ ح/۵۲.

۳- المصدر السابق.

۴- السرائر ج/۱ ص۲۹۸.

۵- وسائل الشیعه الباب ۷۳ من أبواب القراءه فی الصلاه الحدیث ۱

بـالقراءه انّما يجهر إذا كانت خطبه»(۱) الـدال على عدم الجهر يقتضـى حمل الاولى على الاسـتحباب و الثانيه على نفى الوجوب لأنها وارده مورد توهّم الوجوب فلا تفيد التحريم.

و اما الجهر فى صـلاه الجمعه فتدل عليه الصـحاح كما فى صـحيح زراره (والقراءه فيها بالجهر)(۲) و غيره(۳) الّا ان الاشكال فى كونه للاسـتحباب ففى كشف اللثـام (اكثر الاصـحاب ذكروا الجهر فيهمـا على وجه يحتمـل الوجوب)(۴) اقول: وظـاهر الامر هو الوجوب.

(و لا جهر على المرأه وجوباً)

و لاـ دليـل على سـقوط الجهر من جهه الروايه الّـا خبر على بن جعفر (وسـألته عن النساء هل عليهنّ الجهر بالقراءه فى الفريضه و النافله قال لا الّا أن تكون امرأه تؤمّ النساء فتجهر بقدر ما تسمع قراءتها)(۵).

اقول فيه اشـكالان: الاول من جهه ضعف سنده لاشتماله على عبدالله بن الحسن و هو مهمل(۶)، والثانى: اشتماله على جواز امامه المرأه للنساء وهو محل خلاف

ص:۲۳۴

۱- وسائل الشيعه الباب ۷۳ من أبواب القراءه فى الصلاه الحديث ۸

۲- الوسائل باب۷۳ من ابواب القرءه فى الصلاه ح/۲.

۳- مثل صحيح العزرمى وعمر بن يزيد الوسائل باب۲۶ من ابواب صلاه الجمعه ح/۵ و باب۶ من ابواب صلاه الجمعه ح/۵.

۴- كشف اللثام ص ففى الفقيه ج/۱ ص۲۶۶ و القراءه فيها بالجهر و ظاهره الوجوب.

۵- قرب الاسناد للحميرى ص۲۲۳ ج/۸۶۷.

۶- اقول و قـد تصـحح روايـاته بقبولها عنـد نقاد الاثار و ذلك ان سـند الشـيخ اليه (يعنى عبـد الله بن جعفر الحميرى و الى كل مصنفاته و رواياته) الشيخ المفيد عن الشيخ الصدوق عن ابيه و محمد ابن الحسن ابن الوليد عنه كما فى الفهرست ص۱۰۲ الّا ان الاشكال باق بحاله حيث لم تنعكس الروايه و لا مضمونها فى كتبهم.

سیأتی الکلام فیه و انه خلاف الحق ولم اجد احداً تعرض للمسأله قبل الشیخ(۱) و قال بعدم وجوبه نعم اوعزه فی التذکره الی اجماع العلماء(۲) لکنه لا حجیه فیه اولاً و لعلهم استندوا فی ذلک الی ان صوتها عوره کما صرح به فی التذکره و قد سبقه بهذا الاستدلال فی کون الاذان و الاقامه لهن سراً(۳) المفید کما مرّ وهو لیس بثابت ولو ثبت فهو اخص من المدعی والحاصل انه ان لم یثبت سقوط الجهر عن النساء فحالهنّ حال الرجال هذا لو ثبت حکم الجهر والاخفات مشترکاً بین الرجال و النساء الّا ان الدلیل الدال علی وجوب الجهر و الاخفات مورده الرجال و لا اطلاق لفظی له فینحصر شموله للنساء بالغاء خصوصیه المورد و الّا فالاصل عدم وجوب ذلک علیهنّ.

(و یتخیّر الخنثی بینهما)

هذا بناءًعلی سقوط الجهر عن النساء ولم یکن هناک دلیل علی الحاقه بالرجال (عدا ما ذکرناه سابقاً من وجود دلیل القرعه علی الحاقه باحدهما فله حکمه بعد

ص:۲۳۵

۱- النهایه ص ۸۰ فلم یتعرض له الصدوق فی کل کتبه و کذلک المفید لم یذکر شیئاً و لم ینقل عمن سبقهم.

۲- التذکره ج/۳ ص۱۵۴.

۳- المقنعه ص۱۵ (فقال: و لا یجهرن بهما لئلا یسمع اصواتهن الرجال)

الالحاق) فیتخیّر عند المصنف لعدم معلومیّه کونه رجلاً ولا یعارضه شیء من الاصول.

حصیله البحث:

تجب قراءه الحمد و سورهٍ کاملهٍ إلّا مع الضّروره فی الأولیین، ویکفی فی حصول الضروره ان یکون مستعجلاً فیکتفی بالحمد.

و البسمله ایه من الحمد ومن کل سوره عدا سوره التوبه. و المعوّذتان من القرآن الکریم , و لا یشترط فی قراءه السوره عدد خاص فی ایاتها. و یجب ان یأتی بحروف الفاتحه اجمع حتی التشدید فلو اخل بحرف منها عمداً بطلت صلاته کما و انه یجب ان تکون علی النهج العربی بحیث یعد عند اهل اللسان هو ذاک الحرف و اما الظاء والضاد فلا یجب التفریق بینهما ویکفی احدهما عن الاخر.

و تجزئ فی غیر الاولیین الحمد وحدها أو التّسبیح أربعا أو تسعاً أو اثنتی عشره والتسبیح أفضل من الحمد وتکفی ثلاثه اذکار فما زاد یقول: الحمد لله وسبحان الله والله اکبر.

و یجب الجهر فی الصّبح و أولیی العشاءین و الإخفات فی البواقی، و یتحقق الجهر بخروج جوهر الصوت والاخفات بعدمه , ویستحب الجهر بالبسمله فی الاولیین من الظهرین, وکذلک یستحب الجهر فی صلاه الظهر من یوم الجمعه و اما صلاه الجمعه فیجب بقرائتها الجهر. و لا جهر علی المرأه.

ص:۲۳۶

آداب القراءه

(ثم الترتیل)

فی القراءه مستحب قال تعالی {ورتل القرآن ترتیلاً}(۱) و فی صحیح حماد (ثم قرأ الحمد بترتیل وقل هوالله احد)(۲) و فی خبر عبد الله بن سلیمان (سألت الصادق (علیه السلام) عن قوله تعالی {ورتّل القرآن ترتیلاً} قال امیر المؤمنین (علیه السلام) «بیّنه تبیّاناً و لا تهذّه هذّالشعر و لا تنثره نثر الرمل ولکن افزعوا قلوبکم القاسیه و لا یکن همّ احدکم اخر السوره»(۳).

اقول: والترتیل لغهً هو التمهّل فی القراءه بلا عجله کما عن المصباح(۴) والترسل فیها والتبیین بغیر بغی کما عن الصحاح(۵) و فی خبر محمد بن یحیی باسناد له عن الصادق (علیه السلام) یکره ان یقرء قل هو الله احد فی نفس واحد(۶).

ثم انه یحرم التغنی بالقرآن الکریم کما فی روایه الکافی عن ابن سنان عن الصادق (علیه السلام) قال قال رسول الله (صلی الله علیه و آله) اقرؤوا القرآن بألحان العرب و اصواتها و

۱- سوره المزمل آیه۴.

۲- الکافی ج/۳ ص ۳۱۱ ح/۸ باب ۲۰ من ابواب الصلاه.

۳- الکافی ج/۲ ص۴۴۹ ح/۱.

۴- المصباح- رتل ص۲۱۸.

۵- مختار الصحاح ص۲۳۲.

۶- الکافی ج/۳ ص باب ۲۱ ح/ و رواه بسند اخر فی ج/۲ ص ۴۵۱ ح/۱۲.

ایاکم و الحان اهل الفسق وأهل الکبائر فانه سیجیء من بعدی اقوام یرجعون القرآن ترجیع الغناء والنوح والرهبانیه(1).

(و الوقوف علی مواضعه)

بالـذی تقـدم واما مـا جعلوه من علامـات فی القرآن الکریم فلاـ دلیـل علی اسـتحباب رعایتهـا وانما هی اجتهادات من القرّاء او غیرهم(2).

(و تعمد الاعراب)

ففی مرسل سلیم الفراء (اعرب القرآن فإنه عربی)(3) لکنه لیس من الاداب بل هو لازم فی صحه القراءه.

(و سؤال الرحمه و التعوذ من النقمه مستحب)

ففی موثق سـماعه (ینبغی لمن قرأ القرآن اذا مرّ بـآیه من القرآن فیهـا مسـأله او تخویف ان یسـأل الله عنـد ذلـک خیر ما یرجو و یسأله العافیه من النّار ومن العذاب)(4) .

ص:238

1- الکافی ج/2 ص 450 ح/3.

2- و ما قاله فی الروضه ص76 من ان المنقول عن علی (علیه السلام) ان الترتیل هو حفظ الوقوف و بیان الحروف) لم اعثر علیه (فی اخبارنا) کما و انه لا دلاله فیه علی علامات الوقف المذکوره.

3- الکافی ج/2 ص 450 ح/5 و فی طریقه ابن ابی عمیر.

4- الکافی ج/3 باب17 ح/1 ص 301.

و فی الصحیح عن سعید بیّاع السابری «قلت للصادق (علیه السلام) أیتباکی الرجل فی الصلاه ؟ فقال بخّ بخّ و لو مثل رأس الذباب»(۱) وغیرهما(۲).

(وکذا) یستحب (تطویل السوره فی الصبح و توسطها فی الظهر والعشاء و قصرها فی العصر و المغرب)

اقول: انما الذی ورد فی صحیح محمد بن مسلم (قال اما الظهر و العشاء الاخره فسبح اسم ربک الاعلی و الشمس و ضحاها و نحوها و اما العصر و المغرب فإذا جاء نصر الله و الهاکم التکاثر و نحوهما واما الغداه فعّم یتساءلون وهل اتاک حدیث الغاشیه ولا۔ اقسم بیوم القیامه وهل أتی علی الانسان حین من الدهر)(۳) وفی صحیح الحسن بن محبوب عن ابان بن عیسی بن عبد الله القمی(۴) عن الصادق (علیه السلام) قال کان رسول الله (صلی الله علیه و آله) یصلّی الغداه بعمّ یتسا ءلون وهل اتاک حدیث الغاشیه ولا اقسم بیوم القیامه و شبهها و کان یصلّی الظهر بسبح اسم والشمس و ضحاها و هل اتاک حدیث الغاشیه و شبهها و کان یصلّی المغرب بقل هو الله احد و اذا جاء

۱- و سعید هو ابن یسار الضبعی و هو ثقه المصدر السابق ح/۲

۲- المصدر السابق ح/۳ و هو صحیح الحلبی و التهذیب ج/۲ ح/۲۳۹ باب۸.

۳- التهذیب ج/۲ باب۸ ح/۱۲۲ ص۹۵.

۴- و أبان و ان کان لا وجود له فی الرجال و لا اخبار الا ان السند حیث ینتهی الی ابن محبوب و هو من اصحاب الاجماع فلا یضره اهمال ابان.

نصر الله واذا زلزلت وكان يصلّى العشاء بنحو ما يصلّى فى الظهر و العصر بنحو من المغرب(۱).

(و) اما (مع خوف الضيق)

فيأتى بالسور القصار ويحرم عليه ان يأتى بسوره يفوت بها الوقت و يقع مقدار من الصلاه خارجه و ذلك لوجوب افراغ الذمه من عهده التكاليف و لايتم الّا بذلك، و فى الصحيح عن عامر بن عبد الله(۲) «من قرأ شيئاً من الحواميم فى صلاه الفجر فاته الوقت»(۳).

و اما ما فى الصحيح عن ابى بكر(۴) (قلت له انى اصلّى بقوم فقالت سلّم واحده و لا تلتفت قل السلام عليك ايها النبى ورحمه الله و بركاته السلام عليكم ولا تقرأ فى الفجر شيئاً من آل حم)(۵) فيحتمل انه من اجل الجماعه كما و يحتمل فيه انه من اجل فوات الوقت.

(و اختيار هل أتى وهل اتاك فى صبح الاثنين و الخميس)

و به قال الفقيه و ذكر ان من قرأهما فى صلاه الغداه يوم الاثنين و يوم الخميس وقاه الله شر اليومين وقال وحكى من صحب الرضا (عليه السلام) الى خراسان لما أشخص

۱- التهذيب ج/۲ ص۹۵ ح/۱۲۳ باب۸

۲- و عامر بن عبدالله بن جذاعه من روى الكشى فى حقه انه من الحواريين.

۳- التهذيب ج/۲ باب۱۵ ح/۴۵ ص۳۹۵.

۴- و هو الحضرمى و قد روى الكشى صحيحاً عنهما يدل على جلالته.

۵- التهذيب ج/۳ ص۲۷۶ ح/۱۲۳ باب.

الیها انه کان یقرأ فی صلاته بالسور التی ذکرناها(۱). اقول: وأشار فی ذیل کلامه الی خبر رجاء بن ابی الضحاک الذی رواه عنه فی العیون(۲).

(والجمعه و المنافقین فی ظهریها و جمعتها)

الّا انه خالف الصدوق فقال بوجوب قراءه الجمعه و المنافقین فی صلاه الظهر یوم الجمعه ففی الفقیه «وقد رویت رخصه فی القراءه فی صلاه الظهر بغیر سوره الجمعه و المنافقین لا استعملها و لا افتی بها الّا فی حال السفر و المرض وخیفه فوت حاجه(۳)» و لم یعرف ذلک عن غیره حتی الکلینی فقد یقال بتردده بوجوب الظهر من یوم الجمعه فروی صحیحاً عن محمد بن مسلم (القراءه فی الصلاه فیها شی موقّت قال لا الا الجمعه تقرأ فیها الجمعه و المنافقین)(۴) ومثله صحیح منصور(۵) وهما صریحان فی عدم الوجوب ثم روی صحیح عمر بن یزید (من صلی الجمعه بغیر الجمعه والمنافقین اعاد الصلاه فی سفر أوحضر) وظاهر الظرف «فی سفر أوحضر(۶)» یعود الی الجمعه و معناه ان من صلی فی یوم الجمعه فی سفره اوحضره صلاه الظهر او الجمعه بغیر الجمعه و المنافقین اعاد الصلاه و هو یدل علی

۱- الفقیه ج/۱ ص ۲۰۱ باب۴۵.
۲- العیون ج/۲ ح/۵ باب۴۴ ص ۱۸۰.
۳- الفقیه ج/۱ ص ۲۰۱ باب۴۵.
۴- الکافی ج/۳ باب ۲۱ ح/۴ ص۳۱۳.
۵- الکافی ج/۳ باب ۷۲ ح/ ص۴۲۵.
۶- الکافی ج/۳ باب ۷۲ ح/۶ ص۴۲۶.

وجوب السورتین فی کل من الظهر و الجمعه سفراً و حضراً و ان المراد من الجمعه الاعم من صلاه الجمعه و الظهر من یوم الجمعه و یشهد لهذا التفسیر قوله بعد نقل الخبر فقال: وروی لا بأس فی السفر ان یقرء بقل هو الله احد ویمکن ان یقال انه اراد من ذکر الصحیحین الاعم من الجمعه کما فی صحیح ابن یزید فیکون الکلینی مثل الصدوق قائل بوجوب قراءه السورتین فی الظهر وزیاده علی ذلک فی الجمعه ایضاً ومثل ما تقدم خبر الاحول عن ابیه (من لم یقرأ فی الجمعه بالجمعه و المنافقین فلا جمعه له)(۱) .

و یدل علی عدم وجوبهما صحیح علی بن یقطین «عن الرجل یقرأ فی صلاه الجمعه بغیر سوره الجمعه متعمداً قال لا بأس بذلک»(۲) و صریح صحیح حریز و ربعی رفعاه الی ابی جعفر (علیه السلام) قال «اذا کان لیله الجمعه یستحب ان یقرأ فی العتمه سوره الجمعه و اذا جاءک المنافقون وفی صلاه الصبح مثل ذلک و فی صلاه الجمعه مثل ذلک و فی صلاه العصر مثل ذلک»(۳) و قریب من الاول خبر سهل الاشعری(۴) و صحیح یحیی الازرق(۵) و حیث لم یعرف القول بالوجوب بل قال المرتضی فی انتصاره «ومما انفردت به الامامیه استحباب - الی - وکذلک

۱- التهذیب ج/۳ ص۷ باب۱ ح/۱۷.

۲- المصدر السابق ح/۱۹.

۳- المصدر السابق ح/۱۸.

۴- المصدر السابق ح/۲۰.

۵- المصدر السابق ص۲۴۲ ح/۳۶ و ابان هو ابن عثمان احتمالا.*

یعنی یقرء بالجمعه المنافقین فی صلاه الجمعه المقصوره وفی الظهر و العصر اذا صلاهما من غیر قصر»(۱) و استفاضه الروایات المعارضه له و صحه بعضها فالقول بالاستحباب هو الصحیح و تحمل روایه الاحول و غیرها(۲) علی التأکید او نفی الکمال کما احتمله الشیخ(۳).

و اما صحیح عمر بن یزید الدال علی اعاده الصلاه لمن لم یقرء بالجمعه و المنافقین فحمله الشیخ علی الترغیب بالعدول عنها الی النافله و استشهد له بصحیح صباح بن صبیح (رجل اراد ان یصلّی الجمعه فقرأ بقل هو الله احد قال یتمّها رکعتین ثم یستأنف)(۴).

اقول: و الصدوق ایضاً لم یعمل به فقد افتی بجواز قراءه غیرهما فی السفر کما هو مدلول صحیح(۵) ابن یقطین (عن الجمعه فی السفر ما اقرأ فیهما قال اقرأهما بقل هو الله احد)(۶) و مثل السفر الاستعجال کما فی صحیح ابن سنان .

۱- الانتصار من الجوامع الفقهیه مسأله ۳۳من مسائل الصلاه

۲- کما فی ثواب الاعمال ص۱۴۶ فی خبر ابن حازم (الواجب علی کل مؤمن اذا کان لنا شیعه ان یقرء فی لیله الجمعه بالجمعه و سبح اسم وفی صلاه الظهر بالجمعه و المنافقین).

۳- التهذیب ج/۳ ص۷.

۴- التهذیب ج/۳ ح/۲۲ ص۸ باب ۱

۵- و سنده صحیح بسند الصدوق فی من لا یحضره الفقیه ج ۱ ص ۴۱۵

۶- التهذیب ج/۳ ص۸ ح/۲۳.

هذا و قد ورد ان الاستعجال مثل السفر كما فی صحیح ابن سنان(۱) و کیف کان فخبر عمر بن یزید معرض عنه فلا وثوق به حتی یعارض ما دل علی الاستحباب.

ثم انه و ان لم نقل بوجوب قراءه الجمعه لکن یستحب العدول الیها اذا نسیها ففی صحیح ابن مسلم (فی الرجل یرید ان یقرء بسوره الجمعه فیقرأ قل هو الله احد قال یرجع الی سوره الجمعه)(۲).

(و الجمعه و التوحید فی صبحها و قیل الجمعه و المنافقین)

اما الاول: فیدل علیه موثق ابی بصیر (اقرأ فی لیله الجمعه بالجمعه و سبّح اسم و فی الفجر سوره الجمعه و قل هو الله احد)(۳) و غیره(۴).

و اما ما نسبه الی القیل فیدل علیه صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) فی حدیث طویل یقول (اقرأ سوره الجمعه والمنافقین فان قراءتهما سنّه یوم الجمعه فی الغداه و الظهر و العصر)(۵) وما تقدم عن العیون والفقیه.

(و الجمعه و الاعلی فی عشائیها)

۱- التهذیب ج/۳ ص ۲۴۲ ح/۳۵.

۲- الکافی ج/۳ باب ۷۲ ص ۴۲۶ ح/۶.

۳- الکافی ج/۳ باب ۷۲ من ابواب الصلاه ص ۴۲۵.

۴- الکافی ج/۳ باب ۷۲ من ابواب الصلاه ح/۳ و التهذیب ج/۳ ص ح/۱۳ باب ۱.

۵- العلل ج/۲ باب ۶۹ ص ۳۵۶.

کما فی موثق ابی بصیر المتقدم و خبر ابن حازم(۱) الّا انّ دلالتهما علی العشائین بالاطلاق بان یکون المراد من لیله الجمعه العشائین , وبه افتی المرتضی فی انتصاره کما تقدم ذلک عنه(۲).

و فیه: انهما سوف یعارضان خبر رجاء بن ابی الضحاک المتقدم عن العیون و الذی افتی به الفقیه(۳) الدال علی کون الرکعه الاولی من العشاء بالحمد و الجمعه و الرکعه الثانیه بالحمد و الاعلی و ابقاء المغرب لیله الجمعه مثل مغرب باقی الاسبوع فی قراءه الحمد و القدر فی الاولی و الحمد و التوحید فی ثانیتها .

ص:۲۴۵

۱- ثواب الأعمال (فی ۴۵ من أخبار قراءه سور قرآنه مبتدء بسوره النساء إلی المعوّذتین فی ص ۶۶ من مطبوعه القدیم) «عن منصور ابن حازم، عن الصّادق علیه السّلام الواجب علی کلّ مؤمن إذا کان لنا شیعه أن یقرء فی لیله الجمعه بالجمعه و سبّح اسم ربّک الأعلی - الخبر».

۲- الانتصار- الصلاه مسأله ۳۳ .

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۰۲ ح/۸ و فیه: (و حکی من صحب الرضا (علیه السلام) - الی- فلذلک اخترنا من بین السور بالذکر فی هذا الکتاب) فتراه صحح خبر ابن ابی الضحاک الذی رواه عنه فی العیون و الذی فی سنده تمیم القرشی الذی ضعفه ابن الغضائری ص۵۹ لکنه لم یذکر عله ضعفه، والصدوق ترضی عنه و متن الخبر لا اشکال فیه و قد صححه الصدوق فالصحیح موثوقیه الخبر.

و فی المسأله روایتان اخریان و هما ما تقدم من صحیح حریز و ربعی من کونها بالجمعه و المنافقین و خبر القرب عن علی بن جعفر (قال اخی رأیت ابی یصلّی فی لیله الجمعه بسوره الجمعه و قل هو الله)(۱) و هو باطلاقه یشمل العشائین معاً .

حصیله البحث:

آداب القراءه: یستحب التّرتیل فی القراءه وهو لغهً هو التمهّل فی القراءه بلا عجله والترسل فیها والتبیین بغیر بغی.

و یستحب سؤال الرّحمه و التّعوّذ من النّقمه، و یستحب ان یقرأ فی الظهر و العشاء الاخره بسبح اسم ربک الاعلی و الشمس و ضحاها و نحوها و اما العصر و المغرب فبإذا جاء نصر الله والهاکم التکاثر و نحوهما واما الغداه فعّم یتساءلون وهل اتاک حدیث الغاشیه ولاـ اقسم بیوم القیامه وهل أتی علی الانسان حین من الدهر. ویستحب اختیار هل أتی وهل اتاک فی صبح الاثنین و الخمیس, ویستحب قراءه الجمعه و المنافقین فی صلاه العشاء من لیله الجمعه وظهری الجمعه و جمعتها . ویستحب یستحب العدول الی الجمعه اذا نسی الجمعه فی ظهر یوم الجمعه ولو من سوره التوحید. وتستحب الجمعه و التوحید فی صبح الجمعه او الجمعه و المنافقین.

و مع خوف ضیق الوقت یجب علیه ان یقرأ بالسور القصار ویحرم علیه ان یأتی بسوره یفوت بها الوقت.

۱- قرب الاسناد ص۲۱۵ ح/۸۴۴ و فی اوله و قال اخی (یا علی بم تصلی فی لیله الجمعه؟ قلت: بسوره الجمعه واذا جاءک المنافقون).

حرمه قراءه العزیمه فی الفریضه

(و تحرم العزیمه فی الفریضه)

کما فی خبر زراره (عن احدهما (علیه السلام) لا تقرأ فی المکتوبه بشیء من العزائم فانّ السجود زیاده فی المکتوبه)(۱) و به عمل الکلینی و موثق سماعه فی خبر (ولا تقرء فی الفریضه اقرء فی التطوع)(۲).

و اما خبر وهب بن وهب عن الصادق (علیه السلام) عن ابیه عن علی (علیه السلام) «اذا کان اخر السوره السجده اجزأک ان ترکع بها»(۳) فمجمل وراویه ضعیف کذاب(۴) وحمله الشیخ علی التقیه(۵) و استشهد له بموثق سماعه السابق (وان ابتلیت بها مع امام لا یسجد فیجزیک الایماء والرکوع)(۶) و علیها یحمل موثق ابی بصیر(۷).

۱- الکافی ج/۳ ص۳۱۸ ح/۶ باب۲۲ و لا اشکال فی سنده الّا من جهه القاسم بن عروه.

۲- التهذیب ج/۲ باب۱۵ ص۲۹۲ ح/۳۰ و فی الاستبصار ج/۱ باب۸ من کیفیه الصلاه (و لا تقرأها فی الفریضه اقرءها فی التطوع).

۳- التهذیب ج/۲ ج/۲۹ ص۲۹۲.

۴- فهرست الشیخ ص۱۷۳.

۵- التهذیب ج/۲ ص۲۹۲.

۶- التهذیب ج/۲ ص۲۹۲ ح/۳۰.

۷- الکافی ج/۳ ص۳۱۸ ح/۴.

و اما صحيح ابن مسلم عن احدهما (عن الرجل يقرأ السجده فينساها حتى يركع ويسجد قال يسجد اذا ذكر اذا كانت من العزايم)(1) فمجمل و يمكن حمله على النافله او ما سيأتى .

و اما خبر عمار الساباطى (عن الرجل يقرء فى المكتوبه سوره فيها سجده من العزائم فقال اذا بلغ موضع السجده فلا يقرؤها وان احبّ ان يرجع فيقرأ سوره غيرها)(2) فمن الاخبار الشاذه كغيره من اخباره و معارض بما سيجيء.

و بقى صحيح الحلبى عن الصادق (عليه السلام) «عن الرجل يقرء بالسجده فى اخر السوره قال يسجد ثم يقوم فيقرء فاتحه الكتاب ثم يركع و يسجد».(3) ومثله ما رواه الحميرى فى اسناده عن على بن جعفر(4) و قد رواه على بن جعفر فى مسائله(5) و فى ذيله بعد ويركع «وذلک زياده فى الفريضه ولا يعود يقرء فى الفريضه بسجده» يعنى بسوره فيها سجده الظاهر فى كونه جاهلاً وقريب منهما صحيحه الاخر (وسألته عن امام يقرء السجده فاحدث قبل ان يسجد كيف يصنع قال يقدّم غيره فيسجد و يسجدون و ينصرف و قد تمت صلاتهم)(6) و ظاهر هذه الصحاح انه لو

ص:248

1- التهذيب ج/2 ص292 ح/32.

2- التهذيب ج/2 ص293 ح/33.

3- الكافى ج/3 ص318 ح/ باب 22 من ابواب الصلاه.

4- قرب الاسناد ح/776

5- مسائل على بن جعفر ح/366 ص185 و سند الشيخ و الصدوق الى كتابه صحيح.

6- التهذيب ج/3 ص293 ح/34 و رواه القرب ح/795.

قرأ یسجد ثم یأتی بفاتحه الکتاب و یرکع و یتم صلاته و لا شیء علیه و لا بد من حملها علی السهو او الجهل القصوری جمعاً بینها و بین خبر زراره المتقدم الدال علی کون السجود لآیه السجده زیاده فی المکتوبه ولا موجب لردها وعدم العمل بها.

و یشهد لذلک ایضاً صحیح ابن سنان قال سألت ابا عبد الله (علیه السلام) (عن رجل سمع السجده تقرء قال لا یسجد الّا ان یکون منصتاً للقراءه مستمعاً لها او یصلّی بصلاته فاما ان یکون یصلّی فی ناحیه و انت فی ناحیه فلا تسجد لما سمعت)(۱) و قد رواه عنه یونس و هو من اصحاب الاجماع و هو صریح فی ان من استمع السجده و هو الصلاه او اقتدی بمن قرء السجده یسجد فی اثناء الصلاه و لا یضره ذلک و فی موثق ابی بصیر المتقدم (ان صلّیت مع قوم فقرأ الامام اقرء- الی- و لم یسجد فأوم ایماءً)(۲) ومثله موثق سماعه المتقدم(۳) وهو یدل علی ان حکم الایماء لمن لم یستطع السجود من جهه التقیه خلافاً للشیخ فی الخلاف(۴).

۱- التهذیب ج/۲ ص ۲۹۱ ح/۲۵.

۲- الکافی ج/۳ ص۳۱۸.

۳- التهذیب ج/۲ باب۱۵ ص ۲۹۲ ح/۳۰.

۴- المختلف ص۹۶.

حصیله البحث:

تحرم قراءه العزیمه فی الفریضه فلو قرأها عمدا وجب علیه ان یسجد وبطلت صلاته , ولو قرأها سهوا او جهلا – قصوریا – سجد ثم یأتی بفاتحه الکتاب و یرکع و یتم صلاته و لا شیء علیه وکذلک یجب السجود علی من کان فی الصلاه منصتاً للقراءه مستمعاً لها او یصلّی بصلاه من قرأها فیجب علیه السجود ایضا وصحت صلاته ولا یجب علیه ان یأتی بفاتحه الکتاب, ولو لم یسجد الامام لها فلم یستطع السجود من جهه التقیه أوم ایماءً.

سجود التلاوه

یجب السجود عند قراءه احدی الایات الاربع من سور العزائم واستماعها کما تقدم دلیله انفا.

وهل یجب فیها ذکر مخصوص ام لا؟ فالمعروف عدم وجوب الذکر بل و لا ذکر خاص لعدم قائل به و علیه یحمل ما دل علی الوجوب علی الاستحباب کما فی صحیح أبی عبیده الحذَّاء عن أبی عبد اللَّه (علیه السلام) قال: «إذا قرأ أحدکم السَّجده من العزائم فلیقل فی سجوده سجدت لک تعبُّداً و رقّاً لا مُستکبراً عن عبادتک و لا مُستنکفاً و لا مُتعظماً بل أنا عبد ذلیل خائف مستجیر»(1).

ص:250

1- وسائل الشیعه ج6باب 46 استحباب الدّعاء فی سجود التّلاوه بالمأثور و عدم وجوب التّکبیر له مطلقاً ح 1عن الکافی و فی الوسائل مستعظما بدل متعظما کما فی الکافی .

و فی الفقیه: «قال روی أنّه یقول فی سجده العزائم: لا إله إلّا اللّهُ حقّاً حقّاً لا إله إلّا اللّه إیماناً و تصدیقاً لا إله إلّا اللّه عبودیّهً و رقّاً سجدت لک یا ربِّ تعبُّداً و رقّاً لا مستنکفاً و لا مستکبراً بل أنا عبد ذلیل خائف مستجیر , ثمَّ یرفع رأسه ثمَّ یکبِّر» (۱).

و فی خبر الساباطی قال: «سئل أبو عبد اللّه (علیه السلام) عن الرَّجل إذا قرأ العزائم کیف یصنع قال لیس فیها تکبیر إذا سجدت و لا إذا قمت و لکن إذا سجدت قلت ما تقول فی السُّجود»(۲) و هو ضعیف سندا و لم یقل احد بما فی متنه.

اقول: لابد من مراجعه فتاوی المتقدمین فان ثبت عدم قولهم بالوجوب فهو والّا فلا .

و اما السماع فاختار ابن الجنید و ابن ادریس فیه الوجوب ففی صحیح ابن جعفر (وسألته عن الرجل یکون فی صلاه فیقرأ اخر السجده فقال یسجد اذا سمع شیئاً من العزائم الاربع ثم یقوم فیتم صلاته الاّ ان یکون فی فریضه فیومئ برأسه ایماءً)(۳) و مثله صحیحه الاخر(۴) لکنه بملاحظه صحیح ابن سنان فی نفی السجود للسماع محمول علی الاستحباب جمعاً(۵).

ص:۲۵۱

۱- وسائل الشیعه ج۶باب ۴۶ استحباب الدّعاء فی سجود التّلاوه بالمأثور و عدم وجوب التّکبیر له مطلقاً ح ۲

۲- وسائل الشیعه ج۶باب ۴۶ استحباب الدّعاء فی سجود التّلاوه بالمأثور و عدم وجوب التّکبیر له مطلقاً ح ۳

۳- وسائل الشیعه، ج ۶ ص: ۲۴۳باب۴۳ح۴

۴- وسائل الشیعه، ج ۶ ص: ۲۴۳باب۴۳ح۳

۵- المختلف ص۹۶

(ويستحب الجهر بالقراءه فى نوافل الليل والسر فى النهار)

كما فى مرسل الحسن بن فضال عن الصادق (عليه السلام) السنه فى صلاه النهار بالاخفات و السنه فى صلاه الليل بالاجهار(۱) لكنه ضعيف سندا.

(وجاهل الحمد يجب عليه التعلم)

لوجوب تحصيل مقدمات الواجب فان ما لايتم الواجب الّا به واجب نعم لو ارادالصلاه مؤتماً وكان ميسوراً له فلا دليل على وجوب التعلم بعد كونه واجباً توصلياً للصلاه التى يريد ان يصليها جماعةً .

(فان ضاق الوقت قرء ما يحسن منها)

و ذلك بعد معلوميه عدم سقوط الصلاه يأتى بما تيسر له ففى صحيح ابن سنان عن الصادق (عليه السلام) (ان الله فرض من الصلاه الركوع والسجود الّا ترى لو أن رجلاً دخل فى الاسلام لا يحسن ان يقرء القرآن اجزأه ان يكبّر و يسبّح و يصلّى)(۲) الدال بالدلاله الالتراميه على عدم سقوط الصلاه اذا لم يحسن قراءه القرآن وبالاولويه

۱- التهذيب ج/۲ باب۱۵ ح/۱۷ و به افتى فى النهايه ص۸۰ و الفقيه فى صلاه الليل ج/۱ و لا دلاله له على ان غير النوافل من الصلوات حكمها استحباب الجهر لو اوقعت فى الليل و الاخفات لو اوقعت فى النهار حيث ان دليل المسأله منحصر بالمرسل المتقدم و لا اطلاق فيه حتى يتمسك به.

۲- التهذيب ج/۲ ص۱۴۷.

لو أحسن بعضـها وهل يجب عليه ان يكرر ما احسن من الحمـد والسوره بمقـدارهما ام لا ؟ مقتضـی القاعـده هو الثانی فلا یجب علیه ان یکرر بعدما سقط بالتعذر .

(فان لم یحسن شیئاً قرء من غیرها بقدرها)

انمـا یجب علیه قراءه الحمـد فـاذا تعـذرت سـقط وجوبهـا ولاـ دلیل علی قیام باقی سور القرآن مقامها فمقتضـی القاعـده انما هو السـقوط کما تقـدم نعم یجب قراءه السوره بالاصل وبما یمکن منها اذا تعـذر الاتیان بکلها ویـدل علیه مفهوم صـحیح ابن سـنان المتقدم ویحتمل السقوط ایضاً اذا قلنا ان الواجب قراءه سوره کامله وان الصحیح منصرف الی الحمد و السوره کاملین.

(فان تعذر ذکر الله تعالی بقدرها)

اطلاـق مـا تقـدم من صـحیح ابن سـنان کفایه مطلق التسبیـح اذا قلنا ان المراد من التکبیر فیه هو تکبیره الاحرام الّا ان ظهورها فی کون التکبیر و التسبیـح بـدل عن القراءه وعلیه فیکفی مکان القراءه مطلق التکبیر والتسبیـح و لا دلیل علی کونه بقـدرها علی کل حال و لا یوجد خبر اخر غیر ما تقدم.

(والضحی والم نشرح سوره و الفیل و لإیلاف سوره)

و بذلک صـرح الصدوق(۱) و المفیـد و الشـیخ فی النهـایه(۲) و التبیـان(۳) و المرتضـی فی الانتصـار(۴) و فی المجمـع (روی اصحابنا ان الضحی و الم نشرح سوره واحده وکذا سوره الم تر و لإیلاف)(۵).

۱- الفقیه ج/۱ ص ۲۰۰ و کذلک الامالی ص۵۱۲ و کذلک الهدایه من الجوامع الفقهیه ص۵۳.
۲- النهایه ص۷۸.
۳- التبیان ج ۱۰ ص ۳۷۱.
۴- الانتصار من الجوامع الفقهیه ص۱۴۴.
۵- مجمع البیان ج/ ۱۰ ص۷۹۶

و يؤيـد ذلـك ما رواه المسـتدرک عن السـيارى فى كتابه التنزيل والتحريف و يعرف بكتاب القراءات عن البرقى عن القاسم بن عروه عن أبى العبَّاس عن أبى عبد اللَّه (عليه السلام) قال: الضُّحى و أ لم نشرح سورةٌ واحده»

و عن البرقى عن القاسم بن عروه عن شجره ابن اخى بشير النبال قال الصادق (عليه السلام) (الم تر و لإيلاف سوره واحده)(١) و روى عن محمد بن على بن محبوب عن ابى جميله مثله.

اقول: و لاـ يخفى ان السـيارى ضـعيف وكتابه لا اعتماد عليه، و كيف كان فيجب قراءتهما معا و لا يجوز الاكتفاء باحـدهما كما هو المشـهور و يشهد لذلک ما فى صحيح زيد الشحام قال: «صلى بنا ابو عبد الله (عليه السلام) الفجر فقرأ و الضحى و الم نشرح فى ركعه»(٢) فـانه و ان كـان حكـايه عن فعل الامام (عليه السـلام) الّا انه بضـميمه اطلاق ما دل على حرمه القران بين السورتين مطلقا كما هو المشهور و المختار, ان قراءه

١- مستدرک الوسائل ج۴ ص١۶٣

٢- التهذيب ج/٢ ص٧٢ ح/٣۴ و قد رواه الشـيخ باسـنادين آخرين عن زيد الشـحام مع اضـطراب فى متنهما و ذكر الشـيخ لهما محملين و لا وجه لهما و الصـحيح بعـد كون الراوى شـخصاً واحداً انه حصل تحريف فى نقلهما. راجع ح/٣٢ و ح/٣٣ من نفس الصفحه المتقدمه.

الامام (علیه السلام) لهما تدل اما علی کونهما سوره واحده کما هو المشهور بین من عرفت من المتقدمین او علی وجوب قراءتهما معا و ان کانتا سورتین, و علیه فلا یصار الی احتمال ان ذلک تخصیصا فی حرمه القران بین السورتین لان المخصص المجمل مفهوماً لا یضر بالتمسک بعموم العام کما حقق فی علم الاصول, و الصحیح و ان کان واردا فی الضحی و الم نشرح الّا اننا نتعدی الی الفیل و لإیلاف لعدم القول بالفصل.

(تجب البسمله بینهما)

کما تقدم و بذلک صرح ابن ادریس(۱).

و اما ما عن تبیان الشیخ و مجمع الطبرسی من عدم الفصل بینهما بالبسمله(۲) فیرده ما تقدم اولاً و هو خلاف الاجماع علی عدم وجود ایه زیاده فی القرآن الکریم بعد ثبوتها بینهما بالتواتر و وجودها فی المصحف المجرّد عن غیر القرآن اضف الی ذلک انه لوکان هناک ابهام واجمال فی کونها بین السورتین فیکفینا حینئذٍ الاطلاق المقامی لانه لو لم تکن البسمله بینهما للزم البیان وحیث لم یرد البیان منهم علیهم السلام فالاطلاق یدل علی لزومها(۳).

ص:۲۵۵

۱- المختلف ج۲ ص۱۵۳ .

۲- فی عبارتیهما المتقدمه.

۳- و اما ما فی الفقه الرضوی (و لا تفصل بینهما) فلم یعلم ان المراد منه الفصل بالبسمله فقد یکون المراد منه هو عدم فصل السورتین بقراءه احدهما دون الاخری اضف الی ذلک عدم حجیه الفقه الرضوی.

حصیله البحث: یجب السجود عند قراءه احدی الایات الاربع من سور العزائم و استماعها و یقول فی سجوده «سجدت لک تعبُداً و رقّاً لا مستکبراً عن عبادتک و لا مستنکفاً و لا متعظماً بل أنا عبد ذلیل خائف مستجیر». ولا یجب السجود عند سماعها بل یستحب.

و جاهل الحمد یجب علیه التّعلّم فإن ضاق الوقت قرأ ما یحسن منها, ولا یجب علیه ان یکرر ما أحسن من الحمد و السوره بمقدارهما بل یکفی ما أحسن و یسقط الباقی, فإن لم یحسن الحمد سقط وجوبها و یجب قراءه السوره ان کان متعلما لها و لو بعضها فإن تعذّر وجب علیه التکبیر و التسبیح بدلا عن القراءه, و یجب ان یقرأ مع «الضّحی» «أ لم نشرح» و مع «الفیل» «لإیلاف» و تجب البسمله بینهما.

وجوب الرکوع

(ثم یجب الرکوع منحنیاً الی ان تصل کفّاه رکبتیه)

کما فی صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) فی خبر (فاذا وصلت اطراف اصابعک فی رکوعک الی رکبتیک اجزأک ذلک)(1).

ص:256

1- الکافی ج/3 باب29 من ابواب الصلاه ح/1 ص334.

ویدل علی اصل وجوبه صحیح حماد بن عیسی[(۱)] و انه واجب فی کل رکعه و فی موثق سماعه «سألته عن الرکوع و السجود هل فی القرآن فقال نعم قول الله عزوجل { یا ایها الذین آمنو ارکعوا و اسجدوا} »[(۲)].

ثم انه لا فرق فی ما ذکر من الحد بین المرأه و الرجل و ان کان یستحب لها وضع یدیها فوق رکبتیها و ما قد یتوهم من صحیح زراره (فاذا رکعت وضعت یدیها فوق رکبتیها علی فخذیّها لئلا تطأطأ کثیراً فترتفع عجیزتها)[(۳)] من کونه دالاًعلی کفایه انحنائها الی ما تصل یدیها فوق رکبتیها باطل فلا دلاله فیه علی حد الرکوع و انما دلالته انها بعد ما ترکع تضع یدیها فوق رکبتیها و هو غیر المدعی.

(مطمئناً بقدر واجب الذکر)

اما اصل الاطمئنان بمعنی السکون بحیث تستقر اعضاؤه فی هیئه الرکوع فیفهم من صحیح زراره (وتمکّن راحتیک من رکتبیک)[(۴)] وکذلک صحیح حماد الّا انهما لم یردا فی سیاق بیان الواجبات فقط حتی یقال بوجوبه.

نعم یدل علیه صریحاً صحیح بکر بن محمد الازدی «اذا رکع فلیتمکن»[(۵)] و بدلالته الالتزامیه یدل علی الطمأنینه بمقدار الذکر الواجب .

۱- الکافی ج/۳ باب۲۹ من ابواب الصلاه ح/۸ ص۳۱۱.
۲- التهذیب ج/۲ باب۸ ح/۵۵ الوسائل باب ۵ من ابواب الرکوع ح۳.
۳- الکافی ج/۳ باب۲۹ ح/۲ ص۳۳۵.
۴- التهذیب ج/۲ ص۷۷ ح/۵۷ باب۸ .
۵- الوسائل ج۴ص۳۵ باب۸ من ابواب اعداد الفرائض ح/۱۴.

و قد يستدل على وجوبه بخبر السكونى عن الصادق (عليه السلام) «فى الرجل يصلّى فى موضع ثم يريد أن يتقدم قال يكف عن القراءه فى مشيه حتى يتقدم الى الموضع الذى يريد ثم يقرأ»(۱) بالغاء خصوصيه القراءه حسب المتفاهم العرفى فيدل على وجوب الاستقرار فى كل افعال الصلاه .

و لعل اول من عبر بوجوب الطمأنينه فى كل افعال الصلاه السيد ابو المكارم ابن زهره الحلبى(۲) و استدل لذلك بالاجماع .

(و هو) اى الذكر (سبحان ربى العظيم و بحمده او سبحان الله ثلاثاً للمختار او مطلق الذكر للمضطر)

اختلفت اقوالهم فى ذلك فذهب الشيخ فى النهايه(۳) و المرتضى(۴) الى كفايه تسبيحه كبرى واحده فى الركوع والسجود و أوجب ابو الصلاح ثلاث تسبيحات للمختار و واحده للمضطر و ساوى بين التسبيحه الصغرى و الكبرى فى الاجزاء الّا انه

۱- التهذيب ج/۲ ص ۲۹۰ ح/۲۱ و لا اشكال فى سنده الّا من جهه النوفلى فانه مهمل لكن حيث ان الشيخ قال فى حق السكونى فى العده: أن الأصحاب عملت برواياته . قلت: و جلّها وردت عن طريق النوفلى سواء كانت بروايه الشيخ او الصدوق او الكلينى و عليه فالمفهوم من عمل الاصحاب برواياته اما وثاقه النوفلى كما هو الاظهر او موثوقيه روايات السكونى, كما و ان السند الى كتابه لمحض الاتصال ظاهرا بدليل شهاده الصدوق على معروفيه هذه الكتب و مشهوريتها و انها عليها المعول و اليها المرجع .

۲- الغنيه من الجوامع الفقهيه ص۴۹۶

۳- النهايه ص ۸۱

۴- المختلف ص۹۵ الطبعه القديمه

جعل الكبرى افضل من الصغرى وكذلك فى السجود(۱) و قال ابن ادريس الواجب فيها الذكر مطلقاً(۲) و هو المفهوم من الكلينى كما سيأتى و به قال الصدوق فى الامالى لكنه اضاف اليه كفايه التصليه على النبى (صلى الله عليه و آله) بعدد التسبيح(۳) و المفهوم منه فى الفقيه هو تعين التسبيح(۴) و به قال المفيد و ابن الجنيد و الديلمى و ابن البراج(۵) و اكتفى ابن زهره(۶) و ابن حمزه بتسبيحه(۷) صغرى واحده.

و يدل على اجزاء تسبيحه واحده كبرى للمضطر و المختار خبر هشام بن سالم عن الصادق (عليه السلام) (عن التسبيح فى الركوع و السجود فقال يقول فى الركوع سبحان ربى العظيم و فى السجود سبحان ربى الاعلى الفريضه من ذلك تسبيحه واحده و السنه ثلاث و الفضل فى سبع)(۸) و خبر ابى بكر الحضرمى(۹) لكنهما ضعيفان سندا.

۱- المختلف ص۹۵ الطبعه القديمه

۲- السرائر ج/۱ ص۲۲۴

۳- الامالى ص۵۱۲ الّا انه قيده بعدد التسبيح.

۴- الفقيه ج/۱ ص۳۱۵

۵- المختلف ص۹۵ نقل عنهم جميعا.

۶- الغنيه ص۷۹

۷- الوسيله ص۹۳

۸- التهذيب ج/۲ ص۷۶ ح/۵۰ باب۸

۹- الكافى ج/۳ ص۳۲۹ ح/۱ باب۲۶

و یدل علی تساوی ثلاث تسبیحات صغری لواحده کبری صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) قال قلت له (مایجزی من القول فی الرکوع و السجود فقال ثلاث تسبیحات فیترسل وواحده تامه تجزی)(۱) الّا ان اطلاق صحیح علی بن یقطین عن ابی الحسن الاول (علیه السلام) (سألته عن الرجل یسجد کم یجزیه من التسبیح فی رکوعه وسجوده فقال ثلاث و تجزیه واحده)(۲) یدل علی کفایه تسبیحه صغری واحده ایضاً و مثله خبره الاخر(۳) , ولعله الیها استند ابن زهره وابن حمزه الّا ان یقال بانصراف ذلک الی تسبیحه کبری وعلیه یدل صحیح ابی سیّار عن الصادق (علیه السلام) (یجزیک من القول فی الرکوع و السجود ثلاث تسبیحات او قدرهن مترسلاً)(۴) وقد یضعّف الانصراف بما فی صحیح معاویه بن عمار عن الصادق (علیه السلام) (قلت ادنی ما یجزئ المریض من التسبیح فی الرکوع والسجود قال تسبیحه

۱- التهذیب ج/۲ ص۷۶ ح/۵۱ باب۸.

۲- التهذیب ج/۲ ص۷۶ ح/۵۳ باب۸ و قد وقع سقط فی سنده فی التهذیب بشهاده الاستبصار فرواه فیه عن الحسین بن علی بن یقطین عن ابیه ج/۱ ص۳۲۳.

۳- التهذیب ج/۲ ص۷۶ ح/۵۲ باب۸.

۴- التهذیب ج/۲ ص۷۷ ح/۵۴ و مسمع ابو سیار نقل الکشی وثاقته و نقل النجاشی و غیره ما یدل علی ذلک ایضا. و فی ح/۵۶ صحیحا عن معاویه بن عمار عن الصادق (علیه السلام): اخف ما یکون من التسبیح فی الصلاه قال ثلاث تسبیحات مترسلا تقول سبحان الله سبحان الله سبحان الله.

واحده)(۱) الظاهر فی کون التسبیحه(۲) صغری لا کبری کما فهمه ابوالصلاح الحلبی و به افتی .

و اما کفایه مطلق الـذکر فیـدل علیه صـحیح هشام بن الحکم عن الصادق (علیه السـلام) (قلت یجزینی فی الرکوع والسـجود ان أقول مکـان التسبیـح لا ـ اله الا ـ الله و الحمـد لله و الله اکبر ؟ قـال نعم کـل ذا ذکر الله)(۳) ولا بـد من تقییـده بکونه ثلاثاً کما هو منطوق الصحیح(۴) الّا اذا قلنا بمقاله ابن زهره فی کفایه تسبیحه صغری واحده.

و اما ما فی صـحیح هشام الاخر قال: «سألت ابا عبدالله (علیه السـلام) یجزئ عنی ان اقول مکان التسبیح فی الرکوع و السـجود لا اله الا الله و الله اکبر قال نعم» الـدال علی کفایه المرتین . ففیه: انه نفس صـحیحه المتقـدم و قد اشـتمل علی اذکار ثلاثه و الظاهر انه وقع سقط فی هذا و علیه فلا دلاله فیه علی کفایه المرتین.

ثم ان التسبیحه الکبری عبـاره عن سـبحان ربی العظیم و بحمـده و خلوّ خبر هشام مما تقـدم من کلمه و بحمـده لا یکون دلیلاً علی خروجها منها لانه فی مقام بیان تعلیم ایهما فی الرکوع و السجود بعد معلومیه دخولها من الخارج کما دل علی

۱- الکافی ج/۳ ص۳۲۹ باب۲۶ ح/۴ و سنده علی بن ابراهیم عن محمد بن عیسی , و فیه سقط و الصحیح عن ابیه عن محمد بن عیسی کما هو واضح.

۲- لکن فسرها الصدوق فی الامالی ص۵۱۲ و الفقیه ج/۱ ص۲۰۵ بالکبری.

۳- الکافی ج/۳ ص۳۲۹ باب۲۶ ح/۵

۴- الکافی ج/۳ ص۳۲۱ ح/۸ باب۲۴

دخولها خبر الحضرمی المتقدم و یشهد لهذا التسامح فی التعبیر ما فی الموثق عن حمزه بن حمران و الحسن بن زیاد قالا: و ذکر الحدیث بدون وبحمده ثم قال الکلینی او ابن بکیر الراوی عنهما (وقال احدهما فی حدیثه و بحمده)(۱).

و یشهد لدخولها ما فی صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) قال قلت له (مایجزی من القول فی الرکوع و السجود فقال ثلاث تسبیحات فیترسل وواحده تامه تجزی)(۲) الدال علی لزوم کون التسبیحه الواحده تامه و لا یعرف التمام الّا باضافه «وبحمده».

اقول: و حیث لم یحرز من صحیح ابن یقطین شموله لتسبیحه صغری واحده فلاـ یمکن ان یصار الی ما ذهب الیه زهره و ابن حمزه و حاصل ما تقدم هو الاکتفاء بتسبیحه کبری واحده او تسبیحه صغری ثلاث مرات و قیام اذکار ثلاثه مطلقاً مقام التسبیحات و قلنا ان المفید و غیره ذکروا التسبیح و لم یذکروا غیره الّا ان عدم تعرضهم لقیام الاذکار مقام التسبیحات لا یکون دلیلاًعلی عدم قبولهم لذلک فقد سکت الصدوق فی فقیهه عن ذکر الاذکار و قال به فی امالیه.

هذا و ان الاصل فی قولک و بحمده و سبّحته بحمده قال تعالی {فسبح بحمد ربک} فی الحجر و النصر(۳)، و قال تعالی {و سبح بحمد ربک} فی طه و غافر و

۱- الکافی ج/۳ ص۳۲۹ باب۲۶ ح/۳ و الحسن بن زیاد ان کان هو العطار فهو ثقه.

۲- التهذیب ج/۲ ص۷۶ ح/۵۱ باب۸

۳- سوره الحجر آیه ۹۸؛ و سوره النصر آیه ۳.

الطور(۱) و غیرها و ذکر فی وجه التقدیر انّ التسبیح تنزیه له عن النقص و الحمد ثناء لآلائه.

(و رفع الرأس منه مطمئناً)

ففی صحیح ابی بصیر عن الصادق (علیه السلام) (اذا رفعت رأسک من الرکوع فأقم صلبک فانه لا صلاه لمن لا یقیم صلبه)(۲) وفی صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) (اذا اردت ان ترکع فقل و انت منتصب الله اکبر- الی- ثم قل سمع الله لمن حمده و انت منتصب قائم)(۳) و الکلام عن وجوب الطمأنینه قد تقدم .

(و یستحب تثلیث الذکر فصاعداً)

ففی خبر هشام بن سالم المتقدم (الفریضه من ذلک تسبیحه واحده و السنه ثلاث و الفضل فی سبع) و فی صحیح ابان بن تغلب قال دخلت علی الصادق (علیه السلام) (و هو یصلّی فعددت له فی الرکوع و السجود ستین تسبیحه)(۴) وغیره(۵).

هذا و المراد من الاستحباب هو استحباب اختیار الاکثر لکن لا بنیه الاستحباب بل ان اتیان الاکثر ایضا یکون من الواجب و لا دلیل علی کونه مستحباً فالمطلوب

۱- سوره طه آیه ۱۳۰ ؛ و سوره غافر آیه ۵۵ ؛ و سوره الطور آیه ۴۸ .

۲- الکافی ج/۳ ص ۳۲۰ ح/۶ باب۲۴.

۳- التهذیب ج/۲ باب۸ ج/۵۷ ص۷۷.

۴- الکافی ج/۳ ص۳۲۹ باب۲۶ ج/۲.

۵- الکافی ج/۳ باب۳۷ من الزکاه ح/۱۵

هو الـذكر فی الركوع والسـجود ایاً كان مقـداره یعنی المطلوب هو طبیعه الذكر كما هو الامر فی الركوع والسـجود فهما واجبان طالا ام قصرا.

ثم ان استحباب اختیار الاكثر من التثلیث انما هو فی غیر الجماعه ففی موثق سماعه (و من كان یقویان یطوّل الركوع و السجود فلیطول مـا اسـتطاع- الی- فاما الامام فانه اذا قام بالناس فلا ینبغی ان یطول بهم فان فی الناس الضـعیف و من له الحاجه فان النبی (صلی الله علیه و آله) كان اذا صلی بالناس خفّ بهم)(۱).

و اما ما فی الموثق المتقـدم عن حمزه بن حمران و الحسن بن زیاد قالا: دخلنا علی الصادق (علیه السـلام) و عنـده قوم فصـلّی بهم العصـر و قد كنّا صـلّینا فعددنا له ركوعه سـبحان ربی العظیم اربعاً و ثلاثین او ثلاثاً و ثلاثین مره. فقال فیه الكلینی بعده: هذا لانه علم علیه الصلاه و السلام احتمال القوم لطول ركوعه وسجوده وذلك انه روی انّ الفضل للامام ان یخفّف و یصلّی بأضعف القوم (۲).

(وتراً)

كمـا فی خبر هشـام بن سـالم المتقـدم و لا ـ اشـكال فی سـنده الّـا من جهه القـاسم بن عروه فـانه مهمـل نعم فی كتـاب المسـائل الصاغانیه المطبوعه المنسوبه إلی الشیخ المفید قدس سره قد صرح بوثاقته(۳). لكن قال المحقق الخوئی (رحمه الله) «إلّا أن نسبه

۱- التهذیب ج/۲ باب۸ ح/۵۵ ص۷۷ و احمد بن الحسن ظاهراً هو ابن علی بن فضال.

۲- الكافی ج/۳ ص۳۲۹ ح/۳.

۳- المسائل الصاغانیه ص۷۲

هـذا الكتـاب إليه غير معلومه بـل فی الكتـاب أمـارات تـدل علی أنه موضوع عليه، و الشـيخ المفيـد و إن كـان له كتـاب يسـمی بالمسائـل الصاغانيه، إلّا أن الكلام فی انطباقه علی هـذا المطبوع»(۱). قلت: لابـد من مراجعه الكتـاب, و يمكن القول بموثوقيه ما فی كتابه لاعتماد الصدوق عليه و جعله من المصادر التی عليها المعول و اليها المرجع و طريق الصدوق الی كتابه صحيح.

(و السنه ثلاث و الفضل فی سبع)

كمـا هو منطوق خبر هشـام المتقـدم الّا انه لم يعلم ان ذلک من حيث الوتريه و قـد تقـدم فی صـحيح ابان انه عـدّ للصادق ستين تسبيحه و ليس لنا دليل غير خبر هشام المتقدم.

(و الدعاء امامه)

كمـا فی صـحيح زراره عن الباقر (عليه السـلام) (ثم اركع وقل اللهم لک ركعت ولک اسـلمت و بک آمنت و عليک توكّلت و انت ربی خشع لک قلبی و سـمعی و بصـری و شـعری و بشـری و لحمی و دمی و مخّی و عظامی و عصبی و ما أقلّته قدمای غير مستنكف و لا مستكبر و لا مستحسر سبحان ربی العظيم و بحمده ثلاث مرّات)(۲).

(وتسويه الظهر)

ص:۲۶۵

۱- معجم رجال الحديث ج: ۱۴ ص: ۳۰

۲- الكافی ج/ ۳۱۹ باب۲۴ ح/۱ و قيد ثلاث مرات متعلق بالتسبيح فقط كما فی الفقيه ج/۱ ص۲۰۵.

كما فی صحیح حماد المتقدم (رکع و ملأ کفیّه من رکبتیه منفرجات وردّ رکبتیه الی خلّفه حتی استوی ظهر حتی لوصبّ علیه قطره من ماء او دهن لم تنزل لاستواء ظهره).

(ومدّ العنق)

کما فی صحیح حماد السابق (ومدّ عنقه) و فی مرسل الفقیه (سأل رجل امیرالمؤمنین (علیه السلام) فقال یا بن عم خیر خلق الله ما معنی مد عنقک فی الرکوع ؟ فقال تأویله آمنت بالله و لو ضربت عنقی)(1).

(والتجنیح)

کما فی صحیح ابن بزیع قال (رأیت ابا الحسن (علیه السلام) یرکع رکوعاً اخفض من رکوع کل من رأیته یرکع وکان اذا رکع جنّح بیدیه)(2).

(و وضع الیدین علی عینی الرکبتین و البدأه بالیمنی مفرّجتین)

کما فی صحیح زراره المتقدم (وتصفّ فی رکوعک بین قدمیک تجعل بینهما قدر شبر و تمّکن راحتیک من رکبتیک و تضع یدک الیمنی علی رکبتک الیمنی قبل الیسری و بلّع بأطراف اصابعک عین الرکبه وفرّج اصابعک اذا وضعتها علی رکبتیک) وفیه من آداب الرکوع ما لم یذکره المصنف من صفّ القدمین و جعل شبر بینهما.

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۰۴ ح/۱۳ باب۴۵ و قد رواه العلل عن احمد البرقی مرفوعاً ایضا ج/۲ باب ۱۰.

۲- الکافی ج/۳ باب۲۴ ح/۵ ص ۳۲۰.

(و التکبیر له رافعاً یدیه الی شحمتی اذنیه)

ففی صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) (اذا اردت ان ترکع وتسجد فارفع یدیک وکبّر ثم ارکع واسجد)(1) و فی صحیح حماد المتقدم (ثم صبر هنیّهً- یعنی بعد القراءه - بقدر ما یتنفّس و هو قائم ثم رفع یدیه حیال وجهه وقال الله اکبر و هو قائم ثم رکع)(2) و هو یدل علی کون التکبیر فی حال القیام و فی الخلاف یجوز هاویاً.

(و قول سمع الله لمن حمده و الحمد لله رب العالمین فی رفعه مطمئناً)

ففی صحیح حماد السابق (ثم استوی قائماً فلمّا استمکن من القیام قال سمع الله لمن حمده ثم کبر و هو قائم و رفع یدیه حیال وجهه ثم سجد) ولا یخفی ان الاستواء قائماً بعد الرکوع واجب ففی صحیح ابی بصیر عن الصادق (علیه السلام) قال امیر المؤمنین (علیه السلام) (من لم یقم صلبه فی الصلاه فلا صلاه له)(3) وفی صحیح زراره (ثم قل سمع الله لمن حمده وانت منتصب قائم الحمد لله رب العالمین اهل الجبروت والکبریاء والعظمه لله ربّ العالمین تجهر بها صوتک)(4).

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۲۰ باب۲۴ ح/۳.

۲- الکافی ج/۳ ص ۳۱۱ ح/۸ باب ۲۰

۳- الکافی ج/۳ ص ۳۲۰ ح/۳ باب۲۴

۴- الکافی ج/۳ ص۳۱۹ ح/۱ باب۲۴.

و یستحب للمأموم ان یقول الحمد لله رب العالمین بدلاً عن سمع الله لمن حمده کما فی معتبر جمیل(۱) سألت الصادق (علیه السلام) فقلت ما یقول الرجل خلف الامام اذا قال سمع الله لمن حمده قال یقول الحمد لله رب العالمین و یخفض من صوته)(۲) و فی الذکری روی الحسین بن سعید باسناده الصحیح عن محمد بن مسلم عنه (علیه السلام) (اذا قال الامام سمع الله لمن حمده قال من خلفه: ربنا لک الحمد)(۳).

اقول: وحیث ان الحدیث لا یوجود فی الجوامع الروائیّه و لم یعلم سنده و مصدره فهل یعتمد علی نقل الشهید فی صحته ام لا ؟ مقتضی ما تقدم ثبوت سیره العقلاء فی الاعتماد علی اهل الخبره فی ما اطلعوا علیه و قصرت یدنا عنه هو الاعتماد علی ما اخبر و لو سلمنا عدم ثبوت السیره فمقتضی حجیه خبر الثقه هو ذلک ایضا و ذلک لان وصف الحدیث بالصحه من زمان العلامه فما بعد یراد منه خبر الثقه الامامی و لا اختلاف لهم فی ذلک و قد اخبر به الشهید فیعتمد علی اخباره و اختلافنا مع الشهید فی رد وثاقه البعض لا یضر بعد قیام السیره علی ذلک.

ص:۲۶۸

۱- سنده لا اشکال فیه الّا من جهه محمد بن اسماعیل الذی یروی عنه الکلینی کثیراً و الذی هو النیشابوری البندقی وهو غیر البرمکی و ابن بزیع فالاول من الطبقه السابعه و الثانی من الطبقه السادسه بخلاف البندقی فهو من الطبقه الثامنه و الکلینی من الطبقه التاسعه و بذلک جزم استاذ الفن العلامه البروجردی , و الظاهر وثاقته .

۲- الکافی ج/۳ ص ۳۲۰ باب۲۴ ح/۲.

۳- الذکری ص.

و مما تقدم ظهر ما فی اطلاق المصنف قول المصلی بعد الركوع الحمد رب العالمین، فلم ترد بمفردها و انما جاءت مع قوله اهل الجبروت والكبرياء والعظمه لله ربّ العالمين .

(ویکره ان یرکع و یداه تحت ثیابه)

لم یظهر له دلیل بالخصوص نعم فی موثق عمار عن الصادق (علیه السلام) (فی الرجل یصلّی و یدخل یدیه تحت ثوبه قال ان كان علیه ثوب آخر ازار او سراویل فلا بأس وان لم یکن فلا یجوز له ذلک و ان ادخل یداً واحده ولم یدخل الاخری فلا بأس)(1) الا انه اعم و لا یختص بالرکوع و ظاهره الحرمه و لم یقل به احد ومن اخبار عمار وما اکثر شوذها.

حصیله البحث:

یجب الرّکوع منحنیاً إلی أن تصل کفّاه رکبتیه مطمئنّاً بقدر واجب الذّکر و هو: سبحان ربّی العظیم و بحمده أو سبحان اللّه ثلاثاً أو مطلق الذّکر ثلاثا.

ویجب رفع الرّأس منه قائم الصلب مطمئنّاً. و یستحبّ تطویل الرکوع و السجود غیر الامام فانه فلا ینبغی له ان یطول بالمؤمومین .

و یستحبّ الدّعاء أمام ذكر الرکوع فیقول: اللهم لک رکعت ولک اسلمت وبک آمنت وعلیک توکّلت وانت ربی خشع لک قلبی و سمعی و بصری و شعری و

۱- الکافی ج/۳ ص۳۹۵ ح/۱۰ باب ۶۰.

بشری و لحمی و دمی و مخّی و عظامی و عصبی و ما أقلّته قدمای غیر مستنکف و لا مستکبر و لا مستحسر سبحان ربی العظیم و بحمده ثلاث مرّات. و یستحبّ تسویه الظّهر و مدّ العنق و التّجنیح و وضع الیدین علی الرّکبتین و البدأه بالیمنی مفرّجتین و صفّ القـدمین وجعـل شبر بینهمـا , و التّکبیر له رافعاً یـدیه إلی حـذاء شـحمتی أذنیه و قول: سـمع اللّه لمن حمـده بعـد رفعه راسه من الرکوع قائماً و یقول: الحمد لله رب العالمین اهل الجبروت والکبریاء والعظمه لله ربّ العالمین یجهر بها صوته , ویجب ان یکون مستوی الظهر مطمئنّاً. ویستحب للماموم ان یقول:«ربنا لک الحمد» اذا قال الامام سمع الله لمن حمده او الحمد لله رب العالمین.

وجوب السجود

(ثم تجب سجدتان علی الاعضاء السبعه)

ففی صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) عن النبی (صلی الله علیه و آله) «السجود علی سبعه اعظم الجبهه و الیدین والرّکبتین و الابهامین و ترغم بانفک ارغاماً فأما الفرض فهذه السبعه و اما الارغام بالانف فسنّه من النبی (صلی الله علیه و آله) »(۱).

و فی مجمع البیـان (روی ان المعتصم سـأل الجواد (علیه السـلام) عن قوله تعالی { و انّ المساجـد لله} فقال هی الاعضاء السـبعه التی یسجد علیها)(۲).

ص:۲۷۰

۱- التهذیب ج/۲ ص۲۹۹ ح/۶۰ باب۱۵.

۲- مجمع البیان ج۱۰ ص۵۶۰

(قائلاً فیهما سبحان ربی الاعلی و بحمده او ما مرّ من الثلاثه الصغری مطمئناً بقدره)

اقول: قد تقدم ما یدل علی ذلک فی الرکوع و نزید بیاناً هنا فنقول قال فی الفقیه «و انما یقال فی الرکوع سبحان ربی العظیم و بحمده وفی السجود سبحان ربی الاعلی و بحمده لانه لمّا انزل تعالی {فسبح باسم ربک العظیم} قال النبی (صلی الله علیه و آله) اجعلوها فی رکوعکم فلمّا انزل {سبح اسم ربک الاعلی} قال النبی (صلی الله علیه و آله) اجعلوها فی سجودکم(1)»(2) .

(ثم رفع رأسه جالساً مطمئناً)

ففی صحیح حماد «و سجد علی ثمانیه اعظم- الی- ثم رفع رأسه من السجود فلما استوی جالساً قال الله اکبر ثم قعد جانبه الایسر و وضع ظاهر قدمه الیمنی علی باطن الیسری و قال استغفر الله ربّی و أتوب الیه ثم کبّر و هو جالس وسجد السجده الثانیه»(3) .

ص:۲۷۱

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۰۷ باب۴۵ و رواه فی العلل مسنداً عن عقبه بن عامر الجهنی ج/۲ ص۳۳۳ باب ۳۰ ح/۶.
۲- و قد اشتبه فی النجعه (کتاب الصلاه ص۲۸۴) فجعلها من حدیث ابی بصیر و الصحیح ان الصدوق قد خلط کلامه بحدیث ابی بصیر بقرینه نقله لهما فی العلل فی بابین فروی ما نحن فیه فی باب ۳۰ و روی خبر ابی بصیر فی باب۳۲.
۳- الکافی ج/۳ ص ۳۱۱ باب ۲۰ ح/۸

اقول: ان صحیح حماد و ان لم یقتصر علی ذکر الواجبات فقط الّا انه اشتمل علی بیان الکیفیه و انها بسجدتین بینهما جلسه و لم یذکر فی روایه من الروایات إجزاء غیرها.

بل المفهوم من سیاق الاخبار مفروغیه کون الجلسه من اجزاء الصلاه الواجبه ففی صحیح الحلبی «فإذا رفعت رأسک فقُل بین السَّجدتین اللّٰهُمَّ اغفر لی و ارحمنی و اجبُرنی و ادفَع عنّی إنّی لما أنزلت إلیَّ من خَیرٍ فقیرٌ تَبارکَ اللّٰهُ رَبُّ العالمین»(۱).

و اما ما رواه المستطرفات عن جامع البزنطی عن الرضا (علیه السلام) سألته (عن الرجل یسجد ثم لا یرفع یدیه من الارض بل یسجد الثانیه هل یصلح له ذلک؟ قال ذلک نقص فی الصلاه)(۲) فانه و ان امکن ان یقال ان النقص اعم من البطلان لکنه مما لا یمکن ان یصار الیه لعدم ثبوت هذه النسخه لان بعض النسخ جاء فیها «نقض» بدلا عن نقص و دلالته علی بطلان الصلاه واضحه .

و اما الطمأنینه فتقدم الکلام فیها و استدل لها بالخصوص بصحیح زراره (عن الباقر (علیه السلام) بینا النبی (صلی الله علیه و آله) جالس فی المسجد اذا دخل رجل فقام یصلّی فلم یتم رکوعه و لا سجوده فقال نقر کنقر الغراب لئن مات هذا و هکذا صلاته لیموتنّ علی غیر دینی)(۳) و لا دلاله فیه فهو یدل علی وجوب الاستمرار راکعاً الی اتمام الذکر و لا علاقه له بما نحن فیه.

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۲۱ ح/۱ باب۲۵ من الصلاه.

۲- المستطرفات ص۵۴ ؛ و الحمیری فی قرب الاسناد عن الکاظم (علیه السلام) ص ۲۱۰ ح ۸۲۲

۳- الکافی ج/۳ ص۲۶۸ ح/۶

حصيله البحث:

تجب سجدتان على الأعضاء السّبعه الجبهه واليدين والرّكبتين و الابهامين و اما الارغام بالانف فمستحب قائلًا فيهما: سبحان ربّى الأعلى و بحمده، أو ما مرّ من الذكر الواجب مطمئنّاً بقدره، ثمّ رفع رأسه مطمئنّاً. ويجب الجلوس بين السجدتين .

استحباب جلسه الاستراحه

(و تستحب الطمأنينه عقيب الثانيه)

كما صرح بذلك الشيخ فى المبسوط و لم يذكرها من الواجبات فى النهايه(۱) و جعلها ابن حمزه من المختلف فى وجوبها(۲)، والاستحباب هو المفهوم من الاصحاب فانهم و ان ذكروها لكنهم لم يصرحوا بالوجوب بل هو المشهور على قول المختلف(۳) فما نسب اليهم من قولهم بالوجوب ليس صحيحاً(۴) نعم صرح

ص:۲۷۳

۱- المبسوط ج۱ ص۱۱۳ و النهايه ص ۷۲

۲- الوسيله ص۹۳

۳- المختلف ج۲ ص ۱۷۱

۴- كما نسبه صاحب النجعه ج/۱ من كتاب الصلاه ص۲۸۵و ص۲۸۶ و نسبه الى الصدوق و المفيد و الديلمى و الاسكافى و العمانى و على بن بابويه و الصحيح ان كلام هؤلاء اعم من الوجوب و عدم تصريحهم بالاستحباب لا يكون دليلا على الوجوب كما و قد ذكروا امورا كثيره و لم يصرحوا باستحبابها نعم قد يستشف الوجوب مما نقله عن ابن بابويه (لا بأس ان لا يقعد فى النافله) الّا انه ايضا غير واضح فلعله نفى البأس من جهه الاستحباب المؤكد لا الوجوب.

بذلک السید فی انتصاره(۱) و یدل علی عدم الوجوب موثق زراره قال رأیت ابا جعفر و ابا عبد الله علیهما السلام اذا رفعا رؤوسهما من السجده الثانیه نهضا و لم یجلسا)(۲).

اقول: و لا دلاله فیه علی انهما علیهما السلام کان عملهما دائماً ذلک حتی یقال بانه شاذ و ان کان قد یوهم ذلک .

و استدل لعدم الوجوب ایضا بخبر رحیم قال قلت لابی الحسن الرضا (علیه السلام) جعلت فداک (اراک اذا صلّیت فرفعت رأسک من السجود فی الرکعه الاولی و الثالثه تستوی جالساً ثم تقوم فنصنع کما تصنع قال لا تنظروا الی ما اصنع انا انظروا الی ما تأمرون)(۳) لکنه ظاهر فی التقیه و انه (علیه السلام) لا یأمر بما هو مرجوح فلا یمکن الاستدلال به.

و اما ما استدل به للوجوب مثل موثق ابی بصیر عن الصادق (علیه السلام) (اذا رفعت رأسک من السجده الثانیه فی الرکعه الاولی حین ترید ان تقوم فاستوِجالساً ثم قم)(۴) فلا دلاله فیه علی الوجوب بل اعم ولو دل علی الوجوب فالجمع بینه و بین

۱- المختلف ج/۲ ص۱۸۸ و الانتصار ص۴۶.

۲- التهذیب ج/۲ ص۸۳ ح/۷۳ باب۸ ؛ الوسائل باب۵من ابواب السجود ح۲

۳- التهذیب ج/۲ ص ۸۲ ح/۷۲ باب۸

۴- التهذیب ج/۲ ص ۸۲ باب۸ ح/۷۱

ما تقدم يقتضى الحمل على الاستحباب, و بذلك تعرف الجواب عن غيره(۱) مما هو اضعف دلالةً منه .

و يشهد لعدم الوجوب ما فى صحيح حديث الاربعمائه (اجلسوا فى الركعتين حتى تسكن جوارحكم ثم قوموا فان ذلك من فعلنا)(۲) الظاهر بالاستحباب لاـ الوجوب ومثله خبر الاصبغ وفيه (انما يفعل ذلك اهل الجفا من الناس انّ هذا من توقير الصلاه)(۳).

و تستحب (الزياده على الواجب) كما مر ذلك (و الدعاء)

بالماثور امام الذكر ففى صحيح الحلبى عن الصادق (عليه السلام) (اذا سجدت فكبّرو قل «اللهم لك سجدت وبك آمنت ولك اسلّمت و عليك توكلّت و انت ربى سجد وجهى للّذى خلقه وشقّ سمعه وبصره الحمد لله رب العالمين تبارك الله احسن الخالقين» ثم قل سبحان ربى الاعلى و بحمده ثلاث مرات)(۴) و فى صحيح الحذاء ادعيه مخصوصه لكل سجده(۵) و هى مطلقه لم تتعيّن قبل الذكر وكذلك غيرها(۶).

(و التكبيرات الاربع)

۱- التهذيب ج/۲ ص۱۵ ح/۱۸۸ ؛ و باب۸ ح/۷۰ ص۸۲ ؛ و خبر زيد النرسى فى اصله .
۲- الخصال ص۶۸۶ و قد تقدم قوه سنده.
۳- التهذيب ج/۲ ص۳۱۴ باب۱۵ ح/۱۳۳.
۴- الكافى ج/۳ ص ۳۲۱ ح/۱ باب۲۵ من الصلاه.
۵- الكافى ج/۳ ص ۳۲۲ ح/۴ باب ۲۵
۶- راجع اخبار الباب من المصدر السابق.

كما فى صحيح حماد المتقدم و فيه دلاله على كون التكبيرات فى حال الاستقرار و الجلوس الّا انه ورد فى الصحيح عن المعلّى بن خنيس جواز كون التكبير فى حاله الهوى الى السجود ففيه (قال سمعت الصادق (عليه السلام) يقول كان على بن الحسين (عليه السلام) اذا هوى ساجداً انكّب و هو يكبر)(١) و حمله على الغفله او التحريف(٢) خلاف الاصل نعم هنالك كلام فى ضعف المعلى الّا انه بعد اعتماد الكلينى على الخبر يمكن القول بموثوقيته، كما و يستحب رفع اليدين ايضاً ففى صحيح ابن مسكان عن الصادق (عليه السلام) (فى الرجل يرفع يده كلّما اهوى للركوع و السجود وكلّما رفع رأسه من ركوع او سجود قال هى العبوديه)(٣).

ثم ان مجموع تكبير الصلوات خمس وتسعون تكبيره كما فى صحيح معاويه بن عمار منها تكبير القنوت خمسه(۴).

(و التخويه للرّجل)

١- الكافى ج/٣ ص٣٣۶ ح/۵ باب٢٩.

٢- كما قال فى النجعه كتاب الصلاه ج/١ ص٢٨٩.

٣- التهذيب ج/٢ باب٨ ح/۴٨ ص٧۵ ؛ اقول: و نقل الكشى ان ابن مسكان لم يرو الّا حديث المشعر عن الصادق (عليه السلام) و عليه فيحتمل الرفع فى هذا الحديث الا انه مع ذلك بحكم الصحيح بعد اسناد ابن مسكان للخبر الى الصادق (عليه السلام) لانه من اصحاب الاجماع.

۴- الكافى ج/٣ ص٣١٠ ح/۵ باب٢٠.

خوّی الرجل تخویهً اذا جافی بطنه عن فخذیه فی سجوده[(۱)] و یدل علیه ما فی الصحیح عن حفص الاعور عن الصادق (علیه السلام) (اذا سجد یتخوی کما یتخوّی البعیر الضّامر یعنی بروکه)[(۲)].

(و التورک بین السجدتین)

و یقول بینهما «استغفر الله ربّی و اتوب الیه» کما فی صحیح حماد و یقول: «اللَّهُمَّ اغفر لی و ارحمنی و اجبُرنی و ادفَع عنّی إنّی لما أنزلت إلیَّ من خَیرٍ فقیرٌ تَبارکَ اللَّهُ رَبُّ العالمین»کما فی صحیح الحلبی[(۳)].

حصیله البحث:

یستحبّ الجلوس عقیب السجده الثّانیه, و یستحب تطویل السجود و الدّعاء بالماثور فی السجود فیقول: «اللهم لک سجدت و بک آمنت و لک اسلّمت و علیک توکّلت و انت ربی سجد وجهی للّذی خلقه وشقّ سمعه و بصره الحمد لله رب العالمین تبارک الله احسن الخالقین» ثم یقول سبحان ربی الاعلی بحمده ثلاث مرات. و تستحبّ التّکبیرات الأربع، و رفع الیدین ایضاً کلّما اهوی للرکوع و السجود وکلّما رفع رأسه من رکوع او سجود.

ص:۲۷۷

۱- مختار الصحاح ص۱۹۴

۲- الکافی ج/۳ باب ۲۵ ح/۲ ص ۳۲۱

۳- الکافی ج/۳ ص ۳۲۱ ح/۱ باب۲۵ من الصلاه.

و تستحبّ التّخویه للرّجل وهی ان یجافی بطنه عن فخذیه فی سجوده , ویستحب التّورک بین السّجدتین وهو ان یقعد علی جانبه الایسر ویضع ظاهر قدمه الیمنی علی باطن الیسری و یستحب ان یقول بینهما «استغفر الله ربّی و اتوب الیه». ویستحب ان یقول ایضا «اللَّهُمَّ اغفر لی و ارحمنی و اجبُرنی و ادفَع عنّی إنّی لما أنزلت إلیَّ من خَیرٍ فقیرٌ تَبَارکَ اللَّهُ رَبُّ العالمین».

کراهه الاقعاء

کما فی صحیح معاویه بن عمار و ابن مسلم و الحلبی قالوا: (قال لا تقع فی الصلاه بین السجدتین کاقعاء الکلب)(۱) و الاقعاء لغهً هو جلوس الکلب علی استه مفترشاً رجلیه ناصباً یدیه(۲), و عن ابی بصیر(۳) عن الصادق (علیه السلام) (اذا اجلست فی الصلاه فلا تجلس علی یمینک و اجلس علی یسارک)(۴) وهو لا یختص بالجلوس بین السجدیتن بل اعم .

۱- التهذیب ج/۲ باب ۸ ح/۷۴ ص۸۳ و مثله موثق ابی بصیر ؛ التهذیب ج/۲ ص ۳۰۱ ح/۱۲۱۳

۲- مختار الصحاح ص۵۴۵ و الصحاح ج/۶:۲۴۶۵ (قعا)

۳- بروایه علی عنه و الظاهر أنه ابن ابی حمزه البطائنی الذی هو قائد ابی بصیر و سند الشیخ الیه صحیح فالروایه اذاً صحیحه الّا أن الاشکال فی البطائنی و هو ثقه علی التحقیق.

۴- التهذیب ج/۲ ص۸۳ باب ۸ ح/۷۵

و اما ما فى صحيح الحلبى عن الصادق (عليه السلام) قال (لا بأس بالاقعاء فى الصلاه فيما بين السجدتين)(۱) فمحمول على نفى الحرمه كما هو ظاهره .

واجبات السجود

ثم انه يجب تساوى موضع الجبهه و الموقف إلّا إذا كان الاختلاف بمقدار أربع أصابع مضمومه كما فى صحيحه عبد اللّه بن سنان عن أبى عبد اللّه عليه السّلام: «سألته عن السجود على الأرض المرتفع فقال: إذا كان موضع جبهتك مرتفعا عن موضع بدنك قدر لبنه فلا بأس»(۲)، و مقدار اللبنه ذاک الزمان على ما قيل أربع أصابع مضمومه.

و لموثقه عمّار التى اعتمدها الكافى وغيره عن أبى عبد اللّه (عليه السلام) قال: «سألته عن المريض أ يحل له أن يقوم على فراشه و يسجد على الأرض؟ قال: فقال: إذا كان الفراش غليظا قدر آجره أو أقل استقام له أن يقوم عليه و يسجد على الأرض، و

۱- التهذيب ج/۲ ص ۳۰۱ ح/۱۲۱۲

۲- وسائل الشيعه الباب ۱۱ من أبواب السجود الحديث ۱ والنهدى فى سنده هو داود بن محمد وهو ثقه بقرينه ابن محبوب الراوى عنه و روايته عن ابن ابى عمير و لو كان المراد منه الهيثم بن ابى مسروق فهو ثقه ايضا لانه لم يستثنه ابن الوليد من كتاب نوادر الحكمه.

ان كان أكثر من ذلك فلا»(۱) و الاولى تدل على اغتفار الارتفاع و الثانيه على اغتفار الانخفاض .

حصيله البحث:

يكره الاقعاء و هو جلوس الكلب على استه مفترشاً رجليه ناصباً يديه, و يجب فى السجود تساوى موضع الجبهه و الموقف إلّا إذا كان الاختلاف بمقدار أربع أصابع مضمومه علوا و انخفاضا.

وجوب التشهد

(ثم يجب التشهد عقيب الثانيه وآخر الصلاه)

ففى صحيح ابن مسلم قلت للصادق (عليه السلام) (التشهد فى الصلاه قال مرتان قلت وكيف مرتين قال اذا استويت جالساً فقل:اشهد ان لا له الا الله وحده لا شريك له و اشهد ان محمداً عبده و رسوله ثم تنصرف)(۲).

(و هو اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له و أشهد انّ محمداً عبده رسوله اللهم صل على محمد وآل محمد)

ص:۲۸۰

۱- وسائل الشيعه الباب ۱۱ من أبواب السجود الحديث ۲
۲- التهذيب ج/۲ باب ۸ ح/۱۴۷ ص ۱۰۱

كما فی موثق عبد الملک بن عمرو الاحول عن الصادق (علیه السلام) التشهد فی الرکعتین الاولیین (الحمد لله اشهد الّا اله الّا الله وحده لاـ شریک له و أشهد انّ محمداً عبده و رسوله اللهم صل علی محمد و ال محمد و تقبّل شفاعته فی أمّته وارفع درجته)(۱)و فی صحیح البزنطی (قلت لابی الحسن (علیه السلام) التشهد الذی فی الثانیه یجزی ان اقوله فی الرابعه قال نعم)(۲).

هذا ما یتعلق بالتشهد مع غض النظر عن واجبه ومستحبه والّا فلم یقل احد بوجوب کل ما فی موثق الاحول .

و اما مقدار الواجب من التشهد فصریح المفید و الصدوق کفایه الشهادتین فقال الاول: و ادنی ما یجزی فی التشهد ان یقول المصلی اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له و اشهد ان محمداً عبده و رسوله(۳)، و قال الثانی: و یجزیک فی التشهد الشهادتان(۴)، و قال فی الامالی فی وصف دین الامامیه: و یجزی فی التشهد الشهادتان(۵)، و قریب منهما قال فی المقنع(۶) وهو الظاهر من الکلینی فروی خبر

۱- التهذیب ج/۲ باب ۸ ح/۱۱۲ ص۹۲

۲- التهذیب ج/۲ باب ۸ ح/۱۴۵ ص۱۰۱

۳- المقنعه من الجوامع الفقهیه ص۲۳ و کذلک الفقه الرضوی ص۱۱۱

۴- الفقیه ج/۱ ص۲۱۰ باب ۴۵ و کذلک ص۲۰۹

۵- الامالی ص۵۱۲

۶- المقنع من الجوامع الفقهیه ص۸ و ص۹۵ طبع الهادی و نقل الذکری عنه قوله (و أدنی ما یجوز فی التشهد أن یقول الشهادتین و یقول بسم الله و بالله ثم یسلم) المقنع طبع الهادی ص۹۶

سوره بن کلیب قال سألت ابا جعفر (علیه السلام) «عن ادنی ما یجزئ من التشهد فقال الشهادتان»(۱) و بها قال الشیخ فی التهذیب ففیه «و ادنی ما یجزی من التشهد الشهادتان، یدل علی ذلک مارواه»(۲) و استشهد بصحیح زراره(۳) و خبر سوره ابن کلیب المتقدم وغیرهما .

و یشهد لکفایه الشهادتین فی التشهد صحیح ابن مسلم المتقدم الوارد فی بیان کیفیته الا انه اضاف بینها «وحده لا شریک له» وهی تحتمل الاستحباب جمعاً بینها و بین مادل علی کفایه الشهادتین و اما دلالتها علی عدم وجوب التسلیم فسیأتی الکلام فیه.

واما الصلاه علی النبی (صلی الله علیه و آله) واله علیهم السلام فأول من صرح بوجوبها بعد التشهد الشیخ فی الاستبصار والنهایه فقال: (فمن ترکها متعمداً وجب علیه اعاده الصلاه و من ترکها ناسیاً قضاها بعد التسلیم ولم یکن علیه شئ)(۴) وجعلها واجباً مستقلاً(۵) ابن ادریس(۶) الّا انه یوجب قضاءها لمن ترکها سهواً فقال لأن حمله علی التشهد قیاس لا نقول به فلیلحظ ذلک ویحصّل و یتأمّل(۷).

۱- الکافی ج/۳ باب ۳۰ من الصلاه ص۳۳۷ ح/۳

۲- التهذیب ج/۲ ص ۱۰۰

۳- الوسائل باب۴ من ابواب التشهد ح۱

۴- النهایه ص۸۹ و الاستبصار ج/۱ ص۳۴۳ باب وجوب الصلاه علی النبی (ص) فی التشهد.

۵- بدلیل قوله (و التشهد فی الصلاه واجب و أقل ما یجزی فیه شهادتان - الی- و کذلک الصلاه علی النبی(ص) و اله علیهم السلام فریضه) ص۸۹ النهایه.

۶- السرائر ص ۲۳۱ ج/۱

۷- السرائر ص۴۱۳ ج/۱ فعبارته تدل علی أن التصلیه واجبه مستقله عن التشهد و لا یجب قضاءها لمن ترکها سهواً لبطلان القیاس.

و استدل الشیخ فی الاستبصار علی وجوبها بصحیح زراره عن الصادق (علیه السلام) انه قال (من تمام الصوم اعطاء الزکاه کالصلاه علی النبی صلی الله علیه واله من تمام الصلاه ومن صام ولم یؤدها فلا صوم له اذا ترکها متعمداً ومن صلی و لم یصل علی النبی صلی الله علیه و آله و ترک ذلک متعمداً فلا صلاه له ان الله تعالی بدأ بها قبل الصلاه فقال: {قد افلح من تزکی وذکر اسم ربه فصلی}(۱). قلت: لکنه لا دلاله فیه علی الوجوب وذلک لکون الخبر فی مقام بیان قبول الاعمال ولا ربط له بما نحن فیه من صحه الصلاه و عدمها ولو فرضنا دلالته فهو یدل علی وجوب التصلیه فی الصلاه و بشکل مطلق لا خصوص التشهد.

اقول: و بعد ماعرفت تعرف ان الصحیح عدم وجوب التصلیه فی التشهد فالصحیح استحبابها کما علیه موثق الاحول المتقدم و یکفی لذلک عدم الدلیل علی وجوبها.

ثم انه بعد معلومیه وجوب التشهد فتوی وخبراً تعرف محمل مادل علی عدم وجوب الشهادتین فیه مثل صحیح زراره قال (قلت لابی جعفر (علیه السلام) فما یجزی

۱- الاستبصار ج/۱ ص۳۴۳ باب ۱۹۶،الوسائل باب ۱۰ من ابواب التشهد ح۲

من القول فی التشهد فی الرکعتین الاولتین قال تقول اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له قلت فما یجزی من تشهد الرکعتین الاخیرتین فقال الشهادتان)(۱).

و اما موثق بکر بن حبیب قال سألت ابا جعفر (علیه السلام) عن التشهد فقال لوکان کما یقولون واجباً علی الناس هلکوا انما کان القوم یقولون ایسر ما یعلمون اذا حمدت الله اجزأک.(۲) فحمله الشیخ علی ما زادعلی الشهادتین، اقول ولا بعد فی حمله بل قد یقال انه هو الظاهر و مثله ما عن حبیب الخثعمی(۳).

(جالساً مطمئناً بقدره)

کما فی صحیح ابن مسلم المتقدم (اذا استویت جالساً) و ایضا تقدم ما یدل علی الاطمئنان.

(و یستحب التورک) کما فی صحیح حماد المتقدم.

(و الزیاده فی الثناء و الدعاء)

بالماثور و هو بما فی موثق ابی بصیر عن الصادق (علیه السلام) (اذا جلست فی الرکعه الثانیه فقل بسم الله والحمد لله وخیر الاسماء لله اشهدان لا اله الا الله وحده لا شریک و اشهد أنّ محمداً عبده ورسوله ارسله بالحق بشیراً ونذیراً بین یدی الساعه اشهد انک نعم الربّ وانّ محمداً نعم الرسول اللهم صل علی محمد و ال محمد و تقبّل شفاعته فی امته وارفع درجته ثم تحمد الله مرّتین او ثلاثاً ثم تقوم فاذا

۱- التهذیب ج/۲ ص ۱۰۰ ح/۱۴۲
۲- التهذیب ج/۲ ص ۱۰۱ ح/۱۴۶
۳- التهذیب ج/۲ ص ۱۰۱ ح/۱۴۴

جلست فی الرابعه قلت«بسم الله و بالله و الحمد لله وخیر الاسماء لله اشهد ان لا اله الاّ الله وحده لا شریک له و أشهد ان محمداً عبده و رسوله ارسلته بالحق بشیراً و نذیراً بین الساعهأشهد انک نعم الربّ و انّ محمداً نعم الرسول التحیّات لله والصلوات الطاهرات الطیّبات الزاکیات الغادیات الرایحات السابغات الناعمات لله ما طالب وزکا وطهر وخلص وصفا فلله وأشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له واشهد ان محمداً عبده و رسوله ارسله بالحق بشیراً ونذیراً بین یدی الساعه اشهد انّ ربیّ نعم الربّ وان محمداً نعم الرسول وأشهد انّ الساعه آتیه لاریب فیها وان الله یبعث من فی القبور الحمد لله الذی هدانا لهذا وما کنّا لنهتدی لولا أن هدانا الله الحمد لله رب العالمین اللهم صل علی محمد و ال محمد و بارک علی محمد و ال محمد و سلّم علی محمد وال محمد و ترحّم علی محمد وال محمد کما صلّیت و بارکت و ترحّمت علی ابراهیم وعلی آل ابراهیم انک حمید مجید اللهم صل علی محمد وعلی ال محمد و اغفرلنا و لاخواننا الذین سبقونا بالایمان ولاتجعل فی قلوبنا غلاّ للذین آمنو ربنا انک رؤوف رحیم اللهم صل علی محمد وال محمد و امنن علی بالجنّة وعافنی من النار اللهم صل علی محمد و ال محمد واغفر للمؤمنین والمؤمنات ولمن دخل بیتی مؤمناً وللمؤمنین والمؤمنات ولا تزد الظالمین الا تباراً ثم قل: السلام علیک ایها النبیّ ورحمه الله و برکاته السلام علی انبیاء الله و رسله السلام علی جبرئیل و میکائیل والملائکه المقربین السلام علی محمد بن الله خاتم النبیین لا نبیّ بعده و السلام علینا و علی عباد الله الصالحین ثم

تسلّم)(۱) و ذکر الفقیه فی تشهده الاول و الثانی کثیراً من مضامینه مع تفاوت و بدون ما فیه من صلوات و کذلک الشیخان حذفا قسماً من عباراته لکن مع اثبات الصلوات(۲).

حکم التسلیم

(ثم یجب التسلیم)

کما صرح به المرتضی فی الناصریات و المسائل المحمدیه و به قال ابو الصلاح و سلّار و العمانی و ابن زهره(۳) و ذهب الی استحبابه الشیخان فقال المفید فی المقنعه: والسلام فی الصلاه سنه و لیس بفرض تفسد بترکه الصلاه(۴)، و قال الشیخ فی النهایه: و التسلیم سنه لیس بفرض من ترکه متعمداً کان مضیعاً فضیله ولم تفسد صلاته(۵)، و هو اختیار ابن البراج(۶) و ابن ادریس(۷) و هو المفهوم من الکلینی

۱- التهذیب ج/۲ ص۹۹ باب ۸ ح/۱۴۱

۲- الفقیه ج/۱ ص۲۰۹ و ص ۲۱۰

۳- المختلف ج/۲ ص ۱۹۱؛ الناصریات من الجوامع الفقهیه ص۲۳۱ مسأله ۸۲ ؛ ایضاح الفوائد نقلاً عن المسائل المحمدیه ج/۱ ص۱۱۵؛ الکافی فی الفقه ص۱۱۹؛ المراسم ص۶۹ ؛ الغنیه من الجوامع الفقهیه ص۴۹۶ ؛ المعتبر حکی قول العمانی ص ۱۹۰ .

۴- المختلف ص ۱۹۱ ج/۲ و المقنعه ص۱۳۹

۵- النهایه ص۸۹ اقول: وتفسیر النجعه لکلام الشیخین بأن مرادهما السلام الثانی لا الاول خلاف الظاهر و تأویل باطل و تکلف واضح.

۶- المهذب ج/۱ ص۹۸ و ۹۹

۷- السرائر ج/۱ ص ۲۳۱

فروی صحیحاً عن الحلبی (قال لی ابو عبد الله (علیه السلام) کلّما ذکرت الله به و النبی (صلی الله علیه و آله) فهو من الصلاه و اذا قلت السلام علینا و علی عباد الله الصالحین فقد انصرفت)(۱) الظاهر فی کون التسلیم خارج الصلاه و به یحصل الانصراف عن الصلاه و ایضاً مارواه صحیحاً عن زراره (عن الباقر (علیه السلام) فی الرجل یحدث- الی- وان کان الحدث بعد التشهد فقد مضت صلاته)(۲) و به قال الصدوق فی الفقیه(۳).

و الصحیح عدم الوجوب لعدم الدلیل علی الوجوب اولاً و لوجود الدلیل علی العدم ثانیاً.

اما الاول فکل ما ادعی دلیلاًعلی الوجوب لا دلاله فیه فاما خبر القداح (عن الصادق (علیه السلام) قال رسول الله (صلی الله علیه و آله) افتتاح الصلاه الوضوء و تحریمها التکبیر و تحلیلها التسلیم)(۴) فلا دلاله فیه علی الوجوب بل اعم ففی الصلاه مستحبات کما فیها واجبات فان ابیت فنقول انه مجمل و قد فسر فی ما تقدم و یأتی بعدم الوجوب و مثله فی الدلاله خبرا العیون(۵) و لم یرد ذکر وجوبه فی الروایات الّا فی

۱- الکافی ج/۳ باب ۳۰ من الصلاه ص۳۳۷ ح/۶

۲- الکافی ج/۳ ص۳۴۷ باب من أحدث قبل التسلیم ح/۲

۳- الکافی ج/۳ ص۶۹ باب ۴۶ من ابواب الطهاره ح/۲

۴- الوسائل باب ۱من ابواب التسلیم ح۱

۵- الاول معتبره الفضل بن شاذان ج/۲ باب ۳۳ باب العلل، والثانی ایضاً معتبره الفضل بن شاذان ج/۲ باب ۳۴ ما ذکره (علیه السلام) للمأمون فی محض الاسلام.

روایه واحده و هی خبر المفضل بن عمر عن الصادق (علیه السلام) سألته عن العله التی من اجلها و جب التسلیم فی الصلاه قال «لانه تحلیل الصلاه»(۱) لکن التعبیر بذلک لم یکن للامام (علیه السلام) بل هو للمفضل ومع ذلک فیمکن حمله علی السنه المؤکده کما فی غیره مضافا لضعف سنده .

و اما موثق ابی بصیر عن الصادق (علیه السلام) قال «اذا نسی الرجل ان یسلّم فاذا ولّی وجهه عن القبله و قال السلام علینا و علی عباد الله الصالحین فقد فرغ من صلاته»(۲) فانه وان کان ظاهره وجوب التسلیم الا انه لا یقاوم ما تقدم و ما یأتی لا دلالهً و لا سنداً و قابل للحمل علی استحباب ذلک جمعاً بین الادله.

و اما الثانی فقد تقدم صحیحا الحلبی و زراره الدالان علی عدم وجوبه و ایضاً ما تقدم من صحیح ابن مسلم قال «اذا استویت جالساً فقل اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له و اشهد انّ محمداً عبده ورسوله ثم تنصرف(۳)» وایضا موثق عبید بن زراره عن الصادق (علیه السلام) قال سألته عن رجل صلی الفریضه فلمّا فرغ و رفع رأسه من السجده الثانیه من الرکعه الرابعه احدث فقال اما صلاته فقد مضت و بقی التشهد و انما التشهد سنه فی الصلاه فلیتوضأ و لیعد الی مجلسه او مکان نظیف فیتشهد)(۴)و هذه الروایه اذا ثبت الاعراض عنها کما یقال باعتبار بطلان

ص:۲۸۸

۱- العلل ج/۲ باب ۷۷ ص ۳۰۹

۲- التهذیب ج/۲ ص ۱۵۹ ح/۸۴

۳- التهذیب ج/۲ باب ۸ ح/۱۴۷ ص ۱۰۱

۴- الکافی ج/۳ ص ۳۴۶ ح/۱

الصلاه لمن احدث قبل التشهد فلا عبره بها و الّا فلا وسيأتی الكلام فيه وايضا صحيح زراره بتوسط ابان بن عثمان وهما من اصحاب الاجماع قال(سألته عن الرجل يصلّی ثم يجلس فيحدث قبل ان يسلّم قال قد تمت صلاته)(۱)وفيه قال الشيخ هذا الخبر يدل علی ان التسليم ليس بفرض- الی ان قال- فامامارواه ونقل موثق ابی بصير (سمعت ابا عبد الله (عليه السلام) يقول فی رجل صلی الصبح فلما جلس فی الركعتين قبل ان يتشهد رعف قال فليخرج فليغسل انفه ثم ليرجع فليتم صلاته فان اخر الصلاه التسليم) ثم قال قوله (عليه السلام) اخرالصلاه التسليم محمول علی الافضل و اما اتمام الصلاه فلابد منه لان من اتمامها الاتيان بالشهادتين علی ما بيناه)(۲).

و ممن اختار عدم الوجوب من المتأخرين العلّامه فی التحرير و المختلف(۳).

صيغه التسليم

(و له عبارتان السلام علينا و علی عباد الله الصالحين او السلام عليكم و رحمه الله و بركاته)

اما الاولی فقد دلت عليها صحيحه الحلبی المتقدمه(۴) و غيرها(۵).

۱- التهذيب ج/۲ ص۳۲۰ باب ۱۵ ح/۱۶۲ و مثلها صحيحه الحلبی فی خبر (و قال اذا التفت فی صلاه مكتوبه من غير فراغ فأعد الصلاه اذا كان الالتفات فاحشاً و ان كنت قد تشهدت فلا تعد) الكافی ج/۲ باب ۴۶ ح/۱۰

۲- التهذيب ج/۲ ص۳۲۰ باب ۱۵ و الحديث رقم/۱۶۳

۳- المختلف ج/۲ ص۱۹۱

۴- الكافی ج/۳ ص۳۳۷ ح/۶ باب ۳۰

۵- معتبره الفضل فی العيون و قد تقدمت .

و اما الثانيه فيدل عليها ما فى الصحيح عن ابى بكر الحضرمى (قلت له انى اصلّى بقوم فقال سلّم واحدةً ولا تلتفت قل السلام عليك ايها النبى رحمه الله و بركاته، السلام عليكم)(۱).

(و بأيهما بدأ كان هو الواجب و استحبّ الاخر)

قد عرفت ان التسليم ليس بواجب و اما استحباب السلام عليكم بعد السلام علينا و على عباد الله الصالحين فيدل عليه موثق ابى بصير المتقدم(۲).

و اما استحباب السلام علينا و على عباد الله الصالحين بعد السلام عليكم فلم يرد فى خبر و لا دليل عليه و لعل اول من قال بذلك المحقق فى شرايعه(۳).

ثم ان الفقيه روى مرفوعاً عن الصادق (عليه السلام) افسد ابن مسعود على الناس صلاتهم بشيئين بقوله «تبارك اسم ربك و تعالى جدّك» وهذا شئ قالته الجن بجهاله فحكاه الله تعالى عنها وبقوله «السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين» يعنى فى التشهد الاول، واما فى التشهد الثانى بعدالشهادتين فلا بأس به لان المصلى اذا تشهد

ص:۲۹۰

۱- التهذيب ج/۳ ص۲۷۶ ح/۱۲۳ و غيرها ايضاً كما فى الكافى ج/۳ باب ۷۸ من الصلاه ح/۱ و فيه: (ثم يسلم بعضهم على بعض) و ما رواه التهذيب ج/۲ باب ۸ ح/۱۱۶ عن زراره و غيره عن الباقر (عليه السلام) يسلم تسليمه واحده اماماً كان أو غيره) .
۲- التهذيب باب ۸ ج/۲ ص۹۹ ح/۱۴۱
۳- الشرائع ص ۷۰

الشهادتين فی التشهد الاخیر فقد فرغ من الصلاه)(۱) و مثله مع تفاوت ما رواه الشیخ عن میسر عن الباقر (علیه السلام) .(۲)

(و یستحب فیه التورک)

کما مر خبر ابی بصیر المتقدم (عن الصادق (علیه السلام) اذا جلست فی الصلاه فلا تجلس علی یمینک واجلس علی یسارک)(۳) و مرفوع الفقیه (و قال رجل لامیر المؤمنین (علیه السلام) یا ابن عمّ خلق الله ما معنی رفع رجلک الیمنی و طرحک الیسری فی التشهد قال تأویله اللهم امت الباطل واقم الحق)(۴) الشامل للتسلیم.

هذا و جعل الفقیه الاقعاء بین السجدتین لا بأس به وکذلک بین الاولی و الثانیه و بین الثالثه والرابعه ثم قال: (ولا یجوز الاقعاء فی موضع التشهدین لان المقعی لیس بجالس انما یکون بعضه قد جلس علی بعض فلا یصبر للدعاء والتشهد)(۵) و مثله الشیخ فی النهایه(۶) و لم یظهر لهما من دلیل.

(و ایماء المفرد الی القبله ثم یومئ بمؤخر عینه عن یمینه و الامام بصفحه وجهه و المأموم کذلک وان کان علی یساره احد سلّم اخری مؤمیاً الی یساره)

ص:۲۹۱

۱- الفقیه ج/۱ ص ۲۶۱ ح/۱۰۰

۲- التهذیب ج/۲ ص۳۱۶ ح/۱۴۶ باب ۱۵

۳- التهذیب ج/۲ باب ۸ ح/۷۵

۴- الفقیه ج/۱ ص ۲۱۰ باب ۴۵ ح/۳۰

۵- الفقیه ج/۱ ص۲۰۶

۶- النهایه ص ۷۲

اما حکم الامـام و المنفرد فیـدل علیهما صـحیح عبـد الحمیـد بن عوّاض (عن الصادق (علیه السـلام) ان کنت تؤمّ قوما اجزأک تسلیمه واحده عن یمینک-الی-وان کنت وحدک فواحده مستقبل القبله)(۱) و خبر المفضل بن عمر المتقدم و فیه: (قلت فلم لا یکـون الایمـاء فی التسـلیم بـالوجه کله ولکن کـان بالانـف لمن یصـلّی وحـده و بـالعین لمن یصـلّی بقوم قـال لانـ...)(۲) و لا یعارضـهما ما فی صـحیح ابی بصـیر (و اذا کنت اماماً فسـلّم تسلیمه وانت مستقبل القبله)(۳) و مثله مـا فی الصـحیح عن ابی بکر الحضرمی(۴) المتقـدم لصدق الاسـتقبال مع الایماء بالعین و قد جمع بینهما المرتضـی فقال: و مما انفردت به الامامیه القول بان المنفرد و الامام یسلّم تسلیمه واحده یستقبل القبله و ینحرف بوجهه قلیلاً الی یمینه(۵).

هذا و المتبادر من التسلیم هو السلام علیکم ورحمه الله وبرکاته لا السلام علینا و علی عباد الله الصالحین .

و الحاصل فالمنفرد یستقبل القبله بسلامه و الامام یسلم علی الیمین بصفحه الوجه لا بالعین کما هو ظاهر صحیح ابن عواض.

ص:۲۹۲

۱- التهذیب ج/۲ باب ۸ ح/۱۱۳ ص۹۲

۲- العلل ج/۲ باب ۷۷ ص۳۵۹ و هو ضعیف سنداً .

۳- الکافی ج/۳ باب ۳۰ من الصلاه ح/۷ ص۳۳۸

۴- التهذیب ج/۳ ص۲۷۶ ح/۱۲۳

۵- الانتصار من الجوامع الفقهیه ؛ مسأله ۲۲ من الصلاه .

و امـا المأموم فقال المرتضـى فى كلامه المتقـدم «وان كان مأموماً يسـلّم تسـليمتين واحـده عن يمينه والاخرى عن شـماله الّا ان يكون جهه شـماله خـاليه من احـد فيقتصـرعلى التسـليم عن يمينه و لا يترك التسـليم على جهه يمينه على كل حال» و يـدل عليه صحيـح ابن عـوّاض المتقـدم (وان كنت مع امـام فتسـليمين) وصـحيح ابى بصـير المتقـدم (اذا كنت فى صفّ فسـلّم تسـليمه عن يمينـك وتسـليمه عن يسارك لان عن يسارك من يسـلّم عليك) و ظاهره سـقوط التسـليم لو لم يكن عن يساره احـد لعـدم من يسلّم عليه كما هو صريح صحيح منصور (قال الصادق (عليه السلام) الامام يسلّم واحده ومن وراءه يسلّم اثنتين فان لم يكن على شماله احد سلّم واحده)(١)وفى الصـحيح عن عنبسه بن مصـعب (سألت الصادق (عليه السلام) عن الرجل يقوم فى الصف خلف الامام وليس على يساره احد كيف يسـلّم قال: يسـلّم واحده عن يمينه)(٢) الّا ان الصدوق جعل الحائط كافياً فى التسـليم اذا كان على يساره كما و قد جعل تسـليم المأموم ثلاثاً ولم يظهر له مسـتند غير خبر المفضل المتقدم فقد اشتمل على كون المأموم يسلّم ثلاثاً(٣) لكنه ضعيف.

واما بالنسـبه الى الحائـط فعلى العكس من فتوى الصـدوق ففيه (الّا ان يكون يمينه الى الحائط و يساره الى من صـلى معه خلف الامام فيسلّم على يساره)(۴) .

١- التهذيب ج/٢ ص٩٣ ح/١١۴ باب٨ .

٢- الكافى ج/٣ ص٣٣٨ ح/٩ باب ٣٠.

٣- الفقيه ج/١ ص ٢١٠.

۴- العلل ج/٢ باب٧٧ ص٣۵٩.

و اما خبر ابن جعفر (علیه السلام) رأیت اخوتی موسی (علیه السلام) و اسحاق و محمداً بنی جعفر (علیه السلام) یسلّمون فی الصلاه عن الیمین و الشمال «السلام علیکم و رحمه الله وبرکاته»...)(۱) قیل و هی محموله علی التقیه لان ابا حنیفه و الشافعی قائلان بالتسلیم یمیناً و شمالاً مطلقاً(۲).

اقول: و لا شاهد لذلک و الجمع بینه و بین ما تقدم یقتضی التخییر لکن بعد القول بحجیه خبر ابن جعفر و لم تثبت.

هذا و عقد الفقیه باباً لآداب الانصراف من الصلاه و ذکر فیه خبر محمد بن مسلم عن الباقر (علیه السلام) (اذا انصرفت من الصلاه فانصرف عن یمینک)(۳) ومثله موثق سماعه(۴) و حدیث الاربعمائه.

(و لیقصد المصلی «فی قوله السلام علیکم» الانبیاء و الملائکه و الائمه و المسلمین من الانس و الجن و یقصد المأموم الرد علی الامام)

اقول: الذی ورد فیه الخبر هو ان التسلیم علی المخلوقین من الناس ففی معتبره الفضل بن شاذان (فان قال فلم جعل التسلیم تحلیل الصلاه و لم یجعل بدله تکبیراً أو تسبیحاً او ضرباً اخر ؟ قیل لانه لمّا کان فی الدخول فی الصلاه تحریم الکلام

۱- التهذیب ج/۲ باب۱۵ ح/۱۵۳ ص۳۱۷ و فی السند محمد بن احمد و هو مشترک بین العلوی الذی هو مهمل و بین یحیی الاشعری و هو ثقه.

۲- نقل عنهما ذلک المرتضی فی عبارته المتقدمه عن الانتصار.

۳- الفقیه ج/۱باب۲۸ ؛ الوسائل باب ۳۸من ابواب التعقیب ح ۱

۴- الکافی ج/۳ باب ۳۰ من الصلاه ح/۸ ص۳۳۸

للمخلوقين و التوجه الى الخـالق كان تحليلها كلام المخلوقين و الانتقال عنها و ابتـداء المخلوقين فى الكلام انما هو بالتسـليم)(۱) نعم فى خـبر المفضـل بن عمر يكون السـلام على الملـك الـذى يكون على اليمين و المـأموم يسـلّم على الامـام رداً عليه و على ملائـكته و الثـانيه على يمينه و على الملكين المـوكلين به و تكون الثـالثه على من على يسـاره)(۲) لكنه ضـعيف سندا و فى خبر الهاشمى (والسلام اسم من اسماء الله تعالى و هو واقع من المصلّى على ملكى الله الموكّلين)(۳) و هو ضعيف ايضا وليس لنا خبر غير ما تقدم.

(ويستحب السلام المشهور)

و هو السلام عليك ايها النبى و رحمه الله و بركاته فى التشهد الاخير لا الاوسط كما فى الصحيح عن ابى بكر الحضرمى المتقدم .

حصيله البحث:

يجب التّشـهّد عقيب الثّانيه و آخر الصّـلاه و هو: مضافا الى بعض مستحباته «الحمد لله اشـهد الاّ اله الاّ الله وحده لا شـريك له و أشـهد انّ محمـداً عبـده و رسوله اللهم صل على محمـد و ال محمـد و تقبّل شـفاعته فى أمّته وارفع درجته» جالساً مطمئنّاً بقدره. والواجب منه الشهادتان.

۱- العيون ج/۲ باب۳۳ ص ۱۲۳

۲- العلل ج/۲ باب۷۷ ص۳۵۹

۳- المعانى باب ۱۵۱ ص۱۷۵.

ثم یاتی بالسلام الوارد فی هذا الحدیث وهو: «السلام علیک ایها النبیّ ورحمه الله و برکاته السلام علی انبیاء الله و رسله السلام علی جبرئیل ومیکائیل والملائکه المقربین السلام علی محمد بن الله خاتم النبیین لا نبیّ بعده والسلام علینا وعلی عباد الله الصالحین ثم تسلّم». و یستحبّ التّورّک فی التشهد وقد تقدمت کیفیته. ثمّ یجب التّسلیم علی المشهور والظاهر عدم وجوبه لکن لا یخرج من الصلاه الّا به لو لم یفعل مناف من منافیات الصلاه و له عبارتان: السّلام علینا و علی عباد اللّه الصّالحین أو: السّلام علیکم و رحمه اللّه و برکاته، واذا بدأ بالاول استحبّ له الثانی ایضا ویستحب قبلهما ان یقول السلام علیک ایها النبی و رحمه الله و برکاته. و یستحبّ فیه التّورّک و المنفرد یستقبل القبله بسلامه والامام یسلم بصفحه وجهه یمیناً و المأموم کذلک، و إن کان علی یساره أحدٌ سلّم أخری، ویستحب ان یکون الانصرف عن الصلاه عن الیمین .

الفصل الرابع فی باقی مستحباتها

اشاره

(و هی ترتیل التکبیر)

تقدم کون الترتیل للقراءه لا للتکبیر نعم ورد ذلک فی الاذان ففی خبر الحسن السّری عن الصادق (علیه السلام) (الاذان ترتیل والاقامه حدر)(۱).

ص:۲۹۶

۱- الکافی ج/۳ ص۳۰۶ باب۱۸ من الصلاه ح/۲۶ فیه محمد بن سنان و هو ضعیف.

و هل یجوز وصل ألف تکبیره الاحرام بآخر الاقامه وکذلک وصل رائها بالفاتحه؟ قیل بالعدم و لم یظهر دلیله بعد وقوعها صحیحه مطابقه للقواعد العربیه, و اصاله الاشتغال لا یصار الیها عم وجود الدلیل .

(ورفع الیدین به مستقبل القبله ببطون الیدین مجموعه الاصابع مبسوطه الابهامین)

ففی صحیح الحلبی (عن الصادق (علیه السلام) اذا افتحت الصلاه فارفع کفّیک ثمّ ابسطهما ثم کبّر ثلاث تکبیرات)(۱) و فی صحیح صفوان الجمال (رأیت الصادق (علیه السلام) اذا کبّر فی الصلاه یرفع یدیه حتی تکاد تبلغ أذنیه)(۲)و فی خبر ابن حازم (رأیت الصادق (علیه السلام) افتتح الصلاه فرفع یدیه حیال وجهه و استقبل القبله بباطن کفّیه)(۳).

و اما قول المصنف «مجموعه الاصابع مبسوطه الابهامین» فلم یظهر له مستند بل اشتمل صحیح الحلبی علی بسط الیدین کما تقدم، و اما ما ورد من تقلیبهما کما فی صحیح معاویه بن عمار فی خبر (وعلیک برفع یدک فی صلاتک و تقلیبهما)(۴) فلم یعلم ظهوره فی رفع الید بالتکبیر.

ثم ان الرفع لایختص بتکبیره الاحرام بل یشمل کل تکبیر الصلاه ففی خبر حفص المؤذن و اسماعیل السّراج جمیعاً عن الصادق (علیه السلام) کتب بهذه الرساله الی بعض اصحابه - الی- ودعوا رفع ایدیکم فی الصلاه الا مره واحده حین تفتح الصلاه

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۱۰ ح/۷ باب ۲۰.

۲- التهذیب باب۸ ح/۳ ج/۲ ص۶۵.

۳- التهذیب باب۸ ح/۸ ج/۲ ص۶۶ فیه محمد بن عبدالحمید و هو مهمل.

۴- الکافی ج۸ ح/۳۳- وصیه النبی (ص) للامیر (علیه السلام) ص۷۹

فان الناس قد شهروکم بذلک)[(۱)] کما و انه یتأکد للامام ففی صحیح ابن جعفر عن اخیه (علیه السلام) قال (علی الامام ان یرفع یده فی الصلاه لیس علی غیره ان یرفع یده فی الصلاه)[(۲)].

و اما کیفیه الرفع فالظاهر من الاخبار هو ان یرفع یـده ثم یکبر ثم یرسل یـده بل هو صـریح صـحیح الحلبی و قیل انه یبتدأ بالرفع بابتـداء التکبیر و ینتهی منه بانتهائه و لا شاهـد له و قیل یرفع یـده ثم یرسـلها بالتکبیر و یشـهد له ما فی فرحه الغری لابن طاووس عن ابی حمزه الثمالی فی خبر (ثم قام عند السابعه ورفع مسبحتیه حتی بلغتا شحتمی أذنیه ثم ارسلها بالتکبیر)[(۳)].

اقول: وان کان الاول هو المعتمد لکن قد یقال ان الاطلاق یدل علی صحه الکل.

(و التوجه بستّ تکبیرات)

کما فی صحیح الحلبی المتقدم (یکبر ثلاثاً و یدعو اثنتین ویدعو واحده ویدعو ویتوجه بعد التحریمه)

ففی الصـحیح المتقدم (ثمّ کبرّ ثلاث تکبیرات ثم قل اللهم انت الملک الحق لا اله الا انت سـبحانک انی ظلمت نفسی فاغفرلی ذنبی انّه لا یغفر الذنوب الا انت، ثم تکبرّ تکبیرتین ثم قل لبیک و سـعدیک والخیر فی یدیک والشـر لیس الیک و المهدیّ من هدیت لا ملجأ منک الا الیک سبحانک وحنانیک تبارکت و تعالیت

۱- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۸ ص ۷ کتاب الروضه .

۲- التهذیب ج/۲ باب۱۵ ح/۹ ص۲۸۷.

۳- سفینه البحار ج/۱ ص۳۳۹ باب الحاء.

سبحانک رب البیت ثم تکبر تکبیرتین ثم تقول وجهّت وجهی للذی فطر السموات والارض عالم الغیب والشهاده حنیفاً مسلماً وما انا من المشرکین انّ صلاتی نسکی ومحیای ومماتی لله رب العالمین لا شریک له و بذلک أمرت و انا من المسلمین ثم تعوّذ من الشیطان الرحیم ثم اقرأ فاتحه الکتاب)(۱) الا ـ انه قد تضمن فی آخره تکبیرتین وبعدها دعاء التوجه لا کما قال المصنف وواحده ویدعو ویتوجه بعد التحریمه(۲)، نعم زاد الاسکافی بعد الدعاء الاخیر والحمد لله رب العالمین و قال ثم یقول الله اکبر سبعاً و سبحان الله سبعاً و الحمد لله سبعاً و لا اله الا الله سبعاً من غیر رفع یدیه قال و قد روی ذلک جابر عن ابی جعفر (علیه السلام) و الحلبی و ابو بصیر عن الصادق (علیه السلام) (۳)وعلق العلاّمه علیه بانه لا مستند لزیادته ویرده وجود المستند مع تفاوت ففی العلل فی خبر صحیح (قال زراره قلت لابی جعفر (علیه السلام) فکیف نصنع قال تکبر سبعاً و تحمده سبعاً و تسبح سبعاً و تحمد الله و تثنی علیه ثم تقرأ)(۴).

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۱۰ ح/۷ باب ۲۰ من ابواب الصلاه.

۲- و اما ما قاله الشهید الثانی فی روضته من ان المصلی یدعو بدعاء یا محسن قد اتاک المسیء .... الخ) فذکره الشیخ فی مصباحه من ادعیه الظهر بعد الفراغ منها و من اذان العصر و اقامته لا من ادعیه الاستفتاح.

۳- المختلف ج/۲ ص۲۰۴

۴- العلل ج/۲ باب ۳۰ ح/۲ ص۳۳۲.

فی تعیین تکبیره الاحرام

هـل ان تکبیره الاـحرام تنوی اولاً ام أخیراً ام بالتخییر ؟ اما الصـدوق(۱) و المفید(۲) و الشـیخ فکلامهم مطلق فذکروا التکبیرات السبع و لم یـذکروا شـیئاً نعم ذکر الشـیخ فی النهایه ان واحده منها فریضه لایجوز ترکها والباقی سـنه وعباده(۳)، ولعل اول من جعلها الاخیره هو الرضوی فقال «ان السابعه هی الفریضه وهی تکبیره الافتتاح وبها تحریم الصلاه(۴)».

وعن بعض من المتأخرین القول بتعیّن الاولی اسـتناداً الی اخبار اسـتنان السـبع للحسین (علیه السلام) کما فی الصحیح عن حفص عن الصادق (علیه السلام) ان النبی (صلی الله علیه و آله) کان فی الصلاه و الی جانبه الحسین (علیه السلام) فکبّر النبی (صلی الله علیه و آله) فلم یحر الحسـین بـالتکبیر ثم کبر (صـلی الله علیه و آله) ...)(۵) و صـحیح زراره عن الباقر (علیه السـلام) خرج النبی (صـلی الله علیه و آله) الی الصلاه و قد کان الحسین (علیه السلام) ابطأ عن الکلام حتی تخوّفوا انه لا یتکلم و ان یکون به خرس فخرج به (صـلی الله علیه و آله) حامله علی عاتقه وصفّ الناس خلفه فأقامه علی یمینه فافتتح (صـلی الله علیه و آله) الصـلاه فکبّر الحسین (علیه السلام) فلمّا سمع النبی (صلی الله علیه و آله) تکبیره عاد.(۶)

۱- راجع ابواب تکبیره الافتتاح من الفقیه و المقنع و الهدایه .

۲- المقنعه من الجوامع الفقهیه ص۲۳.

۳- النهایه ص ۷۰ و مثله ابن ادریس فی السرائر ج/ ۱ ص۲۳۷.

۴- فقه الرضا (علیه السلام) ص۱۰۵.

۵- التهذیب ج/ ۲ باب۸ ص۶۷.

۶- الفقیه ج/ ۱ ص۱۹۹ باب۴۵ ح/ ۳.

و وجه دلالتهما ظهورهما فی کون الاولی من النبی (صلی الله علیه و آله) کانت بنیه الاحرام للصلاه، ویرد علیهما انهما متضاربان و یحکیان واقعه واحده ومعارضان بصحیح هشام بن الحکم(۱) و معتبره الفضل بن شاذان(۲) فی کون العله فی تعدد تکبیر الاستفتاح شیئین آخرین وعلق الفقیه علی تعددها بقوله «وهذه العلل کلها صحیحه وکثره العلل للشیء تزیده تأکیداً ولایدخل هذا فی التناقض(۳)»وکلامه قدس سره وان کان صحیحاً فی الجمله الّا انه لا یرفع تناقضها حیث یحکیان واقعه واحده اضف الی ذلک معارضتهما لخبر عیسی بن عبد الله عن ابیه عن جده عن علی (علیه السلام) ما کان یکبّر النبی (صلی الله علیه و آله) فی العیدین الّا تکبیره واحده حتی ابطأ علیه لسان الحسین (علیه السلام) فلما کان ذات یوم عید ألبسته امه (علیه السلام) و ارسلته مع جده فکبر (صلی الله علیه و آله) فکبر (علیه السلام) (۴).

و الحاصل عدم صحه الرکون الی هذا القول و یبقی القول بکونها الاخیره و لا دلیل علیه ایضاً الّا ما فی الرضوی وهو لا عبره به و کذلک القول بالتخییر لا شاهد له بالخصوص و یحتمل کون السبع کلها للافتتاح کما هو ظاهر الاخبار فظهور کل الروایات المتقدمه هو ذلک عدا صحیحه ابن اذینه الآتیه وفی صحیح الحلبی (عن الصادق (علیه السلام) فی خبر اذا کنت اماماً فانّه یجزیک ان تکبّر واحده تجهر فیها

۱- الفقیه ج/۱ باب۴۵ ح/ ص۱۹۹ و العلل ج/۲ باب ۳۰.

۲- الفقیه ج/۱ باب۴۵ ح/۵ ص ۲۰۰

۳- الفقیه ج/۱ ص ۲۰۰.

۴- التهذیب ج/۳؛ ص۲۸۶ ؛ باب صلاه العیدین ح/۱۱.

وتسرّستاً)(۱) وفی صحیح هشام المتقدم (فلتلک العله یکبر للافتتاح فی الصلاه سبع تکبیرات) .

و فی صحیح زراره (قال ادنی ما یجزی من التکبیر فی التوجه تکبیره واحده و ثلاث تکبیرات احسن و سبع افضل)(۲) و ظهوره قوی و تقدم ان الصدوق و المفید قد اطلقوا الکلام فیها ولم یتعرضوا لتعیین واحده منها للاحرام اولاً او اخیراً او مخیراً.

نعم فی صحیحه ابن اذینه عن الصادق (علیه السلام) فی خبر المعراج (فمن اجل ذلک صار الافتتاح ثلاث مرات لافتتاح الحجب ثلاث مرّات فصار التکبیر سبعاً والافتتاح ثلاثاً)(۳) و هو یدل علی کون تکبیره الاحرام ثلاثاً فیقع التعارض بینه و بین ما تقدم.

هل تختص تکبیرات الافتتاح بالیومیه؟

هل تکبیرات الافتتاح تختص بالیومیه فقط او فی مطلق الفرائض او مع النوافل او فی الیومیه مع نوافل مخصوصه ؟

ظاهر الکافی هو الاول حیث اقتصر علی مارواه فیما تقدم صحیحاً عن زراره و الحلبی و ابن عمار و نسب القول الثانی الی المرتضی فی المسائل المحمدیه(۴) و

۱- التهذیب ج/۲ باب۱۵ ح/۷ ص۲۸۷.

۲- الوسا ئل ج/۳ باب۲۰ ح/۳ ص۳۱۰ و مثله صحیح معاویه بن عمار (عن الصادق (علیه السلام) اذا کنت اماما اجزأتک واحده لان معک ذا الحاجه و الضعیف و الکبیر) ح/۴.

۳- الکافی ج/۳ ص۴۸۵ باب النوادر.

۴- المختلف ج/۲ ص۲۰۲

الثالث قول ابن ادریس[1] و المفید[2] والرابع مختار الصدوقین[3] و الشیخ[4] و القاضی[5] و کذلک الدیلمی[6] الا انه ابدل الاحرام بالشفع .

اقول: و الاول معلوم الـدلیل و هو الاقوی, و الثالث ما تقـدم من روایات الاسـتنان الّا انه هناک شک فی اطلاقها حیث ان موردها الفریضه دون اصل الصـلاه و الثانی غیر واضـح الـدلیل والرابع کذلک الّا ان فیه فتوی ابن بابویه وهی تعد بمثابه الروایه الموثوق بهـا وکیف کـان فـالمراد من الموارد الخاصه هو الاوله من کل فریضه والاوله من نوافل الزوال والاوله من نوافل المغرب والاوله من الوتیره والاوله من نوافل اللیل والمفرده بعدالشـفع والاوله من رکعتی الاحرام و قال الشـیخ فی التهذیب استدلالاً لقول المفید ذکر ذلک علی بن الحسین بن بابویه فی رسالته وقال فی الوتیره و لم اجد به خبراً مسنداً[7].

۱- السرائر ج/۱ ص۲۳۷.

۲- المختلف ج/۲ ص۲۰۲.

۳- الفقیه ج/۱ ص۳۰۷.

۴- النهایه ص۷۳.

۵- المهذب ج/۱ ص۹۸.

۶- المختلف ص۲۰۳ ج/۲ و المراسم ص۷۰ و ص۷۱.

۷- التهذیب ج/۲ ص۹۴.

هل یجهر بتکبیرات الافتتاح؟

هل یجهر بتکبیرات الافتتاح ام یسر بها ؟ فقد تقدم اختصاص استحباب السر بالامام لا مطلقاً فی الست و الجهر بواحده .

هل یجوز جعلها ولاءً؟

یجوز جعلها ولاءً کما فی موثق زراره قال (رأیت الباقر (علیه السلام) اوقال سمعته: استفتح الصلاه بسمع تکبیرات ولاءً)(۱).

(و) یستحب (تربّع المصلی قاعداً وثنی رجلیه حال رکوعه)

ففی صحیح حمران بن اعین (عن احدهما علیهما السلام کان ابی (علیه السلام) اذا صلی جالساً تربّع فاذا رکع ثنّی رجلیه)(۲) .

ولا یکره له مدّرجلیه کما فی الصحیح عن معاویه بن میسره انه سأل الصادق (علیه السلام) أیصلّی الرجل وهو جالس متربّع و مبسوط الرجلین فقال لا بأس بذلک (وقال الصادق (علیه السلام) فی الصلاه فی المحمل صلّ متربعاً و محدود الرجلین و کیفما امکنک)(۳).

۱- التهذیب ج/۲ ص۲۸۷ باب۱۵ ح/۸ ؛ ولا یخفی ان کلمه استفتح فعل امر.

۲- الفقیه ج/۱ ص۲۳۸ ح/۱۷ و تهذیب الأحکام (تحقیق الخرسان) ج ۲ ص ۱۷۱

۳- المصدر السابق ح/۱۸.

کیفیه الرکوع جالسا

هـذا و لم ترد من جهه النصوص فی الرکوع جالساً کیفیه خـاصه و علیه فیحمـل علی معنـاه اللغوی و هو الانحنـاء المخصوص و یکفی فیه ما یصدق علیه انه رکوع فلا یشترط فیه رفع الرجلین و لا مساواه الرأس للرکبتین.

(وتورّکه حال تشهدّه)

بدلیل عموم استحباب التورک للمتشهد بلا فرق بین کونه یصلی من قیام او قعود.

(و النظر قائماً الی مسجده و راکعاً الی ما بین رجلیه)

کما فی صـحیح زراره عن الباقر (علیه السـلام) فی خبر (و لیکن نظرک الی موضع سجودک فاذا رکعت – الی - فلیکن نظرک الی مـا بین قـدمیک)(۱) وفی صـحیحه الاـخر (و اخشع ببصـرک و لاـ ترفعـه الی السـماء و لیکـن حـذو وجهـک فی موضع سجودک)(۲) الّا انه روی التغمیض فی الرکوع ایضاً کما فی صحیحه حماد المتقدمه (ثم رکع - الی - وغمّض عینیه)(۳).

(و ساجداً الی طرف انفه و متشهداً الی حجره)

ص:۳۰۵

۱- الکافی ج/۳ ص۳۳۴ باب۲۹ ح/۱.
۲- الکافی ج/۳ ص ۳۰۱ باب۱۶ ح/۶.
۳- الکافی ج/۲ ص ۳۱۱ ح/۸ باب ۲۰ .

لم يرد بهما خبر وانما ذكرهما الرضوی وزاد علیهما «بین السجدتین» فقال «ویکون نظرک فی وقت السجود الی انفک وبین السجدتین فی حجرک وکذلک فی وقت التشهد)(۱)» اقول: ولایخفی عدم اعتبار هذا الکتاب .

و وضع الیدین قائماً علی فخذیه

(و وضع الیدین قائماً علی فخذیه بحذاء رکبتیه مضمومه الأصابع)

کما فی صحیح زراره، عن الباقر علیه السّلام- فی خبر-: إذا قمت فی الصلاه- إلی- و أرسل یدیک و لا تشبّک أصابعک، و لتکونا علی فخذیک قباله رکبتیک- الخبر»(۲) وصحیح حماد(۳).

(و راکعا علی عینی رکبتیه الأصابع و الإبهام مبسوطه جمع)

کما فی صحیح زراره، عن الباقر علیه السّلام: «فإذا رکعت فصفّ فی رکوعک بین قدمیک، تجعل بینهما قدر شبر- إلی- و فرّج أصابعک إذا وضعتها علی رکبتیک- الخبر»(۴) و صحیح حمّاد المتقدم.

۱- فقه الرضا (علیه السلام) ص۱۰۶.

۲- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۳۴ باب القیام و القعود فی الصلاه

۳- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۱۱ باب افتتاح الصلاه

۴- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۳۵ باب القیام و القعود فی الصلاه

و أمّا ما فی صحیح علیّ بن جعفر، عنه علیه السّلام: و سألته عن تفریج الأصابع فی الرّکوع أسنّه هو؟ قال: من شاء فعل و من شاء ترک»(۱) فغایه ما یستفاد منه عدم الوجوب.

(و ساجدا بحذاء أذنیه)

کما فی صحیح حمّاد بن عیسی المتقدم «ثمّ سجد علیه السّلام و بسط کفیّه مضمومتی الأصابع بین یدی رکبتیه حیال وجهه- الخبر».

و صحیح زراره، عن الباقر علیه السّلام المتقدم «و لا تلصق کفّیک برکبتیک و لا تدنهما من وجهک بین ذلک حیال منکبیک و لا تجعلهما بین یدی رکبتیک و لکن تحرّفهما عن ذلک شیئا و ابسطهما علی الأرض بسطا و أقبضهما إلیک قبضا- الخبر».

(و متشهّدا و جالسا علی فخذیه کهیئه القیام)

علی فخذیه بحذاء رکبتیه مضمومه الأصابع کما فی صحیح حمّاد بن عیسی، عن الصّادق علیه السّلام المتقدم «فصلّی علیه السّلام رکعتین علی هذا و یداه مضمومتا الأصابع و هو جالس فی التشهّد- الخبر» الّا ان صحیح زراره، عن الباقر علیه

۱- مسائل علی بن جعفر و مستدرکاتها ؛ ص ۱۳۰

السّلام المتقدم «و إذا قعدت فی تشهّدک- إلی- و ألیاک علی الأرض و طرف إبهامک الیمنی علی الأرض- الخبر» دل علی وضع طرف إبهام الید الیمنی علی الأرض. والجمع بینهما یقتضی التخییر.

و یستحبّ القنوت عقیب القراءه الثانیه

(و یستحبّ القنوت عقیب القراءه الثانیه)

کما فی موثق محمّد بن مسلم: «سألت الباقر علیه السّلام عن القنوت فی الصلوات الخمس، فقال: اقنت فیهنّ جمیعا، قال: و سألت الصّادق علیه السّلام بعد ذلک عن القنوت، فقال لی: أمّا ما جهرت فیه فلا تشکّ»(۱).

و ذیله محمول علی التقیّه بدلیل موثق أبی بصیر قال: سألت الصّادق علیه السّلام عن القنوت، فقال: فی ما یجهر فیه بالقراءه، قال: فقلت له: إنّی سألت أباک عن ذلک، فقال: فی الخمس کلّها، فقال: إنّ أصحاب أبی أتوه فسألوه فأخبرهم بالحقّ، ثمّ أتونی شکّاکا فأفتیتهم بالتقیّه»(۲).

۱- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۳۹ باب القنوت فی الفریضه و النافله .

۲- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۳۹ باب القنوت فی الفریضه و النافله

و لا یختص استحبابه بالفریضه بل یشمل النافله کما فی معتبر الحارث بن المغیره عنه علیه السّلام «اقنت فی کلّ رکعتین فریضه أو نافله قبل الرّکوع»[(۱)].

و معتبر عبد الرّحمن بن الحجّاج: «سألت الصّادق علیه السّلام عن القنوت، فقال: فی کلّ صلاه فریضه و نافله»[(۲)].

و هو فی کلّ صلاه فی الرّکعه الثّانیه قبل الرکوع کما فی صحیح زراره، عن الباقر علیه السّلام: القنوت فی کلّ صلاه فی الرّکعه الثّانیه قبل الرکوع»[(۳)] والروایات بذلک مستفیضه نعم الجمعه والایات خرجتا بالتخصیص کما سیاتی.

أمّا ما فی صحیح وهب بن عبد ربّه، عن الصّادق علیه السّلام من ترک القنوت رغبه عنه فلا صلاه له»[(۴)] فالمراد التأکید فی الإتیان به دون وجوبه کما فی خبر «لا صلاه لجار المسجد إلّا فی المسجد».

و أمّا موثق سماعه: «سألته عن القنوت فی أیّ صلاه هو؟ فقال: کلّ شی ء یجهر فیه بالقراءه فیه قنوت- الخبر»[(۵)] فمحمول علی التقیّه.

۱- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۳۹ باب القنوت فی الفریضه و النافله
۲- الکافی (ط - الإسلامیه) ج۳ ص ۳۳۹ باب القنوت فی الفریضه و النافله
۳- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۴۰ باب القنوت فی الفریضه و النافله
۴- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص۳۳۹ باب القنوت فی الفریضه و النافله
۵- تهذیب الأحکام (تحقیق الخرسان) ج ۲ ص ۸۹

و أمّا خبر إسماعيل الجعفيّ، و معمر بن يحيى، عن الباقر عليه السّلام قال: القنوت قبل الركوع و إن شئت فبعده»(۱) فمضافا الى ضعف سنده مما اعرض عنه الاصحاب فلا عبره به ومحمول على التقيه.

و مثله في الضعف حسنه عبد الملك بن عمرو: «سألت الصّادق عليه السّلام عن القنوت قبل الركوع أو بعده؟ قال: لا قبله و لا بعده»(۲).

و صحيح سعد بن الأشعريّ: سألت الرّضا عليه السّلام عن القنوت هل يقنت في الصلوات كلّها أم في ما يجهر فيها بالقراءه؟ قال: ليس القنوت إلّا في الغداه و الجمعه و الوتر و المغرب»(۳).

و موثق يونس بن يعقوب: سألت الصّادق عليه السّلام عن القنوت في أيّ الصلوات أقنت؟ فقال: لا تقنت إلّا في الفجر»(۴).

و يدلّ على كون هذه الاخبار للتقيّه صحيح البزنطيّ، عن الرّضا عليه السّلام قال: قال الباقر عليه السّلام في القنوت: إن شئت فاقنت، و إن شئت لا تقنت، قال أبو

۱- تهذيب الأحكام (تحقيق الخرسان) ج ۲ ص ۹۲

۲- تهذيب الأحكام (تحقيق الخرسان) ج ۲ ص ۹۱

۳- تهذيب الأحكام (تحقيق ال خرسان) ج ۲ ص ۹۱

۴- تهذيب الأحكام (تحقيق ال خرسان) ج ۲ ص ۹۱

الحسن علیه السّلام: «و إذا کانت التقیّه فلا تقنت» و أنا أتقلّد هذا»(۱) وقد اعرض عنها الاصحاب ولم ینقلها الا الشیخ للاجابه علیها وتوجیهها فراجع ما قاله فی التهذیب عنها(۲).

(بالمرسوم)

و لیس فیه شیئا موقتا کما یشهد لذلک معتبر إسماعیل بن الفضل: «سألت الصّادق علیه السّلام عن القنوت و ما یقال فیه، فقال: ما قضی اللّه علی لسانک و لا أعلم له شیئا موقّتا»(۳).

و أمّا المرسوم فمثل ما فی صحیح سعد بن أبی خلف، عن الصّادق علیه السّلام یجزیک فی القنوت: اللّهمّ اغفر لنا و ارحمنا و عافنا و اعف عنّا فی الدّنیا و الآخره، إنّک علی کلّ شی ء قدیر»(۴).

(و أفضله کلمات الفرج)

ص:۳۱۱

۱- تهذیب الأحکام (تحقیق ال خرسان) ج ۲ ص ۹۱

۲- تهذیب الأحکام (تحقیق ال خرسان) ج ۲ ص ۹۱

۳- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۴۰

۴- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ح۱۲ ص ۳۴۰

قلت: لم اقف على ورود كلمات الفرج فى النّصوص فى غير صلاه الجمعه فى المرسل عن أبى بصير، عن الصّادق عليه السّلام: «القنوت- قنوت يوم الجمعه- فى الركعه الأولى بعد القراءه تقول فى القنوت: «لا إله إلّا اللّه الحليم الكريم، لا إله إلّا اللّه العلىّ العظيم، لا إله إلّا اللّه ربّ السماوات السبع و الأرضين السبع و ما فيهنّ و ما بينهنّ و ربّ العرش العظيم، و الحمد للّه ربّ العالمين، اللّهمّ صلّ على محمّد كما هديتنا به، اللّهمّ صلّ على محمّد كما أكرمتنا به، اللّهمّ اجعلنا ممّن اخترته لدينك، و خلقته لجنّتك، اللّهمّ لا تزغ قلوبنا بعد إذ هديتنا، وهب لنا من لدنك رحمه إنّك أنت الوهّاب»(۱).

(و أقلّه سبحان اللّه ثلاثا أو خمسا)

و أمّا التسبيحات فيشهد له خبر أبى بصير قال: «سألت الصّادق عليه السّلام عن أدنى القنوت، فقال: خمس تسبيحات»(۲).

و صحيح حريز، عن بعض أصحابنا، عن الباقر عليه السّلام قال: «يجزيك من القنوت خمس تسبيحات فى ترسّل»(۳).

۱- الكافى (ط - الإسلاميه)، ج ۳، ص: ۴۲۶ح۱

۲- الكافى (ط - الإسلاميه)، ج ۳، ص: ۳۴۰ح۱۱

۳- تهذيب الأحكام (تحقيق ال خرسان) ج ۲ ص ۱۳۱

و أمّا الثلاث فوردت فى الوتر فى معتبر أبى بكر بن أبى سماك «عن الصادق عليه السّلام قال لى: فى قنوت الوتر «اللّهمّ اغفر لنا و ارحمنا و عافنا و اعف عنّا فى الدّنيا و الآخره» و قال: يجزى من القنوت ثلاث تسبيحات»(۱).

و أمّا قول الفقيه: «و أدنى ما يجزى من القنوت أنواع- إلى- منها أن تسبّح ثلاث تسبيحات»(۲) فالظاهر استناده إلى ذاک الخبر.

قلت: و وردت ثلاث بسملات بدون رفع اليد، كما فى خبر على بن محمّد بن سليمان قال: «كتبت إلى الفقيه عليه السّلام أسأله عن القنوت، فكتب إلىّ: إذا كانت ضروره شديده فلا ترفع اليدين و قل ثلاث مرّات: بسم اللّه الرّحمن الرّحيم»(۳) لكنها ضعيفه سندا.

و ورد استحباب الجهر بالقنوت، كما فى المرسل عن زراره، عن الباقر عليه السّلام: «القنوت كلّه جهار»(۴) لكنها ضعيفه سندا نعم رواه ابن ادريس عن كتاب

۱- تهذيب الأحكام (تحقيق ال خرسان) ج ۲ ص ۹۲

۲- الفقيه ج۱ ص۳۱۶

۳- تهذيب الأحكام (تحقيق ال خرسان) ج ۲ ص۳۱۵

۴- الفقيه ج۱ ص۳۱۸

حریز عن زراره(۱) و سند الشیخ و الصدوق الی کتب حریز صحیح(۲) و هو یکفی سندا لابن ادریس .

و یتابع المأموم إمامه فیه

(و یتابع المأموم إمامه فیه)

و إن کان دخوله فی الصّلاه فی الرکعه الثّانیه کما سیاتی البحث عنه فی صلاه الجماعه.

(و لیدع فیه و فی أحوال صلاته لدینه و لدنیاه من المباح)

لعمومات الدعاء و روی الطبری فی تاریخه «أنّ علیّا علیه السّلام کان بعد التحکیم إذا صلّی الغداه یقنت، فیقول: اللّهمّ العن معاویه و عمرا و أبا الأعور، و حبیبا، و عبد الرّحمن بن خالد، و الضحّاک بن قیس، و الولید بن عقبه»(۳).

(و تبطل لو سأل المحرّم)

۱- معجم رجال الحدیث ج۴ ص ۲۵۰

۲- الفقیه ج ۱ ص۳۱۸

۳- النجعه ج۲ ص۳۲۵

کدعاء معاويه لعنه الله على أمير المؤمنين عليه السّلام و على خواصّه، فكان لمّا سمع أنّه عليه السّلام قنت عليه و على خواصّه قابله بالدّعاء عليه و على خواصّه.

و وجه البطلان انصراف ادله جواز الدعاء عن الدعاء المحرم فتشمله ادله قاطعيه الكلام للصلاه.

استحباب التعقيب بعد الصلاه

(و) يستحب (التعقيب)

ففى صحيح زراره «عن الباقر عليه السّلام قال: الدّعاء بعد الفريضه أفضل من الصلاه تنفّلا»(۱).

(و أفضله التكبير ثلاثا، ثمّ التهليل بالمرسوم)

كما فى خبر المفضّل بن عمر: قلت للصّادق عليه السّلام: لأىّ علّه يكبر المصلّى بعد التسليم ثلاثا يرفع بها يديه؟ فقال: لأنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و آله لمّا فتح مكّه صلّى بأصحابه الظهر عند الحجر الأسود، فلمّا سلّم رفع يديه و كبر ثلاثا و قال: «لا إله إلّا اللّه وحده وحده، أنجز وعده، و نصر عبده، و أعزّ جنده، و غلب الأحزاب

۱- الكافى (ط - الإسلاميه)، ج ۳، ص: ۳۴۲ح۵

وحده، فله الملك و له الحمد، يحيي و يميت، و يميت و يحيي، و هو على كلّ شی ء قدير» ثمّ أقبل على أصحابه فقال: لا تدعوا هـذا التكبير و هـذا القول فی دبر كلّ صـلاه مكتوبه فإنّ من فعل ذلک بعـد التسـليم و قال هـذا القول فقد ادّی ما يجب عليه من شكر اللّه تعـالی على تقويه الإسـلام و جنـده»(۱) و هو و ان كـان ضـعيفا سـندا الّا ان الاصـحاب عملوا به فافتی به الصـدوق فی الفقيه(۲) و المفيد(۳) و الشيخ(۴) و ابن ادريس(۵) و الطبرسی(۶) و عليه السيره فی التكبير ثلاثا بعد الصلاه .

و يستحب رفع اليدين إلى السّماء بعد الصلاه ايضا كما ورد فی صحيح صفوان بن مهران الجمّال: رأيت الصّادق عليه السّلام إذا صلّى و فرغ من صـلاته رفع يـديه فوق رأسه»(۷) و الظـاهر منه رفعهـا بالقنوت لا التكبير, و يشـهد له ما فی مرسـله الفقيه «و قال الباقر عليه السّلام: ما بسط عبد يديه إلى اللّه تعالى إلّا و أستحيی أن يردّها

۱- علل الشرائع ج ۲ ص ۳۶۰ ؛ باب ۷۸ العله التی من أجلها يكبر المصلی بعد التسليم ثلاثا و يرفع بها يديه .

۲- الفقيه ج ۱ ص ۳۲۰

۳- المقنعه ص ۱۱۴

۴- المصباح ص ۵۰

۵- السرائر ج ۱ ص ۲۳۲

۶- مكارم الاخلاق ص ۳۰۱ لكنه خصه بتعقيبات صلاه الصبح .

۷- من لا يحضره الفقيه ج ۱ ص ۳۲۵ باب التعقيب

صفرا حتّى يجعل فيها من فضله و رحمته ما يشاء، فإذا دعا أحدكم فلا يردّ يديه حتّى يمسح بهما على رأسه و وجهه» و فى خبر آخر «على وجهه و صدره»(۱).

(ثمّ تسبيح الزّهراء عليها السّلام)

والاخبار فى فضله مستفيضه مثل موثق عبد اللَّه بن سنان قال قال أبو عبد اللَّه (عليه السلام) «من سبَّح تسبيح فاطمه الزَّهراء عليها السلام قبل أن يثنى رجليه من صلاه الفريضه غفر اللَّه له و ليبدأ بالتَّكبير»(۲).

و خبر أبى هارون المكفوف «عن الصّادق عليه السّلام قال: إنّا نأمر صبياننا بتسبيح فاطمه [عليها السّلام] كما نأمرهم بالصّلاه، فالزمه فإنّه لم- يلزمه عبد فشقى»(۳).

و خبر عقبه، عن الباقر عليه السّلام: ما عبد اللّه بشى ء من التمجيد أفضل من تسبيح فاطمه [عليها السّلام]، و لو كان شى ء أفضل منه لنحله النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله فاطمه عليها السّلام»(۴) و غيرها.

ص:۳۱۷

۱- من لا يحضره الفقيه ج ۱ ص ۳۲۵ باب التعقيب

۲- الكافى (ط - الإسلاميه)، ج ۳، ص: ۳۴۲ح۶

۳- الكافى (ط - الإسلاميه)، ج ۳، ص: ۳۴۳ح۱۳

۴- الكافى (ط - الإسلاميه)، ج ۳، ص: ۳۴۳ ح۱۴

(و کیفیّتها أن یکبر أربعا و ثلاثین، و یحمد ثلاثا و ثلاثین، و یسبّح ثلاثا و ثلاثین)

ما ذکره المصنّف فی کیفیّه التسبیح هو الأشهر، ذهب إلیه المفید و الدّیلمیّ و القاضی و ابن زهره و الحلیّ و الشیخ فی نهایته و مبسوطه، و جعل الإسکافیّ و ابنا بابویه و الشیخ فی اقتصاده التحمید بعد التسبیح، و الأوّل هو المفهوم من الکافی فروی صحیح محمّد بن عذافر قال: «دخلت مع أبی علی الصّادق علیه السّلام فسأله أبی عن تسبیح فاطمه [علیها السّلام] فقال: «اللّه أکبر» حتّی أحصی أربعا و ثلاثین مرّه، ثمّ قال: «الحمد للّه» حتّی بلغ سبعا و ستّین مرّه، ثمّ قال: «سبحان اللّه» حتّی بلغ مائه یحصیها بیده جمله واحده»(۱).

و خبر أبی بصیر، عنه علیه السّلام: «قال فی تسبیح فاطمه علیها السّلام: یبدء بالتکبیر أربعا و ثلاثین، ثمّ التحمید ثلاثا و ثلاثین، ثمّ التسبیح ثلاثا و ثلاثین»(۲).

و خبر هشام بن سالم عنه علیه السّلام قال: «تسبیح فاطمه علیها السّلام إذا أخذت مضجعک فکبّر اللّه أربعا و ثلاثین، و احمده ثلاثا و ثلاثین، و سبّحه ثلاثا و ثلاثین - الخبر»(۳).

۱- تهذیب الأحکام (تحقیق ال خرسان) ج ۲ ص ۱۰۶

۲- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۴۲

۳- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۲ ص ۵۳۶

و أمّا ما فی معتبر داود بن فرقد، عن أخیه أنّ شهاب بن عبد ربّه سأله أن یسأل الصّادق علیه السّلام و قال: قل له: إنّ امرأه تفزعنی فی المنام باللّیل، فقال: قل له: اجعل مسباحا و کبّر اللّه أربعا و ثلاثین تکبیره، و سبّح اللّه ثلاثا و ثلاثین تسبیحه، و أحمد اللّه ثلاثا و ثلاثین- الخبر»(۱) فالمراد من المسباح «والذی هو اسم آله» ما یعدّ به تسبیح فاطمه علیها السّلام، و لیس فیه أنّه تسبیحها علیها السّلام و إنّما هو للأمن من الفزع فی النوم.

و أمّا خبر المفضّل بن عمر، عن الصّادق علیه السّلام- فی خبر- بعد صلاه فاطمه علیها السّلام: «فإذا سلّمت فی الرکعتین سبّح تسبیح فاطمه الزّهراء علیها السّلام و هو «اللّه أکبر» أربعا و ثلاثین، و «سبحان اللّه» ثلاثا و ثلاثین مرّه، و «الحمد للّه» ثلاثا و ثلاثین مرّه» علی نقل الوافی و الوسائل و الطبع القدیم(۲) فقد نقله فی طبعه الآخوندی موافقا للمشهور فلا عبره به , کما و ان المفید نقل خبر المفضّل و جعل تسبیحها مثل المشهور، ثمّ قال بعد: روی عن الصّادق علیه السّلام أنّه قال حین فرغ من شرح هذه الصّلاه للمفضّل بن عمر- إلخ»(۳) فیدلّ علی وهم التّهذیب فی النقل.

۱- الکافی (ط - الإسلامیه)، ج ۲، ص: ۵۳۶ ح۷

۲- التّهذیب (فی ۲۱ من باب فضل شهر رمضانه فی کتاب صلاته فی طبعه القدیم)

۳- المقنعه ص ۱۷۰ ؛ باب صلاه شهر رمضانه فی کتاب صلاته .

و أمّا مرسله الفقيه «و روى أنّ أمير المؤمنين عليه السّلام قال لرجل من بنى سعد: إلا أحدّثك عنّى و عن فاطمه أنّها كانت عندى فاستقت بالقربه حتّى أثّر فى صدرها، و طحنت بالرحى حتّى مجلت يداها، و كسحت البيت حتّى اغبرّت ثيابها و أوقدت تحت القدر حتّى دكنت ثيابها فأصابها من ذلك ضرر شديد، فقلت لها: لو أتيت أباك فسألته خادما يكفيك حرّ ما أنت فيه من هذا العمل، فأتت النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله فوجدت عنده حدّاثا فاستحيت فانصرفت، فعلم النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله أنّها قد جاءت لحاجه فغدا علينا و نحن فى لحافنا، فقال: السّلام عليكم، فسكتنا و استحيينا لمكاننا، ثمّ قال: السّلام عليكم فسكتنا: ثمّ قال: السّلام عليكم، فخشينا إن لم نردّ عليه أن ينصرف و قد كان يفعل ذلك فيسلّم ثلاثا فإن أذن له و إلّا انصرف فقلنا: و عليك السّلام ادخل، فدخل و جلس عند رؤوسنا فقال: يا فاطمه ما كانت حاجتك أمس عند محمّد، فخشيت إن لم نجبه أن يقوم فأخرجت رأسى، فقلت: أنا و اللّه أخبرك أنّها استقت بالقربه حتّى أثّر فى صدرها و جرّت بالرّحى حتّى مجلت يداها و كسحت البيت حتّى اغبرّت ثيابها و أوقدت تحت القدر حتّى دكنت ثيابها، فقلت لها: لو أتيت أباك فسألته خادما يكفيك حرّ ما أنت فيه من هذا العمل، قال: أفلا أعلّمكما ما هو خير لكما من الخادم؟ إذا أخذتما منامكما فكبّرا أربعا و ثلاثين تكبيره، و سبّحا ثلاثا و ثلاثين تسبيحه و احمدا ثلاثا و ثلاثين تحميده»(۱) فخبر مكذوب و مخالف للقران اذ لم يردا عليه

۱- الفقيه ج۱ ص۳۲۱

(ص) السلام و مناف لشخصيتهما بعد دخوله (ص) عليهما اذ بقيا تحت اللحاف مضافا الى ارساله و معارضته للنصوص المعتبره المشهوره.

(ثمّ الدّعاء بعدها بالمنقول ثمّ بما سنح)

كما فی صحيح زراره، عن الباقر عليه السّلام قال: أقلّ ما يجزيك من الدّعاء بعد الفريضه أن تقول: اللّهمّ إنّی أسألك من كلّ خير أحاط به علمك، و أعوذ بك من كلّ شرّ أحاط به علمك، اللّهمّ إنّی أسألك عافيتك فی أموری كلّها و أعوذ بك من خزی الدّنيا و عذاب الآخره»(۱) وغيره.

استحباب سجدتی الشكر بعد الصلاه

(ثمّ سجدتا الشكر، و يعفر بينهما)

كما فی صحيح عبد اللّه بن جندب قال: «سألت أبا الحسن الماضی عليه السّلام عن ما أقول فی سجده الشكر فقد اختلف أصحابنا فيه، فقال: قل: و أنت ساجد «اللّهمّ إنّی أشهدك، و أشهد ملائكتك و أنبياءك و رسلك و جميع خلقك انّك أنت اللّه ربّی و الإسلام دينی و محمّدا صلّی اللّه عليه و آله نبيّی و عليّا- و فلانا و فلانا- إلی آخرهم- أئمّتی، بهم أتولّی و من عدوّهم أتبرّء، اللّهمّ إنّی أنشدك دم

۱- الكافی (ط - الإسلاميه) ج ۲ ص ۵۷۸

المظلوم- ثلاثا- اللّهمّ إنّی أنشدک بإیوائک علی نفسک لأولیائک لتظفرنّهم بعدوّک و عدوّهم أن تصلّی علی محمّد و علی المستحفظین من آل محمّد، اللّهمّ إنّی أسألک الیسر بعد العسر- ثلاثا-» ثمّ ضع خدّک الأیمن علی الأرض و تقول: «یا کهفی حین تعیینی المذاهب و تضیق علیّ الأرض بما رحبت و یا بارئ خلقی رحمه بی، و قد کان عن خلقی غنیّا صلّ علی محمّد و علی المستحفظین من آل محمّد» ثمّ ضع خدّک الأیسر و تقول یا مذلّ کلّ جبّار و معزّ کلّ ذلیل قد و عزّتک بلغ مجهودی- ثلاثا-» ثمّ تقول: «یا حنّان یا منّان یا کاشف الکرب العظام- ثلاثا-» ثمّ تعود للسجود فتقول مائه مرّه: «شکرا شکرا» ثمّ تسأل حاجتک تقضی إن شاء اللّه»(۱).

و یستحب فیها ان یفترش ذراعیه و یلصق جؤجؤه، صدره و بطنه بالأرض کما فی صحیح ابن ابی عمیر عن جعفر بن علیّ قال: رأیت أبا الحسن علیه السّلام و قد سجد بعد الصّلاه فبسط ذراعیه علی الأرض و ألصق جؤجؤه بالأرض فی دعائه»(۲) وغیره(۳).

۱- الکافی (ط - دارالحدیث)، ج ۶، ص: ۱۸۱ح۱۷

۲- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص۳۲۴ ح۱۴

۳- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص۳۲۴ ح۱۵

الفصل الخامس فی التروک

اشاره

(فی التروک: و هی ما سلف و التأمین)

یجب ترک التأمین وهو قول: «آمین» للنهی عنها کما فی صحیح جمیل، عن الصّادق علیه السّلام: قال: إذا کنت خلف إمام فقرء الحمد و فرغ من قراءتها فقل أنت: الحمد للّه ربّ العالمین»(۱) وغیره من النصوص, وهی حرام حتی لو کانت دعاء بمعنی استجب والظاهر ان حرمتها لکونها بدعه .

و اما صحیحه الاخر قال: سألت الصّادق علیه السّلام عن قول النّاس فی الصّلاه جماعه حین تقرء فاتحه الکتاب: آمین، قال: ما أحسنها و اخفض الصوت بها»(۲) فحمله الشیخ علی التقیّه و استشهد له بصحیح معاویه بن وهب عنه علیه السّلام: «قلت: أقول: «آمین» إذا قال الإمام «غیر المغضوب علیهم و لا الضالّین»؟ قال: هم الیهود و النصاری, و لم یجب فی هذا»(۳).

۱- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۱۳

۲- تهذیب الأحکام (تحقیق الخرسان) ج ۲ ص ۷۵

۳- تهذیب الأحکام (تحقیق الخرسان) ج ۲ ص۷۵

و مورد الأخبار هو قول آمین بعد الحمد کما علیه عمل العامّه، و بذلک یظهر ضعف ما قاله الشهید الثانی بعد قول المصنّف «و التأمین»: «فی جمیع أحوال الصّلاه و إن کان عقیب الحمد أو دعائه».

(إلّا لتقیّه)

فلا تحرم عند التقیه بمقتضی ادله التقیه .

(و تبطل الصلاه بفعله) ای التأمین (لغیرها)

ای لغیر التقیه للنهی عنها و النهی فی العباده یفسدها .

وفیه: ان حرمتها لکونها بدعه کما تقدم و علیه فالنهی عنها لا علاقه له بالصلاه بل هو خارج عنها و علیه فمبطلیتها تابعه لصدق الکلام الزائد فی الصلاه فان کانت دعاء بمعنی استجب فلا وجه للقول بمبطلیتها للصلاه للعمومات الداله علی جواز الدعاء فی الصلاه نعم لو لم تکن دعاء کانت مبطله للصلاه.

(و کذا ترک الواجب) غیر الرّکن (عمدا)

مبطل للصلاه کما هو مقتضی الوجوب .

(أو أحد الأرکان الخمسه و لو سهوا و هی النّیه)

ص:۳۲۴

قلت: أمّا االنيه فهی من شرائط الصلاه حيث انها من الافعال القصديه فلا تتحقق بدون القصد و النيه.

ركنيه القيام و التحريمه

(و) الركن الاول: (القيام و التحريمه)

القيـام ركن فی تكبيره الاـحرام لركنيتهـا و ذلـک للعلم بوجوب التكبير و الشک فی سـقوطه مع نسـيان القيام حال التكبير لعـدم شمول حديث لا تعاد له لانه يشمل ما بعد الدخول فی الصلاه و يؤيد ذلک موثق عمار(۱) .

و اما فی حين القراءه فليس ركناً و ان كان واجباً فمن كبر وسها عن القرائه فركع فصلاته صحيحه.

ركنيه الركوع

(و) الركن الثانی هو (الركوع)

و لاـ شـک فيـه و يـدل عليـه صـحيح رفـاعه عـن الصـادق (عليه السـلام) «سـألته عن رجـل نسـی ان يركـع حـتی يسـجد ويقـوم قال:يستقبل(۲)» والاخبار بذلک مستفيضه(۳) وبها افتی

۱- الوسائل ابواب القيام ب۱۳ ح۱

۲- الكافی ج/۳ ص ۴۴۸ باب ۳۶ من ابواب الصلاه ج/۲

۳- التهذيب ج/۲ ص۱۴۸ باب ۹ ج/۳۸ الی ج/۴۲ ؛ و هی عباره عن صحيح أبی بصير و صحيحی رفاعه أحدهما بطريق فضاله و الثانی بطريق ابن أبی عمير و صحيح اسحاق بن عمار بطريق صفوان و خبر أبی بصير.

الکلینی و لـم یرو مـا یخالفهـا و المفید(۱) و ابـن ابی عقیل(۲) و هو مـذهب المرتضـی(۳) و الـدیلمی(۴) و الحلی(۵) و ابی الصلاح(۶) و ابن البراج(۷) و خالف الشیخ فی ذلک فقال فی التهذیب حول ما تقدم من الاخبار هذه الاخبار کلها محموله علی انه ینسی الرکوع فی الرکعتین الاولتین فانه یجب علیه استیناف الصـلاه علی کل حال إذا ذکر فاما إذا کان النسیان فی الرکعتین الاخیرتین و ذکر و هو بعد فی الصـلاه فلیلق السـجدتین من الرکعه التی نسی رکوعها و یتم الصلاه و الذی یدل علی ذلک - ثم استشـهد بصحیح محمد بن مسلم المتضمن لذلک مع تفاوت(۸) سیأتی و مثله کلامـه فی المبسوط و الجمل والاقتصاد(۹) و به افتی الصدوق أیضاً فی الفقیه(۱۰) وکذلک ابوه(۱۱) و یختلف کلامهما مع کلام الشیخ فی التهذیب بما تضمنته الروایه

۱- التهذیب ج/۲ ص۱۴۸ باب ۹

۲- المختلف ج/۲ ص۳۶۴

۳- المختلف ج/۲ ص۳۶۵ جمل العلم و العمل ص۶۹

۴- المختلف ج/۲ ص۳۶۵ و المراسم ص۸۸ و ص۸۹

۵- المختلف ج/۲ ص۳۶۵ و السرائر ج/۱ ص۲۴۰

۶- المختلف ج/۲ ص۳۶۵ و الکافی وفی الفقه ص۱۱۸

۷- المختلف ج/۲ ص۳۶۵ و المهذب ج/۱ ص۱۵۳

۸- التهذیب ج/۲ ص۱۴۹ باب ۹ و خبر ابن مسلم ج/۴۳

۹- المختلف ج/۲ ص۳۶۵

۱۰- الفقیه ج/۱ ص۲۲۸ ج/۴۳ باب ۴۹

۱۱- المختلف ج/۲ ص۳۶۵

و قـد تضـمنت الروايه الفرق بين الركعه الاولى وما عـداها فالشک فى ركوع الاولى يوجب الاعاده و اما الشک فى الباقيات فلا يـوجب الاعـاده بـل كمـا ذكر الشـيخ فى الركعـتين الاخيرتين و قريـب من كلام الصـدوقين كلام ابن الجنيد(۱) و الشـيخ فى النهايه(۲) و لا شاهـد لهؤلاء الاعلام الّا خبر ابن مسـلم و هو معارض بالاخبار المستفيضه المعتمده المرويه عن فقهاء العصابه و اجلاءها كصفوان بن يحيى و محمد بن ابى عمير و قد عرفت اعراض الكلينى عما يخالفها و بذلک يظهر صحه ما عليه المشهور.

ماهيه الركوع

ثم ان الركوع لا يصدق الّا إذا كان عن قيام و قد سبق انه شرط فيه كما و ان زيادته أيضاً مبطله كما فى صحيح زراره عن الباقر (عليه السلام) قال: «إذا استيقن انه قـد زاد فى الصـلاه المكتوبه ركعه لم يعتد بها و استقبل الصـلاه استقبالا إذا كان قد استيقن يقينا(۳)» بناء على كون المراد من الركعه هو الركوع كما فسرها الكلينى بـذلک فذكر الخبر فى باب السهو فى الركوع (۴)و به صرح فى خلاصه ما تقدم فقال: فان مضى ورفع رأسه من الركوع ثم ذكر انه قد كان ركع فعليه ان يعيد

۱- المختلف ج/۲ص ۳۶۰

۲- النهايه ص ۸۸

۳- الكافى ج /۳ باب ۳۶ ج/۳ ص۳۴۸

۴- المصدر السابق

الصلاه لانه قد زاد فی صلاته رکعه (۱). و هو الظاهر من الصدوق فی الفقیه حیث روی صحیح ابن حازم عن الصادق (علیه السلام) عن رجل صلی فذکر انه قد زاد سجده فقال: «لا یعید صلاه من سجده و یعیدها من رکعه»(۲)وقد جاء التعبیر بالرکعه عن الرکوع فی صحیح محمد ابن مسلم المتقدم والذی رواه الصدوق قبل هذا بثلات احادیث و بالبطلان صرح الشیخ فی النهایه(۳).

و اما صحیح ابن سنان المروی فی الفقیه (عن الصادق (علیه السلام) إذانسیت شیئا من الصلاه رکوعا او سجودا او تکبیرا ثم ذکرت فاقض الذی فاتک سهوا(۴)) فمجمل و لابد من حمله علی ان القضاء فیه علی التدارک فی محله و بقرینه صحیح ابن حازم المتقدم و بقرینه روایه الشیخ له هکذا بعد قوله ثم ذکرت (فاصنع الذی فاتک سواء(۵)) و هو کما تری لا دلاله فیه علی القضاء خارج الصلاه و لا یعارض ما سبق و مثل صحیح ابن سنان صحیح حکم بن حکیم (عن رجل ینسی من صلاته رکعه او سجده او شیئا منها ثم یذکر بعد ذلک فقال یقضی ذلک بعینه فقلت ایعید الصلاه قال لا)(۶) فقد استشهد به الشیخ علی التدارک فی المحل، و لو

۱- الکافی ج /۳ ص ۳۶۰

۲- الفقیه ج /۱ باب ۴۹ج/۲۶ص۲۲۸

۳- النهایه ص۹۲

۴- الفقیه ج/۱ص ۲۲۸ج ۲۴ باب ۴۹

۵- التهذیب ج ۲ص ۳۵۰ح/۳۸

۶- التهذیب ج /۲ص ۱۵۰ ح/۴۶

قلنا بعدم تماميه دلاله ما تقدم على البطلان تمسكنا بخبر زراره المتقدم (فان السجود زياده فى المكتوبه)(۱) فيما إذا قلنا بظهوره ببطلان الصلاه بزياده السجود و بعد الغاء الخصوصيه بالفهم العرفى.

حكم زياده الركوع

بقى الكلام فى كون زياده الركوع المبطله هل هى بعد الرفع منه قائما او بمجرد حصوله و لو لم يرفع رأسه؟

يمكن ان يقال باتفاق كلمه المتقدمين على الاول ممن تعرضوا للمسأله ابتداءً من الكلينى فصرح فى كافيه «فان ركع ثم ذكر انه قد كان ركع فليرسل نفسه الى السجود من غير ان يرفع رأسه من الركوع فان مضى و رفع رأسه من الركوع ثم ذكر انه قد كان ركع فعليه ان يعيد صلاته»(۲) و به صرح المرتضى(۳) و الشيخ(۴) و ابوالصلاح(۵) و القاضى(۶) و ابن حمزه(۷) و ابن زهره(۸) و صاحب الاشاره(۹) و ابن

۱- الكافى ج/۳ ص ۳۱۸ ح/۶ باب۲۲ و سنده صحيح الّا من جهه القاسم بن عروه و قد تقدم ان الاقوى وثاقته .

۲- الكافى ج/۳ ص ۳۶۰

۳- المختلف ج/۲ص۳۶۳ و جمل العلم و العمل ص ۷۱

۴- النهايه ص۹۲ و المبسوط ج/۱ ص۱۲۲

۵- الكافى فى الفقه ص۱۱۸

۶- النجعه ص ۳۰۲ كتاب الصلاهج/۱

۷- النجعه ص ۳۰۲ كتاب الصلاه ج/۱

۸- النجعه ص۳۰۲ كتاب الصلاه ج/۱

۹- النجعه ص۳۰۲ كتاب الصلاه ج/۱

ادریس(۱) و لیس هنالک من مخالف الا ما یتوهم من کلام ابن ابی عقیل فانه افتی ببطلان زیاده الرکوع ولم یفصل(۲)، و لم یتعرض لما نحن فیه فیما نقل عنه نعم ظاهر کلامه یدل علی ذلک من حیث الاطلاق الّا انه قابل للحمل و التأویل، وکیف کان فاجتماع من عرفت یفیدنا العلم و الوثوق بکونه حکما مأخوذا عن المعصوم و بعباره اخری ان الشهره بین القدماء تختلف عن الشهره بین غیرهم حیث ان مبادی اجتهادهم هو تحصیل العلم بما قال المعصوم و بالطریقه العقلائیه بعیداً عن الحدس والظن هذا بالنسبه الی طریقتهم ودیدنهم فکیف إذا حصلت الشهره بینهم فالحق ان الشهره بینهم توجب العلم والیقین وهو حجه والحاصل ان الرکوع کما لا یکون الا عن قیام سابق علیه کذلک لا تحصل زیادته المبطله سهوا الّا بالرفع منه قائماً و بذلک یظهر لک ضعف ما صار الیه المتأخرون من القول الثانی.

نعم زیادته عمدا و لو من دون ان یرفع رأسه قائما لابد من القول بابطاله للصلاه لما تقدم من صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) قال: «إذا استیقن انه قد زاد فی الصلاه

۱- السرائر ج/۱ ص۲۰۱/۵

۲- المختلف ج/۲ ص۳۶۳

المکتوبه رکعه لم یعتد بها و استقبل الصلاه استقبالا إذا کان قد استیقن یقینا(۱)» بناء علی تمامیه الاستدلال به نعم صحیح ابن حازم دال علی البطلان بالاطلاق إذا کان المراد من الرکعه فیه هو الرکوع لکنه قابل للتقیید فی حال السهو کما عرفت کما و ان اتفاق العلماء المتقدم لا یشمله باعتبار ان معقد الاتفاق هو ما لو رکع سهوا فحینئذ یرسل نفسه لا ما إذا رکع عمدا.

و اما زیاده الرکوع سهوا فی النافله لمن نسی التشهد وتذکر بعد الرکوع فانه یرجع و یشهد لذلک ما فی الصحیح عن الحسن الصیقل عن الصادق (علیه السلام) قلت له: «الرجل یصلی الرکعتین من الوتر ثم یقوم فینسی التشهد حتی یرکع و یذکر وهو راکع قال یجلس من رکوعه فیتشهد ثم یقوم فیتم قلت الیس قلت فی الفریضه إذا ذکره بعد ما رکع مضی ثم سجد سجدتین السهو بعد ما ینصرف یتشهد فیهما قال: لیس النافله مثل الفریضه(۲).

رکنیه السجود

(و) اما الرکن الثالث فهما: (السجدتان معا)

اقول: ها هنا مسائل.

ص:۳۳۱

۱- الکافی ج /۳ باب ۳۶ ج/۳ ص۳۴۸

۲- الکافی ج/۳ ص۴۴۸ ح/۲۲؛ و الحسن الصیقل الظاهر حسنه.

الاولی: لو ترک سجدتین من رکعه اعاد الصلاه سواء کانتا من الاولتین اوالاخیرتین وبه قال الکلینی والمفید(۱) وابو الصلاح(۲) وابن ادریس (۳)و الشیخ فی النهایه (۴) وخالف فی ذلک فی کتبه الاخری ففرق فی الجمل و الاقتصاد بین الرکعتین الاولتین وحکم بالاعاده والاخیرتین وحکم بالبناء علی الرکوع فی الاولی من الرکعتین الاخیرتین و اعاده السجدتین(۵). وذکر فی المبسوط انه یسقط السجود و یعید الرکوع ثم یعید السجود وانه مختص بالرکعتین الاخیرتین(۶)و یکفی فی رده مضافا الی کونه خلاف المشهور ولا دلیل علیه حدیث لا تعاد الصلاه فلا نطیل الکلام فی جوابه.

حکم ترک السجده الواحده

الثانیه: من ترک سجده واحده حتی رکع ففیه اقوال:

ص:۳۳۲

۱- المختلف ج/۲ ص۳۶۸ و المقنعه ص ۱۳۸ و الکافی ج/۳ص ۳۶۰

۲- المختلف ج/۲ ص ۳۶۸ و الکافی فی الفقه ص۱۱۹

۳- السرا ئ ر ج/۱ ص۲۴۰/۴۵

۴- النهایه ص۸۸

۵- المختلف ج/۲ ص۳۶۸ و الجمل و العقود ص ۱۶۸و ص۱۸۸ و الإقتصاد ص۲۶۰/۶۵و ص ۲۶۶

۶- المبسوط ج/۱ ص۱۱۹

الاول: البطلان ذهب اليه الكلينى[(۱)] و العمانى[(۲)] و ليس لهما دليل واضح الّا ما فى المرسل عن المعلى بن خنيس «سألت ابا الحسن الماضى (عليه السلام) فى الرجل ينسى السجده من صلاته- الى- و ان ذكرها بعد ركوعه اعاد الصلاه و نسيان السجده فى الاولتين و الاخيرتين سواء[(۳)]» و هو مع ارساله مردود فقد قتل المعلى بن خنيس فى حياه الصادق (عليه السلام) كما ورد فى اخبار كثيره انه قتله داود بن على و تضمن الخبر انه قال سألت ابالحسن الماضى (عليه السلام) فليزم ان يكون ذلك فى زمن الرضا (عليه السلام) بقرينه قوله الماضى.

الثانى: قضاؤها فى الركعه الثالثه من الركعه الفائته ان كانت لها ثالثه و الّا بعد التسليم ذهب اليه على بن بابويه[(۴)] و لم يظهر له مستند ايضا.

الثالث: التفصيل بين وقوع ذلك فى الاولیين فالبطلان وفى الاخيرتين فقضاؤها قبل السلام ذهب اليه ابن الجنيد[(۵)] و لعله استند فى ذلك الى صحيح ابن ابى يعفور عن الصادق (عليه السلام) (إذا نسى الرجل سجده و أيقن انه تركها فليسجدها بعد ما يقعد قبل أن يسلم و ان كان شاكا فليسلم ثم ليسجدها و ليتشهد تشهدا خفيفا و لا

۱- الكافى ج/۳ ص ۳۶۰
۲- النجعه كتاب الصلاه ص۳۴۴ ج/۱
۳- التهذيب ج/۲ ص۱۵۴ ح/۶۰۶
۴- المختلف ج/۲ ص ۳۷۳
۵- المختلف ج /۲ ص ۲۷۴

یسمیها نقره فان النقره نقره الغراب(۱)) و لم یظهر العامل به غیره مضافا الی ما یعارضه مما هو معمول به.

الرابع: مثل سابقه لکن مع جعل القضاء بعد الصلاه و مع سجده السهو ذهب الیه الشیخ فی التهذیب(۲) و الاستبصار(۳) و استند الی صحیح البزنطی و صحیح ابن ابی یعفور المتقدمین.

الخامس: انه یقیضها فی الرکعه التالیه ذهب الیه المفید فی الغریه(۴) و المقنعه(۵).

السادس: انه یقضیها بعد السلام مطلقا مع سجده السهو ذهب الیه المفید فی المقنعه و الشیخ فی اکثر کتبه(۶) و المرتضی(۷) و ابو الصلاح(۸) و الدیلمی(۹) و

۱- التهذیب ج /۲ ص ۱۵۶ باب ۹ ح/۶۷

۲- التهذیب ج /۲ ص ۱۵۵

۳- الإستبصار ج /۱ ص ۳۵۹

۴- المتخلف ج /۲ ص ۳۶۹

۵- المقنعه ص ۱۴۷

۶- النجعه ج /۲ ص۳۴۶

۷- المختلف ج /۲ ص ۳۶۹ وجمل العلم و العمل ص ۷۰ و ص ۷۱

۸- المختلف ج /۲ ص ۳۶۹ و الکافی فی الفقه ص ۱۱۹

۹- المختلف ج / ۲ ص۳۶۹ و المراسم ص /۸۹

القاضی(۱) و ابن حمزه(۲) و ابن زهره(۳) و ابن ادریس(۴). اما وجوب القضاء بعد السلام فسیأتی, و اما سجدتا السهو فاستدل فی التهذیب بمرسل ابن ابی عمیر عن سفیان بن السمط عن الصادق (علیه السلام) «قال تسجد سجدتی السهو فی کل زیاده تدخل علیک و نقیضه و من ترک سجده فقد نقص»(۵) و صحیح ابن ابی یعفور المتقدم و یرد علیهما ان الثانی لا دلاله له فیه و الاول عمومه معرض عنه.

السابع: قضاء السجده بعد السلام من دون سجدتی السهو ذهب الیه الصدوق کما دلت علیه المستفیضه مثل موثق ابی بصیر قال:سألته عمن نسی ان یسجد سجده واحده فذکرها و هو قائم قال: (یسجدها اذ ذکرها ما لم یرکع فان کان قد رکع فلیمض علی صلاته فإذا انصرف قضاها و لیس علیه سهو)(۶) و قریب منه خبر اسماعیل بن جابر(۷) و موثق عمار(۸) و خبر محمد بن منصور(۹) و غیرها (۱۰) و تحصل

۱- النجعه ج/۱ من الصلاه ص ۳۴۶

۲- النجعه ج/۱ من الصلاه ص ۳۴۶

۳- النجعه ج/۱ من الصلاه ص ۳۴۶

۴- السرائر ج/۱ ص ۵۱

۵- التهذیب ج /۲ ص ۱۵۵ ح / ۶۰۸

۶- الفقیه ج /۱ ص ۲۲۸ ح/۱۰۰۸ و التهذیب ج /۲ ص ۱۵۲ ح/۵۹۸

۷- التهذیب ج/ ۲ص ۱۰۳ ح/۶۰۲

۸- المصدر السابق ح /۶۰۴

۹- المصدر السابق ح/ ۶۰۷

۱۰- کما فی قرب الأسنادص ۱۹۴ ح /۷۳۳ و ص ۱۹۹ ح /۷۶۱ و مسائل إبن جعفر ص ۱۸۱ ح/ ۳۴۴

من ذلک کله قوه القول الاخیر بعد عدم الدلیل علی وجوب سجده السهو بل و الدلیل علی العدم.

حکم زیاده السجده

الثالثه: فی زیاده سجده ففیه قولان:

الاول: هو البطلان ذهب الیه الکلینی(۱) و العمانی والمرتضی و ابو الصلاح و علاء الحلبی صاحب الاشاره(۲) .

الثانی: الصحه ذهب الیها الشیخ و هو المفهوم من المفید و الدیلمی و ابن ادریس و ابن زهره(۳) حیث انهم جعلوا المبطل السهو عن السجدتین من رکعه ومفهوم ذلک انه لا یقولون برکنیه سجده واحده و به قال ابن حمزه (۴) و الصدوق(۵) ویدل علیه صحیح منصور بن حازم انه سأل الصادق (علیه السلام) عن الرجل صلی فذکر انه قد

۱- الکافی ج/ ۳ ص ۳۶۰

۲- النجعه ص ۳۴۸ ج/ ۱؛ نقل ذلک عنهم جمیعا .

۳- النجعه ج/۱ من کتاب الصلاه ص ۳۴۸ ؛ نقل عنهم جمیعا .

۴- النجعه ج/۱ من کتاب الصلاه ص ۳۴۸

۵- الفقیه ج /۱ ص ۲۲۸

زاد سجده فقال: (لا يعيد صلاته من سجده و يعيدها من ركعه(۱)) و قريب منه موثق عبيد بن زراره و فيه: (لا- و الله لا- تفسد الصلاه زياده سجده(۲)) و حيث لا معارض لهما و قد عرفت عمل الاصحاب بهما فالصحيح هو القول الثانی.

شرطيه الطهاره فی الصلاه

و نعود الی كلام المصنف حول تروك الصلاه فقال:

(و كذا الحدث)

مبطل للصلاه فلا- صلاه الّا بطهور و هو بالنسبه الی الطهاره المائيه امر ثابت و اما الطهاره الترابيه فلو حصل الحدث فيها لا عن عمد فهل يبطل الصلاه ؟ ذهب العمانی(۳) و الصدوق(۴) و الشيخان(۵) و المحقق فی المعتبر(۶) الی عدم ابطاله للصلاه و

ص:۳۳۷

۱- الفقيه ج/۱ ص/۲۲۸ ح/۲۶ باب ۴۹ و العجب أنه يوصف بالخبر فی حين ان سند الصدوق الی منصور فی المشيخه لا إشكال فيه الّا من جهه سيف بن عميره و هو ثقه كما قال النجاشی ص ۱۸۹ رقم ۵۰۴ و لا يضره رميه إبن شهر اشوب بالوقف كما فی معالم العلماء ص ۵۶ رقم ۳۷۷ و اما إبن ماجيلويه فقد تقدم ما يرفع الإشكال فی ذلک هذا بالنسبه الی سند الصدوق فی المشيخه و للصدوق سند اخر ذكره الشيخ فی الفهرست ص ۱۶۴ و هو عن إبن الوليد عن الصفار عن محمد بن الحسين بن أبی الخطاب و إبراهيم بن هاشم عن إبن أبی عمير و صفوان عنه و هو فی غايه الإعتبار .

۲- التهذيب ج/ ۲ ص ۱۵۶ ح/ ۶۹ باب۹

۳- المختلف ص ۵۳ الطبعه الحجريه

۴- الفقيه ج/ ۱ ص۵۷ ح/۴

۵- النهايه ص ۵۳ ؛ و التهذيب ج/۱ ص ۲۰۴

۶- النجعه ج۲ ص۳۵۴

حکمه ان یتطهر و یبنی علی ما مضی من صلاته و یدل علیه صحیحا زراره و محمد بن مسلم(۱) .

اقول: و قد تقدم الکلام فی ذلک مفصلا فی باب التیمم فراجع.

هل یحرم قطع الفریضه؟

(و یحرم قطعها اختیارا)

کما هو ظاهر علی بن بابویه فنقل ابنه عنه و قال ابی (رض) فی رسالته الیّ (و ان کنت فی صلاه نافله و اقیمت الصلاه فأقطعها و صل الفریضه و ان کنت فی الفریضه فلا تقطعها و اجعلها نافله و سلم فی الرکعتین ثم صل مع الامام(۲)) و کلامه مضمون صحیح سلیمان بن خالد(۳) و موثق سماعه(۴) و الحرمه هی المفهومه من الشیخ فقال فی النهایه (و إذا کان فی الصلاه و رأی دابه له قد افلتت او غریما

۱- التهذیب ج/۱ ص/۲۰۴ ح/۶۸ ؛ التهذیب ج/۱ ص/۲۰۵ ح/۶۹ .
۲- الفقیه ج/۱ ص ۲۴۹ باب ۵۶
۳- الکافی ج /۳ ص ۳۷۹ باب۵۶ من أبواب الصلاه ح/ ۳
۴- الکافی ج/۳ ص ۳۸۰ باب۵۶ من أبواب الصلاه ح /۷

خاف فوته او مالا خاف ضياعه جاز له ان يقطع الصلاه)(١) وهو مضمون صحيحه حريز «إذا كنت فى الصلاه الفريضه فرأيت غلاما لك قد ابق او غريما لك عليه مال او حيه تتخوفها على نفسك فأقطع الصلاه ....»(٢) .

اقول: و لا شك فى ضعف دلاله كل من الدليلين اما الاول الذى دل على العدول الى النافله لا يدل على كون القطع حراما بل قد يكون مكروها بل لا مفهوم له حتى يقال بدلالته و ذلك لأنه مسوق لبيان تحقق الموضوع وبذلك تعرف الجواب عن الدليل الثانى و اضعف منهما ما استدل بروايات ان الصلاه تحريمها التكبير و تحليلها التسليم فان المصلى إذا كبر حرم عليه كل فعل ينافى اتمام الصلاه و الجواب ان المراد من التحريم و التحليل فيها هو الوضعى لا التكليفى وما نحن فيه هو الثانى لا الاول، هذا و لو سلمنا دلاله بعض ما تقدم فهى معارضه بصحيح زراره و ابى بصير قالا «قلنا له الرجل يشك كثيرا فى صلاته - الى- قال: لا تعوّدوا الخبيث من أنفسكم نقض الصلاه فتطمعوه فان الشيطان خبيث معتاد لما عوّد فليمض احدكم فى الوهم و لا يكثرن نقض الصلاه»(٣) و وجه الدلاله ان سياق الصحيحه للارشاد فى مخالفه الشيطان بترك متابعه وساوسه كما هو صريح ذيلها (قال زراره ثم قال انما يريد الخبيث ان يطاع فإذا أعصى لم يعد الى احدكم) و

١- النهايه ص٩٥

٢- الوسائل باب ٢١ من أبواب قواطع الصلاه ح/١

٣- التهذيب ج/٢ ص١٨٨ ح/٤٨

علیه فالامام یرشد الی ترک نقض الصلاه لأجل أن لا یطمع الشیطان ولا یعتاد ما عود و هو یتضمن أن نقض الصلاه فی نفسه لا اشکال فیه ولو کان حراما لبینه الامام ویدل علی جواز القطع أیضاً اطلاق ما فی صحیح حدیث الاربعمائه (إذا غلبتک عینک و أنت فی الصلاه فأقطع الصلاه و نم فأنک لا تدری تدعو لک اوعلی نفسک)(۱) و وجه دلالته کالاول، وکیف کان فلا دلیل قاطع علی حرمه قطع صلاه الفریضه فالصحیح هو جواز قطعها فریضه کانت ام نافله و هو المفهوم من الصدوق فی المقنع(۲).

و اما بناءعلی حرمه قطعها فیستثنی من ذلک موردین:

الاول: عند الضروره کما دلت علیه صحیحه حریز المتقدمه .

الثانی: لنسیان الإذان و الاقامه أو لنسیان الاقامه فقط وقد تقدم ذلک فی باب الإذان و الاقامه .

۱- الخصال ص ۶۲۹ و قد تقدم ما یدل علی إعتبارسنده و هو أیضاً للإرشاد و بقرینه ذیله. لا یقال إنه خاص بنافله اللیل بدلیل خبر عیص بن القاسم مما رواه الفقیه باب وقت اللیل ح/۱۱ (عن الصادق (علیه السلام) إنه قال إذا غلب الرجل النوم و هو فی الصلاه فلیضع رأسه فلینم فإنی أتخوف علیه إن أراد أن یقول (اللهم أدخلنی الجنه إن یقول اللهم أدخلنی النار) و ذلک لا طلاق الخبر و لا موجب للتقیید.

۲- المقنع ص ۱۰۵ فقال (و إن صلیت رکعتین ثم قمت فذهبت فی حاجه لک فاعد الصلاه و لا تبن علی رکعتین) لکن المختلف نقل علی المقنع خلاف ذلک.

(و يجوز قتل الحيه)

كما فى صحيح محمد بن مسلم سألت الصادق (علیه السلام) عن الرجل يكون فى الصلاه فيرى الحيه و العقرب يقتلها ان أذياه قال نعم(۱) و قيد الايذاء ورد فى كلام السائل و لم يرد فى صحيحه زراره «رجل يرى العقرب و الأفعى و الحيَّه و هو يصلِّى أ يقتلها قال نعم إن شاء فعل»(۲) و عليه فالحكم مطلق.

نعم قيد ذلك فى موثق عمار فيما اذا كان بينهما خطوه واحده.(۳) و قد تقدم عدم الوثوق بروايات عمار لشذوذها.

(و عد الركعات بالحصى)

كما فى خبر الخثعمى قال شكوت الى الصادق (علیه السلام) كثره السهو فى الصلاه فقال (علیه السلام) «أحص صلاتك بالحصى أو قال أحفظها بالحصى»(۴) وغيره(۵).

۱- الكافى ج/۳ باب ۴۸ ح/۱ ص۳۶۷

۲- الفقيه ج/۱ص ۲۵۷ باب المصلى تعرض له السباع , ح/۶

۳- الوسا ئل باب ۱۹من ابواب قواطع الصلاه ح۴

۴- التهذيب ج/۲ باب ۱۶ ح/۳۲ ص۳۴۸ و فى سنده محمد بن إسماعيل عن أبى اسماعيل السراج و يحتمل كلاهما ثقتان حيث ان الاول إبن بزيع احتمالا و الثانى عبدالله بن عثمان احتمالا .

۵- الفقيه ج/۱ ح/۴ باب احكام السهو.

(و التبسم)

كما فی موثق سماعه (قال اما التبسم فلا يقطع الصلاه)(۱) و غيره(۲).

حصيله البحث:

يجب ترک التّأمين فی الصلاه وهو قول امين بعد الفاتحه إلّا لتقيّهٍ ولا تبطل الصّلاه بفعله لغيرها وان فعل حراما، و يحرم ترک الواجب عمداً أو أحد الأركان والشرائط و لو سهواً و هی: النيّه و القيام و تكبيره الاحرام و الرّكوع , والركوع لا يصدق الّا إذا كان عن قيام و قد سبق انه شرط, ولا تحصل زيادته المبطله سهوا الّا بالرفع منه قائماً. نعم زيادته عمدا مبطله و لو من دون ان يرفع رأسه قائما. واما زياده الركوع سهوا فی النافله لمن نسی التشهد وتذكر بعد الركوع فانه يرجع و لاشیء عليه.

و من جمله الاركان السّجدتان معاً، فلو ترک سجدتين من ركعه اعاد الصلاه سواء كانتا من الاولتين اوالاخيرتين , ومن نسی سجده واحده قضاها بعد السلام ولا تجب عليه سجدتا السهو. وكذلک من زاد سجده سهوا صحت صلاته ولا شیء عليه.

۱- الكافی ج/۳ باب ۴۶ ج/۱ ص ۳۶۴

۲- التهذيب ج/۱ باب ۱ ح/ ۲۴

ومن جمله شرائط صحه الصلاه الطهاره من الحدث ولا يحرم قطع الفريضه اختياراً. و يجوز قتل الحيّه و عدّ الرّكعات بالحصى و التّبسّم.

مكروهات الصلاه

(و يكره الالتفات يمينا و شمالا)

كما فى صحيح ابن مسلم عن الباقر (عليه السلام) «عن الرجل يلتفت فى الصلاه قال: لا و لا ينقض اصابعه»(۱) و صحيح عبد الحميد بن عبد الملك سألت الصادق (عليه السلام) عن الالتفات فى الصلاه أيقطع الصلاه فقال: «لا وما أحب أن يفعل»(۲) و حيث قد يتوهم منه ان مطلق الالتفات لا يضر فى الصلاه فقد عقب عليه الشيخ ان المراد منه ما إذا التفت يمينا و شمالا لا الى وراءه(۳) و غيرهما(۴).

(و التثاؤب والتمطى)

۱- الكافى ج/۳ باب ۴۶ ح/۱۲ ص ۳۶۶

۲- التهذيب ج/۲ ص ۲۰۰ ح/۸۵

۳- التهذيب ج/۲ ص ۲۰۰ح/۸۵

۴- ما رواه المحاسن فى۹ من كتاب عقابه و فى ۷۱ من كتاب ثوابه و كذلك قرب الاسناد.

كما فی صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) «إذا قمت فی الصلاه فعلیک بالاقبال - الی- ولا تتثائب و لا تتمط»(۱) وغیره.(۲)

(و العبث)

کما فی صحیح زراره المتقدم «فعلیک بالاقبال فی صلاتک فانما یحسب لک منها ما أقبلت علیه و لا تبعث فیها بیدک و برأسک و لا بلحیتک»(۳)غیره.(۴)

(و التنخم)

و البزاق کما قد یدل علیهما صحیح زراره المتقدم المتضمن للاقبال بالقلب و الخشوع و لا شک فی منافاتهما لذلک و یدل علیهما بالخصوص خبر ابی بصیر عن الصادق (علیه السلام) فی خبر «فاعلم انه یراک فأقبل قبل صلاتک ولا تمتخط و لا تبزق»(۵)و غیره فی خصوص البزاق(۶).

ص:۳۴۴

۱- الکافی ج/۳ باب۱۶ ح/۱ ص۲۹۹ و التثاؤب لغه هو تفاعل من الثوباء و هی فتره من ثقل النعاس یفتح لها فاه کما فی المغرب و التمطی هو التمدد.

۲- المصدر السابق ح/۷.

۳- الکافی ج/۳ ص۲۹۹ باب۱۶ ح/۱

۴- المصدر السابق ح/۲ و ح/۹

۵- التهذیب ج/۲ص ۳۲۰ ح/۱۸۸ الا انه قد تضمن «و لا تنقض اصابعک و لا تورک فإن قوما قد عذبوا بنقض الاصابع و التورک فی الصلاه» فقد حمله فی النجعه ص ۳۶۰ من کتاب الصلاه ج/۱ علی التورک فی السجود فنقل عن نهایه الجزریّ «کره أن یسجد الرّجل متورّکا» أی یسجد حتّی یفحش فیه، و قیل: هو أن یلصق ألییه بعقبیه فی السجود- إلی آخر ما فیه»، و فی المغرب: «الورکان فوق الفخذین کالکتفین فوق العضدین- إلی- و التورّک فی التشهّد وضع الورک علی الرّجل الیمنی- إلی آخر ما فیه». لکن ظاهره الحرمه و علیه فهو معرض عنه .

۶- ثواب الاعمال باب ثواب من حبس ریقه.

(و الفرقعه)

ففی خبر مسمع ابی سیار عن الصادق (علیه السلام) ان النبی (صلی الله علیه و آله) سمع خلفه فرقعه فرقع رجل اصابعه فی صلاته فلما انصرف قال (صلی الله علیه و آله) «اما انه حظه من صلاته»(۱) و فی صحیح زراره المتقدم «و لا تفرقع اصابعک فان ذلک کله نقصان من الصلاه ».

(و التأوه بحرف واحد و الانین به)

و لا دلیل علیه غیر ما استدللنا به علی التنخم .

و اما خبر طلحه المتقدم فی باب قواطع الصلاه من بطلان الصلاه بالانین فضعیف سندا بمحمد بن یحیی المشترک, و متنا فلم یقل به احد عدا الصدوق فی الفقیه(۲).

۱- الکافی ج/۳ ص۳۶۵ ح/۸ باب۴۶

۲- الفقیه ج۱ ص۳۵۴

و اما ما فی المبسوط «و لا یتأوه بحرف فاما بحرفین فانه کلام یقطع الصلاه » فمراده من الانین اللفظی لا الفعلی و قد سبق عدم بطلان الصلاه بالتکلم بحرفین أو اکثر من دون أن یعد کلاما عرفا فراجع

(و مدافعه الاخثبین و الریح)

و مدافعه النوم أیضاً مکروهه ففی خبر اسحاق بن عمار عن الصادق (علیه السلام): «لا صلاه لحاقن و لا لحاقب و لا حاذق و الحاقن الذی به ضغطه الخف»(۱) وفی الصحیح عن الحضرمی عن الصادق (علیه السلام) قال: قال رسول الله (صلی الله علیه و آله): «لا تصل وأنت تجد شیئا من الاخبثین»(۲) و صحیح هشام بن الحکم «لا ـ صلاه لحاقن ولا لحاقنه و هو بمنزله من هو فی ثوبه»(۳) و غیرها(۴).

۱- معانی الاخبار ص ۲۳۷

۲- التهذیب ج/۲ ص ۳۲۶ ح/۱۸۹ باب ۱۵ و الظاهران سنده وقع فیه تقدیم و تأخیر حیث ان الحضرمی یروی مباشره عن الصادق (علیه السلام) و علیه فیکون السند هکذا عن الحضرمی عن الصادق (علیه السلام) عن ابیه...

۳- التهذیب ج/۲ ص۳۳۳ ح/۲۲۸.

۴- الفقیه الباب الاخیر ح/۱.

و اما مدافعه النوم ففی صحیح عمر بن یزید «عن الصادق (علیه السلام) لیس یرخص فی النوم شیئ من الصلاه»(۱) و موثق زید الشحام قلت للصادق (علیه السلام): قوله تعالی {لا تقربوا الصلاه و أنتم سکاری} فقال: سکر النوم،(۲) و غیرها.(۳)

حصیله البحث:

مکروهات الصلاه: یکره الالتفات یمیناً و شمالًا و التّثاؤب و التّمطّی و العبث و التّنخّم و البزاق و الفرقعه و التّأوّه بحرفٍ و الأنین به لمنافاتهما للخشوع و مدافعه الأخبثین و الرّیح ومدافعه النوم.

آداب المرأه فی الصلاه

(و یستحب للمرأه أن تجمع بین قدمیها فی القیام و الرجل یفرق بینهما بشبر الی فتر وتضم ثدییها الی صدرها و تضع یدیها فوق رکبتیها راکعه و تجلس علی الییها و تبدأ بالقعود قبل السجود فإذا تشهدت ضمت فخذیها ورفعت رکبتیها من الارض وإذا نهضت أنسلت)

کما فی صحیح زراره قال «إذاقامت المرأه فی الصلاه جمعت بین قدمیها و لا تفرج بینهما و تضم الّا صدرها لمکان ثدییها فإذا رکعت وضعت یدیها فوق

۱- الکافی ج/۳ باب ۴۹ ص ۳۷۱ ح/۱۶

۲- المصدر السابق ح/۱۰ ص ۳۷۱ و الایه من سوره النساء ۴۶.

۳- الفقیه باب وقت صلاه اللیل ح/۱۲ و ح/۱۱

رکبتیها علی فخذیها لئلا تطأطأ کثیرا فترتفع عجیزتها فإذا جلست فعلی ألیتیها لیس کما یقعد الرجل و إذا سقطت للسجود بدأت بالقعود بالرکعتین قبل الیدین ثم تسجد لاطئه بالأرض فإذا کانت فی جلوسها ضمت فخذیها ورفعت رکبتیها من الارض و إذا نهضت انسلت انسلالا لا ترفع عجیزتها اولا»(۱) و قد تضمن سجودها لاطئه بالأرض ولم یذکره المصنف و یدل علیه أیضاً مرسل ابن بکیر «قال المرأه إذا سجدت تضمنت والرجل إذاسجد تفتح» ولم یذکر المصنف بسط ذراعیها فی السجود ففی موثق ابن أبی یعفور عن الصادق (علیه السلام) «إذا سجدت المرأه بسطت ذراعیها»(۲).

و اما ان الرجل یفرق بین رجلیه بشبر فلصحیحه زراره المتقدمه «إصبعاً أقلُّ ذلک إلی شبر أکثره»(۳).

حصیله البحث:

آداب المرأه فی الصلاه: یستحبّ للمرأه أن تجمع بین قدمیها فی القیام و الرّجل یفرّق بینهما إلی اصبع اقل ذلک او شبرٍ أکثرهٍ، و تضمّ ثدییها إلی صدرها و تضع یدیها فوق رکبتیها راکعهً و تجلس علی ألیتیها و تبدأ بالقعود قبل السّجود، باسطه

ص:۳۴۸

۱- الکافی ج/۳ باب۲۹ ح/۲ ص۳۳۵

۲- الکافی جلد ۳ باب۲۹ ح/۴ ص۳۳۶.

۳- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۳۴

ذراعیها فی السجود فإذا تشهّدت ضمّت فخذیها و رفعت رکبتیها من الأرض، فإذا نهضت انسلّت.

الفصل السادس فی بقیه الصلوات

صلاه الجمعه

(فمنها الجمعه و هی رکعتان کالصبح عوض الظهر)

کما فی معتبره الفضل بن شاذان «فان قال فلم صارت صلاه الجمعه إذا کانت مع الامام الرکعتین و إذا کانت بغیر امام رکعتین رکعتین قیل لعلل شتی منها ان الناس یتخطون الی الجمعه من بعد فاحب تعالی ان یخفف عنهم لموضع التعب الذی صاروا الیه ومنها ان الامام یحبسهم للخطبه و هم منتظرون للصلاه فهو فی حکم التمام»(۱).

هذا ولم یذکر المصنف وقتها وهو اول ساعه من الزوال فهی مضیقه الوقت کما دلت علیه النصوص ففی صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) فی خبر «فان صلاه الجمعه من الامر المضیق انما لها وقت واحد حین تزول و وقت العصر یوم الجمعه وقت

۱- العیون ج/۲ باب۳۴ ص ۱۱۱.

الظهر فی سایر الایام»(۱) و الظاهر ان المراد منه وقت الفضیله و قریب منه خبر فضیل بن یسار(۲) و فی معتبر زراره الاخر «عن الباقر (علیه السلام) اول وقت الجمعه ساعه تزول الشمس الی أن تمضی ساعه فحافظ علیها»(۳) و الظاهر ان المراد منه وقت اداء الجمعه و بذلک افتی الفقیه.(۴)

وقت صعود الامام المنبر

ثم ان صعود الامام المنبر هل یکون قبل الزوال ام بعده؟ قولان فعن المرتضی و ابن ادریس و ابن الجنید و ابن ابی عقیل وابی الصلاح بعد الزوال وذهب الشیخ وابن البراج وابن حمزه انه یصعد قبل الزوال بمقدار ما إذا خطب زالت الشمس محتجا بصحیح ابن سنان(۵) الصریح فی ذلک ویشهد للاول ما تقدم من صحیح ابن مسلم.

۱- التهذیب ج/۳ ص ۱۳ ح/۴۶
۲- الکافی ج/۳ص۲۷۴ح/ ۲ باب۴
۳- الوسائل ج/۵ ص ۲۰ ح/۱۹ نقلا عن المصباح عن حریز عن زراره و نقله المعتبر عن زراره و نقله الفقیه ج/۱ ص۱۴۳ ح/۲۰ مرسلا عن الباقر (علیه السلام) اقول الظاهر ان الشیخ نقله عن کتاب حریز و یحتمل ان الصدوق کذلک أو من کتاب زراره و کما هو واضح ان السند الی کتاب حریز صحیح و کذلک سند الصدوق الی زراره و لذا و صفناه بالمعتبر.
۴- الفقیه ج/۱ ص ۱۴۳ ح/۳۰.
۵- المختلف ج/۲ ص۲۲۹ و قد نقل جمیع الاقوال عنهم فما عن الشهید الثانی من ان وقتها کوقت الظهر فی سائر الایام بدلیل ظاهر النصوص غریب راجع الروضه ج/۱.

اقول: و الجمع بینهما یقتضی التخییر و انه یجوز قبل الزوال و بعده و لا مانع منه.

هـذا و المراد من الساعه اما الساعه التی هی واحده من اربعه و عشـرین ساعه للیوم ان کانت رائجه فی ذلک الزمان کما فی فقه اللغه للثعالبی حیث قال:

ساعات النهار: الشـروق، ثم البکور، ثم الغدو، ثم الأضـحی، ثم الهاجره ثم الظهیره، ثم الرَّوَاح، ثم العصر، ثم الأصیل، ثم القصر، ثم العَشِیّ ثم الغروب.

ساعات اللیل: الشـفق، ثم الفسق، ثم العتمه، ثم السُّدْفه، ثم الجُهْمَهَ ثم الزُّلَّه، ثم الزُّلْفَه، ثم البُهْرَه، ثم السَّحَر، ثم الفجر، ثم الصـبح ثم الصباح. و باقی أسماء الأوقات تجی ء بتکریر الألفاظ التی معانیها متفقه.(۱)

و ان لم تکن فی ذلـک الزمان فالمراد هو الساعه العرفیه و هی فی اکثر الاوقات تکون بمقـدار قـدمین(۲)، و اما ان یکون المراد من السـاعه هو الوقت فـان العرب تسـمی الوقت سـاعه وان قل کما فی المصـباح المنیر و هـذا هو الظاهر من کلمه الساعه الاولی الوارده فی الخبر و اما الکلمه الثانیه فلابد من حملها علی احد المعینین الاولین.

ص:۳۵۱

۱- فقه اللغه للثعالبی ص۳۴۳

۲- روضه المتقین ج/۲ ص ۵۷۴

(و يجب فيها تقديم الخطبتين المشتملتين على حمد الله تعالى و الثناء عليه و الصلاه على النبى و اله و الوعظ)

ففى موثق سماعه قال: قال الصادق (عليه السلام) «ينبغى للامام الذى يخطب الناس يوم الجمعه ان يلبس عمامه فى الشتاء والصيف و يتردى ببرد يمنى او عدنى و يخطب و هو قائم يحمد الله و يثنى عليه ثم يوصى بتقوى الله و يقرأ سوره من القرآن صغيره ثم يجلس ثم يقوم فيحمد الله و يثنى عليه و يصلى على محمد (صلى الله عليه و آله) و على ائمه المسلمين و يستغفر للمؤمنين و المؤمنات فإذا فرغ من هذا اقام المؤذن فصلى»(۱) .

و فى معتبره الفضل بن شإذان عن الرضا (عليه السلام) «فان قال فلم جعلت خطبتين قيل لان تكون واحده للتحميد و التقديس لله عزوجل و الاخرى للحوائج و الاعذار و الانذار»(۲) و غيرهما(۳) و قد دلت معتبره الفضل المتقدمه على كون خطبتى الجمعه قبل الصلاه على العكس من صلاه العيد ففيها: «فان قال فلم جعلت و الخطبه يوم الجمعه قبل الصلاه و جعلت فى العيدين بعد الصلاه قيل لان الجمعه امر دائم»(۴).

۱- الكافى ج/۳ص ۴۲۱ باب ۷۱ ح/۱ و التهذيب ج/۳ ص۲۴۳ ح/ ۳۷.
۲- العيون ج/۲ ص ۱۱۱ باب۳۴.
۳- الكافى ج/۳ ص۴۲۲ ح/۶ و هو صحيح محمد بن مسلم المتضمن لكيفيه خطبتى يوم الجمعه و قد تضمن بأنه يدعو على العدو.
۴- العيون ج/۲ ص ۲۱۲.

و اما ما قاله الصدوق بعد هذه الفقره من المعتبره من «ان الخطبتين فی الجمعه و العید بعد الصلاه لانهما بمنزله الرکعتین الاخیرتین و ان اول من قدم الخطبتین عثمان بن عفان لانه لما احدث ما احدث لم یکن الناس یقفون علی خطبه و یقولون ما نصنع بمواعظه و قد احدث ما احدث...(۱)» فباطل و ذلک لان عثمان انما قدم خطبتی العید دون الجمعه و ثانیا ان الخطبتین و ان کانتا بمکان الرکعتین الاخیرتین کما فی مرفوعه نفس الفقیه عن امیر المؤمنین (علیه السلام) و هی و ان کانت تقتضی ذلک الّا انه قد دل الدلیل القطعی علی کون الخطبتین قبل الصلاه کما هو صریح موثق سماعه المتقدم من کون الخطبتین قبل الصلاه و کذلک صحیح محمد بن مسلم «ثم یقوم و یفتتح خطبته ثم ینزل فیصلی بالناس»(۲).

(و قراءه سوره خفیفه)

کما فی صحیح محمد بن مسلم فی وصف خطبه یوم الجمعه ففیه بعد ذکر الخطبه الاولی: ثم اقرأ سوره من القرآن وادع ربک، ثم ذکر الخطبه الثانیه و لم یذکر فیها قراءه السوره الّا انه فیها و یکون آخر کلامه ان یقول {ان الله یامر بالعدل الی آخر الایه}(۳) و مثله ما فی موثق سماعه المتقدم.

۱- العیون ج/۲ ص ۱۱۲؛ الفقیه ج ۱ ص۴۳۳

۲- الفقیه ج/۱ ص۲۶۹ ح/۱۲. الکافی ج/۳ ص۴۲۴ ح/۷ باب ۷۱.

۳- الکافی ج/۳ ص۴۲۴ ح/۶ باب ۷۱ و الآیه من سوره النحل ۹۰

و بقی الکلام فی وجوب اشتمال الخطبه علی هذه الارکان ام لا؟ فصریح الشیخ فی النهایه(۱) عدم الوجوب ومثله ابن البراج(۲) و ابن زهره(۳) و لم یوجب ابن الجنید سوره کامله فی الخطبه الاولی فقال: و یوشحها بالقرآن و عن الثانیه {ان الله یأمر بالعدل...}(۴) الی آخر الایه و مثله ابو الصلاح الحلبی(۵) و کذلک ابن ادریس(۶) و الشیخ فی الخلاف(۷) .

اقول: الظاهر من موثق سماعه ان ذلک من المسنون(۸) نعم معتبره الفضل بن شاذان تدل علی اختصاص احدی الخطبتین بالتحمید و التقدیس کما تقدم و الظاهر منها هو الوجوب الّا ان موثق سماعه یکون قرینه له فی صرفه عن الوجوب .

ص:۳۵۴

۱- النهایه ص۱۰۵.

۲- المختلف ص۲۳۵ ج/۲ و المهذب ج/۱ ص۱۰۳.

۳- الغنیه من الجوامع الفقیهه ص ۴۹۸.

۴- المختلف ص ۲۳۵ ج/۲.

۵- المختلف ص ۲۳۵ ج/۲ و الکافی فی الفقه ص۱۵۱.

۶- السرائر ج/۱ ص۲۹۵.

۷- الخلاف ج/۱ ص۶۱۶ مسأله۳۸۴.

۸- تفسیر القمی ج/۲ ص ۳۶۷ و قد وقع فی سنده محمد بن احمد و فی نسخه احمد بن محمد و علی کلا التقدیرین فهو صحیح لأن احمد بن ادریس الراوی یروی عن احمد بن محمد بن عیسی و یروی عن محمد بن احمد یحیی و کلاهما ثقتان .

و اما باقی شروط الخطبه فیشترط فی الامام القیام فیهما و الجلوس بینهما لا یتکلم فیها و الطهاره من الحدث و الخبث .

اما الاول فلقوله تعالی {وترکوک قائما} ففی صحیح ابی بصیر «انه سئل عن الجمعه کیف یخطب الامام قال یخطب قائما ان الله یقول و ترکوک قائما»(۱) و فی صحیح معاویه بن وهب عن الصادق (علیه السلام) «ان اول من خطب و هو جالس معاویه و استأذن الناس فی ذلک...»(۲) .

و اما الثانی فیدل علیه صحیح معاویه بن وهب المتقدم «الخطبه و هو قائم خطبتان یجلس بینهما جلسه لا یتکلم فیها قدر ما یکون فصل ما بین الخطبتین»(۳) و قریب منه صحیح ابن مسلم المتقدم(۴) .

و اما الثالث فیدل علیه مرفوع الفقیه المتقدم عن امیر المؤمنین (علیه السلام) و فیه: «و انما جعلت الجمعه رکعتین من اجل الخطبتین جعلتا مکان الرکعتین الاخیرتین فهی صلاه حتی ینزل الامام»(۵) و فیه دلاله علی وجوب طهاره المأمومین أیضاً وکذلک صدره «لا کلام و الامام یخطب الّا کما یحل فی الصلاه» و مثله صحیح عبد الله

ص:۳۵۵

۱- التهذیب ج/۳ ح/۷۴ ص ۲۰.

۲- التهذیب ج/۳ ح/۳۰ ص ۲۴۱.

۳- التهذیب ج۳ ص ۲۰

۴- الفقیه ج/۱ ص۲۶۹ ح/۱۲.

۵- الفقیه ج ۱ ص ۴۱۶

بن سنان عن الصادق (علیه السلام) «و انما جعلت الجمعه رکعتین من اجل الخطبتین فهی صلاه حتی ینزل الامام»(۱) و بشرطیتها صرح الشیخ فی المبسوط و الخلاف(۲) و قد عرفت انه هو الظاهر من الصدوق و بذلک تعرف ضعف خلاف ابن ادریس(۳).

و مما تقدم من مرفوعه الفقیه و صحیح ابن سنان یظهر لک حرمه الکلام فی الخطبتین و بینهما وبذلک افتی الشیخ فی النهایه و الخلاف و ابن حمزه و ابن ادریس و ابو الصلاح و المرتضی و البزنطی(۴) و قالوا بوجوب الانصات کما قال المفید(۵) و ذهب الشیخ فی المبسوط و موضع من الخلاف ان الکلام فی الخطبتین و بینهما مکروه و لیس بمحظور(۶).

اقول: و حیث لا دلیل علی الکراهه حتی نصرف ظهور ما دل علی حرمته عنها فالصحیح هو حرمته کما علیه المشهور.

۱- التهذیب ج/۳ ص۱۳ ح/۴۲
۲- المبسوط ج/۱ ص۱۴۷ و الخلاف ج/۱ ص ۶۱۸.
۳- السرائر ج/۱ ص ۲۹۱.
۴- النهایه ص۱۰۵ و الخلاف ج/ ۱ص۶۱۵ و الوسیله ص۱۰۴و السرائر ج/۱ ص۲۹۵ و الکافی فی الفقه ص ۱۵۲ و المتخلف ج/۲ ص ۲۳۱.
۵- المقنعه ۱۶۴.
۶- المبسوط ج/۱ ص۱۴۷ و ص ۱۴۸ و الخلاف ج/۱ ص۲۶۵.

و اما ما قیل من الاشتراط العربیه فی الخطبه فلا دلیل علیه حیث انها لیست لها موضوعیه بل قد یقال بعدم اجزائها إذا کان المستمعون غیر عارفین بلغه العرب حیث ان الغرض من وضع الخطبه ما قاله الرضا (علیه السلام) فی معتبره الفضل بن شاذان «انما جعلت الخطبه یوم الجمعه لان الجمعه مشهد عام فاراد ان یکون للامیر سبب الی موعظتهم و ترغیبهم فی الطاعه و ترهیبهم فی المعصیه و توقیفهم علی ما یراد من مصلحه دینهم و دنیاهم و یخبرهم بما یرد علیهم من الاهوال التی لهم فیها المضره و المنفعه ...الخ»(۱) فلو خطب بالعربیه لغیر العربی لم یحصل الغرض.

(و یستحب بلاغه الخطیب) ذکره المبسوط(۲) و لم یذکر له خبر.

(و نزاهته)

فالتقوی باعلی درجاتها مطلوبه لکل احد و بالخصوص من کان اماما و قدوه للناس قال تعالی: {أتأمرون الناس بالبر و تنسون أنفسکم}(۳).

(و محافظته علی اوائل الاوقات) ذکره المبسوط أیضاً و هو کسابقه.

(و التعمم و الاعتماد علی شیء)

۱- العیون ج/۲باب ۳۴ ص ۱۱۱.

۲- المبسوط ج/۱ ص۱۴۸

۳- سوره البقره آیه ۴۴

کما فی صحیح عمر بن یزید عن الصادق (علیه السلام) قال: «إذا کانوا سبعه یوم الجمعه فلیصلوا فی جماعه و لیلبس البرود والعمامه و یتوکأ علی قوس او عصا»(۱) و قد تقدم فی موثق سماعه انه ینبغی الامام ان یتردی ببرد یمنیه او عدنی و لبس البرد و التعمم وردا فی العیدین و انهما فیهما آکد منهما فی الجمعه ففی صحیح محمد بن مسلم عن الصادق (علیه السلام) «لابد من العمامه و البرد یوم الاضحی و الفطر فاما الجمعه فانها تجزی بغیر عمامه و برد»(۲).

(فی شروط الجمعه)

(و لا تنعقد الّا بالامام أو نائبه)

قیل: و علی ذلک اتفقت کلمه القدماء قال الشیخ فی الخلاف «من شرط انعقاد الجمعه الامام او من یأمره الامام بذلک من قاض أو امیر و نحو ذلک و متی اقیمت بغیره لم تصح قال دلیلنا انه لا خلاف انها تنعقد بالامام أو بأمره و لیس علی انعقادها إذا لم یکن امام و لا امره دلیل ثم قال و أیضاً علیه اجماع الفرقه فانهم لا یختلفون ان من شرط الجمعه الامام اوأمره ثم قال و أیضاً فانه اجماع فان من عهد النبی (صلی الله علیه و آله) الی وقتنا هذا ما أقام الجمعه الّا الخلفاء و الامراء و من ولی الصلاه

۱- التهذیب ج/۳ ص۲۴۵

۲- التهذیب ج/۳ ح/۱ ص۲۸۴

فعلم ان ذلک اجماع اهل الاعصار و لو انعقدت بالرعیه لصلوها کذلک»(۱) و کذلک قال فی النهایه(۲) و قال السید المرتضی (رحمه الله) فی جواب المسائل المبافارقیات «صلاه الجمعه رکعتان بلا زیاده علیهما و لا جمعه الّا مع امام عادل أو من ینصبه الامام العادل فإذا عدم صلیت الظهر أربع رکعات»(۳) و قال «ولفقهاء الطائفه أیضاً ان یصلوا بالناس فی الاعیاد و الاستسقاء فاما الجمع فلا) و به قال ابن ادریس فی السرائر(۴) و هو المفهوم من عباره ابی الصلاح الحلبی فقال «لا تنعقد الجمعه الا بامام المله او منصوب من قبله» و ان قال بعده «او بمن یتکامل له صفات امام الجماعه عند تعذر الامرین»(۵) و سیأتی المراد من کلامه قیل و یشیر الی ذلک صحیح زراره قال: «حثنا ابو عبد الله (علیه السلام) علی صلاه الجمعه حتی ظننت انه یرید أن نأتیه فقلت نغدو علیک فقال لا انما عنیت عندکم»(۶) الداله علی ما هو مرتکز فی ذهن زراره و هو من فقهاء العصابه حیث انه یعلم انه لیس مراد الامام بهذا الحث حضور جمعه السلاطین لفسقهم و لم یکن مسبوقا بان یصلی مع اصحابه استحبابا

۱- الخلاف مسأله ۴۳ من کتاب صلاه الجمعه ج/۱ ص ۶۲۶ .

۲- النهایه ص۱۰۳ فقال: الاجتماع فی صلاه الجمعه فریضه إذا حصلت شرائطه و من شرائطه أن یکون هناک امام عادل أو من نصبه الامام للصلاه بالناس.

۳- رسائل الشریف المرتضی ص۲۷۲.

۴- السرائر ج/۱ ص ۳۰۳.

۵- الکافی فی الفقه ص ۱۰۱.

۶- الإستبصار ج/۱ ص۴۲۰ ح/۳.

فحكمت مرتكزاته الـذهنيه بـالحضور عنـد الامام (عليه السـلام) حيث انه الشـرط فى اقامتها و يشـهد لـذلك ما سـيأتى من روايه دعائم الاسـلام و بـذلك يظهر ضـعف ظاهر المفيـد فى المقنعه من وجوبها مطلقا و لا يشترط فى امامها اكثر من كونه «حرا بالغا طاهرا فى ولادته مجنَّبا من الاعراض الجذام و البرص خاصه فى جلدته مسـلما مؤمنا معتقدا للحق باسـره فى ديانته مصـليا للفرض فى ساعته فإذا كان كذلك و اجتمع اربعه نفر وجب الاجتماع» انتهت عبارته قدس سره(۱).

هذا و يشـهد لشـرطيه الامام و نائبه الخاص للجمعه ما سـيأتى من الموثق فى شروط صلاه العيد عن ابن ذبيان و غيره. هذا غايه ما يقـال لاثبات عـدم وجوب الجمعه فى زمان الغيبه و قـد لخصه الشـهيد الثانى بقوله «و لو لا دعواهم الإجماع على عـدم الوجوب التعيينى لكان القول به فى غايه القوه»(۲) ثم عدل عن ذلك فى رساله مستقله قال فيها بوجوبها التعيينى.

۱- المقنعه من الجوامع الفقهيه ص۲۷

۲- الروضه البهيه فى شرح اللمعه الدمشقيه (ط - كلانتر)؛ ج ۱، ص: ۶۶۵

أدلّه وجوب الجمعه تعييناً فی کل زمان

اقول: اورد بعض المحققين فی رساله مفرده اثبت فيها وجوب صلاه الجمعه فی زمن الغيبه تعيينا نذكر احد فصوله هنا لاجل اثبات الوجوب مع ما فيها من فوائد فقال قدس سره:

أجمع کافه المسلمين على إختلاف نحلهم على وجوب صلاه الجمعه تعييناً و قالوا إنّه من ضروريّات الدين، التی يعد منكرها فی زمره المشركين واختلفت كلمه متأخری أصحابنا فی وجوبها فی زمن غيبه الإمام المعصوم (عليه السلام) على أقوال خمسه:

أوّلها: الوجوب التعيينی مطلقاً.

و ثانيها: التعيينی مع الفقيه أو إذنه. و التخييری بينها و بين الظهر بدونه.

و ثالثها: التعيينی معه والحرمه بدونه.

و رابعها: الوجوب التخييری مطلقاً.

و خامسها: الوجوب التخييری ابتداء فاذا أقيمت تعينت.

و سادسها: الحرمه مطلقاً.

و مختارنا الأول لنا عليه نص الكتاب و متواتر السنه و قد ذكر من الكتاب قوله تعالى فی سوره المنافقين: {يا أيها الذين آمنوا لا تلهكم أموالكم ولا أولادكم عن ذكر الله ومن يفعل ذلک فأولئک هم الخاسرون} و قوله فی سوره البقره {حافظوا على الصلوات والصلاه الوسطى وقوموا لله قانتين} بناءً على أن المراد من ذكر الله فی الآيه الأولى ومن الصلاه الوسطى فی الثانيه صلاه الجمعه كما

یظهر من بعض الأحادیث و لکن الإستدلال بالآیات بمعونه الحدیث لیس إستدلالاً بالکتاب بل بالحدیث و الکتاب إنّما ینص علی وجوب صلاه الجمعه تعییناً فی کل زمان بآیات سوره الجمعه قال تبارک إسمه {یا أیّها الذین آمنوا إذا نودی للصلاه من یوم الجمعه فاسعوا الی ذکر الله وذروا البیع ذلکم خیر لکم إن کنتم تعلمون فاذا قضیت الصلاه فانتشروا فی الأرض و ابتغوا من فضل الله واذکروا الله کثیراً لعلکم تفلحون و إذا رأوا تجاره أو لهواً انفضوا إلیها وترکوک قائماً قل ما عند الله خیر من اللهو ومن التجاره والله خیر الرازقین} إشتملت هذه الآیات علی ضروب من التأکیدات و وجوه من الدلالات جعلتها نصاً علی الوجوب التعیینی فی جمیع الأزمنه و هذه التأکیدات تنافی الحرمه بعد النبی صلی الله علیه وآله وأوصیائه و تأبی أن یکون لصلاه الجمعه بدل فی زمان من الأزمنه فمن جمله تلک التأکیدات النداء لأنّ من عاده العرب إستعماله فیما یهم ولو لم یکن منادی یفهم الخطاب کقوله:

أیا شجر الخابور ما لک مورقاً کأنّک لم تجزع علی ابن طریف

وقوله:

بالله یا ظبیات القاع قلن لنا لیلای منکن أم لیلی من البشر

وقوله:

ص:۳۶۲

حمامه جرعی حومه الجندل اسجعی   فانت بمرئ من سعاد و مسمع

وقد یفرض المتکلم منهم مخاطباً إهتماماً بما أراده وإن لم یکن له مخاطب فی الحقیقه کقول امرئ القیس:

قفا نبک من ذکری حبیب ومنزل   بسقط اللوی بین الدخول فحومل

ومن ذلک أن یفرض المتکلم منادیینادیه لبیان موضوع الحکم ولیس فی البین منادی کقوله:

یا أیها الرجل المعلم غیره   هلا لنفسک کان ذا التعلیم

تصف الدواء لذی السقام ذوی   الضنی کیما یصح به وأنت سقیم

و الغرض من ذلک کلّه التشویق وبیان أهمیّه الحکم وخطابات القرآن العامه کلها من هذا القبیل لم یقصد بها مخاطب مواجه و لا منادی معین و إنما ذکر النداء قبل بیان بعض الأحکام إهتماماً بها وتشویقاً الیها والغرض بیان قانون عام یشمل کل من کان کذلک وإلاّ فإنّ الخطاب والنداء من الله المحیط بکل شئ مستحیل علی حقیقته فلا وقع لما ذکر فی علم الأصول من أنّ خطاب المشافهین هل یشمل الغائبین والمعدومین فی فهم خطابات القرآن إذ لا خطاب ولا مشافهه فیها مقصود ولا غائب ولا معدوم یشمله الخطاب وإنّما الغرض منها تشویق الی أحکام عامه تشمل الموجودین حال الوحی ومن یوجد بعده علی حد سواء و طریقه البلغاء فی خطاباتهم عند وضع القوانین وبیان الأحکام العامه مستقرّه علی ذلک و لیس فیه تجوز لمکان التنزیل والادعاء کما یقول السکاکی والمحققون فی المجاز العقلی وفی بعض أقسام الإستعارات و کفی شاهداً علی ذلک أنّ الأحکام

الوارده بعـد الخطابـات العامّه فى القرآن كلها تشـمل جميع المكلفين، و قـد أوضـحت ذلك السنّه بقولها (حلاله حلال الى يوم القيامه وحرامه حرام الى يوم القيامه) و من جملتها حكم صـلاه الجمعه فما الذى خصـصه بزمان النبى و الأئمّه عليهم السلام وأى شئ أسقطه عمّن كان فى زمن الغيبه و ما الذى إستثناه من سائر الأحكام الخطابيّه حتى شملت المعدومين دونه.

و من جمله ضروب التأكيد توجيه الخطاب والنداء الى الذين آمنوا إيماء الى أنّ صلاه الجمعه من لوازم الإيمان و إلّا لم يبق فرق بين قوله {يا أيّها الذين آمنوا} و قوله {يا أيّها الناس} و الذين آمنوا لفظ يشـمل جميع المؤمنين، إذ ليس الخطاب بمقصود كما مر فما الـذى أسـقطها عن مؤمنى زمان الغيبه ولو كان لها بـدل فى زمان لما كان فعلها من لوازم الإيمان إذ تركها حينئذ الى بدل يكون جائزاً للمؤمنين.

و من جملتها إذا لفظ عام و هو يدل على تحقق الجزاء عند تحقق الشـرط فالأمر بالسـعى خاص كلّما تحقق النداء فما الذى سوغ لأهل زمان الغيبه عـدم إمتثال أمر الله عند النداء و ليس المراد من النداء خصوص الصوت بل هو كنايه عن وقت الظهر لأنّ النداء كان وقته وإنّما إعتبرته إهتماماً اهتماماً بـذكر النـداء خاصّه لصـلاه الجمعه للإهتمام بها و تفضـيلها على سائر الصـلاه إذ لم يذكر أذانهـا فى الكتاب بغير مكانه قال اسـعوا الى ذكر الله وقت الظهر من يوم الجمعه الـذى ينادى فيه للصـلاه، فـدل ذلك على أنه لا مفهوم لهذا الشرط بل دلّت الآيه على وجوب النداء والسعى معاً نظير إذا قمتم الى الصلاه فاغسلوا حيث دلّ على وجوب الصلاه

والوضوء معاً و فيه دلاله على وجوب الجماعه فى صلاه الجمعه لأنّ النداء للجماعه فيجب تحصيل الجماعه لأداء فرض الجمعه، و لا تسقط إلّا عمن لم يتمكن من الجماعه فيكون للشرط مفهوم على هذا وكيفما كان فإذا حرف مبهم يدل على العموم، و من بيان رافع لإبهامه من جهه الزمان فى الأسبوع فيبقى عمومه لجميع الأزمنه و الافراد من غير ابهام فماذا أخرج أهل زمان الغيبه عن منطوقه فحرم عليهم السعى أو أباحه الى بدل .

و منها: أنّ لفظ نودى فعل مبنى للمفعول وترك الفاعل ليدل على وجوب السعى عند نداء أى مناد من غير اعتبار شرط فيه عصمه أو غيرها لأن حذف المتعلق دليل العموم كما تقرر فى البيان والأصول، ولو كان اذن الإمام شرطاً لما كان لحذف المتعلق وجه ولوجب أن يقول إذا نادى منادى النبى صلى الله عليه وآله وسلم و ولى الأمر بعده فأين شرطيه الإذن فى الوجوب التعيينى أو المشروعيّه من هذا العموم، و لا يصح أن يقال هنا بنى الفعل للمفعول إستغناء عن ذكر الفاعل للعلم به لأنّ اذن الإمام لو كان شرطاً لوجب بيانه لأنّه حكم شرعى ينافى الحكمه اهماله.

ومنها: ان لفظ الصلاه عام و ذكرها تأكيداً لبيان اشتمال صلاه الجمعه على كل ما إشتملت عليه الصلاه من المصالح التى ذكرت لها كالنهى عن الفحشاء و المنكر، و انها معراج المؤمن وقربان كل تقى وعمود الدين، وغير ذلك. إن وجوبها متعين على المكلفين بدون شرط إذن الإمام كما هو كذلك فى ساير الصلوات لأنها صلاه مثلها، فكيف أبيح تركها لأهل زمان الغيبه ولو الى بدل أو جعلت حراماً

عليهم مع انها صلاه بنص الكتاب. أرأيت الذى ينهى عبداً إذا صلى وغيرها فى زوال يوم الجمعه ليست بصلاه لدلاله هذه الآيه على إختصاص اسم الصلاه بها فى ذلك الوقت .

ومنها: أن يوم لفظ عام لا لأن تخصيص يوم الجمعه دون آخر ترجيح بلا مرجح كما توجه بعض من قال بالوجوب التعيينى بل لأن الظرف المبهم من ألفاظ العموم لغه، فيشمل كل يوم جمعه سواء كان فى زمن الحضور أو الغيبه فما الذى سوغ حرمان أيّام الجمعه الواقعه فى زمن الغيبه عن وجوب إقامه صلاه الجمعه فيها كما كانت تقام فى الجمعات زمن الحضور .

و منها: ان فى لفظ الجمعه اشاره الى الإجتماع الذى تشمل مصالحه جميع الأزمان و فيه تشويق اليه، فلم حرم أهل زمن الغيبه عن تلك المصالح المهمّه التى سيأتى ذكر بعضها.

و منها: أن صيغه الأمر {اسعوا} تدل على الوجوب والتعيين كما تقرر فى الأصول من أن الصيغه فى الأمر تدل على تعينه كما تدل على وجوبه، و ليس هذا فى المطلق الذى يحمل على المقيد لو دل دليل على التقييد فان الوجوب التعيينى ضد الوجوب التخييرى فلو قام دليل على التخييرى عارضه ما دل على التعيين تعارض المتباينين لا المطلق ولا المقيد، وسيأتى مزيد بيان ذلك.

ومنها: ان التعبير بالسعى وهو لغه دون العَدو وفوق المشى يدل على الإهتمام بصلاه الجمعه أكثر من غيرها من الصلاه إذ عبر فيها بالإقامه والتسبيح مثل قوله:

أقيموا الصلاه، وأقم الصلاه وقوله: فسبح بحمد ربک قبل طلوع الشمس وقبل الغروب.

و هذا الإهتمام ينافی سقوطها حال الغيبه تحريماً أو تخييراً فی حين ان غيرها من الصلوات لا تسقط فی وقت ولا بدل لها مخيراً فيه.

ومنها: ان فی العدول من الضمير الی الظاهر حيث قال الی ذکر الله ولم يقل اليها وفی تسميته الصلاه ذکر الله، وفی التعبير بلفظ الجلاله دون غيره من الأسماء الحسنی تأکيدات متتابعه تدل علی شدّه الإهتمام بها والحث عليها وفيها ايماء الی عله ذلک الإهتمام إذ انها ذکر الله الذی لا ينبغی ان يترک فی حال من الأحوال مثله فی قوله تعالی {أتل ما أوحی اليک من الکتاب وأقم الصلاه ان الصلاه تنهی عن الفحشاء والمنکر} ولذکر الله أکبر قال فی الکشاف يريد وللصلاه اکبر من غيرها من الطاعات وسماها ذکر الله کما قال (فاسعوا الی ذکر الله) ليستقل بالتعليل کأنه قال وللصلاه أکبر لانها ذکر الله، انتهی.

و هنا يقال سماها ذکر الله ليستقل بالتعليل کأنه قال ان هذه التأکيدات والأمر بالسعی وهو الإسراع اليها لنه ذکر الله هذا اذا فسرنا ذکر الله فی آيه ولذکرالله اکبر بمطلق الصلاه، أما إذا فسرناها بصلاه الجمعه بدلاله، فاسعوا الی ذکر الله لأنّ القرآن يفسر بعضه بعضاً کما قيل فی قوله {يا أيّها الذين آمنوا لا تلهکم أموالکم ولا أولادکم عن ذکر الله} فالآيه تدل علی أن صلاه الجمعه أکبر من غيرها من الصلوات، وعلی هذا فکل آيه فی القرآن اشتملت علی لفظ ذکر الله تدل علی الحث علی صلاه الجمعه لأنها ذکر الله بنص هذه الآيه مثل قوله {فويل للقاسيه

قلوبهم عن ذکر الله أولئک فی ضـلال مبین} و قوله {ثم تلین جلودهم و قلوبهم الی ذکر الله ذلک هـدی الله یهـدی به من یشاء ومن یضـلل فما له من هاد} و قوله عز اسـمه {الـذین آمنوا وتطمئن قلوبهم بـذکر الله ألا بذکر الله تطمئن القلوب} و قوله {ومن أعرض عن ذکری فان له معیشه ضـنکاً ونحشـره یوم القیامه أعمی} و قوله تعالی {ومن یعش عن ذکر الرحمن نقیض له شـیطاناً فهو له قرین} و قوله تبـارک اسـمه {ومن یعرض عن ذکر ربّه یسـلکه عـذاباً صـعداً} و غیر ذلـک من الآیات الکثیره فی القرآن الکریم.

و علی کـل حـال فکیف یناسب هـذا الإهتمام الشدیـد فی الکتاب المجیـد سـقوط الجمعه عن المسـلمین فی زمان الغیبه بل بعد خلافه الحسن بن علی علیهما السـلام لأنّ الأئمّه کانوا ممنوعین عن إقامتها فلم تکن واجبه إلاّ عشـر سنین زمن النبی وأربع سنین زمن الخلافه علی والحسن علیهما السلام ومنها أولا: إن قوله ذروا البیع صریح فی الوجوب التعیینی من وجوه:

الأول: إن ارداف الأمر بالسـعی بالأمر بترک البیع الـذی هو ضـد السـعی الخاص یـدل علی شدّه الإهتمام بالسـعی اکثر من جمیع الأحکام الشرعیه لأنّ مصلحتها أهم من مصالح أکثر الأحکام کما سیجئ بیانه.

و لـذلک لم یرد فی القرآن أمر بشـئ وأمر بترک ضـدّه الخاص غیر هذا المورد و هذا التأکید الشدید ینافی وجوبها أربع عشـره سنه و سقوطها بقیه عمر الإسلام الی قیام المهدی عجلّ الله تعالی فرجه، و فی هذه الآیه دلاله علی أن الأمر بالشئ لا

يقتضى النهى عن ضدّه الخاص إذ لو إقتضى لكان الأمر بترك البيع عبثاً أو تأكيداً محضاً والتأسيس خير من التأكيد.

الثانى: ان الآيه دلّت على ان فى ترك صلاه الجمعه عقابين لمخالفه أمرين صريحين فاسعوا الى ذكر الله وذروا البيع وغيرها من الأحكام لا توجب إلاّ عقاباً واحداً. ولو قلنا باقتضاء الأمر بالشئ النهى عن ضدّه الخاص اذ غايته الأمر الضمنى ومخالفته لا توجب العقاب وشده المجازاه دليل عظم الذنب، فالذنب فى ترك صلاه الجمعه أعظم منه فى ترك غيرها من الواجبات وهذه العظمه لا تناسب جواز تركها فى جميع الأزمان إلاّ ما شذ.

الثالث: ان المراد من ترك البيع ليس هو تركه بخصوصه واباحه غيره من الأعمال، بل ترك كل عمل ينافى صلاه الجمعه، وانما اتى بالبيع لأنّه غالب أعمال الناس وأظهرها فى ذلك الوقت وأهمّها وأعودها فائده فاذا وجب تركه مع فائدته فوجوب ترك غيره أولى مما لا فائده فيه أو تقل فائدته، ولذلك جاء الحديث بحرمه السفر وغيره يوم الجمعه قبل الصلاه. قال أبو الحسن على بن محمد عليهما السلام يكره السفر والسعى فى الحوائج يوم الجمعه يكره من أجل الصلاه وأما بعد الصلاه فجائز يتبرك به ويكره هنا بمعنى يحرم بقرينه قوله فجائز والامام انما أخذ هذا الحكم من القرآن على ما بيناه فى كتبنا من ان أحاديث الأئمه مبيّنه لكتاب الله ليس شئ منها بمستقل عنه فالآيه دلت على حرمه كل عمل وقت صلاه الجمعه غيرها وقد تنبه لذلك علماء التفسير ونص عليه الكشاف وغيره فكل عمل غير صلاه الجمعه فى وقتها محرم ولو كان صلاه الظهرفهى محرمه فتفسد ولو قلنا

بأن النهی لا یقتضـی الفساد فإنّ المسأله لیست من ذلک الباب لان باب اقتضاء النهی الفساد انما فتـح لما کان مأموراً به مشـروعاً فی نفسه منهیّاً عنه لعارض کالنهی عن الصـلاه فی الـدار المغصوبه ولا تشـمل ما نهی عنه لذاته فان عدم الأمر به کاف فی فساده اذا کـان من قبیـل العبـاده لعـدم مشـروعیته فکیـف اذا نهی عنه وحرم، وصـلاه الظهر یوم الجمعه کـذلک فانهـا فضـلًا عن عـدم مشـروعیتها فی نفسـها قـد نهی عنها لـذاتها لا لعارض فی قوله تعالی: وذروا البیع، فهی محرمه فاسده قطعاً وفعلها موجب للعقاب فکیف تجزی عن صلاه الجمعه وان فی الأمر بالسعی نهیاً ضمنیاً عن صلاه الظهر إلّا انه لا یقتضی فساداً ولو علی القول بان النهی یقتضـی الفساد والأمر بالشـئ یقتضـی النهی عن ضدّه الخاص لأنّ النهی الضـمنی لا یقتضی الفساد حتی علی القول به فانهم انما یقولون به فی النهی الصـریح لکن الأـمر بالسـعی یـدل علی عـدم مشـروعیه الظهر وهو کـاف فی فسادها فصـلاه الظهر فاسـده لا تجزی عن صلاه الجمعه یومها وهذا معنی وجوب صلاه الجمعه تعییناً.

الرابع: ان الأـمر بالسـعی ظـاهر فی التعیین ولکن الأـمر بـترک الـبیع نص فیه لأـنه بمعنی النهی عن الـبیع وتحریمه ولـذلک یعتـبر الفقهاء فی مقام الفتوی بحرمه البیع وقت النداء ولا معنی للحرمه التخییریّه فانها مما لا تقبل التخییر فی نفسها.

الخـامس: ان المخـاطبین بقوله وذروا البیع جمیع المؤمنین سواء من کـان فی زمـان الحضور ومن کـان فی زمن الغیبه مثـل سـائر الخطابات القرآنیّه وقد أوضحنا ذلک سابقاً ویدل علیه العدول من الخطاب الی الغیبه فی قوله (واذا رأوا) ولو کان

المخاطبون فی (اسعوا وذروا) أصحاب النبی لوجب أن یقول واذا رأیتم تجاره أو لهواً انفضضتم.

السادس: ان جمله ذروا البیع جعلت صیغته نصاً فی الوجوب التعیینی اذ لیس الوجوب التعیینی إلاّ طلب الفعل مع المنع من الترک لا بمعنی ان الوجوب مركّب من الأمرین بل بمعنی شدّه الالزام فی الطلب الذی ینحلّ الی الأمرین وهو مدلول الصیغه فاذا دل دال آخر علیه جعل الصیغه نصاً فی الوجوب وکان مدلولاً علیه بدالّین وطرد احتمال أن تکون الصیغه لغیر الوجوب التعیینی والمنع عن الضد الخاص بذکر البیع یُستلزم المنع عن الضد العام وهو الترک لا لفائده بطریق أولی فان البیع مع فائدته قد منع عنه فکیف ما لا فائده فیه وهذا التأکید ینافی عدم وجوبها علی من کان فی زمن الغیبه وهم الأکثر عدداً والأطول زماناً والأحوج الی مصالح صلاه الجمعه وفوائدها وخیراتها وعوائدها ممن کان فی زمن الحضور ومنها ان الأمر بالسعی وترک البیع وقع جزاء لأذا وشرطه النداء وفی ذلک تشویق الیها لئلا یذهب النداء عبثاً ومنها ان فی جمله (ذلکم خیر لکم) من التأکیدات وأنحاء الدلالات ما تأبی السقوط عن أهل زمن الغیبه فان الخطاب یشملهم کما تقدّم ومفادها حصر الخیربالجمعه وانه لمقیمها لا غیر لمکان الحمل والظرف فی {لکم} والمجیء بکاف الخطاب فی الإشاره والجمله الإسمیّه وخیر هنا بمعنی اسم الفاعل وان کان لفظه اسم تفضیل لعدم ذکر المفضل علیه و لفظ خیر و شر إذا لم یذکر بعدهما المفضل علیه یستعملان فی مقام اسم الفاعل و فی ذکره بعدالأمر بترک البیع اشعار بأن الخیر فی صلاه الجمعه اکثر من الخیر فی البیع

وعرض الـدنيا فما الـذى صـد أهل زمن الغيبه عن هـذا الخير العميم المؤكّد بهذه التأكيدات إلّا هذه الجمله تنادى بأن فى صـلاه الجمعه مصالـح كبرى وطلب المصـلحه الملزمه واجب عقلاً ـ وشـرعاً كـدفع المفسـده فما الـذى أخرج أهل هـذا الزمان عن هـذا الحكم العقلى المؤكّد من الشرع بهذه التأكيدات البليغه.

و منها: ان قوله تعالى {ان كنتم تعلمون} فيه تشويق الى الجمعه وتوبيـخ عن تركها، وان تركها لا ينبغى أن يصـدر إلاّ من لا علم له بمصالحها للمسـلمين وعوائدها على المؤمنين وارغامها للمنافقين وما فيها من السـطوه والسلطان و القوه و وضوح البرهان، وقد أيّد ذلك العيان وعضـده الوجـدان فما ذل المسـلمون على كثرتهم وسـعه ممالكهم إلّا بتركهم أحكام الملك الـديّان وكأن فى هـذه الجمله اشـاره الى مـا يجرى فى آخر الزمـان من ترك المسـلمين للجمعه جهلًا بمصالحها و نصوصـها فأراد الله ردعهم عن ذلك بهـذا التأكيـد الشديـد والتوبيخ الأكيد وكفى هذا دليلًا على الوجوب التعيينى اذ ليس الواجب المعين إلّا ما يسـتحق تاركه الذم و اللوم و التوبيخ على تركه بعينه.

و هنا كـذلك لم تخص الآيه زماناً دون زمان بل تصـرح بشـمولها لكل زمان إذ ترك صـلاه الجمعه لا يصدر إلاّ ممن لا يعلم نص القرآن ولو كان من أهل هذه الأزمان.

و منها: ان الأمر بالإنتشار بشـرط قضاء الصـلاه بقوله تعالى {فإذا قضـيت الصلاه فانتشروا} يدل على حرمه الإنتشار بدون ذلك و هو تأكيد لما دلّ على الوجوب التعيينى سابقاً بتكرير المنع عن ضد الواجب الخاص قبل أدائه لإستلزامه ترك ذلك

الواجب ودليـل على وجوب الجماعه فى الجمعه لأنّ الإنتشار لا يكون إلّا عن جماعه والجماعه غير واجبه فى الظهر وبتكرير لفظ الصـلاه والعـدول عن المظهر الى الظـاهر حيث قـال فـإذا قضـيت الصـلاه ولم يقل فاذا قضـيت وبقلب الجمله السابقه تأكيـداً الى التكرير. فالجمله الأولى قالت {إذا نودى للصـلاه فاسـعوا وذروا البيع}، والجمله الثانيه قالت {فإذا قضـيت الصلاه فانتشروا وابتغوا من فضـل الله} وبـذكر فضـل الله بعـد الصـلاه وترك البيع قبله إيماءاً فى أنّ فضل الله لا يحصل إلّا بعـد أداء الصـلاه وليس البيع بموجب للرزق قبله إذ الرزق من فضل الله فهـذه التأكيـدات المتتابعه والـدلالات الواضـحه لم توجد فى حكم من الأحكام العامّه والخاصّه، ومع ذلك كيف يقول قائل ان هذا الحكم شـرع لأربع عشـره سـنه و سـقط تعيينها فى باقى الأزمان، أعوذ بالله من هذا الطيش والزلل.

ومنها: ان الأمر بذكر الله كثيراً بعد الصلاه و وقوعه جزاءاً لها وتعليل الفلاح بذلك فيه دلاله على أن الإكثار من ذكر الله لا ينفع، والفلاح وهو خير الـدنيا والآخره لا يحصل إلّا لمن أدّى صـلاه الجمعه وهو كذلك إذ قد شاهدنا ذل المسـلمين فى الدنيا بترك صلاـه الجمعه، والآـخره أمرهـا بيـد الله ونسـأله العفـو و المغفره بفضـله وأن ينفعنـا بـذكره. فمـع هـذه التأكيـدات كيف يصـدف المسـلمون عن الإكثار من ذكر الله، ويضـيّعون الفلاح بتركهم صلاه الجمعه ويخضعون ذلك بأهل زمان الحضور ويحرمون أهل هذا الزمان.

و منهـا: ان فى قوله تعالى {وإذا رأوا تجاره أو لهواً} الى آخر السوره توبيخاً وذماً لمن انفض الى التجاره أو اللهو قبل أداء صـلاه الجمعه وتصريحاً بأن ما عند الله

إنّما يحصل بصلاه الجمعه وهو خير من اللهو ومن التجاره وإن الرزق إنما يحصل بـذلك وهو بيد الله وذلك خير رزق لأنّ الله خير الرازقين ولاـ شك أنه خير رزق وأفضل من اللهو والتجاره إذ فى إقامه الجمعه عز المسلمين وهو الرزق كلّه وأى رزق لمن عاش ذليلاً مهاناً محكوماً لغيره. وليس هذا الهوان إلاّ بترك أحكام الله ومن أهمها صلاه الجمعه.

أيصح بعد هذه التأكيدات والدلالات الواضحه أن نقول أنّ الجمعه ساقطه عن جميع المسلمين بعد خلافه الحسن بن على عليهما السلام الى هذه الأيّام ويضاف الى هذه التأكيدات والدلالات إفراد سوره فى القرآن بإسم الجمعه فيها آيه وجوب صلاه الجمعه وما يستفاد من نظم السوره فإنه تعالى ذكر تسبيح السموات والأرض له تعليماً وأردفه بمنه على البشر بإرسال رسول اليهم يعلمهم الكتاب والحكمه بعد الضلال المبين. وذم اليهود على تركهم العمل بالتوراه وشبّههم بالحمار الذى يحمل الأسفار لم ينتفعوا بها. كما لم ينتفع الحمار بما حمل تحذيراً للمسلمين لئلا يضيعوا الكتاب والحكمه التى جاءت اليهم كما ضيّع اليهود التوراه ثمّ رد مدعيات اليهود بولايه الله مع تضييعهم أحكامه تعليماً للمسلمين لئلا يدّعوا مثل ذلك من الدعاوى الفارغه إعلاماً بأن الولايه لله لاـ تحصل إلاّـ بحفظ أحكامه ثمّ أمر بإقامه الجمعه مع هذه التأكيدات وكان ذلك إيماء الى أن المسلمين سيضيّعونها ويكون حالهم حال اليهود فى الذل بتضييع أحكامه وادّعاء ولايته بل صار المسلمون أذل وهذا اخبار بالغيب وما يبعد القرآن عن الاخبار بالغيب وكم من خير غيب فى القرآن. هذا نص القرآن وهاتيك دلالاته وتأكيداته فى آياته

فهل یسع مسلماً ترکها وهل أبقت هذه التأکیدات عذراً لمعتذر یوم یقوم الحساب ألم تقم الحجّه لله علی تارکها بالکتاب ولله الحجّه البالغه علی خلقه، أفیصح رد کتاب الله بأقوال الرجال أو بالشبه الواهیه أو بالأحادیث الضعاف سنداً المجمله دلالهً وهب انها قویّه السند صریحه الدلاله ألا ـ یجب طرحها أخذاً بکتاب الله وبقوله صلی الله علیه وآله وسلم إذا جائکم عنّی حدیث فاعرضوه علی کتاب الله فما وافقه فاقبلوه وما خالفه فاعرضوا عنه، إنّ کتاب الله ینادی بالوجوب التعیینی ظاهراً ونصّاً وتأکیداً وتوبیخاً وأمراً بالجمعه ونهیاً عن ضدّها مکرراً منطوقاً ومفهوماً فلو فرض وجود حدیث یدل علی خلاف ذلک ألا یجب طرحه والإعراض عنه وقد تواترت الأحادیث بوجوب طرح ما خالف الکتاب وسمتها زخرفاً، وإذا کان القرآن بیننا ونحن نترک العمل به لحدیث مهما کان ألم یکن حالنا کحال الیهود ومثلنا مثلهم ومثلهم کمثل الحمار یحمل أسفاراً بئس مثل القوم الذین کذّبوا بآیات الله لترکهم العمل بها والله لا یهدی القوم الظالمین التارکین للعمل بآیاته، إن کل من قال بحرمه الجمعه فی زمن الغیبه لو کان هنال قائل وکل من قال بأن الإمام أو إذنه شرط لوجوبها أو لصحتها أو لتعیینها، وکل من قال بالوجوب التخییری بینها وبین الظهر زمن الغیبه وکل حدیث یدل علی ذلک مخالف لکتاب الله یجب الإعراض عنه لأن النسبه بین الوجوب والحرمه و بین الوجوب المطلق والوجوب المشروط، وبین الوجوب التعیینی والتخییری هی التباین الکلی لا ـ العموم والخصوص حتی یمکن تخصیص الکتاب بخبر الواحد علی القول به ولا الإطلاق والتقیید حتی یقید به ولو دل حدیث علی أن الإذن

شرط الصحه أو محقق لماهيه الصلاه كما أدعى فمعناه سقوطها زمن الغيبه وهو يخالف الكتاب الناطق بوجوبها فى جميع الأزمنه والمستفيض حلال محمد حلال الى يوم القيامه وحرامه حرام الى يوم القيامه.

ولو قلنا ان الآيات تدل على الوجوب التعيينى المطلق فى كل زمان والخبر الدال على سقوطه عن أهل زمان الغيبه مخصص لها فالأمر يكون أشكل لأنّ ذلك يكون من باب النسخ. والقول بنسخ الكتاب بالخبر الواحد، ولا سيما غير النبوى جرأه على الله ورسوله والمدعى دلالته من الأخبارعلى السقوط ليس من الأخبار النبويّه على أن هذا مناف لكون حلال محمد حلالاً الى يوم القيامه وحرامه حراماً الى يوم القيامه ومستلزم لنزول الوحى على المهدى لأنهم متفقون على وجوب صلاه الجمعه زمانه ولا دليل عليه إذ الآيات مخصصه بزمان الغيبه فلا يعود الحكم بغير الوحى والقول بذلك ينافى الإيمان فلا يتم القول بالسقوط إلّا بإدعاء شرطيه الاذن للوجوب أو الصحه وهو مخالف لنص الكتاب فنحن فى غنى عن مراجعه الأخبار والبحث فى سندها ودلالتها بعد قيام الحجه علينا فى وجوبها علينا بكتاب الله ونحن ندينه ونتقرّب إليه بإقامتها ونسئله التوفيق لذلك ولكل ما يرضيه عنّا إنّه أرحم الراحمين.

هذا على سبيل التنزل، وفرض أن يكون فى الأحاديث ما يدل على السقوط عن أهل زمان الغيبه وهذا الفرض مخالف للواقع، إذ السُنّه نطقت بما نطق به الكتاب ونصّت على ما نصّ عليه وليس فى الأحاديث ما يدل على شرطيه الإمام أو إذنه

أو الحرمه أو التخيير فى زمن الغيبه وقد تواترت الأحاديث بوجوبها التعيينى على كل مكلف سواء فى زمن الغيبه أو الحضور.

وهنا نحن نذكر للمنكرين المتواتر من الحديث، لعلهم يرتدعون وإن كنّا فى غنى عن نقل الحديث بعد نص الكتاب فبأى حديث بعد الله وآياته يؤمنون؟ ولكن إقامةً للحجّه بجميع وجوهها وإلزاماً للخصم بما يقول به ونضالاً له بعين سلاحه نذكر الأحاديث المتواتره، وحيث انها نادت بالوجوب التعيينى على جميع المسلمين بكل لسان، وعبّرت عنه بجميع ما يدل عليه من العبارات ودلّت عليه بأنحاء الدلالات نقسمها بإعتبار دلالتها على أقسام ليكون ذلك أبلغ فى البيان وأقرب الى الإختصار وأجلى لإقامه البرهان.

القسم الأول: ما ورد من الأحاديث فى تفسير الآيات الكريمه ودل على شدّه إهتمام المسلمين بها فى صدر الإسلام لعلمهم بمصالحها العامه وتأكد وجوبها بحيث لا يقبل التوقيت وهو عدّه أحاديث.

منها: ما روى فى الكافى عن الباقر (عليه السلام) فى تفسير قوله تعالى {فاسعوا الى ذكر الله} انه قال اعملوا وعجلوا فإنه يوم مضيق على المسلمين وثواب أعمال المسلمين فيه على قدر ما ضيق عليهم والحسنه والسيّئه تضاعف فيه، قال والله لقد بلغنى ان أصحاب النبى صلى الله عليه وآله وسلم كانوا يتجهزون للجمعه يوم الخميس لأنّه يوم مضيق على المسلمين، انتهى الحديث.

و هو صريح فى الوجوب التعيينى زمن الغيبه لمكان الأمر المؤكّد بالتعجيل الوارد فى مقام تفسير الآيه الدالّه على ذلك وللحث والتشويق من الباقر عليه

السـلام، وزمانه غيبه لأنّه كان ممنوعاً عن التصرّف وإقامه الجمعه وكان يقيمها غيره ومع ذلك حث عليها هذا الحث الشديد فهو دليل على أن إذن الإمام ليس شـرطاً فى الوجوب ولا الصـحّه ولا التعيين ولفظ مضيق فى لسان الحديث يُراد منه ما يقابل الموسع والمخير فهو يدل على التعيين.

و منهـا: ما روى فى الفقيه انه كان بالمـدينه إذا أذن المؤذن يوم الجمعه نادى مناد، حرم البيع، حرم البيع، وليس الغرض من هـذه الروايه نقل قصّه تاريخيّه بل التعليم و بيان الحكم الشامل لزمن تأليف الفقيه و هو زمان الغيبه.

و روى فى المجمع و المحاسن عـن الصـادق (عليه السـلام) فى تفسـير قـوله تعـالى {فانتشـروا} انه قـال الصـلاه يـوم الجمعه والإنتشار يوم السـبت، و فى العيون و تفسـير القمى ما يؤيّـد ذلك و هذا الحديث عن الصادق وزمانه زمان غيبه لأنّه كان ممنوعاً عن إقـامه الجمعه وهـو يـدل على الوجـوب زمـانه إذ الخبر بمعنى الأـمر و يـدل عليه وروده فى تفسـير الأـمر والخبر على ثبوت الوجوب أدل من الأمر كما تقرر فى علم البلاغه، وليس كذلك لفظ الإنتشار لأنه لتفسـير الأمر الواقع عقيب الحظر فهو يدل على الإباحه.

وروى فى تفسـير القمى ان رسول الله صـلى الله عليه وآله وسـلم كان يصـلى بالناس يوم الجمعه إذ دخلت ميره بين يـديها قوم يضربون بالدفوف والملاهى فترك الناس الصلاه ومرّوا ينظرون اليهم، فانزل الله (وإذا رأوا تجاره أو لهواً) الخ.

وفى المجمع عن جابر بن عبدالله قال أقبلت ميره ونحن نصـلى مع رسول الله فانفض الناس إليها فما بقى غير اثنى عشر رجلاً انا فيهم فنزلت الآيه.

وفی روایه، قال والذی نفسی بیده لو تتابعتم حتی لا یبقی أحد منکم لسال الوادی بکم ناراً، ولیس الغرض من نقل جابر وغیره ما کان فی زمن النبی صلی الله علیه وآله إلاّ تعلیم المسلمین أحکام الله فهو یدل علی أنهم کانوا یعلمون إن ترک صلاه الجمعه بنفسها موجب لهذا اللوم والتهدید والوعید والذم الشدید لا لأنّ النبی کان فیهم وإلاّ لما صاروا بصدد نقل ذلک بیاناً لحکم الله فی زمانهم، وهو زمان غیبه کما مر.

القسم الثانی: من الأحادیث ما دلّ علی وجوبها العینی بألفاظ صریحه فیه کلفظ الفرض والواجب وعلی کل مسلم والی یوم القیامه وحق علی کل مسلم، وانه لا یعذر فیها أحد من المسلمین وغیر ذلک ما یشمل مسلمی زمان الغیبه ومقایستها بسائر الصلوات التی تجب تعییناً علی المسلمین وورودها عن الأئمّه الذین لم یکونوا متمکّنین من إقامتها بأنفسهم فکان زمانهم کزمان الغیبه مثل الصادقین علیهما السلام.

وهذا القسم کثیر فمنه صحیحه أبی بصیر و محمد بن مسلم عن أبی عبدالله (علیه السلام) قال ان الله عزوجل فرض فی کل سبعه أیّام خمساً وثلاثین صلاه منها صلاه واجبه علی کلّ مسلم ان یشهدها إلاّ خمسه المریض والمملوک والمسافر والمرأه والصبی وقد أستثنی فی هذه الروایه من لم تجب علیه، ولیس منهم من لم یحضره الإمام، ومنه صحیحه زراره عن أبی جعفر (علیه السلام) قال له إنّما فرض الله عز وجل علی الناس من الجمعه الی الجمعه خمساً وثلاثین صلاه منها صلاه واحده فرضها الله عز وجل فی جماعه وهی الجمعه ووضعها عن تسعه عن الصغیر والکبیر

والمجنون والمسافر والعبد والمرأه والمريض والأعمى ومن كان على رأس فرسخين، ومنه صحيحه منصور عن أبى عبدالله (عليه السلام) قال يجمع القوم يوم الجمعه إذا كانوا خمسه فما زاد فإن كانوا أقل من خمسه فلا جمعه لهم والجمعه واجبه على كل أحد لا- يعذر الناس فيها إلّا خمسه المرأه والمملوك والمسافر والمريض والصبى ومنه صحيحه زراره قال: قال أبو جعفر (عليه السلام) الجمعه واجبه على من إن صلى الغداه فى أهله أدرك الجمعه وكان رسول الله صلى الله عليه وآله انما يصلى العصر فى وقت الظهر فى سائر الأيّام كيما اذا قضوا الصلاه مع رسول الله صلى الله عليه وآله رجعوا الى منازلهم قبل الليل وذلك سنه الى يوم القيامه، ومنه ما رواه الشهيد الأول فى الذكرى والشهيد الثانى فى رساله الجمعه من قول النبى صلى الله عليه وآله الجمعه حق على كلّ مسلم إلّا أربعه مملوك أو إمرأه أو صبى أو مريض، ومنه ما رواه العلامه فى التذكره عن النبى صلى الله عليه وآله انه قال كتبت عليكم الجمعه فريضه واجبه الى يوم القيامه. وقد روى المحقق فى المعتبر وابن فهد فى المهذب هذه الروايه بعينها، ومنه ما رواه الكلينى والشيخ فى التهذيب والإستبصار عن محمد بن مسلم فى الحسن بابراهيم بن هاشم قال سألت أبا عبد الله (عليه السلام) عن الجمعه فقال تجب على من كان منها على رأس فرسخين فاذا زاد على ذلك فليس عليه شئ. وقريب منه ما رواه الكلينى عن محمد بن مسلم وزراره فى الحسن بابراهيم عن الباقر (عليه السلام) انه قال تجب الجمعه على من كان منها على فرسخين، ومنه قول على أمير المؤمنين (عليه السلام) فى خطبه الجمعه التى قال فى أوّلها الحمد لله الولى الحميد، والجمعه واجبه على كلّ مؤمن إلاّ على الصبى

والمريض والمجنون والشيخ الكبير والأعمى والمسافر والمرأه والعبد المملوك ومن كان على رأس فرسخين، ومنه ما رواه المفيد فى المقنعه قال ان الروايه جاءت عن الصادقين ان الله جل جلاله فرض على عباده من الجمعه الى الجمعه خمساً وثلاثين صلاه لم يفرض فيها الإجتماع إلّا فى صلاه الجمعه خاصه فقال جل من قائل {يا أيّها الذين آمنوا إذا نودى للصلاه من يوم الجمعه فاسعوا الى ذكر الله وذروا البيع ذلكم خير لكم إن كنتم تعلمون} ومنه قول النبى صلى الله عليه وآله على ما فى المعتبر الجمعه واجبه على كل مسلم فى جماعه، ومنه صحيحه محمد بن مسلم ان الله أكرم بالجمعه المؤمنين فسنّها رسول الله صلى الله عليه بشاره لهم وتوبيخاً للمنافقين ولا ينبغى تركها فمن تركها متعمّداً فلا صلاه له واخبار هذا القسم كثيره مما عبرت بألفاظ صريحه فى الوجوب التعيينى والتعميم لجميع المسلمين بحيث يشمل أهل زمان الغيبه الى يوم القيامه بلا اشكال، وسيأتى فى الأقسام الآتيه كثير من هذه العبارات والألفاظ التى تأبى الحمل إلاّ على الوجوب التعيينى حتى زمن الغيبه وسيأتى فى رد شبهات المنكرين توضيح لهذا القسم.

القسم الثالث: من الأحاديث، ما دل على الوجوب وذكر فيه لفظ الامام مطلقاً ولم يقيد بالمعصوم أو إمام الأصل فدل على ان المراد به إمام الجماعه كما هو المعهود من الروايات الوارده فى أبواب الصلاه كصلاه الاستسقاء وصلاه الجماعه وباب تشاحّ الأئمّه ومسائل السهو وغيرها، ولم يعهد فى هذه المقامات اطلاق الامام على امام الاصل فلا وجه للحمل عليه. وكثير من هذه الروايات صريحه فى

ان المراد بالامام امام الجماعه لا امام الأصل فيكون مبيناً وموضحاً لما أطلق فيه لفظ الامام، ولو كان امام الأصل شرطاً فى الصحه أو الوجوب لذكر فى خبر منها ولم يذكر ذلك فى شئ منها على كثرتها، ولو فرضنا ان المراد من الامام فيها امام الاصل فهى خاليه عن ذكر النائب والاذن فيجب عدم صحه الجمعه أو وجوبها مع وجود النائب. ولم يقل به أحد حتى من المدعين لأن وجود الامام شرط فانهم جميعاً اكتفوا بالنائب المنصوب للجمعه بخصوصها أو لغيرها كصاحب الشرطه والوالى وغيرهما فيكون حكماً منافياً لما صرحت به الأخبار من شرطيه الامام بناء على ان المراد به فيها امام الاصل، ولو فرض ان المراد به ذلك فلا يدل على الشرطيه غايه الأمر انه ذكر فيها وجود الامام وثبوت الشئ لا ينافى ثبوت ما عداه ولا ينفيه وليس فى شئ منها لفظ يدل ولو بنحو الاشاره على شرطيه الامام وهذا القسم كثير فمنه ما ذكر الامام ونص على ان المراد به امام الجمعه لا امام الاصل ليس شرطاً فى وجوب الجمعه كصحيحه زراره قال قلت لأبى جعفر (عليه السلام) على من تجب الجمعه قال على سبعه نفر من المسلمين ولا جمعه لأقل من خمسه من المسلمين أحدهم الامام: فاذا اجتمع سبعه ولم يخافوا أمّهم بعضهم وخطبهم، وهذه الروايه تنادى بأن المراد من الامام فيها ليس امام الاصل لقوله أمهم بعضهم ولقوله فاذا اجتمع سبعه نفر ولو أريد امام الاصل لوجب أن يقول فاذا اجتمعوا أمّهم الامام.

ومنه ما هو ظاهر فى عدم شرطيه الامام (عليه السلام) لأنه ذكر تكاليف الامام واجبها وندبها، ولو كانت الجمعه لا تصح إلّا مع إمام الاصل وهو غير محتاج الى التعليم

لكان ذكره عبثاً كصحيحه عمر بن يزيد عن أبی عبدالله (علیه السلام) قال إذا كانوا سبعه یوم الجمعه فلیصلّوا فی جماعه ولیلبس البرد والعمامه ولیتوكأ علی قوس أو عصا ولیقعد بقعده بین الخطبتین ویجهر بالقراءه ویقنت فی الركعه الاولی منهما قبل الركوع ولو كانت هذه الروایه لتعلیم النواب لوجب ان یقول اذا كنتم بدل اذا كانوا ولو كان الامام شرطاً للزم ذكره فی بیان ذكر بقیه الاحكام التی ذكرها.

ومنه ما هو ظاهر فی إمام الجماعه لا طلاقه كحسنه زراره، كان أبو جعفر (علیه السلام) یقول لا یكون الخطبه والجمعه صلاه ركعتین علی أقل من خمسه رهط الامام وأربعه، ویؤید ذلك ان الروایه فی مقام بیان حكم اشتراط العدد ولو كان المراد امام الأصل لكان فی غنی عن التعلم.

وكحسنه محمد بن مسلم قال سألته عن الجمعه فقال أذان وإقامه یخرج الامام بعد الأذان ویصعد المنبر(الحدیث)، وفیه اشعار بان الوجوب التعیینی كان مفروغاً عنه مسلماً بدون المعصوم عند أصحاب الأئمّه وانما السؤال عن الكیفیّه ولو كان المراد امام الاصل لما كان لتعلم محمد بن مسلم فائده ولا لتعلیم الامام إیّاه، واذا قلنا ان تعلّمه وتعلیمه لنیابته ثبت ان المراد بالامام امام الجماعه لا المعصوم.

ومثلها روایه التهذیب عن سماعه قال قال ابو عبدالله (علیه السلام) ینبغی للامام الذی یخطب بالناس یوم الجمعه أن یلبس العمامه فی الشتاء والصیف (الحدیث) فان لفظ ینبغی المسوق للتعلیم ووصف الامام بالذی یخطب دالّان، علی إن المراد به غیر المعصوم وكصحیحه محمد بن مسلم عن أبی عبدالله (علیه السلام) قال سألته عن صلاه الجمعه فی السفر قال یصنعون كما یصنعون فی الظهر ولا یجهر الامام فیها

بالقراءه وإنما يجهر اذا كانت خطبه، وفى هذه الروايه دلاله على ان وجوب صلاه الجمعه كان مسلماً عند أصحاب الائمّه بدون اشتراط الامام، وإنما السؤال عن حكمها فى السفر وهو قرينه على ان المراد بالامام امام الجماعه وتنكير لفظ خطبه يدل على ان الخطبه تصح من أى خطيب كان بدون شرط العصمه وكروايه محمد بن مسلم وفى سندها الحكيم بن مسكين وهو مجهول عن أبى جعفر (عليه السلام) قال تجب الجمعه على سبعه نفر من المسلمين لا- تجب على أقل منهم الامام وقاضيه والمدعى حقاً والمدعى عليه والشاهدان والذى يضرب الحدود بين يدى الامام، وفى هذه الروايه دلاله على ان المراد بالامام فيها السلطان وهى صريحه فى عدم شرطيه العصمه وعدم اشتراط انعقاد الجمعه به لانها ذكرته مع القاضى والمدعى والمدعى عليه الى آخرهم فكما لا- يجب حضور اعيان هؤلاء اتفاقاً للنص كذا لا يجب حضوره إذ حاله بمقتضى الروايه حالهم، وهى مسوقه لبيان العدد الذى تجب به الجمعه وعلّته لا لبيان شرط آخر فذكرته وذكرت علّته فقالت انه سبعه على عدد هؤلاء فكأنها قالت ان الجمعه تمثل سلطنه المسلمين فكان عدد من تجب بهم ذلك لذلك ويعلم هذا صريحاً من قوله لا تجب على أقل منهم إذ لو كان المراد اعيانهم لوجب أن يقول لا تجب على غيرهم وقد فهم العلماء منها هذا المعنى قال المفيد فى كتاب الاشراف باب عدد من يجمع فى الجمعه وعددهم خمسه نفر فى عدد الامام والشاهدين والمشهود عليه والمتولى لاقامه الحدّ، وقال فيه باب عدد من يجمع فى العيدين وعددهم سبعه على عدد الإمام وقاضيه والمدعى حقاً والمدعى عليه والشاهدين والمتولى لاقامه الحدود،

ومثل ذلک عباره الصدوق فی الهدایه، وذکر صاحب الوسائل هذه الروایه فی باب عدم اشتراط السلطان فی الجمعه مستدلاً بها علی ذلک ولو لا ضعف سندها لکانت أدل الروایات علیه، ومثل ما رواه الشیخ فی التهذیب عن الکلینی عن سماعه وفی سنده عثمان بن عیسی وهو مجهول او ثقه علی الاختلاف فیه قال سألت أبا عبدالله عن الصلاه یوم الجمعه فقال أما مع الامام فرکعتان واما من صلی وحده فاربع رکعات بمنزله الظهر یعنی إذا کان امام یخطب، فاذا لم یکن امام یخطب فهی اربع رکعات وإن صلوا جماعه. وهذه الروایه فی بعض نسخ الکافی کذلک ورواها الصدوق فی الفقیه عن سماعه الی قوله، وأما من صلی وحده فاربع رکعات وکأنه اسقط تفسیر الراوی بقوله یعنی أوان هذا التفسیر من الکلینی، وعلی أی حال فان الروایه صریحه فی أن المراد بالامام إمام الجماعه بقرینه مقابله من صلی معه بمن صلی وحده، وقد فهم الراوی منها ذلک حیث فسر الامام بمن یخطب دون المعصوم وذکرها صاحب الوسائل فی باب عدم اشتراط الجمعه بحضور السلطان العادل أو من نصبه وقد سقط من بعض نسخ الکافی فی هذه الروایه من قوله بمنزله الظهر الی أربع رکعات فجاءت هکذا، واما من صلی وحده فاربع رکعات وإن صلوا جماعه وکأنه لتکریر لفظ أربع رکعات فیها فأوجب الاشتباه علی النسّاخ، واشتبه الأمر علی بعض العلماء لهذه النسخه المغلوطه التی یخالفها التهذیب والفقیه والوافی وکثیر من نسخ الکافی فزعموا ان المراد من الامام فیها امام الاصل بقرینه وإن صلوا جماعه مع انها لا تصلح لذلک، إذ یمکن الصلاه جماعه یوم الجمعه مع عدم صحّه صلوتها علی القول بعدم شرطیّه العصمه

ص:۳۸۵

أيضاً وذلك إذا كان إمام الجمعه غير قادر على أداء الخطبه لأنها شرط فى الجمعه كما سيجئ أو فى السفر فالفرق حاصل بين إمام الجمعه والجماعه على كلا القولين بالعصمه أو القدره على الخطبه أو السفر وقوله ومن صلى وحده قرينه على أن المراد إمام الجماعه كما مر وإلّا لجمع بين الضدين فى عباره، واما من صلى وحده فاربع ركعات وإن صلوا جماعه على وفق النسخه المغلوطه وحمل لفظ وحده على ان معناه بدون الامام وإن كان فى جماعه يأباه صريح اللفظ وكيف يمكن التوفيق بين الواحد والجماعه، ومثل ما رواه الشيخ أيضاً عن حفص بن غياث قال سمعت بعض مواليهم سأل بن أبى ليلى عن الجمعه هل تجب على العبد والمرأه والمسافر قال لا فإن حضروا واحد منهم الجمعه مع الامام فصلاها هل تجزيه تلك الصلاه عن ظهر يومه. قال نعم وكيف يجزى ما لم يفرضه الله عليه عما فرض الله عليه. قال فما كان عند بن أبى ليلى فيها جواب وطلب اليه أن يفسرها له فأبى ثمّ سألته أنا ففسرها لى فقال الجواب عن ذلك إن الله عز وجل فرض الجمعه على جميع المؤمنين والمؤمنات ورخص للمرأه والعبد والمسافر أن لا يأتوها فلما حضروها سقطت الرخصه ولزمهم الفرض الأول فمن أجل ذلك أجزأ عنهم فقلت عمن هذا؟ قال عن مولانا أبى عبدالله وهذه الروايه تدل على ان اطلاق الامام على امام الجماعه كان شائعاً فى ذلك الزمان بلا قرينه لأنّ المناظره مع ابن أبى ليلى، وهو لا يقول بالعصمه فضلاً عن شرطيتها وقد فهم من لفظ الامام امام الجماعه بلا قرينه ولفظ جميع المؤمنين والمؤمنات فى التفسير يدل على ان المراد امام الجماعه، إذ لو كان امام الأصل لكان كذباً فان الصلاه لم تفرض

حسب الفرض إلاّ على قليل منهم زمن النبى والامامين المرتضى والمجتبى والصادق الذى روى عنه هذا الحديث لم يكن متمكناً من إقامه الجمعه فيكون بيانه عبثاً، ومثل ما رواه البرقى فى المحاسن عن زراره والصدوق فى عقاب الأعمال عن أبى بصير ومحمد بم مسلم كليهما عن الباقر (عليه السلام) انه قال صلاه الجمعه فريضه والاجتماع اليها فريضه مع الامام فان ترك رجل من غير عله ثلاث فرائض ولا يدع ثلاث فرائض من غيرعله إلاّ منافق، ومعنى هذا الحديث ان الجمعه لا تكون إلّا فى جماعه ولذلك كان من ترك ثلاث جُمع تاركاً لثلاث فرائض فان الجمعه والاجتماع شئ واحد، ولو كان الاجتماع غير الجمعه لكان من ترك ثلاث جمع تاركاً لِسِت فرائض فالمراد بالامام بها امام الجماعه لا امام الاصل ويرشد اليه ما جاء فى آخر هذه الروايه على ما فى عقاب الأعمال فانه قال قال (عليه السلام) من ترك الجماعه رغبه عنها وعن جماعه المؤمنين من غير عله فلا صلاه له فالمراد جماعه الجمعه بقرينه ما تقدم، وقوله من غير عله مفسر للرغبه فيما سبق، ولفظ جماعه المؤمنين شامل لجماعتهم زمن الغيبه فهو يدل على وجوب الجمعه حالها وعدم شرطيه امام الاصل، وزمن الباقر (عليه السلام) كان زمان غيبه لمنعه عن إقامه الجمعه وهو الذى حكم بنفاق تاركها فى زمانه فدل على أن تاركها بعده الى يومنا هذا كذلك وإنما قال ثلاث جُمع مع ان الحرام يحصل بترك واحده لأنّ النفاق أعلى درجه الحرام وهو لا يحصل بمجرد ارتكاب الحرام بل بتكريره. هذه بعض الروايات التى ذكر فيها لفظ الامام وبعضها نصّت على أن المراد به امام الجماعه وبعضها ظاهره فيه وكلها تقول بتعيين الوجوب على جميع المسلمين

وورودها عن الصادقين أقوى شاهد على ذلك وسيأتى ما يدل على أن المراد بالإمام فيها إمام الجماعه، وإن العصمه ليست شرطاً مضافاً الى ما تقدّم وسنوضح هذا المبحث عند ذكر الشبهه الحاديه عشره من شبهات المخيرين فى الفصل الخامس انشاء الله تعالى.

القسم الرابع: من الأحاديث ما دل على الوجوب وعلى عدم شرطيه الامام منطوقاً ومفهوماً، فما دل عليه منطوقاً قوله امهم بعضهم والى يوم القيمه وعلى جميع المسلمين، ولا يعذر فيها أحد، وغير ذلك مما مر سابقاً فى الأحاديث المتقدّمه وقول النبى صلى الله عليه وآله فى خطبته التى سيأتى ذكر بعضها فمن تركها فى حياتى أو بعد موتى فلا صلاه له وما دل مفهوماً قول على (عليه السلام) (اذا قدم الخليفه مصراً من الأمصار جمع الناس ليس ذلك لأحد غيره)، رواه الشيخ عن جعفر بن محمد عن أبيه عن على، ومفهوم هذا الحديث انه إذا لم يقدم الخليفه كان ذلك لغيره وهو يدل على أولويّه الامام عند حضوره لا غير، وفيه اشعار بان الجمعه كانت تقام قبل قدومه، وانه إذا قدم وجب عليه الجمع لا يصح من غيره حتى من النائب الخاص إذا لم يكن للإمام عذر مسقط للتكليف وعليه الفتوى، إذ غيره فى الحديث يشمل النائب الخاص، وسيأتى كثير مما يدل على عدم اشتراط الامام فى الأحاديث الآتيه.

القسم الخامس: ما دل على الوجوب ورد على العامه لاشتراطهم السلطان واسقاطهم الجمعه عن أهل القرى والرساتيق إذ لا يوجد فيهم منصوب السلطان من حاكم وغيره فحكم بأنها لا تسقط عن أهل القرى ولا تشترط فيها إلّا الخطيب

سلطاناً كـان أو غيره فـدل بعمومه على عـدم شـرطيّه الامـام وأوجب على أهل القرى إقامتها إذا لم يخافوا جور الجائرين القائلين بإشتراط السـلطان، فمن هذا القسم صحيحه الفضل بن عبدالملك قال سمعت أبا عبدالله (عليه السلام) يقول إذا كان قوم فى قريه صلوا الجمعه أربع ركعـات فـان كـان لهم من يخطب جمعوا إذا كـانوا خمسه نفر، وإنمـا جعلت ركعتين لمكان الخطبتين وظاهر هـذا الحـديث وجوب الجمع إذا كـان من يخطب سواء كان إماماً أم غيره، والخبر هنا بمعنى الأمر بل هو على الوجوب ادل ومنه صحيحه محمد بن مسـلم عن أحدهما قال سألته عن أناس فى قريه هل يصـلون الجمعه جماعه. قال نعم يصلون أربعاً إذا لم يكن لهم من يخطب.

ومنه الموثق كالصـحيح بابن بكير بل الصحيح قال سألته عن قوم فى قريه ليس لهم من يجمع بهم أيصلون الظهر أم الجمعه فى جمـاعه، قـال نعم إذا لم يخـافوا وكـأن وحـده التكليف والتعيين كان مسـلماً عنـد أصـحاب الصادق والباقر، وكانوا يعلمون عـدم التخيير مع أن زمـانهم زمان غيبه غايه الأمر انهم سـئلوا عن المتعين على أهل القرى فى زمان الغيبه هل هو الظهر كما يقول العامه أو الجمعه فأجـاب الامـام ان المتعيّن عليهم هو الجمعه إذا لم يخـافوا وقوله ليس لهم من يجمع بهم يعنى ليس لهم إمام منصوب للجمعه اولهـا مع غيرهـا من قبل الجائرين كما كانت عليه العاده فى ذلك الزمان، وإنما لم ينصب حكام الجور للجمعه فى القرى لزعمهم سقوطها عن أهل القرى، ومن هذا القبيل خبر سماعه المتقدّم فى روايه التهذيب، ويدل على أنّ المراد بمن يخطب مطلق من يخطب ولو لم يكن إماماً

ص:٣٨٩

منصوباً مضافاً الى اطلاق اللفظ قوله فى صحيحه محمد بن مسلم المتقدّمه، وإنما يجهر إذا كانت خطبه بتنكير خطبه، وقوله فى صحيحه زراره المتقدمه امّهم بعضهم وخطبهم.

القسم السادس: ما دلّ على وجوب الجمعه وعدم مشروعيّه الظهر يومها أصلاً ففعلها حرام لأنه بدعه والعبادات توقيفيه، ولا يشترط فى البدعه القصد إذ هى ادخال ما ليس من الدين فى الدين مما كان مثله يؤخذ من الوحى، ولو لم يقصد انه من الدين ففعل الظهر ولو للاحتياط بدعه محرمه وتعد عن حدود الله التى حددها وشرائعه التى شرعها، ومن هذا القسم ما رواه ثقه الإسلام والصدوق والشيخ فى التهذيب عن زراره فى الصحيح عن أبى جعفر (عليه السلام) قال سألته عمّا فرض الله من الصلوات قال خمس من الصلوات الى أن قال وقال حافظوا على الصلوات والصلاه الوسطى وهى صلاه الظهر وهى أول صلاه صلاها رسول الله صلى الله عليه وآله وهى وسط النهار ووسط صلوتين بالنهار صلاه الغداه وصلاه العصر ثم قال ونزلت هذه الآيه يوم الجمعه ورسول الله فى سفر فقنت فيها وتركها على حالها فى السفر والحضر واضاف للمقيم ركعتين وإنما وضعت الركعتان اللتان اضافهما النبى صلى الله عليه وآله يوم الجمعه للمقيم لمكان الخطبتين مع الامام، فمن صلى يوم الجمعه فى غير جماعه فليصلّها اربع ركعات كصلاه الظهر فى سائر الايام، والمراد بالامام فى هذه الروايه امام الجماعه بقرينه قوله بعد ذكر الامام فمن صلى يوم الجمعه فى غير جماعه مضافاً الى ان المتبادر من لفظ الامام فى أبواب الصلاه إنما هو إمام الجماعه كما قدمنا، فقوله لمكان الخطبتين مع

الامام بمنزله قوله لمكان الخطبتين فى الجماعه، وقوله فمن صلى يوم الجمعه فى غير جماعه فليصلّها أربع ركعات يدل على ان الجماعه شرط الصحه لا الامام المعصوم وإلا لقال فمن صلى يوم الجمعه مع غير الامام، والمراد بمن صلى فى غير جماعه أولوا الأعذار كالمريض والأعرج، ومن بَعُدعن محل إقامتها أزيد من فرسخين وغيرهم فهى تدل على عدم جواز الصلاه أربعاً إختياراً إذ أن الصلاه أربعاً يوم الجمعه لم تشرع حيث لم يضف اليها النبى ركعتين كما صرّح به صدر الروايه فتكون صلوتها تشريعاً بل بدعه ولا إشكال فى تحريمها على كل حال، وبهذه الروايه يعلم ان الروايات الكثيره الوارده فى باب السهو المصرحه بأن النبى صلى الله عليه وآله أضاف الى الركعتين ركعتين فى الظهرين والعشائين فالسهو فيها أى الركعتين المضافتين لا يبطل الصلاه إنّما أرادت بالظهرين ما عدا صلاه الجمعه مما يسمى صلاه الظهر فلا يصح الاستدلال بعموم تلك الروايات على أن النبى صلى الله عليه وآله أضاف الى الصلاه فى ظهر يوم الجمعه ركعتين لأنّ تلك الصلاه بلا قرينه لا تسمى ظهراً بل تسمى صلاه الجمعه أو ظهر الجمعه، ولو فرض تسميتها ظهراً فاطلاق الظهر منصرف الى ما عدا الجمعه لأنّه الشائع، ولو فرض عدم الإنصراف فعموم تلك الروايات مخصص بهذه الروايه، ومنها يعلم عدم صحه التمسّک باستصحاب وجوب أربع ركعات يوم الجمعه فى زماننا لقيام الدليل اللفظى على ان أربع ركعات لم تشرع أصلاً فكيف يستصحب ما علم بالدليل اللفظى عدمه لا أقل من الشك فى مشروعيّتها فلا يقين سابق على أنه لا وجه للشك بعد نص القرآن وتواتر السنّه فلا شك لا حق وقد انهدم كلا ركنى

الاستصحاب وسيأتى زياده ايضاح لذلك، وعلى أى حال فالروايه دالّه على عدم مشروعيه الظهر يوم الجمعه ففعلها تشريع وبدعه مضافاً الى ما دل على ذلك من قوله تعالى (وذروا البيع) كما قدمنا فالمتعين صلاه الجمعه زمن الغيبه.

ولو تنزلنا وسلمنا عدم دلاله الروايه والآيه على عدم المشروعيّه فلا أقل من أنهما يوجبان الشك فى المشروعيّه، والشك كاف فى حرمه الظهر لأن العبادات توقيفيّه لا يجوز فعلها إلاّ بدليل، ومما يؤيد عدم مشروعيه الظهر يوم الجمعه أصلًا ان النبى صلى الله عليه وآله وسلم جمع فى أول جمعه أدركته بالمدينه، كما سيأتى ذكره إنشاء الله، فدل على أن الجمعه كانت قد شرعت بدء الوحى، وإن كانت سوره الجمعه مدنيه لأنّ الوحى غير خاص بالقرآن، وإن النبى لم يكن يستطيع إقامتها بمكه لممانعه المشركين فيها عن الإجتماع ولمّا ورد المدينه زال المانع فجمع، والظاهر انه لم يتجدد بها وحى هناك.

القسم السابع: ما دلّ على الوجوب بحثّ وتحريض من دون ذكر للامام المعصوم بل دل على عدم مدخليته فى وجوب الجمعه ووجوب إقامتها ومحبوبيّتها حتى من أولى الأعذار الذين سقط عنهم الوجوب فمن هذا القسم صحيحه زراره قال: حثنا أبو عبدالله (عليه السلام) على صلاه الجمعه حتى ظننت أنه يريد أن نأتيه، فقلت تغدو عليك، فقال إنما عنيت عندكم، وكأن زراره كان عالماً بوجوب صلاه الجمعه لكنه لم يكن يعلم بدرجه وجوبها، فلما سمع حث الصادق (عليه السلام) ذهب وهمه الى أنه يريد أن يأتوه إذ لم تكن إقامه الجمعه فى الكوفه تستوجب الحث فى نظره فقال (عليه السلام) له إنما عنيت عندكم مبيناً له أن الجمعه لا

يجوز تركها بحال، فدلّ ذلک على أنّ العصمه فى إمام الجمعه ليست بشرط أصلاً إذ لم يكن عندهم فى الكوفه إمام.

ومنه ما رواه الشيخ عن عبد الملک فى الموثق بعبدالله بن بکير عن أبى جعفر (عليه السلام) قال مثلک يهلک ولم يصل فريضه فرضها الله قال قلت كيف أصنع قال صلوا جماعه يعنى صلاه الجمعه، وكان عبدالملک ومن معه من أهل الكوفه لا يصلون الجمعه فى الكوفه فبيّن لهم الباقر أن صلاه الجمعه واجبه لا ـ تسقط بحال ووبخه هذا التوبيخ الشديد على ذلک الظن وأمره وجميع أهل الكوفه بإقامتها من دون شرط للإمام المعصوم الذى لم يكن فى الكوفه، وفى لفظ الأمر، وفريضه، وفرضها الله، ويهلک، من الدلاله على الوجوب التعيينى وشده تأكده، ولو مع عدم الإمام ما لا يخفى.

ومنه ما رواه الشيخ فى مصباحه والصدوق فى أماليه بسند يظهر منه الصحه انه (عليه السلام) قال أنى أحب للرجل أن لا يخرج من الدنيا حتى يتمتع ولو مره ويصلى الجمعه فى جماعه، وهذا الحديث يدل على أن صلاه الجمعه محبوبه ولو من أولى الأعذار الذين سقطت عنهم الجمعه تخفيفاً فيستحب لهم أن يتكلفوا السعى لها والحضور والمرأه لا يستحب لها ذلک ومن أجله عبر بالرجل لورود النص بمرجوحيّه صلاه الجمعه لها، ولا ينافى ذلک أجزائها لها عن الظهر لو حضرتها إذ كثيراً ما يجزى المرجوح عن الراجح لكن جمعتها ليست بمحبوبه لنقصائها كما فى صحيحه أبى همام عن أبى الحسن انه قال اذا صلّت المرأه فى المسجد مع الإمام يوم الجمعه فقد نقصت صلاتها وإن صلّت فى المسجد أربعاً نقصت

صلاتها لتصل فی بیتها أربعاً أفضل وفی نسخه نقصت فی الثانیه بالضاد المعجمه، وعلی أی حال فالمرأه من أولی الأعذار لا یستحب لها تکلف السعی والرجل المعذور یستحب له تکلف السعی فدل علی أن سقوطها عن أولی الأعذار رخصه وتخفیف، ومن لا یکون معذوراً فلا یرخص له فی ترکها بل تجب علیه عیناً لأدله التعیین وهذا المعنی ظاهر من الحدیث، والعجب من الشیخ کیف استدل به علی التخییر فی زمن الغیبه زاعماً أن الجمعه یجوز ترکها لغیر اولی الأعذار کما یجوز ترک المتعه، وهذا الحدیث إنّما صدر من الإمام الذی هدد ووعد وأنذر تارک الجمعه، فکیف یلائم قوله بجواز ترکها ولو سلمت دلاله هذا الحدیث علی التخییر لدل علیه فی زمن الحضور أیضاً، إذ لم یذکر الإمام إن هذا الحب فی زمن الغیبه والقول بالتخییر فی زمن الإمام مخالف لضروره الدین ومدعیه یعد فی زمره المشرکین إلاّ أن یقال إن زمن الصادق زمن غیبه لعدم بسط یده وحینئذ فیعارض هذا الحدیث جمیع ما تقدم ویأتی مما دل علی التعیین فی زمان الصادقین علیهما السلام والترجیح فی جانب أدلّه التعیین ولو قیل بالتخییر لأن إذن الإمام شرط فی التعیین لا فی أصل المشروعیّه لوجب علی الإمام الإذن مع حضوره ولا دلیل علی أنه مخیر فی ذلک وان کان تشریک المتعه مع الجمعه هو الذی أوقع الشیخ فی هذا الإشتباه، فقد وقع فی مثل ما فر منه لأنه علی القول بالوجوب التخییری لا تکون الجمعه مثل المتعه إذ الثانیه مستحبّه یجوز ترکها مطلقاً والأولی واجبه بالتخییر لا یجوز ترکها إلا الی بدل فحصلت المغایره علی کل حال وان اکتفی فی المماثله بجواز الترک مطلقاً فلیکتف بها فی مطلق المحبوبیّه وإن کان ترک أحدهما

مبغوضاً دون الأخرى فلا ينافى ذلك الوجوب العينى على أن ترك المتعه رغبه عنها مبغوض أيضاً وان أراد أن الحديث يدل على المماثله من جميع الجهات فهى دعوى بلا بيّنه ولو سلمت فالمماثله من جميع الجهات لا تحصل إلّا بين المتعه وجمعه المعذورين من الرجال سواء حال الحضور أم حال الغيبه وهو ما قلناه فى معنى الحديث وتقييد المتعه بالمرّه دون الجمعه دليل شدّه محبوبيّتها وزيادتها على المتعه ولو من أولى الأعذار.

ومنه ما رواه عبدالرحمن بن يزيد عن أبى عبدالله عن أبيه عن جده قال جاء أعرابى الى النبى يقال له قليب فقال يا رسول الله إنى تهيّأت الى الحج كذا وكذا مرّه فما قُدّر لى فقال يا قليب عليك بالجمعه فانها حج المساكين والمماثله بين الحج والجمعه من وجوه اشتراكهما فى الإجتماع والمنافع والخضوع والعباده وعدم اشتراط الإمام والوجوب فى جميع الأزمان سواء زمن الحضور والغيبه ويدل عليه لفظ المساكين فإنه جمع محلى باللام يدل على عموم المساكين فلا وجه لإخراجه أهل زمن الغيبه من هذا الشمول والفضل الجسيم.

ومنه ما رواه الحلبى عن أبى عبدالله الصادق (عليه السلام) قال فى صلاه العيدين إذا كان القوم خمسه أو سبعه فإنهم يجمعون الصلاه كما يصنعون يوم الجمعه وهذا الحديث يدل على أن صلاه الجمعه بمكان من الوجوب فى الأهمّيه تضرب به الأمثال وعليها تقاس أهمّيه غيرها من الصلاه والمماثله بين العيدين والجمعه تقتضى عدم التخيير فيها كما لا تخيير فيهما ولفظ إذا والقوم ويوم الجمعه يدل على أن الثلاثه واجبه زمن الغيبه لأن تلك الألفاظ من ألفاظ العموم والترديد بين

الخمسه والسبعه معناه إن العدد إذا كمل سبعه فالصلوات الثلاث واجبه عيناً وان كان خمسه فهى واجبه تخييراً سواءً زمن الغيبه والحضور ويدل عليه فى الجمعه صحيحه زراره المتقدّمه حيث قال فيها تجب على سبعه نفر من المسلمين ولا جمعه لأقل من خمسه من المسلمين أحدهم الامام فإنه عدّى الوجوب الى السبعه بعلى مشعراً بتعيينه عليهم والى الخمسه باللام إيذاناً بالخيار ويدل عليه فى الخمسه ما رواه الكشى عن الباقر (عليه السلام) إنه قال إذا إجتمع خمسه أحدهم الإمام فلهم أن يجمعوا إذ لم يقل فعليهم وبهذا يجمع بين أخبار السبعه والخمسه فى العدد.

والعجب من بعض المحققين حيث إستدل على شرطيه الامام المعصوم بالأخبار المتقدّمه التى ذكرت الإمام مطلقاً فادعى أن المراد منه المعصوم ثمّ إستدلّ بالحديث الأخير على التخيير زمن الغيبه مع أن مدعاه الأول لو سلم لدل هذا الحديث على الوجوب التخييرى زمن الحضور لمكان لفظ الامام وهذا مخالف لضروره الدين فدل هذا الحديث على أن المراد بالامام فى مثله إمام الجماعه لا إمام الاصل وكيف كان ان أحاديث الحث عن الصادقين عليهما السلام لا تناسب سقوط الجمعه عن أهل زمان الغيبه بوجه من الوجوه.

القسم الثامن: ما دل على التهديد والوعيد والانذار بالعذاب الشديد لمن ترك الجمعه سواء فى حال الغيبه والحضور والتهديد على ترك أمر يدل على تعيين وجوبه وإلا لما أوجب تركه عقاباً إذا كان الى بدل فمنه صحيحه أبى بصير ومحمد بن مسلم عن أبى جعفر (عليه السلام) قال من ترك الجمعه ثلاث جمع متواليات طبع الله على قلبه، والطبع يستلزم أشد العذاب وكثيراً ما يهدد به الكفار كقوله

تعالی (طبع الله علی قوبهم) وقوله تعالی (ختم الله علی قلوبهم) وإنما کان لترک ثلاث جمع مع أن ترک واحده حرام لأن ترک الواجب مرّه واحده لا یستلزم الطبع وإن إستلزم العقاب فی أول مراتبه.

ولذلک لا یقتل تارک الصلاه إلا فی المرّه الثالثه وکذا کثیر من الأحکام، إنّما یوجب القتل تکرار مخالفتها لا مجرّد المخالفه ومن فی الحدیث عام یشمل أهل زمن الغیبه وزمان الباقر زمن غیبه کما تقدم وهو الذی حکم بذلک.

ومنه ما رواه المفید قدّس سره فی المقنعه عن النبی صلی الله علیه وآله إنه قال من ترک الجمعه ثلاثاً من غیر علّه طبع الله علی قلبه.

ومنه روایات رواها الشهید الثانی قدس سره فی رساله الجمعه قال علیه الرحمه فی تلک الرساله، وقال (علیه السلام) من ترک ثلاث جمع تهاوناً بها طبع الله علی قلبه، وفی حدیث آخر من ترک ثلاث جمع متعمداً من غیر عله طبع الله علی قلبه بخاتم. وقال (علیه السلام) لینتهینّ أقوام عن ودعهم (وفی نسخه ردعهم) الجمعات أو لیختمنّ علی قلوبهم ثمّ لیکونن من الغافلین، وقال النبی فی خطبه طویله نقلها المخالف والمؤالف إن الله تعالی فرض علیکم الجمعه فمن ترکها فی حیاتی أو بعد موتی إستخفافاً بها أو جحوداً لها فلا جمع الله شمله ولا بارک له فی أمره ألا ولا صلاه له ألا ولا زکوه له ألا ولا حج له ألا ولا صوم له ألا ولا بر له حتی یتوب (انتهی ما رواه الشهید الثانی). وهذه الروایات صریحه فی الوجوب التعیینی زمن الغیبه وفی بعضها من ترکها من غیر علّه وفی آخر من ترکها تهاوناً أو إستخفافاً أو جحوداً وفی آخر متعمداً من غیر عله فدل علی أن الإستخفاف والتهاون والجحود یتحقق

بالترک عن عمد من غیر عله وهو کذلک إذ لا یقدم مسلم علی الترک عمداً من غیر عله إلا إذا کان متهاوناً مستخفاً أو جاحداً وإلا فماذا یؤمنه من العقاب.

وقد روی البخاری فی صحیحه الخطبه النبویّه، هکذا فمن ترکها فی حیاتی أو بعد موتی وله إمام عادل أو جائر الی آخرها، و رواها غیره من العامّه کذلک ورواها العلامه فی المنتهی عن الجمهور کما رووه قال صاحب الکشاف و غیره إن هذه الروایه مستند أبی حنیفه فی إشتراط السلطان فی وجوب الجمعه، انتهی.

و یظهر أن هذا الشرط قال به کثیر ممن تقدّم أبا حنیفه، ولعله کان شایعاً بین العامه منذ إستقل عبدالملک بن مروان بالخلافه وإنما أخذه أبو حنیفه من أستاذه عطا وکان معاصراً لعبدالملک. ولذا وردت الروایات الکثیره عن الصادقین بخلافه، ورواها الشهید الأول فی الذکری بإضافه وله إمام عادل واسقاط أو جائر، وکذلک رواها العلامه فی التذکره والفاضل المقداد فی کنز العرفان وهی من طرق الخاصه کما رووه وتقیید الإمام بالعادل یدل علی أن المراد به إمام الجماعه إذ لو أرید به المعصوم للغی القید، لکن الشهید الثانی رواها کما نقلنا وقال أنه روی ما اتفق علیه الفریقان واسقط ما إختلفوا فیه ولو صح إشتمال الروایه علی لفظ أو جائر لکان دلیلاً علی وجوب الجمعه مع الإمام الجائر إذا لم تمکن إقامتها مع العادل، إلا أنی لم أجد لفظ جائر فی طرق الخاصّه وعلی کل حال فإنّ الروایه نص علی وجوب صلاه الجمعه تعییناً بعد النبی صلی الله علیه وآله وسلم الی یوم القیمه، وکأنّ ما وقع فیه المسلمون من تفرق الکلمه وتشتت الشمل وارتفاع البرکات نتیجه دعاء النبی صلی الله علیه وآله وسلم وتصدیق لقوله لأنّ المسلمین جمیعاً قد ترکوا

الجمعه کما جاء بها النبی فشتت شملهم وارتفعت من بینهم البرکه (ولو أن أهل القری آمنوا واتقوا لفتحنا علیهم برکات من السماء والأرض ولکن کذبوا فأخذناهم لما کانوا یکسبون).

ومن هذا القسم ما رواه الکفعمی عن الرضا (علیه السلام) إنه قال ما یؤمن من سافر یوم الجمعه قبل الصلاه أن لا یحفظه الله تعالی فی سفره ولا یخلفه فی أهله ولا یرزقه من فضله، وما فی نهج البلاغه من کتاب لأمیر المؤمنین (علیه السلام) الی الحارث الهمدانی قال ولا تسافر فی یوم جمعه حتی تشهد الصلاه إلّا ناصلاً فی سبیل الله أو فی أمر تعذر به.

وما رواه الشیخ عن الباقر (علیه السلام) أنه قال یُکره السفر والسعی فی الحوائج یوم الجمعه یُکره من أجل الصلاه فأما بعد الصلاه فجائز یتبرک به ویکره هنا بمعنی یحرم بقرینه فجائز فهو کالنهی فی روایه نهج البلاغه والتهدید فی روایه الکفعمی یدل علی تعیین الوجوب حال الغیبه ومن فیها یعم أهل زمن الغیبه کمن فی قوله (علیه السلام) من سافر من دار إقامته یوم الجمعه دعت علیه الملائکه لا یصحب من سفره ولا یعان علی حاجته.

القسم التاسع: ما دل علی أن الأئمه المعصومین علیهم السلام کانوا أشد الناس مواظبه علی صلاه الجمعه وکانوا یصلونها مع الجائرین إذ کانوا عن إقامتها ممنوعین، قال جابر کان أبو جعفر یبکر الی المسجد یوم الجمعه حین یکون الشمس قید رمح فإذا کان شهر رمضان یکون قبل ذلک الی آخر الحدیث ومن

المعلوم أنّ الباقر (عليه السلام) كان فى إماره بنى مروان وكان ممنوعاً عن إقامه الجمعه بنفسه فكان يبكر ليصليها مع أمراء الجور وهناك أحاديث أخر تدل على ذلك.

القسم العاشر: ما دل على الوجوب التعيينى بسبب الأمر باتباع النبى صلى الله عليه وآله وسلم فى صلوته كقوله صلوا كما رأيتمونى أصلى وهذا الحديث مما اتفق عليه المؤالف والمخالف ولم يختلف فيه أحد من المسلمين ورجعوا إليه فى تفسير الآيات وبيان أجزاء الصلاه وشرايطها وكيفيّتها وعدد ركعاتها وأوقاتها وكل ما يتعلق بها وبمعناه نطق الكتاب المجيد بقوله تعالى لقد كان لكم فى رسول الله أسوه حسنه لمن كان يرجو الله واليوم الآخر وذكرالله كثيراً وقوله الذين يتبعون النبى الأمى وغير ذلك من الآيات ولعل قوله وذكر الله كثيراً إشاره خاصّه الى صلاه الجمعه التى سمّاها الله ذكر الله بقوله فاسعوا الى ذكر الله وقد قامت الضروره على أن النبى صلى الله عليه وآله وسلم إنما كان يصلى الجمعه يومها منذ تمكن من إقامتها الى أن قبض فإنه صلى الله عليه وآله وسلم لمّا ورد المدينه نزل قبا وأقام بها الى الجمعه ثمّ دخل المدينه وصلى الجمعه فى دار بنى سالم بن عوف وهى أول جمعه جمعها صلى الله عليه وآله وسلم لحصول العدد وارتفاع الخوف ونجاته من مشركى العرب واستمر على ذلك يصليها الى أن قبض صلى الله عليه وآله وسلم وأمر المسلمين أن يصلّوا كما رأوه يصلى فكيف يسع مسلماً ترك ما جاء به النبى ومخالفته فى العمل عدم أتباعه والتأسى به وكيف الإعتذار إذا قامت الحجّه بذلك يوم القيمه والتعسف فى تأويل هذا الحديث على وجه لا

یشمل مثل المقام صد عن ذکر الله وخروج عن مواقع أمره بعد قیام الحجّه والبیان بلاـ دلیل ولا برهان بل رد علی ما جاء فی ذلک من آیات القرآن.

القسم الحادی عشر: ما دل علی الوجوب التعیینی مما کان لصدد بیان وقت الجمعه وأجزائها وشرائطها وکیفیّتها وأحکامها وأکثر أحادیث هذا القسم وردت عن الصادقین علیهما السلام وکانا ممنوعین عن إقامه الجمعه فلو لم تکن واجبه فی زمانهما ومن بعدهما للغت تلک الأحادیث عن الفائده علی أن أکثرها مصرح بالوجوب من دون شرط الإمام أو نائبه لا لوجوبها ولا لعینیتها ولا لصحتها فمن هذا القسم صحیحه ذریح قال قال لی أبو عبدالله (علیه السلام) صلّ الجمعه بأذان هؤلاء فإنهم أشد مواظبه علی الوقت فقد أمره بصلاه الجمعه فی زمن غیبه منع فیها امام الأصل عن التصرّف ومنه صحیحه علی بن جعفر عن أخیه موسی (علیه السلام) قال سألته عن الزوال یوم الجمعه ما حدّه، قال إذا قامت الشمس صلّ الرکعتین، فإذا زالت الشمس فصل الفریضه، ولیس المراد من الفریضه إلاّ فریضه الجمعه لمکان اللام وهی للعهد الذکری المدلول علیه بقوله عن الزوال یوم الجمعه ومنه حثه الحلبی قال فیها إن فاتته الصلاه أی صلاه الجمعه فلم یدرکها فلیصل أربعاً، وهی تدل علی عدم مشروعیه الظهر لمن أدرک الجمعه بلا شرط من إمام وغیره لأنّ مفهوم الشرط عام ومنه ما رواه الصدوق عن الفضل بن عبدالملک، وعن أبی بصیر عن أبی عبدالله قال إذا أدرک الرجل رکعه فقد أدرک الجمعه فإن فاتته فلیصل أربعاً وهی بالمفهوم تدل علی أن صلاه أربع لا تسوغ إلاّ بعد فوات الجمعه مطلقاً، حضر الإمام أم غاب ومنه خبر عمر بن حنظله قال: سألت أبا عبدالله (علیه السلام) عن

القنوت يوم الجمعه فقال أنت رسول إليهم فى هذا، إذا صليتم فى جماعه ففى الركعه الأولى، وإذا صليتم وحداناً ففى الركعه الثانيه فإنّ السؤال يدل على أن وجوب الجمعه كان مسلماً عندهم، وإنّما السؤال عن محل القنوت فيها أو الجواب يدل على أن من وجب عليهم أن يصلوا الجمعه من غير اولى الأعذار فحكمهم أن يقنتوا فى الأولى، وأولوا الأعذارالذين لا تجب عليهم الجمعه وحكمهم الظهر حكمهم أن يقنتوا فى الثانيه، فالحديث فى صدد بيان القنوت بعد مسلميه الوجوب عند السائل، وليس بصدد بيان الوجوب بوجه فلا يكون مشعراً بالتخيير كما توهمه بعض المحققين والترديد إنما هو بين اولى الأعذار وغيرهم لا لأنّ فعل الظهر إختياراً جائز كما هو ظاهر، ومنه الأخبار الداله على وجوب الجمعه على من بعد عن محل إقامتها أكثر من فرسخين، ووجوبها على من كان أدنى من ذلک، وأخبار هذا القسم كثيره جداً نقتصر منها على ما مر لأن نقلها يستدعى بسطاً لا يليق بهذا المختصر، ومن أراد التوسع فليرجع الى كتب الحديث.

القسم الثانى عشر: مادل على مبلغ أهميّه صلاه الجمعه من بين الصلوات وانها كالحدود والفئ والصدقات وغير ذلک مما يتوقف عليه سلطنه الإسلام، وإن فيها من المصالح العظيمه وشؤون الدين والملک ما جعلها فى أعلى الدرجات، ومن أفضل الطاعات بحيث كانت أحد مناصب الأئمه والولاه مثل الحكومه والقضاء والإفتاء، فكما لا يجوز الإخلال بتلک المناصب زمن الغيبه لا يجوز الإخلال بهذه الصلاه، وهذه الأحاديث لولا ضعف سندها لكانت أدلّ على الوجوب التعيينى زمن الغيبه من جميع الأحاديث إذ من المقطوع به ما قامت عليه الأدلّه العلميّه من

عدم جواز الإخلال بحكم من أحكام الشرع لأحد المسلمين زمن الغيبه مهما كان فكيف بما يتوقف عليه مجد الإسلام وسلطانه من الأحكام وأى مؤسس سلطنه أو مشرع شريعه يرضى بترك ما يتوقف عليه سلطنته أو يفتقر إليه بقاء شريعته، ولا شك إن ذلک من أشد ما يغضبه ويزعجه وإن أعدى أعدائه من عمل على ذلک، إذ فيه هدم أساس سلطنته وتخريب بنيان شريعته وإهانته للمؤمنين، إذ أن الله أكرمهم بالجمعه وبشاره وتوبيخاً للمنافقين، إذ أنّ رسول الله صلى الله عليه وآله سنّها توبيخاً لهم كما جاء فى صحيحه محمد بن مسلم المتقدمه وأى مؤمن يرضى ذلک لنفسه، ومن هذا القسم المرسل المحكى فى دعائم الإسلام عن على (عليه السلام) إنه قال لا يصح الحكم ولا الحدود ولا الجمعه إلاّ للإمام أو من يقيمه الإمام، ومنه المرسل أن الجمعه والحكومه لإمام المسلمين، وهذان الحديثان يدلّان على أهميّه الجمعه وان صلاحها بإمام المسلمين وهى له لشده أهميّتها، إذ هى من الأمور العامّه وشؤون السلطنه كالحكومه والحدود والسلطنه فهو مجريها لا أن وجوده أو إذنه شرط فيها، فإذا غاب وجب على كل قادر إجراؤها لئلا تختلّ شؤون السلطنه الإسلاميّه وكونها له أو لا تصلح إلاّ به غير كون وجوده، أو إذنه شرطاً فى وجوبها أو صحتها أوعينيّتها وإلا لقال لا تجب أولا تصح إلا به، وكأن الحديثين فى مقام بيان وجه الحاجه الى نَصب الإمام وهو إجراء الأحكام التى لا تصح إلاّ به، وهى له مثل الحدود والصدقات والجمعه والحكومه فيجب على الله نصبه حفظاً لها، وإلاّ لضاعت مع وجوبها لعدم من يجريها قهراً لا أن وجوبها يسقط إذا لم يكن موجوداً، ومنه المرسل المحكى عن رساله ابن عصفور الجمعه لنا والجماعه

ص:۴۰۳

لشيعتنا، وهـذا الحـديث يـدل على أفضـليّه الجمعه لإيجابهـا إظهـاراً لفضـل الأئمه ومنّهً عليهم على الجماعه التى منّ الله بها على الشيعه وأن التفـاوت بينهمـا كالتفـاوت بين الأـئمّه وسـائر المؤمنين فتركها يساوق جحود الأئمه والصـد عنهم، وفى تركها إخفاء لفضل الأئمه ومخالفه للأمر بالتحـديث بنعم الله، وكما تصح الجماعه من الأئمّه مع أنها للشـيعه تصح الجمعه من الشـيعه وحدهم ولو كـانت للأـئمّه، إذ ليس معنى الإختصـاص هنـا إلاّـ إختصـاص الوجوب فكأن اللام لبيان العله الغائيه كأنه قال وجبت الجمعه لأجلنـا إذ فيهـا إظهـار فضـلنا، والجمـاعه لشـيعتنا إذ فيها مصالحهم، ولا ينافى ذلك الوجوب على جميع المسـلمين لإظهار فضـل الأئمّه كما لا ينافى إسـتحباب الجماعه للأئمه لإحراز مصالـح الشـيعه بل لا يتم هـذا الفضل ولا يظهر إلاّ بإجراء المؤمنين الجمعه سواء مع الأئمه أو بدونهم وإلاّ لخفى فضل الأئمه زمان الغيبه، ويدل على ذلك ما مر فى صـحيحه محمد بن مسلم من قوله (عليه السـلام) إنّ الله أكرم بـالجمعه المؤمنين فسـنّها رسول الله صـلى الله عليه وآله بشـاره لهم وتوبيخاً للمنافقين، ولا ينبغى تركها فمن تركهـا متعمـداً فلاـ صـلاه له، فلاـ تنـافى بين كونهـا إكرامـاً وبشاره للمؤمنين، وبين كونها لإظهار فضل الأئمه إذ يصـح أن يكرم المؤمنون بإظهـار فضل أئمّتهم، ولولا ما قلناه لحصل التنافى بين الحـديثين، ويـدل على أن الإختصاص يتأتى ببيان الغايه وإنه يتم مع أدنى ملاـبسه قول الصادق (عليه السـلام) من حـديث يأتى فى الفصل الثانى والجمعه للتنظيف والتطييب وهو عيـد للمسـلمين ويحتمل أن يكون المراد من الجمعه فيه يومها لا صلوتها

ص:۴۰۴

وكيف كان فالحديث يدل على وجوب الجمعه تعييناً على المكلفين فى زمان الغيبه لما بيّناه.

ومنه ما رواه إبن عصفور أيضاً مرسلاً عنهم عليهم السلام أنهم قالوا لنا الخمس ولنا الأنفال ولنا الجمعه ولنا صفو المال، والكلام فى هذا الحديث كالكلام فى سابقه وبقرينه عطفه على الخمس ووجوب الخمس فى زمان الغيبه ثابت على الأظهر يكون أدل على وجوبها التعيينى هذا الزمان وكما لا يحرم صفو المال ولا الأنفال زمان الغيبه تجب الجمعه زمانها لمكان التشريك المستفاد من العطف وبالجمله الحديثان يدلّان على أن الجمعه كسائر شؤون السلطنه فهى للإمام مثلها، ويدلّان على أنها لا تسقط كما لا تتغيّر أحكام جميع السلطنه زمان الغيبه بل يجب على كل مسلم إجراؤها، ويباح لهم التصرّف فيما يعود لها من الأموال كالأنفال وصفو المال ولو لأنهم قالوا ما كان لنا فهو لشيعتنا ويشمل هذا كل ما كان لهم حتى الجمعه لو فرض دلاله الحديثين على أنها من مختصّاتهم لا غير. ومنه الحديث النبوى المشهور أربع للولاه الفىء والحدود والصدقات والجمعه، وهذا الحديث عامى وبه إستدل أبو حنيفه على أن إذن الإمام شرط فى الجمعه على ما فى الكشاف عند تفسير سوره الجمعه، ومع ذلك فهو دال على وجوب الجمعه وأهمّيتها حتى زمن الغيبه، كما تجب إقامه الحدود وأداء الصدقات وتقسيم الفئ زمانها فيبطل إستدلال أبى حنيفه بهذا الحديث على أن الإمام شرط فى وجوب الجمعه. ومنه ما ورد فى الصحيفه السجّاديه من قوله فى دعاء يوم الجمعه: اللهم إن هذا المقام مقام لخلفائك وأصفيائك ومواضع أمنائك فى الدرجه الرفيعه التى

إختصصتهم بها قد إبتزّوها وأنت المقدّر لذلک، دل على أن لصلاه الجمعه من المنزله والفضل ما صارت به مقاماً لخلفاء الله لأنها من شؤون السلطنه المختصّه بهم التى تجب إقامتها مع عدم حضورهم على کلّ قادر کما تقدّم فى بیان الأحادیث السابقه وکونهم اولى التصرّف فى أمور المسلمین عند حضورهم لا- یوجب إهمال تلک الأمورعند غیبتهم ولا ترک ما یتعلق بها من الأحکام للفرق الواضح بین أولویّه التصرّف وبین شرطیّه وجودهم للأحکام صحه أو وجوباً فإنّ الثانى لم یدل علیه دلیل ویرشد الى ذلک ان السجاد (علیه السلام) کان یقرأ هذا الدعاء بعد صلوته للجمعه مع المخالفین الذین لا یشک فى عدم عدالتهم. ومنه ما رواه الصدوق رحمه الله فى العیون والعلل عن الفضل بن شاذان عن الرضا (علیه السلام) من حدیث أنه قال إنما صارت الجمعه إذا کانت مع الإمام رکعتین، وإذا کانت بغیر إمام رکعتین ورکعتین لأن الناس یخطون الى الجمعه من بعید فأحبّ الله عز وجل أن یخفف عنهم لموضع التعب الذى صاروا إلیه ولأن الإمام یحبسهم للخطبه وهم ینتظرون للصلاه، ومن إنتظر للصلاه فهو فى الصلاه فى حکم التمام ولأنّ الصلاه مع الإمام أتم وأکمل لعلمه وفقهه وفضله وعدله ولأنّ الجمعه عید وصلاه العید رکعتان ثم قال إنما جعلت الخطبه یوم الجمعه لأنّ الجمعه مشهد عام فأراد أن یکون للإمام سبب موعظتهم وترغیبهم فى الطاعه وترهیبهم عن معصیته وتوقیفهم على ما أراد فى مصلحه دینهم ودنیاهم ویخبرهم بما ورد من الآفاق ومن الأحوال التى فیها المضرّه والمنفعه وزاد فى العلل قوله بعد ذلک ولا یکون الصابر فى الصلاه منفصلاً ولیس بفاعل غیره ممن یؤم الناس فى غیر یوم الجمعه وإنما

جعلت خطبتين لتكون واحده للثناء على الله والتحميد والتقديس لله عزوجل والأخرى للحوائج والأعذار والانذار والدعاء وما يريد أن يعلمهم من أمره ونهيه مما فيه الصلاح والفساد وهذه الروايه ذكرت مصالح صلاه الجمعه ومفاسد تركها فدلت على وجوب إقامتها جلب المنفعه ودفع المفسده عقلاً وشرعاً وإذا كانت بعض الحكم المذكوره فى هذه الروايه لا تحصل إلاّ مع إمام الأصل لعلمه وفقهه وفضله وعدله فلا يقتضى ذلک سقوط الوجوب عند غيبته لأن العلل الشرعيّه حكم و معرفات لا علل يدور مدارها الحكم كما تقرر فى الأصول فحكمه الصلاه النهى عن الفحشاء والمنكر وحكمه الحج ليشهد الناس منافع لهم كما جاء فى القرآن ولا تسقط الصلاه عمن لا تنهاه ولا الحج عمن لم يشهد المنافع وكذلک الجمعه لا تسقط عمن لم يتنعم بنعمه علم الإمام وفقهه وفضله وعدله وهذه الروايه وأخواتها مؤكّده لوجوب الجمعه على كلّ مسلم غاب عنه الإمام أم حضره بذكرها مصالح الجمعه العظيمه وكأنها مبيّنه لسرّ التأكيدات الشديده الوارده فى القرآن الكريم لوجوب الجمعه وقد تقدّم ذكر شئ منها وقوله فى روايه العلل وليس بفاعل غيره ممن يؤم الناس فى غير الجمعه ليس لبيان إختصاص ذلک بالإمام بل لبيان أن الخطبه لا تجب إلاّ فى صلاه الجمعه فلا مجال لبيان ما تتوقف عليه مصالح المسلمين وجوباً إلاّ فيها هذا كتاب الله وهذه سنّه نبيّه صلى الله عليه وآله وهذه أحاديث الأئمّه الأطهار عليهم سلام الله أجمعين وسيأتى فى الفصل الثانى والثالث والسادس ذكر كثير من الأخبار التى لم نذكرها فى هذا الفصل وكلها تنادى بأعلى صوت بوجوب صلاه الجمعه مؤكّده له أشد تأكيد

مبيّنه مصالحها ومفاسد تركها أوضح بيان فبماذا يعتذر المسلمون تركها فى هذه الأيّام ومخالفه أوامر الملك العلاّم. ألا يكفيهم ما فاتهم بسبب ذلك من المصالح. وحاق بهم من المفاسد ونزل بساحتهم من البلاء حل بهم من الذل والهوان، وما وقعوا فيما وقعوا فيه إلاّ ـ بتركهم أحكام الملك الديّان مع قيام الحجّه ووضوح البيّنه وسطوع البرهان لا نرى لهم عذراً إلا شبهه لا تقاوم كتاب الله ومتواتر السنّه وهى أشبه بوساوس الشيطان فلا ـ ينبغى ذكرها إلا ـ تكميلاً ـ للفائده وأداءً لحق الإصطلاحات الفقهيّه والأصوليّه فى مقام تعارض الأدلّه أو وجود دليل يتوهّم منه المعارضه وشبهتهم فى هذا المقام ما قاله بعضهم من إن الأخبار دلّت على أن إمام الأصل أو نائبه شرط فى صلاه الجمعه والمشروط عدم عند عدم شرطه، واختلفوا فى الشرطيه فقال بعضهم إنه شرط فى وجوبها فتحرم عند عدمه وتجب الظهر، وقال بعضهم أنه شرط فى وجوبها التعيينى فتجب الجمعه عند فقده تخييراً بينها وبين الظهر وقال بعضهم إنه شرط فى صحه الجمعه فلا تصح بدونه، وفسر بعضهم الصحه بالماهيه فقال إن ماهيه الجمعه لا تتحقق بدون الإمام، وقال آخرون أن النائب العام وهو الفقيه الجامع للشرايط يقوم مقام الإمام حين الغيبه فتجب معه عيناً، وقال بعضهم إن الفقيه شرط فى وجوبها التخييرى حال الغيبه وبدونه تحرم.

والسر فى إختلاف هذه الأقوال عدم وجود دليل بيّن على المدعى فكثرت الآراء واختلفت الأهواء، ونحن ننبّه على ما فى هذه الشبهه من الخلل وهو من وجوه:

الأول: انه لا ـ دلاله فی شیء من الأخبار علی شرطیه إمام الأصل بنحو من أنحاء الشرطیه المذکوره وما توهم منه الدلاله لم یکن إلاّ مؤکّداً للوجوب التعیینی، وقد مرّ ذکر تلک الأخبار ولیس فی شیء منها یستفاد منه الشرطیه بوجه من الوجوه واین کون الحکومه والجمعه لامام المسلمین من کونه شرطاً فیهما بحیث تحرم الحکومه والجمعه بدونه کما یدعون. ولا یبعد دلاله بعض تلک الأخبار علی أن الإمام مع حضوره أولی بالجمعه من غیره بحیث یجب علیه إقامتها ویحرم الإستبداد بها دونه علی المسلمین فلا تصح بدونه عند حضوره، وهذا ما نقول به والإجماع من الشیعه قائم علیه ومقتضی ذلک وجوب إقامتها عند غیبته کما یجب جمیع مختصاته من الخمس والافتاء والقضاء والحدود والحکومه غایه الأمر توهم تصدی الفقیه لها وسیأتی أنّه خال عن الحجّه ولیس الفقیه بشرط لها.

ومن عجیب أمر القائلین بحرمه الجمعه انهم یوجبون الحکومه والقضاء کفایهً علی الفقیه ویتصرّفون بنصف الخمس والأنفال مع إنها مختصّه بالإمام کتاباً وسنّهً وضرورهً من المذهب ویحرمون الجمعه مع عدم وجود دلیل علی إختصاصها بالإمام فضلاً عن إشتراطها به إلاّ ـ عند حضوره لو صح الإعتماد علی تلک الأخبار علی أن تلک الأخبار خالیه من ذکر النائب إلاّ مرسل دعائم الإسلام ولا یصح الإعتماد علیه وسیأتی مزید بیان لهذا الوجه فی نقد الشبهه الحادیه عشره من شبه النافین فی أواخر الفصل الخامس.

الثانی: انه لو کان فی تلک الأخبار دلاله علی شرطیه الإمام فان کان شرطاً فی الوجوب فهی معارضه للکتاب ومتواتر السنّه الداله علی الوجوب المطلق المعین

فیجب طرحها خصوصاً مع ضعف سندها ولیست المعارضه بالإطلاق والتقیید کی یقید بها الکتاب والسنّه علی القول بجواز تقیید الکتاب بالخبر الواحد لما عرفت من أن النسبه بین الوجوب المطلق والوجوب المشروط والوجوب المعین والمخیر هی التباین لا الإطلاق والتقیید وان کان شرطاً فی الصحه أو الماهیه کما قیل فتلک الأخبار حینئذ تکون مفسّره للصلاه من یوم الجمعه الوارده فی الکتاب ولکن لا یصح التعویل علیها أما أولاً فلضعف سندها عن إثبات حکم مستقل. وأما ثانیاً فلأن کون شخص خارجی شرطاً فی صحه العباده أو ماهیتها مما لا معنی له فی نفسه إلا أن یدّعی أنّ العصمه شرط فی إمام الجمعه کالعداله فی إمام الجماعه وهذا غیر کون الإمام شرطاً فی ماهیه صلاه الجمعه ومع ذلک فإنهم لا یقولون به لا یجابهم صلاه الجمعه مع النائب الخاص ولا دلیل علیه من النصوص لو قیل به بل الدلیل قائم علی خلافه کما مر وسیأتی مزید توضیح لذلک فی الفصل الخامس.

وأما ثالثاً فلأن کل شرط للصحّه أو لماهیّه فی العباده إذا تعذر سقط بنفسه و لا یسقط وجوب العباده المشروطه به کالوضوء أو القیام أو القبله لمطلق الصلاه وتلک قضیّه لا یسقط المیسور بالمعسور، وما لا یدرک کله لا یترک کله فتکون تلک الأخبار حینئذ داله علی أن الامام شرط فی الجمعه ما دام موجوداً بین الناس وإذا تعذر حضوره وجبت علی المسلمین بدونه کما فی سائرالشرائط المتعذره فی العبادات، ولا یبعد القول بذلک. وأما رابعاً فلو فرض قیام الدلیل علی الشرطیه

فالفقيه نائب عام ويجب معه الإجتماع للجمعه كما يجب تمكينه وإعانته فی الإفتاء والقضاء وسائر مناصب الإمام.

الثـالث: إن أمر القائلين بالوجوب التخييری عجيب فإن الآيات والسـنه تـدل علی الوجوب التعيينی ولو فرض دلاله بعضـها علی شرطيّه الإمام لـدلّ علی حرمه الجمعه فی غيبته فقولهم بالتخييری هو القـدر المتيقن فی مخالفه القرآن وجميع الأحاديث وسـيأتی ذكر بعض شبهاتهم فی الفصل الخامس وهی مما تضحكك له الثاكل الحزين.

الرابع: إن صـلاه الجمعه لاـ تتوقف علی أمر غير كون الإمـام خطيباً فمتی وجـد الخطيب وجبت بخلاف الحكومه فإنها تتوقف علی معرفه الفقه ولذلك لا مسوغ لغير الفقيه وإذا فقد وجبت علی عموم المسلمين كفائياً فلا وجه لإشتراط الفقيه فی الجمعه ولا دليـل عليه من عقـل ونقـل غير مـا تـوهم من كـون الفقيه نائبـاً عاماً له جميع منـاصب الإمـام عنـد غيبته ولم يثبت ذلـك فی غير الحكومه لا لخصوصيه فی الفقيه بل لتوقف الحكومه علی الفقه وما عداها من مناصب الإمام يجب علی عامه المكلفين عند غيبته وإلا لضاع الدين وانهدت أركانه ويؤيده إنهم عليهم السـلام أباحوا ما كان لهم لشيعتهم وحللوا لهم المساكن والمناكح والمتاجر ولم يخصّوا بذلك الفقيه فقد تبيّن إن إشتراك الفقيه فی صلاه الجمعه زمن الغيبه موهون جداً.

الخامس: إنا لو فرضـنا دلاله بعض الأحاديث علی شرطيه الإمام للماهيه أو الصحه فهی معارضه بما هو أقوی منها سنداً ودلاله، ولو فرض التكافؤ فالحكم هو التساقط والمرجع هو الكتاب وقد دلّ علی التعيين، ولو فرض عدم دلالته

بالتنصيص على التعيين فى جميع الأزمان فالمرجع الاطلاق ومقتضاه نفى ما شك فى شرطيته أو جزئيته من إذن الإمام أو غيره وإن قلنا بأن ألفاظ العبادات فى الكتاب لم ترد فى مقام بيان ماهيّتها لأن آيه الجمعه بخصوصها وارده فى مقام البيان كما سيأتى ذكره فى الفصل الرابع على أن الأخبار المتواتره الوارده فى مقام البيان كافيه فى الرجوع الى الإطلاق واقعاً سواء قلنا بوضع ألفاظ العبادات للصحيح أو الأعم ولو تنزلنا وسلمنا عدم الإطلاق فالمرجع البراءه عند الشك فى الأجزاء والشرائط كما بيّنّاه فى كتبنا الأصوليّه وهى تنفى شرطيّه ما شك فى شرطيّته من إذن الإمام عليه السلام.

السادس: لو فرض دلاله بعض الأخبار على الشرطيه للوجوب فهى معارضه بما دلّ على العدم وهو أقوى سنداً وأوضح دلاله فالترجيح فى جانبه مضافاً الى أن شرطيّه السلطان موافقه لمذهب العامّه ومخالفه للكتاب فيزيدها ذلك وهناً على وهن، ولو فرض التكافؤ من جميع الوجوه فى الأخبار فالحكم التساقط ويبقى نص الكتاب سليماً عن المعارض فيجب العمل به وهل يعارضه شئ ولو فرض عدم إستفاده شئ من الأدلّه اللفظيّه كتاباً وسنّه. فالمرجع هو الأصل الاولى فى المسأله وهو إستصحاب الوجوب التعيينى لأنّ ضروره الدين قاضيه بثبوته زمن النبى صلى الله عليه وآله وعدم تغير ذلك الى زمن وفاته، فإذا شكّ فى ذلك بعدها ولم يكن دليل فالإستصحاب يثبته، ولا يعارض بإستصحاب الظهر للقطع بإرتفاعها يوم الجمعه زمن النبى، بل للشك فى مشروعيّتها من أصل يوم الجمعه، وقد مرّ فى القسم السادس من الأخبار مضافاً الى الآيات ما صح عن زراره ورواه المشايخ

ص:۴۱۲

الثلاـثه عن أبی جعفر (علیه السلام) أن الظهر لم تشرع یوم الجمعه أصلًا فلا حکم حتی یستصحب لا أقل من الشک فلا یقین سابق حتی ینفی به الشک اللاحق، هذا ما نطق به الکتاب و دلت علیه السنّه و اقتضته الأصول العملیّه.انتهی ما اردنا نقله.

مسائل

الاولی: انه بناء علی القول بشرطیه الامام فما المراد من الامام هل هو الامام المعصوم بشخصه فلا تنعقد بغیره و ان کان حاکما ام المراد حاکم المسلمین و انها من مناصب الامامه و السلطنه ؟ الظاهر من الاخبار و ما تقدم من الفتاوی هو الثانی کما عبر بذلک بعضهم فذکر المحقق فی شرایعه ان من شرائطها السلطان العادل(۱) وما تقدم فی معتبره الفضل بن شاذان عن الرضا (علیه السلام) فی ذکر عله کونها رکعتین «ومنها ان الصلاه مع الامام اتم و اکمل لعلمه و فقهه و عدله و فضله - الی- لان الجمعه مشهد عام فاراد ان یکون للامیر سبب الی موعظتهم» و علیه یحمل خبر طلحه عن الصادق (علیه السلام) عن ابیه عن علی (علیه السلام) قال: «لا جمعه الّا فی مصر یقام فیه الحدود(۲)» یعنی لا- جمعه واجبه الّا فی ظل حکومه مشروعه ولا معنی لحملها علی التقیه کما فعل الشیخ فی التهذیبین(۳) فما أبعد امیر المؤمنین (علیه السلام) عن التقیه و اما ما ورد فی الصحیفه السجادیه علی صاحبها الاف التحیه

۱- الاستبصار ج/۱ ص۴۲۹ و التهذیب ج/۳ ح/۲۱ ص۲۳۹.

۲- الاستبصار ج/۱ ص۴۲۰ و التهذیب ج/۳ ص۲۳۹.

۳- الکافی ج/۳ ص۴۱۸ ح/۱ باب۶۹.

والسلام من ان منصب الجمعه لنا و قد أبتزوه منها و مثله ما فی دعائم الاسلام لنا الجمعه و لنا الخمس فلاینافی ما تقدم فالجمعه من مناصب الحکومه والحکومه لهم (علیه السلام) و غیرهم غاصب لحقهم.

و علیه یحمل: ما دل من الاطلاقات علی ان الجمعه واجبه علی کل احد ولا تسقط الّا عن خمسه المریض والمملوک والمسافر والمرأه والصبی کما فی صحیحه ابی بصیر و محمد بن مسلم (۱)و انها فریضه ووضعها الله عن تسعه کما هو مضمون صحیحه زراره (۲) و انه إذا کانوا سبعه فلیصلوا فی جماعه و انها واجبه علی کل احد لا یعذر فیها الا خمسه کما فی صحیحی عمر بن یزید و منصور بن حازم(۳) بعد البناء علی شرطیه الامام.

الثانیه: انه بناء علی شرطیه الامام لو عدم الشرط لعدم بسط ید الامام اوعدم تنصیب نائب عنه فهل یجوز اقامتها ام لا ؟اختار الشیخ فی النهایه الاول فقال: «لا بأس ان یجمع المؤمنون فی زمان التقیه بحیث لا ضرر علیهم فیصلوا جماعه بخطبتین فان لم یتمکنوا من الخطبه جاز لهم ان یصلوا جماعه اربع رکعات»(۴) وبه قال ابو الصلاح الحلبی کما تقدمت عبارته و یشهد له ما فی صحیح زراره

۱- الکافی ج/۳ ص ۴۱۹ ح/۶ باب۶۹.

۲- الاستبصار ج/۱ ص۴۱۸ ح/۱ و ص ۴۱۹ ح/۴ باب۲۵۲.

۳- النهایه ص ۱۰۷.

۴- التهذیب /۳ ص۲۳۹ ح/۶۳۸.

المتقدم «فقال لا انما عنيت عندكم» وما فى الموثق عنه عن عبدالملک عن الباقر (علیه السلام) قال: «مثلک يهلک و لم يصل فريضه فرضها الله» قال قلت كيف أصنع قال: قال «صلوا جماعه»(۱) يعنى صلاه الجمعه، و انكره الحلى(۲) و سلار كما تقدمت عبارته وهو الظاهر من السيد المرتضى فى عبارته المتقدمه وكذلک الشيخ فى الخلاف كما تقدمت عبارته و أحتج الحلى لما اختاره بان المشروط عدم عند عدم شرطه وان شغل الذمه اليقينى بالظهر يستدعى فراغ الذمه اليقينى و لا يحصل الّا بفعلها وان الاخبار المثبته لذلک احاد لا يجوز التعويل عليها و الجواب انها ليست باحاد بل تورث العلم و الاطمينان قد رواه الثقاه الموثوق روايتهم ولا يصار الى الاصل بعد وجود الدليل.

و على الجواز حمل الشيخ ما روى عنهم عليهم السلام من جواز اقامه صلاه الجمعه لاهل القرى والسواد كما فى صحيح محمد بن مسلم و صحيح الفضل بن عبد الملک (۳) فى الاستبصار كما عنون الباب بذلک وعلى هذا الحمل صرح فى الخلاف.

۱- السرائر ج/۱ ص۳۰۴.

۲- الاستبصار ج/۱ ص۴۱۹ ح/۱و ص ۴۲۰ ح/۲.

۳- الخلاف ج/۱ ص۶۲۶ مسأله ۳۹۷ و المختلف ج/۲ ص۲۵۱.

الثالثه: بناءً علی شرطیه الامام فی وجوب صلاه الجمعه فی زمن الغیبه فمع ذلک انها لا تختص بامام الاصل بل هی من مناصب الحکومه و شؤوناتها فهی عبادیه و سیاسیه فلو فرضنا ان الحکومه لم تکن بید اهلها فهل یجب اقامتها مع تمکن الفقیه منها باعتبار نیابته عن الامام ام لا؟ اختار المصنف ذلک فقال و لا تنعقد الّا بالامام او نائبه کما تقدم عنه ثم قال:

(و لو کان) النائب نیابته بالتنصیب العام و ذلک کأن یکون (فقیها مع امکان الاجتماع فی الغیبه)

کما قال بنیابته المفید و ابو الصلاح الحلبی(۱) فقال الاول فی مقنعته «فاما اقامه الحدود فهو الی سلطان الاسلام المنصوب من قبل الله و هم ائمه الهدی من آل محمد (صلی الله علیه و آله) و من نصبوه لذلک من الامراء و الحکام و قد فوضوا النظر فیه الی فقهاء الشیعه مع الامکان»(۲) و یظهر من المصنف هنا وفی باب الامر بالمعروف القول بنیابته أیضاً کما سیأتی لکنه نسب ذلک الی القیل فی باب الزکاه فقال بعد قوله «ویجب دفعها الی الامام مع الطلب بنفسه او بساعیه» قیل «و الی الفقیه فی

۱- المقنعه ص۱۲۹ من الجوامع الفقهیه.

۲- المقنعه من الجوامع الفقهیه ص۲۷. و المختلف ج/۲ ص۲۲۵ و الانتصار ص۵۳ و جمل العلم و العمل ص ۷۶ و الکافی فی الفقه ص ۱۵۱ و المراسم ص۷۷.

حال الغیبه» وکیف کان فسواء قلنا بنیابه الفقیه عن امام الاصل فی زمن الغیبه ام لم نقل لا دلیل علی وجوبها مع وجود الفقیه غیر المبسوط الید و ذلک لانا لا نعلم وجوبها إذا لم یکن الامام مبسوط الید لان القدر المتیقن من وجوب الجمعه هو انها من شؤونات الحکومه حسب الفرض کما هو مقعد الاتفاق المدعی من الشیخ من ان الجمعه من شؤونات السلطنه و الحکومه , هذا کله بناء علی شرطیه الامام فی وجوبها و حجیه هذا الاجماع المدعی .

من شرائط الجمعه

(و) من شرائط صحه الصلاه (اجتماع خمسه فصاعدا أحدهم الامام)

کما هو الاشهر ذهب الیه المفید و المرتضی و ابن الجنید و ابن أبی عقیل و ابو الصلاح و سلار و ابن ادریس(۱) و هو ظاهر الکلینی حیث اقتصر علی صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام): (لا تکون الخطبه و الجمعه و صلاه رکعتین علی اقل من خمسه رهط الامام و أربعه)(۲) و الصحیح عن أبی العباس عن الصادق (علیه السلام) «ادنی ما یجزی فی الجمعه سبعه أو خمسه أدناه»(۳) و قریب منهما صحیح منصور بن حازم(۴) و غیره(۵).

۱- الکافی ج/۳ ص۴۱۹ ح/۴ باب ۶۹.

۲- الکافی ج/۳ ص ۴۱۹ ح/۵ وصف الخبر بالموثق لمکان ابان بن عثمان حیث انه وصف فی رجال الکشی بأنه من الناووسیه و الصحیح تحریف النسخه و انه من القادسیه.

۳- التهذیب ج/۳ ص۲۳۹ ح/۱۸.

۴- التهذیب ج/۳ ص۲۳۹ ح/۱۹.

۵- المختلف ج/۲ ص۲۲۵ و النهایه ص۱۰۳ و المهذب ج/۱ ص ۱۰۰ و الغنیه من الجوامع الفقهیه ص۴۹۸ و الوسیله ص ۱۰۳.

و ذهب الشیخ و القاضی و ابن حمزه و ابن زهره(۱) و صاحب الاشاره(۲) و الصدوق فی هدایته و ظاهر الفقیه(۳) الی سبعه فصاعدا و یشهد لهم صحیح زراره قلت له علی من تجب الجمعه قال «تجب علی سبعه نفر من المسلمین و لا جمعه لاقل من خمسه من المسلمین أحدهم الامام»(۴) و قریب منهما خبر محمد بن مسلم و جمع الشیخ بین الطائفتین بحمل السبعه علی الفرض و الخمسه علی الاستحباب و عدم الصحه بدونها(۵).

اقول: و هو جمع تشهد به الطائفتان فالطائفه الاولی تقول لا تکون جمعه اقل من خمسه و الطائفه الثانیه تقول تجب علی سبعه و قد جمعت بین اللغتین صحیحه زراره المتقدمه و لهذا الجمع شاهد من القرآن ففی آیه الجمعه {یا أیها الذین آمنوا إذا نودی للصلاه من یوم الجمعه فاسعوا الی ذکر الله} فنقول ان اقل الذین امنوا هو ثلاثه و المنادی اربعه و مع الامام المدلول علیه فی اخر السوره

۱- النجعه ج۲ ص۳۷۳

۲- الفقیه ج/۱ ص۲۶۷ و مثله الهدایه .

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۶۷ ح/۲.

۴- التهذیب ج/۳ ص ۲۰.

۵- النهایه ص ۱۰۳.

{وتركوك قائما} خمسه و الایه تقول {فاسعوا الی ذکر الله} ثم تقول الایه {و ذروا البیع} و هی تقتضی متبایعین فیکتمل العدد سبعه و یکون لدینا امر بالسعی و نهی عن ضده و هو البیع و صحیحه زراره بینت ان اقل ما تنعقد به الجمعه من العدد هو خمسه و لا تجب الا بسبعه و القرآن یشهد لذلک.

(و تسقط عن المرأه و العبد و المسافر والهمّ)

و هو الشیخ الکبیر کما ورد التصریح به فی خطبه امیر المؤمنین (علیه السلام) فی الجمعه(۱).

(و الاعمی والاعرج و من بعد بأزید من فرسخین)

کما فی صحیح زراره (۲)و غیره(۳).

و اما من کان علی رأس فرسخین فما دون وجب علیه الحضور أو اقامتها عنده مع حصول شرائطها و هذا هو المشهور ذهب الیه الشیخان و المرتضی وابوالصلاح و سلار و ابن ادریس موضع فی من کتابه(۴).

و ذهب الصدوق فی الهدایه الی سقوطها عنه و مثله ابن حمزه (۵).

۱- الفقیه ج/۱ص۲۶۷ و الحدیث رقم ۴۶.
۲- الکافی ج/۳ ص۴۱۹ ح/۶.
۳- راجع الکافی ج/۳ باب ۶۹ ص۴۱۸ ص ۴۱۹.
۴- المختلف ج/۲ ص ۲۴۱ نقل عنهم جمیعا.
۵- المختلف ج/۲ ص ۲۴۱ نقل عنهم جمیعا.

و قـال العمانی «من غـدا من أهله بعـد ما یصـلی الغـداه فیـدرک الجمعه مع الامام فأتیان الجمعه علیه فرض و الّا فلا» و قریب منه کلام ابن الجنید(۱).

أقول: اما القول الاول فمستنده صحیح زراره و محمد بن مسلم بروایه جمیل و ابن أبی عمیر و صحیح محمد بن مسلم بروایه حریز(۲).

و اما الثانی فمستنده صحیح زراره بروایه حریز(۳) وقد جمع بینهما الکلینی فیفهم من ذلک بعد صراحه الاول و تعدده ان الثانی حصل فیه سقط (أزید) و حیث ان الراوی لهما واحد و بروایه حریز الذی روی ما یخالفه عن ابن مسلم فلابد من القول بسقط فی الثانی .

و اما القول الثالث فمستنده أیضاً صحیح زراره(۴) و هو محمول علی کون المسافه مشیا الی الظهر تساوی فرسخین کما یشهد بذلک الاعتبار علی احتمال قوی فلا تخالف بین الاقوال.

(و لا تنعقد جمعتان فی اقل من فرسخ)

ص:۴۲۰

۱- المختلف ج/۲ ص۲۴۱ نقل عنهم جمیعا.
۲- الکافی ج/۳ ص ۴۱۱ ح /۲ و ح/۳.
۳- الکافی ج/۳ ص ۴۱۱ ح/۷.
۴- التهذیب ج/۳ ص۲۳۸ ح/۶۳۱.

ففی صحیح محمد بن مسلم عن الباقر (علیه السلام) قال یکون بین الجمعتین ثلاثه امیال «یعنی لا تکون جمعه الّا فیما بینه و بین ثلاثه امیال» ولیس تکون جمعه الّا بخطبه قال فإذا کان بین الجماعتین فی الجمعه ثلاثه امیال فلا بأس بأن یجمع هؤلاء و یجمع هؤلاء(۱). و نقله الفقیه(۲) بالفاظ اخر و دلالتها أوضح فراجع.

(و یحرم السفر بعد الزوال علی المکلف بها)

حسب مقتضی قوله تعالی {فاسعوا الی ذکرالله}(۳).

هذا و یکره السفر قبل الزوال ففی الفقیه «و یکره السفر والسعی فی الحوائج یوم الجمعه بکره من أجل الصلاه فاما بعد الصلاه فجائز یتبرک به ورد ذلک فی جواب السری عن أبی الحسن علی بن محمد علیهما السلام»(۴) و فی النهج کتب (علیه السلام) الی الحارث الهمدانی (و لا تسافر یوم جمعه حتی تشهد الصلاه الّا فاصلا فی سبیل الله أو فی أمر تعذر به)(۵).

(و یزاد فی نافلتها أربع رکعات)

۱- الکافی ج/۳ ص۴۱۹ ح/۷.

۲- الفقیه ج/۱ ص ۲۷۴ ح/۴۱.

۳- سوره الجمعه ایه ۹.

۴- الفقیه ج/۱ ص۲۷۳ ح/۳۰. نهج البلاغه کتاب رقم ۶۹

۵- نهج البلاغه کتاب رقم ۶۹ (للصبحی صالح)، ص: ۴۶۰

كما فی معتبره الفضل بن شاذان «فان قال فلم زید فی الصلاه السنه یوم الجمعه أربع رکعات؟ قیل تعظیما لذلک الیوم و التفرقه بینه و بین سایر الایام»(۱).

و اما صحیح سعد بن سعد الاشعری المتضمن لاضافه ست رکعات منها رکعتان بعد العصر(۲) فلم یعمل به احد.

(و الافضل جعلها سداسا فی الاوقات الثلاثه المعهوده)

بین طلوع الشمس الی زوالها و هی کما قاله المفید فی المقنعه سته عند انبساط الشمس و سته عند ارتفاعها وسته قبل الزوال و رکعتین حتی تزول لتستظهر بهما تحقیق الزوال(۳) و لم یذکر لهذه الکیفیه خبر الّا ما ارسله الشیخ فی المصباح فقال: ترتیب نوافل یوم الجمعه علی ما وردت به الروایه عن الرضا (علیه السلام) یصلی ست رکعات بکره و ست بعدها اثنی عشره رکعه وست رکعات بعد ذلک ثمانی عشره و رکعتین عند الزوال(۴)، وجعل الصدوقان(۵) و المرتضی و ابن ابی عقیل الست

۱- العیون ج/۲ ص/۱۱۳

۲- التهذیب ج/۳ ح/۵۱ ص ۲۴۲

۳- المقنعه من الجوامع الفقهیه ص۲۶.

۴- مصباح المتهجد ص۳۰۹

۵- الفقیه ج/۱ ص۲۶۷.

الثالث بين الظهرين ومثلهم الاسكافى الّا انه بدل الست الاخير بثمان ركعات بعد الظهر(۱).

و جعل الست الثالث بعد الظهرين هو ظاهر من الكلينى حيث اقتصر على خبرى البزنطى(۲) و مراد بن فارجه(۳) المتضمنين لذلك و قد روى الحميرى خبر البزنطى عن احمد بن محمد بن عيسى(۴) فالسند صحيح الّا ان الشيخ رواه فى التهذيب عن كتاب احمد بن محمد بن عيسى عن البزنطى عن محمد بن عبد الله قال «سالت ابا الحسن (عليه السلام) ...»(۵) و لا شك بتقديم نقل الكلينى و الحميرى لتعددهما و اضبطيه الاول من الشيخ , كما وان نقل الشيخ لا يضر لان الراوى و هو البزنطى من اصحاب الاجماع.

و يشهد لكون الست الثالث بين الظهرين ما رواه المستطرفات عن كتاب حريز عن ابى بصير(۶) و صحيح ابن يقطين(۷).

۱- المختلف ج/۲ ص ۲۶۰.

۲- الكافى ج/۳ ص ۴۲۷ ح/۱ باب ۷۵.

۳- الكافى ج/۳ ص۴۲۸ ح/۲ باب ۷۵.

۴- قرب الاسناد ص۳۶ ح/۱۲۸۶.

۵- التهذيب ج/۳ ح/۵۰ ص۲۴۶.

۶- المستطرفات ج۳

۷- التهذيب ج/۳ ح ۳۶/ ص ۱۱.

و اما ما رواه التهـذيب صـحيحاً عن سـليمان بن خالد قالت للصادق (عليه السـلام) النافله يوم الجمعه «قال ست ركعات قبل زوال الشـمس و ركعتان عند زوالها - الى- و بعد الفريضه ثمانى ركعات»(۱) فمحمول على التخيير كما صـرح بذلك ما فى الصحيح عن ابن حنظله(۲).

و اما صحيح سعيد الاعرج سالت الصادق (عليه السلام) عن صلاه النافله يوم الجمعه فقال: (ست عشره ركعه قبل العصر)(۳) فيرد علمه الى اهله.

هـذا و اختلف الخبر فى كون التقـديم على الزوال افضـل ام تـأخير النـافله عن الزوال ففى صـحيح ابن يقطين ان الافضـل تقـديم النافله(۴) و فى خبر سليمان بن خالد كون التأخير هو الافضل(۵).

اقول: و مع تعارضهما يعارضان كل الاخبار المتقدمه و الترجيح لما تقدم لكثرتها و عمل من عرفت بها.

۱- التهذيب ج/۳ ح/۳۷ ص ۱۱.

۲- التهذيب ج/۳ ح/۴۸ ص ۲۴۵ و كذلك يحمل صحيح إبن يقطين ح/۵۵ و كذلك خبر امالى الشيخ عن زريق.

۳- التهذيب ج/۳ ح/۴۹ ص ۲۴۵.

۴- التهذيب ج/۳ ح/۵۴ ص ۲۴۶ و ص ۱۲ ح/۳۸.

۵- التهذيب ح/۴۸ ص ۱۴.

ثم انه قد ذکر الشیخ فی النهایه جواز اتیان النافله اجمع بعد صلاه العصر(۱) و لم اعثر علی خبر فیه.

(و رکعتان عند الزوال)

و الافضل قبله بیسیر لکن ذهب الی تعیینه ابن ابی عقیل(۲) و ابن البراج و ابن ادریس(۳) و هو المفهوم من الشیخین کما تقدمت عباره المقنعه «و رکعتین حتی تزول تستظهر بهما تحقق الزوال» و الشیخ و ان قال فی النهایه و المبسوط «ورکعتین عند الزوال»(۴) لکن یحتمل ان مراده حال الشک فی الزوال فذکر فی استبصاره «إذا زالت ینبغی ان یبدء بالفرض»(۵) و هو الظاهر من الکلینی حیث اقتصرعلی خبر ابن عجلان (قال الباقر (علیه السلام) إذا کنت شاکا فی الزوال فصل الرکعتین و إذا استیقنت الزوال فصل الفریضه) (۶) و به استدل الشیخ فی الاستبصار و بخبر ابن ابی عمیر و فیه: (فقال (علیه السلام) اما انا فإذا زالت الشمس بدأت بالفریضه) (۷) و یدل علیه أیضاً صحیح ابن جعفر عن اخیه سألته عن رکعتی الزوال یوم الجمعه

۱- النهایه ص ۱۰۳.

۲- المختلف ج/۲ ص ۲۶۰.

۳- النجعه ج/۱ من کتاب الصلاه ص ۳۸۰.

۴- النجعه ج/۱ من کتاب الصلاه ص ۳۸۰.

۵- الاستبصار ج/۱ ص ۴۱۲.

۶- الکافی ج/۳ باب ۷۵ ح/۳ ص ۴۲۸.

۷- الاستبصار ج/۱ ص۴۱۲ ح/۱۱.

قبل الإذان او بعده قال «قبل الإذان»(۱) و الروایات الداله علی ذلک متعدده(۲) و لا یدل علی کونهما بعد حصول الزوال الّا صحیح الاشعری المتقدم(۳) الذی عرفت الاشکال فیه.

هذا و الانصاف انه یجوز الاتیان بهما عند الزوال وان کان الافضل قبله بیسیر و ذلک لما تقدم من صحیحی البزنطی و ابن یقطین و ما یدعی من انهما یحملان علی قرب الزوال بلا شاهد و لیس باولی من حمل الطائفه الاولی علی الافضلیه و یشهد لحمل الطائفه الاولی علی الافضلیه خبر ابن ابی عمیر (اما انا...). فهو ظاهر فی جواز فعل النافله بعد الزوال الّا ان عمله (علیه السلام) قبل الزوال.

حکم المزاحم عن السجود

(و المزاحم عن السجود یسجد و یلتحق فان لم یتمکن منه و سجد مع ثانیه الامام نوی بهما الاولی)

و یأتی بالثانیه و صحت صلاته کما یدل علیه ما رواه الثلاثه عن حفص بن غیاث «قال سمعت ابا عبد الله (علیه السلام) یقول فی رجل أدرک الجمعه و قد أزدحم الناس

۱- التهذیب ج/۳ ص۲۴۷ ح/۵۹ باب ۲۴.
۲- المستطرفات عن نوادر البزنطی ح/۳ و عن کتاب حریز ح/۱۲ و مصباح الشیخ عن حریز و الکافی ج/۳ باب ۴ ح/۲ الدال علی تضیق وقت الجمعه.
۳- التهذیب ج/۳ ح/۵۱ ص۲۴۶.

فكبر مع الامام و ركع و لم يقدر على السجود و قام الامام و الناس فى الركعه الثانيه و قام هذا معهم فركع الامام و لم يقدر هذا على الركوع فى الركعه الثانيه من الزحام و قدر على السجود كيف يصنع فقال ابوعبد الله (عليه السلام) اما الركعه الاولى فهى الى عند الركوع تامه فلما لم يسجد لها حتى دخل فى الثانيه لم يكن له ذلك(۱) فلما سجد فى الثانيه ان كان نوى هذه السجده التى هى الركعه الاولى فقد تمت له الاولى و إذا سلم الامام قام فصلى الركعه ثم يسجد فيها ثم يتشهد و يسلم و ان كان لم ينو ان تكون تلك السجده للركعه الاولى لم تجز الاولى و لا الثانيه»(۲) انتهى ما أورده الكلينى من الروايه و هى الى هذا الحد موافقه للقواعد ولا اشكال فيها و يدل على ذلك أيضاً صحيح عبد الرحمن بن الحجاج(۳) لكن الشيخ و الفقيه ذكرا لها اضافه و هى: (و عليه ان يسجد سجدتين و ينوى انهما للركعه وعليه بعد ذلك ركعه تامه يسجد فيها)(۴) و هذه الفقره الزائده لم يذكرها الكلينى و هى مخالفه لما تقدم من بطلان الصلاه بالسجود الزائد بلا نيه الاولى ولا يخفى ضعف

۱- حتى لا يحصل له ركن زائد و هو الركوع.

۲- الكافى ج/۳ ص ۴۲۹ ح/ ۹ باب ۷۶.

۳- الفقيه ج/۱ ص ۲۷۰ ح/۱۸ و فيه: بعد ان ذكر ان الناس الجؤوه الى اسطوانه فلم يستطع ان يركع و لا يسجد حتى رفع القوم رؤوسهم فقال: (يركع و يسجد ثم يقوم فى الصف و لابأس بذلك) .

۴- الفقيه ج/۱ ص ۲۷۰ ح/۱۹ و التهذيب ج/۳ ص ۲۱ ح/۷۸.

الراوی عن حفص و هو سلیمان بن داود المنقری فقد ضعفه ابن الغضائری(۱) و إن وثقه النجاشی وکیف کان فالشیخ لم یعمل بهذه الزیاده فی النهایه و حکم ببطلان الصلاه لو سجد للثانیه و هو بعد لم یسجد للاولی(۲) لکنه قال فی المبسوط «بأنه لا یعتد بهما ویستأنف سجدتین للرکعه الاولی ثم أستأنف بعد ذلک رکعه اخری و قد تمت جمعته و قد روی انه تبطل صلاته»(۳) وکذا فی الخلاف(۴) وهو مذهب السید المرتضی فی المصباح(۵) و مما تقدم تعرف ضعف ما فی المبسوط و الخلاف و المصباح.

اقول: و قد ذکر الشیخ فی التهذیب لها زیاده لم ینقلها الکافی و الفقیه و من جمله ما فیه: (ان الله عزوجل فرض – و المراد الجمعه – علی جمیع المؤمنین و المؤمنات و رخص للمرأه و المسافر ان لا یأتوها فلما حضروها سقطت الرخصه ولزمهم الفرض الاول فمن اجل ذلک أجزأ عنهم فقلت عمن هذا فقال عن مولانا ابی عبدالله (علیه السلام) و به افتی الشیخ فی المبسوط(۶) و النهایه(۷) و انهم متی ما حضروا

ص:۴۲۸

۱- رجال إبن الغضائری ص۷۴ الطبعه الاولی .

۲- النهایه ص ۱۱۷.

۳- المبسوط ج/۱ ص۱۴۵

۴- الخلاف ج/۱ ص۶۰۳ مسأله ۳۶۳.

۵- مختلف الشیعه ج/۲ ص۲۵۴.

۶- المبسوط ج/۱ ص۱۴۳

۷- النهایه ص۱۰۳.

وجبت علیهم الجمعه و أجزأت عن الظهر, لکن الروایه ضعیفه سندا و هذه الزیاده حیث لم یروها الکافی و الفقیه فلا وثوق بها .

حکم من لم یدرک الخطبتین

هذا و لم یذکر المصنف سائر أحکام الجمعه:

اما من لم یدرک الخطبتین فصلاته صحیحه کما فی صحیح الحلبی «سألت الصادق (علیه السلام) عمن لم یدرک الخطبه یوم الجمعه فقال یصلی رکعتین فان فاته الصلاه فلم یدرکها فلیصل أربعا»(۱) و لا یعارضه صحیح ابن سنان عن الصادق (علیه السلام) (الجمعه لاتکون الّا لمن أدرک الخطبتین) فانه محمول علی ادراک الافضلیه جمعا و لما سیأتی.

و کذلک حکم من أدرک رکوع الرکعه الثانیه فانه یتمها جمعه کما فی صحیح الفضل بن عبدالملک عن الصادق (علیه السلام) (إذا ادرک الرجل رکعه فقد ادرک الجمعه وان فاتته فلیصل أربعا)(۲) وغیره(۳).

۱- التهذیب ج/۳ ص۲۴۳ ح/۳۸

۲- الفقیه ج/۱ ص ۲۷۰ ح/۱۶ و التهذیب ج/۳ ص۲۴۳ ح/۳۹

۳- التهذیب ج/۳ ص۲۴۴ ح/۴۱ و فیه: فأضف الیها رکعه اخری وأجهر فیها؛ و فیه دلاله علی وجوب الجهر فی الجمعه کما تقدم .

و لم یذکر القنوت فیها فذکر الشیخ ان فیها قنوتین فی الاولی قبل الرکوع وفی الثانیه بعد الرکوع(۱) و به قال سلار و ابن البراج و ابن حمزه(۲) و ابن بابویه فی الهدایه و نسبه فی الفقیه الی تفرد حریز به(۳) و ذکر ابن أبی عقیل و ابو الصلاح قنوتین لها و لم یفصلا(۴).

و قال المفید فی الاولی من الرکعتین و به قال ابن الجنید(۵) و هو الظاهر من الکلینی و قال الصدوق فی الفقیه فی الثانیه منهما(۶) و ذکر السید المرتضی القول الاول و الثانی و لم ینص علی واحد منهما(۷) و مثله ابن ادریس الّا انه نص علی قنوت واحد فی الصلاه(۸).

هذه الاقوال و اما الاخبار ففی موثق سلیمان بن خالد عن الصادق (علیه السلام) «القنوت یوم الجمعه فی الرکعه الاولی»(۹) و فی صحیح معاویه بن عمار «عن الصادق (علیه السلام)

ص:۴۳۰

۱- ص۱۰۳. النهایه ص ۱۰۶ و المبسوط ج/۱ ص۱۵۱ و الخلاف ج/۱ ص۲۶۳ مسأله ۴۰۵.

۲- المختلف ج/۲ ص۲۳۸ والوسیله ص ۱۰۴ و المراسم ص ۷۷ و المهذب ج/۱

۳- الهدایه من الجوامع الفقهیه ص ۵۲ و الفقیه ج/۱ ص ۲۶۶

۴- المختلف ج/۲ ص۲۳۸ و الکافی فی الفقه ص ۱۵۱

۵- المختلف ج/۲ ص۲۳۸ و المقنعه ص ۱۶۴.

۶- الفقیه ج/۱ ص۲۶۷.

۷- المختلف ج/۲ ص۲۳۹ جمل العلم و العمل ص۷۷.

۸- السرائر ج/۱ ص۲۹۸ ص ۲۹۹.

۹- التهذیب ج/۳ ص ۱۶ ح/۵۶.

«إذا كان اماماً قنت فی الرکعه الاولی فان کان یصلی أربعا ففی الرکعه الثانیه قبل الرکوع»(۱) و قریب منهما خبر أبی بصیر(۲) و موثقه(۳) و خبر ابن حنظله(۴) و هی جمیعا تدل علی قول المفید و الکلینی و الاسکافی و یدل علی قول الشیخ واتباعه صحیح أبی بصیر(۵) و موثق سماعه(۶) و فی طریق الاول منهما محمد بن أبی عمیر و هو من أصحاب الأجماع و فیه: «سأل عبد الحمید ابا عبد الله (علیه السلام) و أنا عنده عن القنوت فی یوم الجمعه قال فی الرکعه الثانیه فقال له حدثنا بعض أصحابنا انک قلت فی الرکعه الاولی فقال فی الأخیره و کان عنده ناس کثیر فلما رأی غفله منهم قال یا أبا محمد هو فی الرکعه الاولی و الأخیره قال قلت جعلت فداک قبل الرکوع أو بعده قال: کل القنوت قبل الرکوع الّا الجمعه فان الرکعه الاولی القنوت فیها قبل الرکوع و الأخیره بعد الرکوع».

أقول: و هی القول الفصل فی المقام و قد عرفت ابن أبی عمیر احد الرواه لها و کذلک زراره کما قاله الفقیه بتوسط حریز و هما من أجلاء فقهاء العصابه و قد

ص:۴۳۱

۱- الکافی ج/۳ ص۴۲۷ ح/۲.

۲- الکافی ج/۳ ص۴۲۷ ح/۱.

۳- التهذیب ج/۳ ص ۱۶ ح/۵۸.

۴- الکافی ج/۳ ح/۳ ص۴۲۷.

۵- التهذیب ج/۳ ص ۱۷ ح/ ۶۲.

۶- التهذیب ج/۳ ص۲۴۵ ح/۶۶۵.

افتی بها الصدوق فی الهدایه و الشیخ و من بعده و لم یردها المرتضی وکیف کان فقول الشیخ هو الصحیح و تحمل الطائفه الاولی من الروایات علی الاکتفاء بقنوت واحد فی الرکعه الاولی.

حصیله البحث:

صلاه الجمعه رکعتان کالصّبح عوض الظّهر , و وقت الجمعه ساعه تزول الشمس الی أن تمضی ساعه , ویجوز للامام ان یصعد قبل الزوال بمقدار ما إذا خطب زالت الشمس وله ان یصعد بع الزوال .

و یجب فیها تقدیم الخطبتین وینبغی للامام الذی یخطب الناس یوم الجمعه ان یلبس عمامه فی الشتاء والصیف ویتردی ببرد یمنی او عدنی و یخطب و هو قائم یحمد الله و یثنی علیه ثم یوصی بتقوی الله ویقرأ سوره من القرآن صغیره ثم یجلس ثم یقوم فیحمد الله و یثنی علیه و یصلی علی محمد (صلی الله علیه و آله) وعلی ائمه المسلمین و یستغفر للمؤمنین و المؤمنات فإذا فرغ من هذا اقام المؤذن فصلی. ویشترط فی الامام القیام فی الخطبتین والجلوس بینهما لا یتکلم فیها و الطهاره من الحدث و الخبث , و یحرم الکلام فی الخطبتین و بینهما علی المأمومین کما تجب علیهم فیها الطهاره من الحدث والخبث. ولا تشترط العربیه فی الخطبه بل یخطب بلغه المأمومین. و یستحبّ تّعمّم الامام و الاعتماد علی شی ءٍ.

و الجمعه فی زمن الغیبه واجبه تعییناً لا ـ تخییرا ولیس من شروطها الإمام أو نائبه ولا تجزی الظهر عنها فی وقتها نعم بعد انتهاء وقتها تجب صلاه الظهر.

وتصح الجمعه مع اجتماع خمسهٍ، فصاعدا أحدهم الإمام وتجب مع اجتماع سبعه احدهم الامام.

و تسـقط عن المرأه و العبـد و المسافر و الهم و الأعمى و الأعرج و من بعد منزله بأزيد من فرسـخين، و لا تنعقد جمعتان فى أقلّ من فرسخٍ. و يحرم السّفر بعد الزّوال على المكلّف بها. ويكره قبل الزوال.

و يزاد فى نافلتها أربع ركعاتٍ منها ركعتان عند الزّوال والافضل قبله بيسير.

و المزاحم عن السّجود يسـجد و يلتحق فإن سجد مع ثانيه الإمام نوى بهما الأولى ويأتى بالثانيه بعد سلام الامام وصحت صلاته. و من لم يدرك الخطبتين صلى الجمعه وصحت صلاته. ومثله من أدرك ركوع الركعه الثانيه فانه يتمها جمعه ايضا.

ويستحب القنوت فيها فى الركعه الاولى والأخيره قبل الركوع فى الاولى و بعده فى الأخيره.

ص:۴۳۳

الفهرس

(كتاب الصلاه) ۳

حكم مزاحمه فريضه الصبح بنافله الليل. ۳۴

أحكام خاصه بالوقت ۴۹

حكم الخنثى. ۸۵

قاعده القرعه. ۸۶

لبس الذهب. ۹۰

شرائط محل السجود ۱۳۹

الخامس.. ۱۴۴

السادس.. ۱۴۴

فى تروك الصلاه ۱۴۴

الفصل الثالث. ۱۵۹

(فى كيفيه الصلاه) ۱۵۹

كيفيه الاذان والاقامه. ۱۶۷

حرمه الزياده فى الاذان والاقامه.

الشهاده الثالثه ركن الايمان. ۱۷۰

الشهاده الثالثه ركن الايمان لا جزء الاذان.

اذان الشيعه اذان حى على خير العمل.

زياده الشهاده الثالثه فى الاذان.

ذكر الشهاده الثالثه فى الاذان والاقامه لابنيه الجزئيه.

مقتضی القاعده الاولیه.

مقتضی القاعده الثانویه.

موارد سقوط الاذان والاقامه. ۱۹۱

فصل فی مستحبات الاذان والاقامه. ۱۹۵

وجوب القیام فی الصلاه ۲۰۵

ص:۴۳۴

نيه الصلاه ۲۱۱

تكبيره الاحرام. ۲۱۲

المعوّذتان من القرآن الكريم. ۲۲۱

وجوب الاتيان بحروف الفاتحه اجمع. ۲۲۳

هل يجب التمييز بين الظاء والضاد ؟ ۲۲۳

آداب القراءه ۲۳۸

سجود التلاوه ۲۵۱

وجوب الركوع. ۲۵۷

وجوب السجود ۲۷۱

واجبات السجود ۲۸۰

وجوب التشهد ۲۸۱

حكم التسليم. ۲۸۷

الفصل الرابع. ۲۹۷

فی تعیین تكبيره الاحرام. ۳۰۱

هل تختص تكبيره الاحرام باليوميه؟ ۳۰۳

هل يجهر بتكبيرات الافتتاح؟ ۳۰۵

هل يجوز جعلها ولاءً؟ ۳۰۵

كيفيه الركوع جالسا ۳۰۶

و وضع اليدين قائماً على فخذيه. ۳۰۷

و يستحبّ القنوت عقيب القراءه الثانيه. ۳۰۹

و یتابع المأموم إمامه فیه. ۳۱۵

استحباب التعقیب بعد الصلاه ۳۱۶

استحباب سجدتی الشکر بعد الصلاه ۳۲۲

(الفصل الخامس) ۳۲۴

فی التروک. ۳۲۴

رکنیه السجود ۳۳۲

مکروهات الصلاه ۳۴۴

آداب المرأه فی الصلاه ۳۴۸

الفصل السادس.. ۳۵۰

(فی شروط الجمعه) ۳۵۹

حکم من لم یدرک الخطبتین. ۴۳۰

الفهرس.. ۴۳۵

ص:۴۳۶

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ .ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹